

ŽIROVSKI OBČASNIK

NI ZA
IZPOSODJO
NA DOM

K ZA VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM, LETNIK XXII (2001)

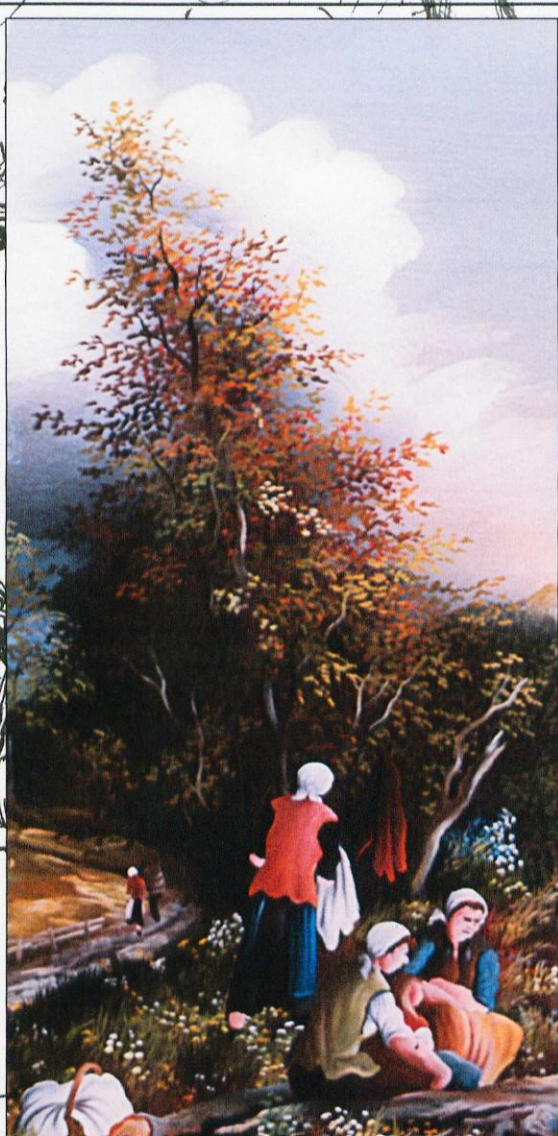

31

LURE

Ježica (7)

IVČO

Tomaž

B. H. V. C.

Za oblikovanje naslovnice smo uporabili risbe iz Konradove skicirke in detajl ene njegovih slik.

ČB 293/22(2001)

D 191000819

Franjo Kopač, Dr. Ivan Tavčar, svinčnik, 17 × 13 cm, 1921

Končno jo je Matevž urezal na Žirovsko. A obraz si je obvezal z ruto, kakor bi ga zobje boleli, tako da se mu ni videlo uho – ki se mu tudi brez rute ni videlo! V isitini se ga je prijela že bolj priletna žirovska ježica, s katero je stopil pred oltar. Ali zobje so ga boleli toliko časa, dokler ni gospod Andrej dovršil svetega obreda. Potem pa si je Matevž sredi cerkve odvezal robec, pokazal ženi golo svojo desno stran ter dejal hudobno: »Marušica, tega ušesa pa nimam!«

Ona pa mu je tudi sredi cerkve hladnokrvno odgovorila: »No, če bi te bila zavoljo lepote jemala, bi te tako ne bila vzela! A vzela sem te zavoljo kože in zavoljo tiste kravice, ki jo imaš pri jaslih!«

In oba sta bila zadovoljna!

Ivan Tavčar, Tržačan, odlomek, 1882

V letu 2001 smo ob 150. obletnici njegovega rojstva s številnimi dejanji počastili spomin na slovenskega pisatelja Ivana Tavčarja, enega največjih rojakov Poljanske doline. Njemu posvečamo tudi ta zvezek Žirovskega občasnika.

KAZALO

- 7 UVODNIK
Miha Naglič: Žiri–Seyrach–Syroch, 2001–1501–1291
- 13 PRVI INTERVJU: MARTIN KOPAČ, PRVI MOŽ ALPINE
Miha Naglič: Odpisati se ne damo, Alpina bo še igrala prvo violino
- 21 DRUGI INTERVJU: MARIJA STANONIK, MURKOVA NAGRAJENKA
Tadeja Primožič: Oko je že prej videlo, s pomočjo čipk se je navadilo gledati
- 31 ŽIROVSKE ŽIVLJENJSKE ZGODBE
Tadeja Primožič: Zaklerjeva Tona
- 39 ŽIROVCI OB ROJSTVU, POROKI IN SMRTI
Milena Miklavčič: Tak kat sma bl navajen
- 55 STAROŽIROVSKA KRONIKA
Zdravko Rink: Moja otroška leta (1921–1936)
- 81 IN MEMORIAM: KONRAD PETERNELJ – SLOVENEK (1936–2000)
Slikarjeva izbrana dela (Izbral in uredil Stane Kosmač)
- 93 BREZNIŠKI SPOMINI DOMINIKA BOGATAJA (1927–41)
Baldomir Bizjak-Dominik Bogataj: Nisem priznaval krivične meje!
- 99 PRVA PREDSTAVITEV RUPNIKOVE LINIJE
Aleksander Jankovič: Rupnikova linija
- 127 ŽIROVSKE NARAVNE IN KULTURNE ZNAMENITOSTI
127 Milka Bokal: Jezikovne zanimivosti imen voda na Žirovskem
133 Bojan Kofler: Bojanov slepi krešič (Anophthalmus bojani)
- 135 FOTOGRAFIJA S SPREMNO BESEDO
135 Ivana Šuler: Žirovski Taborci
139 Franc Temelj: Franc Grošelj – Krtar
- 142 LEPOSLOVJE
142 Janez Ramoveš: Fitzcarraldo je počival v Suši
145 Franc Kopač: Tri znamenja in ena pesem
148 Vladimir Kavčič: Slovo na postaji
152 Matevž Pečelin: Veliki ples
165 Jože Peternelj: Meni luč, tebi ključ
168 Tončka Stanonik: Portorož, dunajski zrezek in pomfrit

171 IVAN TAVČAR IN ŽIROVCI

171 Ivan Tavčar: Tržačan

177 Miha Naglič: »Le ga, le ga, le ga!«

180 ODMEVI, OCENE, PREDSTAVITVE

180 Miha Naglič: Prešeren, Žiri in Žirovci

183 Miha Naglič: Kako se Žirovci spominjamo Antona Jobsta

185 Anton Žakelj: Anton Jobst živi z nami

188 Viktor Žakelj: Naj živi spomin na tega imenitnega Poljanca!

190 Tomaž Štefe: Društvo upokojencev Žiri 1950–2000 (zbornik)

192 Tomaž Štefe: Selo pri Žireh (zbornik)

193 Tomaž Štefe: Sanje s šolskega avtobusa Tončke Stanonik

194 Stane Kosmač: Fotografije Franca Temelja v Mengšu

196 Stane Kosmač: Slike veterana Janeza Jana

197 Miha Naglič: Nove pridobitve žirovskega muzeja v letu 2001

201 Edmond Farhat: Pismo županu občine Žiri

203 Miha Naglič: Nekaj posebnosti kulture na Žirovskem

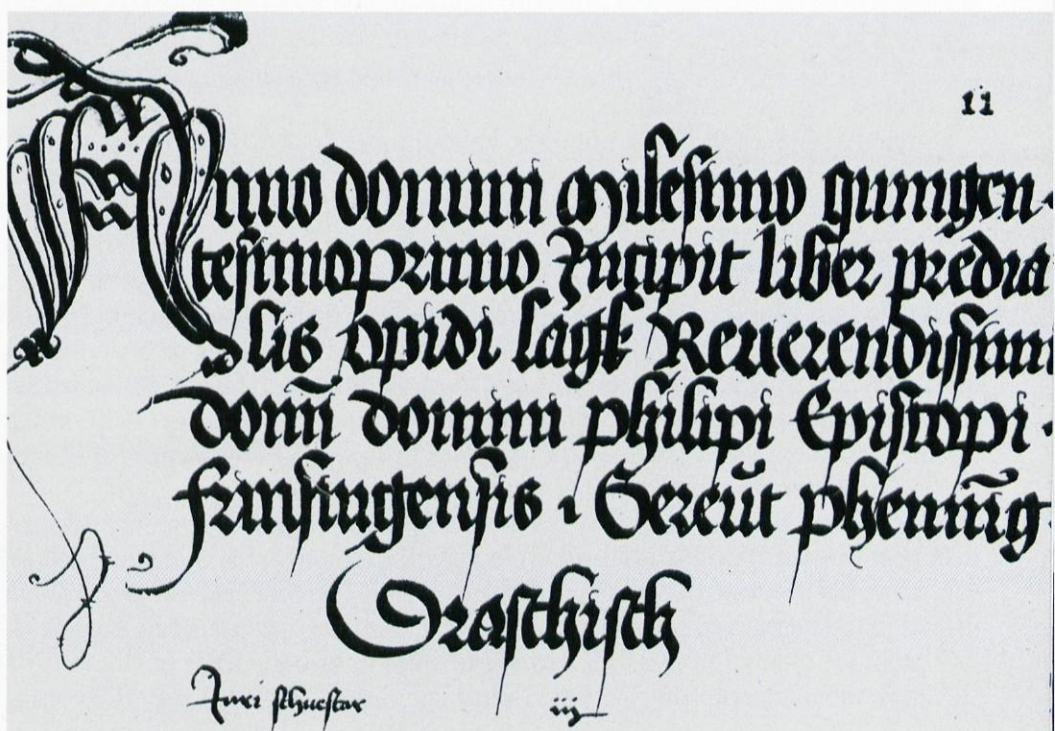
205 Ciril Baškovič: Ministrstvo bo resno preučilo vaše vloge

UVODNIK

Miha Naglič

ŽIRI-SEYRACH-SYROCH 2001–1501–1291

S to številko stopa Žirovski občasnik (ŽO) v tretje desetletje svojega izhajanja. Po lanskem zvezku, ki je bil – 20-letnici na čast – pravi »špeh«, ni tale nič posebnega. Tudi vsebina ni nič izrednega, ni »tematska«; izbrana in urejena je po načelu »za vsakogar nekaj«. Hkrati ostaja zvesta tistemu, česar smo se pri ŽO že navadili: da zmeraj znova počastimo kako obletnico. Tako se to pot spominjamo, da je bil pred natančno pol tisočletja, leta 1501, spisan novi urbar loškega gospostva freisinških škofov in v njem na novo popisani njegov žirovski urad – *Officio Seyrach*. Prvi urbar je bil napisan že 1291, v njem je bil isti urad imenovan *Officium in Syroch*. Ob njegovi 700-letnici, leta 1991, smo ga prevedli in v celoti objavili v 18. številki ŽO.

Loški urbar iz leta 1501,
imenitna glava vrh strani 11. Če
v gotski minuskuli izpisane
latinske besede prepisemo v
latinico, beremo: ANNO
DOMINI MILESIMO
QUINGENTESIMO PRIMO
INCIPIT LIBER PREDIALIS
OPIDI LAGK
REUERENDISSIMI DOMINI
DOMINI PHILIPPI, EPISCOPI
FRISINGENSIS... (V letu
1501 začeta zemljiška knjiga
mesta Loka /v času/
spoštovanega gospoda Filipa,
freisinškega škofa...)

Urbarja iz leta 1501 ob njegovi 500-letnici ne bomo prevajali, objavljamo le nekaj fragmentov v faksimilu. Poudariti želim njegovo glavno posebnost in novost. Ta je v tem, da so bila 1291 imenovana in popisana le naselja v žirovskem uradu in v njih število hub; 1501 pa so prvič vpisana tudi **imena** podložnikov. Žirovci tistega leta na samem začetku novega veka, deset let po odkritju Amerike (1492), niso bili več le človeške pritikline gruntov, katerih lastnik je bilo loško gospostvo, temveč so postali ljudje z imenom in priimkom. Podpisanemu se zdi prav imenitno, da je pod imenom naselja Žiri (*Seyrach*) vpisan gruntar z imenom *Michel Naglitsch*. Tako imenovani *pedigre* je sicer v sodobnih časih kategorija, ki se uporablja bolj pri plemenitih pasmah konj in psov kot pri ljudeh, ampak človeku vseeno dobro dene, če vidi, da njegov rod v nekem kraju ni od včeraj, temveč je tu že najmanj 500 let!

Loški urbar 1501 je z roko napisana knjiga. Obsega 207 listov iz močnega papirja brez vodnega znaka, višine 40,2 in širine 27,8 cm. Hrani ga Arhiv Slovenije v Ljubljani, v nekdanji Gruberjevi palači, Zvezdarska 1. Spisal ga je v letih 1501–02 takratni loški kaščar Jurij Sigesdorf v kaligrafski pisavi, ki se imenuje gotska minuskula. Če si bomo kdaj pri ŽO privoščili kakšno bolj imenitno izdajo, bi lahko vanjo uvrstili tudi faksimile žirovskih strani iz urbarjev 1291 in 1501, in zraven še prepis, prevod in komentar obeh. Ta dva kodeksa sta pač najstarejša dokumenta, v katerih so imenovani naši predniki in naselja, v katerih so živeli kot podložniki loškega gospostva, slednje pa jih ni popisalo zaradi estetskih razlogov, temveč zato, da je lahko od njih učinkovitejše pobiralo razne dajatve. Toda: kar je bilo v času svojega nastanka knjiga davčnih zavezancev, je pol tisočletja pozneje enkratna arhivska in estetska dragocenost!

Iz let 1291 in 1501 preskočimo v leto 2001. V njem sta konec poletja in v začetku jeseni nastala dva žirovska intervjuja in en portret. Pogovarjali smo se z mag. Martinom Kopačem in dr. Marijo Stanonik. Prvi je prvi mož Alpine, ki vodi prvo in še vedno največjo med žirovskimi poslovnimi družbami, v zahtevnih letih, ko je čevlarska industrija v prelomnih preizkušnjah. Druga je naša rojakinja, ki igra vse vidnejšo vlogo v družbi slovenskih etnologov; jeseni 2000 je za svoje delo na tem znanstvenem področju prejela Murkovo nagrado, ki velja za »etnološko Prešernovo«. Tadeja Primožič, njena mlajša kolegica in avtorica intervjuja z njo, je v drugem portretu iz niza žirovskih zgodb z etnološkega vidika napisala še zanimivo zgodbo Zaklerjeve Tone iz starih Žirov.

Milena Miklavčič je to pot popisala, kako smo se Žirovci držali ob življenjskih mejnikih, rojstvih, porokah in smrtih. To je storila na svoj vse bolj prepoznavni način, ki k etnografski tvarini pristopa novinarsko (k njemu sodi tudi to, da pisanje odda v zadnjem trenutku, na *dead line*). Pisanje, ki tako nastane, sicer ni strokovno, je pa bolj berljivo tudi za najširši, nestrokovni krog bralcev. Dragocena in zelo osebna je tudi kronika, ki jo je po spominu napisal rojak Zdravko Rink. Njegovi spomini na otroška leta (1921–36), ki jih je preživel v Starih Žireh, so prav prijazno branje. Nekaj posebnega je moral biti Dominik Bogataj, rojak z Breznice nad Žirmi, ki je nazadnje živel v Kranju. Njegove spomine na rodno vas (1927–41), ki je bila v tistih letih pod Italijo, je po njegovem pripovedovanju zapisal Baldomir Bizjak, tudi sam v Kranju živeči Žirovec.

Rupnikovo linijo pri nas poznamo vsi. Tako se nam vsaj zdi. Poznamo jo namreč le iz lastnih stikanj po njenih utrdbah in jarkih. Če pa bi želeli o njej izvedeti kaj več, o njej kaj prebrati, bi obstali pred zaprtimi vrati vojaških arhivov. O njej je bilo morda marsikaj napisano – vohunska poročila, denimo – skoraj nič pa objavljeno. ŽO ima čast objaviti prvi daljši avtorski prispevek, ki v besedah in slikah predstavlja ta mogočni starojugoslovanski utrdbeni podvig. Namenu, zaradi katerega

Loški urbar 1501, stran 19, ki se začne s popisom žirovskega urada (Officio Seyrach); prvi popisani naselji sta Nova vas (ob Račevi, Radischeui), kjer je edini podložnik neki Verbeser, in Ledinica (Ledinitzi), kjer so kot podložniki imenovani Jurij Strnad (Iuri Sternadt), Pavel Sončničar (Paul Solnitzer) in Janez Testen (Iannes Testenn); ob njihovih imenih so dajatve, ki so jih vsako leto dolžni loškemu gospostvu...

Officio Strach

Czuzgelt, Radyschem

verboget

Färlisch steine
dem fangelt

48
xxxij

Gibt dem supra micher
in dye lating

Ledimzi

Juri Sternalt

Färlisch steine
dem fangelt

Lxxx
xxxij

fur zayt 1 1/2

Paul Schmezer

Färlisch steine
dem fangelt

Lxxxij
xxxij

Gibt ein jeder dem
supra in dy lating wan
postlan mit ist Lxxx 8 ihen
i hellen haben und pogut

und wann d postlan ist gibt
ein gel Lxxxx 8 hemm
halb und pogut sein

Jannes testenn

Färlisch steine
dem fangelt

Lij
xxxij

Quia selij ij magis
1 1/2

so bile zgrajene, te utrdbe sicer niso služile, so pa še vedno tu in zdi se, da postajajo vse bolj zanimive za turiste in muzealce. Tako vsaj kažejo tuje skušnje, vredne posnemanja. Avtor članka o Rupnikovi liniji je Aleksander Jankovič; Žirovci ga poznamo po njegovem ilustriranem krajinskem zemljevidu našega kraja (Občina Žiri z neposredno okolico, 2000).

V krog naših stalnih sodelavcev je stopila nekdanja sošolka Milka Bokal, po stroki slavistka, ena najbolj dejavnih sodelavk pri pripravi nove, pravkar natisnjene izdaje Slovenskega pravopisa. Za nas je opisala jezikovne zanimivosti imen naših voda, Sore in njenih pritokov na Žirovskem. Bojan Kofler pa je v okolici Podklanca, Sopota in Hleviš našel nov, stroki doslej nepoznan primerek jamskega hrošča. Strokovne primerjave so to odkritje potrdile in leta 1998 je vrhunski koleopterolog Hermann Daffner novo podvrsto opisal pod imenom Bojanov slepi krešič, *Anophthalmus bojani*. Pomislite: slepi jamski hrošč! Je ta nam neznana in v temi živeča golazen sploh vredna naše pozornosti? Je. Božja kreatura je, kot mi, delček naravnega bogastva, prebiva pa v jamah, okoli katerih (Matjaževe kamre) so se že okoli leta 50.000 pred Kristusom zadrževali predžirovski neandertalci. V tej številki ponovno uvajamo rubriko Fotografija s spremno besedo. Ivanka Šuler, naša nekdanja učiteljica, je napisala zgodbo, ki jo skriva fotografija, posneta leta 1957 na Taboru. Franc Temelj pa je k fotografiji Franca Grošlja, legendarnega Krtarja, podpisal njegovo zgodbo.

Razmišljal sem, kako bi v ŽO po svoje počastili Tavčarjevo 150-letnico. Česa izvirnega se žal nisem domislil, za kaj bolj »poglobljenega« je zmanjkalo časa. Pa sem se odločil za faksimile Tržačana, kakor je pred natančno 120 leti izšel v Ljubljanskem zvonu. Da ne bi bil zgolj ponatis, sem zraven pripisal eno svojo moraliteto, upoštevajoč načelo zgodovinarjev, da ni dovolj, če se vir zgolj ponatisne, treba ga je tudi na novo razložiti (komentirati). Tavčarju sledijo naši leposlovci. Leposlovni razdelek ŽO se vse bolj uveljavlja. To pot so svoje pesmi in prozne sestavke prispevali Tončka Stanonik, Jože Peternelj, Matevž Pečelin in Franc Kopač, ki so že stalni gostje te rubrike. Prvič pa se z leposlovnim prispevkom v našem zborniku oglašata slovenski pisatelj Vladimir Kavčič, sicer naš rojak, po očetu Dobračevca. Res smo veseli, da se je končno odzval našemu povabilu k sodelovanju tudi kot pripovednik. Iz Suše pod Blegošem se že drugič oglašata pesnik Janez Ramoveš, s pesmijo v poljanskem narečju, ki jo posveča spominu na svojega pokojnega sovaščana in prijatelja Braneta Frlica. Se ju še spominjate? Skupaj z Metodrom Frlicem, poznejšim avtorjem Jobstovega spomenika v Žireh, so v legendarnem »tercet« Ne bom oprala teh krvavih madežev nastopili tudi na vrsniškem kresovanju 1986.

Ne nazadnje so tu odmevi na razne kulturne dogodke, ocene in predstavitve novih knjig, likovnih razstav in drugih kulturnih dejanj. Tu beremo, kako smo Žirovci počastili 200-letnico Prešernovega in 150-letnico Tavčarjevega rojstva ter 20-letnico Jobstove smrti. Tomaž Štefe ocenjuje tri nove žirovske knjige, zbornika Društva upokoencev Žiri in žirovskih Selanov in novo pripovedno delo Tončke Stanonik – Sanje s šolskega avtobusa. Stane Kosmač predstavlja novi fotografski ciklus Franca Temelja in nedavno slikarsko razstavo Janeza Jana. V Muzeju Žiri smo z darovi pridobili nove in dragocene muzealijske: Jobstovo stalno zbirko, tri umetniške slike in drugo. Nove pobude prihajajo – to pot tudi z »nadžirovskih« ravni – da bi se končno lotili temeljite prenove Žirovske pristave, stavbe našega muzeja. Zanj sta se v zadnjem letu zavzela tudi msgr. Edmond Farhat, papežev veleposlanik v Sloveniji, in Ciril Baškovič, državni sekretar v Ministrstvu za kulturo RS. Njune besede so same po sebi brez moči, vendar smemo upati, da bodo kaj zalegle pri nebeških, ministrskih in županskih instancah, ki odločajo o tej zadevi. Predvsem pa pri nas samih in našem odnosu do lastne kulturne dediščine.

Loški urbar 1501, stran 26; v zgornjem delu se končuje popis podložnikov iz Breznice (Wresnitzi), v spodnjem delu se začne popis podložnikov v naselju Žiri (Seyrach) in v njem kot prvi Mihael Naglič (Michel Naglitsch)

Lucas pepel
 Jarlich stein
 idem stangele

xxij

xxxij

Luke pepel
 Jarlich stein
 idem stangele

xliij

xxxij

Gebn wie an d' dobraet
 f' lxxxij //

Gregor sz penet
 Jarlich stein
 idem stangele

xxij

xxxij

Crise pustovich
 Jarlich stein
 idem stangele

xxxij

xxxij

Sevack
 Michael Naglicsh

Jarlich stein
 idem stangele

jtb d' iijb

xxxij

Steffan Naglicsh

Jarlich stein
 idem stangele

Lxxx

xxxij

Gebn wie an d' dobraet
 f' lxxxij //

Ammerfolij in iijb lxxxij

Z barvno likovno prilogo želimo tokrat počastiti spomin na prezgodaj umrlega slikarja Konrada Peternelja – Slovenca (1936–2000). Bil je tudi stalni sodelavec ŽO, v katerem smo večkrat objavili posnetke njegovih del in besedila o njih. To pot odpiramo temu izjemnemu mojstru risbe in barve cel likovni dosje. Ne v besedah, predvsem v slikah, ki so bile njegova avtorska govorica. V njej je ustvaril dela, ki nas bodo, dokler bodo tu ljudje žirovskega rodu, spominjala, kakšna je bila sredi 20. stoletja žirovska krajina, kakšni njeni prebivalci. Pa ne, kakršni so bili »v resnici«, temveč takšni, kakršne je na svojih slikah poustvaril umetnik. Bil je nostalgik. Hrepenel je po svetu in času, ki je bil, a ga ne bo nikoli več. Ohranil se bo le na prizorih, ki jih je ustvarila umetnikova domotožnost. Njegove slike so najlepši spomenik včerajšnjemu svetu, njegovim ljudem in avtorju samemu.

Miha Naglič

PRVI INTERVJU

MARTIN KOPAČ PRVI MOŽ ALPINE

Odpisati se ne damo Alpina bo še igrala prvo violino

Prav zato, da bo delo še naprej tu doma, moramo v svet

Kar nekaj je razlogov, da je to pot naš gost v prvem intervjuju Žirovskega občasnika **mag. Martin Kopač**, po stroki ekonomist, sicer pa predsednik uprave in generalni direktor delniške družbe Alpina. Prvi razlog je nekako samoumeven: prvi mož Alpine je že sam po sebi eden prvih mož Žirov. Martin Kopač tem bolj, ker je človek z izjemno biografijo in iskriv sogovornik. Alpina je vrh tega vseskozi podpirala izhajanje Žirovskega občasnika, še posebej v zadnjih 12 letih. Dolžni smo ji torej primerno hvaležnost in pozornost. In ne nazadnje: prav letos je minilo 50 let, odkar je 6. oktobra 1951 upravni odbor Tovarne športnih čevljev Žiri sprejel sklep, da naj se podjetje poslej imenuje, kakor sledi: **Alpina, tovarna športnih čevljev, Žiri**. Pol stoletja pozneje je njeno ime enako in vendar drugačno: **Alpina, tovarna obutve, d.d., Žiri**. Ime je isto, tovarna je tudi še, obutve nasploh in ne le športnih čevljev, razlika je predvsem v lastništvu. Tudi v Žireh je še zmeraj, hkrati

pa, kot bomo videli tudi v tem pogovoru, je Alpina vedno bolj po svetu. Njena matica je v Žireh, čebele letajo po celem planetu. Razvijajo, proizvajajo in tržijo obutev. Za med?

MIHA NAGLIČ: Tovarna športnih čevljev Žiri si je leta 1951 nadela še ime Alpina. To ime je postalo blagovna znamka, ki jo poznajo tudi po svetu, s čevlji za smučarski tek je v svetovnem vrhu. Da bi pol stoletja pozneje to ime spremenjali, najbrž nikomur še na misel ne pride. Koliko pa je pravzaprav vredna z njim povezana blagovna znamka?

MARTIN KOPAČ: V Alpini namenimo za reklamo okroglo dva milijona nemških mark letno. Tako delamo že mnogo let in blagovna znamka Alpina je v deželah bivše države Jugoslavije znana in cenjena. Po tekaški in alpski smučarski obutvi je poznana po celem svetu. Ime »Alpina« v nekaterih evropskih državah povezujejo z Alpami, gorami in planinsko obutvijo, zato smo morali za modno obutev izbrati drugo ime. Po nekih naključjih (in po mojem okusu ne preveč posrečeno) je bilo izbrano ime »Simona fashion« oziroma »Simona by Alpina«. Koliko je blagovna znamka vredna, je težko oceniti. Če bi sodil po tem, koliko letno vlagamo vanjo, veliko.

V skoraj 55-letni zgodovini Alpine se je za njenim krmilom zvrstilo že enajst direktorjev. Ti si edini, ki v tej eminentni žirovski vlogi nastopa že drugič, prvič v letih 1976–80, drugič od 1998. Ko si nastopil prvič, jih še nisi dopolnil 28, drugič si prišel kot Abraham. Pa ne gre samo za razliko v tvojih letih. Biti direktor pred četrto stoletja in zdaj – tudi v tem je gotovo velika razlika?

Tako velika, da jo je kar težko opisati. Razen pisarne in opreme v njej – oboje je še prav tako, kot je bilo, ko sem bil prvič direktor – je vse drugače: pogoji gospodarjenja, upravljanje (prej samoupravljanje), pridobivanje naročil, lastništvo in njegov vpliv na vodstvo in rezultate poslovanja, sindikati, odnosi z delavci, odnosi v kraju, vpliv politike itd., itd.

V času tvojega prvega mandata je bil med tvojimi najožjimi sodelavci kot »sekretar« tudi Viktor Žakelj, preden je odšel v politiko. Zdaj se ti je tvoj rojak in dobračevski sosed »zgodil« ponovno, to pot kot predsednik nadzornega sveta alpinske delniške družbe. Kako se kaj ujameta?

Z Viktorjem sva se že takrat dobro razumela in ni razloga, da se ne bi tudi zdaj. On vlogo predsednika nadzornega sveta jemlje strokovno in odgovorno, jaz prav tako vlogo predsednika uprave. Oba sva usmerjena k istim ciljem. Vemo, da se lastniki povsod trudijo, da bi za člane, zlasti pa za predsednika nadzornega sveta, pridobili sposobne in ugledne osebnosti. Vesel sem, da nam v Alpini ni bilo treba iskati naokrog in smo tako osebnost dobili kar v domačem kraju.

V svetu (in zadnja leta tudi pri nas) je veliko primerov, ko so vodilni menedžerji tudi (so)lastniki oziroma delničarji družb, ki jih vodijo. Lastništvo je ob plači dodatna motivacija za dobro vodenje. Je tako tudi v tvojem primeru?

Da, imam nekaj odstotkov delnic Alpine. Prav velika motivacija pa za zdaj to še ni, saj doslej nismo izplačali še nobene dividende. Dobiček in s tem možnost za izplačilo dividend bomo morali še ustvariti. Prepričan sem, da jih bomo. Menim,

da je (so)lastništvo menedžerjev pozitivno. Kar nekaj družb poznam, kjer so menedžerji (so)lastniki družb, ki jih vodijo, in vsi so poskrbeli, da se z »njihovim« denarjem dobro dela.

Če ni poslovna skrivnost: koliko pa zasluži direktor Alpine v letu 2001?

Ni skrivnost: plačo za september sem 15. oktobra prejel v znesku 692.023 SIT.

V prvih desetletjih Alpine je bil njen direktor nesporno tudi prvi mož Žirov. Občino so nam leta 1960 vzeli, nazaj smo jo dobili šele 1995, vloga župnije je bila v obdobju 1945–91 v kraju obrobna. »Žiri so Alpina« se je glasila tedanja enačba. Po novem bi lahko rekli, da so v Žireh glavni trije: župan, župnik in direktor Alpine. (Razvrščanje med njimi po pomenu prepuščamo bralcem.) Vloga slednjega se zdi manjša, bolj bi se pokazala, če bi šlo Alpini slabo. Pa ji gre k sreči kar dobro, tudi po tvoji zaslugi. Te kdaj zamika – tak primer smo pred leti že imeli – da bi kot direktor Alpine postal še žirovski župan? Te je sicer kdaj zamikala politika?

Mesto direktorja Alpine se mi zdi zahtevno in terja »celega človeka«. Dodatno angažiranje na mestu župana se mi zdi neresno. Tudi tistega primera, o katerem govoriš, takrat nisem razumel. Občani, ki so s svojimi glasovi omogočili tak izbor, so kasneje že videli, kako je imeti župana, ki je tudi še kaj drugega. Politika pa me seveda zanima. Na čelu ene od strank sem se angažiral predvsem zaradi tega, ker bi rad, da se v Žireh naredi več. Ni mi vseeno, kakšne pogoje imamo v krajevnem merilu kot tovarna, pa tudi kot občan želim, da gremo s svetom. Ne sprejemam filozofije »bo že kako, naj naredijo drugi« itd. Za naše okolje smo odgovorni sami: tako, kot si bomo postlali, tako bomo ležali. In svet je tako narejen, da te cilje dosegamo s strankami. Zato sem politično aktiven.

Alpina je med tremi največjimi gorenjskimi in slovenskimi tovarnami obutve dolgo veljala za najmanjšo med sestrami. Večji dve – Peko in Planiko – so ji dolgo postavljali za zgled. V zadnjem desetletju prejšnjega stoletja pa so se vloge obrnile. Peko komaj še sope, Planika sopiha, Alpina za čuda zdravo diha. Ta čas je za čevljarje težak, ne gre mi za hvalo, pa vendar: kako razlagaš dejstvo, da je Alpina med slovenskimi čevljarji zdaj najboljša?

Res zdravo bo Alpina dihala takrat, ko bomo dosegali več kot desetodstotni donos na kapital in bodo plače na ravni, ki jo dosega naša panoga v razviti Evropi. Boljše pa nam seveda res gre kot Planiki in Peku. Moje mnenje je, da je razlog v boljšem vodenju zadnji dve desetletji. Delavci za to niso nič »krivi«, ne v dobrem ne v slabem. Oni delajo. Kaj delajo, kako delajo, ali se tisto, kar delajo, proda ali ne, itd., itd., to pa je naloga vodstva. Če vodstvo svojim nalogam ni kos, delavci tudi z izjemnimi naporji ne bodo mogli zaustaviti voza na poti navzdol. Nedavno sem se nasmehnil, ko sem v Gorenjskem glasu prebral izjavo delavke Peka. Zahtevala je, naj dajo tovarno njim, da bodo oni že poslovali uspešno, če vodstvo tega očitno ne zna in ne zmore. To je popolno nerazumevanje stvari ali pa demagogija.

Ko smo v letu 1997 »obhajali« 50. obletnico Alpine, sem skušal v nekem članku pogledati v njeno prihodnost in jo ubesedit v teje prispodobi: »glava v Žireh, udje pa po vsem svetu«. Se pravi: načrtovati, razvijati, upravljati lokalno, v Žireh in iz njih, proizvajati in prodajati po vsem svetu, globalno. Takrat je mogoče komu

zvenelo pretirano, zdaj se dogaja prav to. Vprašanje pa naj se glasi: Kako se Alpina sooča z globalizacijo?

Menim, da je globalizacija kljub velikemu nasprotovanju nujnost. Tisti, ki hoče rasti, mora v svet. Najprej smo zunaj svoje države samo prodajali in se od tam delno tudi oskrbovali s surovinami, ki jih doma ni bilo ali so bile cenejše in kvalitetnejše, danes selimo v druge države proizvodnjo. Bitka za cenejšo proizvodnjo je neizprosna. Kdor v mali Sloveniji ne bo našel poti v svet, ga bo konkurenca uničila.

V Alpini se je dolgo delalo »od šestih do dveh«. Poskusi, da bi spremenili ta delovni čas in ga uskladili s časovnim ritmom globalnega trga, so vedno znova naleteli na trmast odpor. Kako je zdaj s tem?

Premik začetka dela od šeste na sedmo uro zjutraj je uspel. Prepričan sem, da je bila to pravilna poteza. Konec koncev dela tako cel razviti svet. Zakaj bi mi trmoglavili po svoje? Želimo se jim približati v plačah, standardu in še v čem. To bo mogoče le, če jih bomo posnemali tudi v delovnih navadah, produktivnosti, kreativnosti in še čem.

Nekoč si mi pripovedoval o odporih, na katere so poskusi inovacij in sprememb dostikrat naleteli pri sloju uslužbencev, ki si jih imenoval »modre halje«. To so bili tisti med direktorjem in delavci. Zdaj te v upravi in tik pod njo obdaja krog čisto novih, mlajših ljudi, tudi pravila igre so se močno spremenila? Kako ocenjuješ svoje sodelavce?

S svojimi sodelavci sem zadovoljen. Malo mi morajo pustiti, da jih jaz »oblikujem po svoji meri«, malo se pa jaz poskušam prilagoditi njim. In gre. Menim, da smo odličen tim. Res je, da je med njimi kar nekaj mladih, a če mladostno zagnanost kombiniramo z mojo starostjo in izkušnjami, je to kombinacija, ki mora zmagovati.

Prvi proizvodni obrat Alpine je od 1965 (in še zdaj) v Gorenji vasi, od 1972 na Colu, sledili so še drugi obrati po Sloveniji in kooperacijski posli v drugih jugoslovanskih republikah, v letu 2000 ste šli čez državno mejo in kupili tovarno v Sarajevu. Se v proizvodnem pogledu ozirate še dlje po svetu, kjer so že dolgo vaše trgovske firme in prodajalne?

Tu ne velja tista o gori in Mohamedu. Delo in prodaja ne bosta prišla k nam, mi bomo zaradi obeh morali v svet. In to različno: s prodajnimi firmami tja, kjer se že in se še bodo prodajali naši čevlji, s proizvodnimi firmami pa tja, kjer bo najcenejše delo. V to drugo skupino sodi nedavni nakup tovarne FOGS v Sarajevu, proizvodnja naših »outdoor« čevljev na Kitajskem in vsak dan večja proizvodnja v Romuniji.

Prevladujoča težnja čevljarjev iz ti. razvitega sveta je torej ta, da selijo proizvodnjo v manj razvite dežele s cenejšo delovno silo. Avtomatizacija in računalniško upravljanje proizvodnje obutve – to pa ne! Vsaj dotlej ne, dokler na Kitajskem in na svetovnem jugu delajo tako poceni. Zadnja leta pa ravno iz Alpine prihajajo nenavadne vesti: o izraelskih robotih, ki šivajo zgornje dele, o strojih, ki režejo usnje z vodnim, lasersko ostrim curkom. Kaj to pomeni? Da Žirovkam

**ne bo več treba izčrpavati rok z desetletja trajajočim šivanjem na tekočem traku?
Da bodo tudi čevlje delali roboti, tako kot, denimo, avtomobile?**

Prav to, čeprav se sliši še tako nenavadno. V naslednjih letih se bo velika večina klasične proizvodnje obutve selila na Daljni vzhod in na jug, kjer je cena delovne sile večkrat manjša kot v Evropi in razvitem svetu. V Evropi bo ostal prostor samo za modne in inovativne produkte. Obutvena industrija je tudi v razviti Evropi zelo konservativna in tehnološko nerazvita. Zato so prav tu za sodobno tehnologijo velike priložnosti. Tisti, ki jih bo prvi uvidel in racionalno apliciral, temu se ni bati za bodočnost in za vsakdanji kruh. Tako usmerjenost smo v Alpini napisali v svojo razvojno strategijo in že nekaj časa jo aktivno uresničujemo. Stroji, o katerih si pisal v gornjem vprašanju, so začetek na poti Alpinine tehnološke usmeritve v naslednjih desetih letih.

Kako pa je s tisto možnostjo, o kateri smo pred kratkim brali v časopisu: da boš šel v eno od številnih trgovin Alpine, kjer ti bodo računalniško vzeli mero in po elektronski pošti naročili, naj ti v enem od Alpininih obratov izdelajo samo tvoj par čevljev; prevzel ga boš v domači trgovini ali pa ti ga bodo po pošti poslali na dom? Renesansa obrtniškega načina v postindustrijski dobi?

Do tega je še veliko korakov, prepričam pa sem, da se bo taka vizija uresničila. Alpina bo pri tem med vodilnimi firmami, ki bodo opisani sistem uresničile.

Alpina je v svetu še vedno pri vrhu (»številka dve«) v čevljih za smučarski tek. Pri pancernjih, ki so v zadnjih treh desetletjih tako izrazito zaznamovali njeno podobo, pa je zaostala. So tudi tu in pri planinski obutvi še kakšne možnosti?

Pri pancernjih pripravljamo nov čevljev, s katerim bomo poskusili prebroditi krizo. Ob čevlju smo razvili tudi revolucionarno vez, ki bi skupaj s čevljem in smučko res lahko predstavljala novost, s katero bi si pri pancernju zagotovili prihodnost. V zvezi z vezjo gre počasneje, kot smo želeli, a napredujemo.

Skratka: Alpina bo težko presegla italijanske čevljarje v dizajnu in materialih, Salomona in druge smučarske velikane v količinah, dohitevati razne »turbošue« v cenenosti tudi ni njen namen. V čem je lahko alpinski David, tekmujoč s svetovnimi goljati, kljub vsemu velik in prodoren?

Z denarjem, ki ga lahko za trženje nameni na primer samo naš konkurent Salomon, se zanesljivo ne moremo kosati, saj ima ta firma v sklopu celotne skupine Salomon desetkrat več dobička, kot je naš celoletni promet. Lahko pa se kosamo z njimi v razvoju. In to je naša priložnost. Že zdaj se naš smučarski tekaški čevljev v vsem lahko kosa s Salomonovim, z nekaj novostmi, ki smo jih tudi patentno zaščitili, pa jih bomo prekosili. Odlično sodelujemo s Strojno fakulteto v Ljubljani, s Fakulteto za elektroniko, računalništvo in informatiko v Mariboru, z Inštitutom Jožef Stefan v Ljubljani, s Fakulteto za šport v Ljubljani itd. Sodelovanje zajema tako projekte na razvoju novih izdelkov kot popolnoma nove tehnologije in stroje za izdelavo obutve.

Pogovarjava se konec oktobra, izšla bova šele sredi decembra 2001. Kaj se utegne v tem poldrugem mesecu zgoditi na relaciji Alpina–Peko. Slovenski mediji

in oblast že celo leto pripravljajo slovensko javnost na tak ali drugačen prevzem Peka s strani Alpine. Toda?

Prav zdaj, ko to pišem, se izteka prvi razpis države za prodajo 81,3 % deleža Peka. Res smo v prejšnjih mesecih izražali pripravljenost, da se Alpina angažira pri sanaciji Peka, vendar se na razpis ne bomo prijavi. Tudi ponudbe za en simbolični tolar ne bomo dali, saj ocenjujemo, da bi bilo za Alpino preveč tvegano. Potencialni kupec teh 81,3 % bo moral vložiti v Peko, tudi če dobi firmo »zastonj«, še ogromno sredstev, da bo izplačal odpravnine, končal prisilno poravnavo, spravil firmo do pozitivnega rezultata v poslovanju, zagotovil obratni kapital. Ni pa izključeno, da bo Alpina še kandidat za določene poteze v Peku, če bo država zagotovila pogoje za to.

Nekoč si mi povedal slikovito primero: na svetu je vse več ljudi, veliko je bosih – čevljev bo torej treba vse več – in zakaj jih ne bi še naprej razvijali, izdelovali in prodajali tudi v Žireh. Bolje rečeno: iz Žirov z Alpino po vsem svetu. Tako je bilo v 20. stoletju. Bo tudi v tem, ki sledi?

Mislim, da bo! Istočasno zatrjujem, da nikakor ne bo tako, kot je zdaj. Taki čevlji, kot jih zdaj delamo v Alpini, se bodo delali drugod po svetu. V Žireh bomo delali tehnološko zahtevnejše izdelke, tu bo razvoj in trženje. Pod temi pogoji se nam tudi ni treba bati za delovna mesta. Ko so me spraševali, ali je modro kupovati tovarno v Bosni, ko imamo vendar dovolj kapacitet doma, sem zatrdil: prav zato, da bo delo še naprej tu doma, moramo v svet. A razlika je ta: ven mora poceni delo, delo z visoko dodano vrednostjo pa lahko ostane (in mora ostati) doma.

Moja želja bi, denimo, bila, da Žiri v prihodnosti ne bi bile več tako usodno odvisne od čevljarstva in Alpine, kot so bile v 20. stoletju – da pa bi pol stoletja staro ime Alpina v Sloveniji in po svetu še naprej simboliziralo dober in ne pre-

drag čevelj. Da bi bile Žiri še naprej prepoznavne tudi po Alpini in ne le po njej. Ta želja najbrž ni pretirana?

Žiri niso več tako hudo odvisne od Alpine, da bi to lahko povzročalo skrb ali nelagodje. V kraju se lepo razvija kar nekaj firm, podjetništvo ima svoj zagon in perspektivo. To me veseli. Tudi pomemben igralec v športnem moštvu bolje igra, če ve, da se lahko zanese na soigralce. V tem kontekstu se v Alpini ne počutimo več obremenjene. Odpisati se pa ne damo. Alpina bo v kraju še igrala prvo violino. Tudi po svetu se bo še slišalo o nas. Če bomo uresničili samo eno desetino projektov, ki jih danes razvijamo, nam bo še dolgo zagotovljeno mesto med proizvajalci in prodajalci v razviti Evropi.

In kot zadnje vprašanje: tokratni mandat ti poteče čez dve leti, jeseni 2003. Ga boš pripravljen podaljšati še za naslednjih pet let, do 2008?

Do jeseni 2003 je še tako daleč, da o tem še nisem razmišljal. Pa tudi če bi, bi bilo modro pustiti kakšno vprašanje odprto, saj me sicer drugič ne boš več povabil na intervju.

Torej: hvala za ta pogovor, nasvidenje do naslednjega.

Fotografije: Janez Pelko

Tadeja Primožič

DRUGI INTERVJU

MARIJA STANONIK MURKOVA NAGRAJENKA

Oko je že prej videlo, s pomočjo čipk se je navadilo gledati

Slovensko etnološko društvo je novembra leta 2000 podelilo žirovski rojakinji dr. Mariji Stanonik najvišje priznanje za izjemne dosežke na področju slovstvene folkloristike, Murkovo nagrado. V svoji obrazložitvi so zapisali, da je njeno delo mogoče uokviriti v štiri kroge: prvi krog obsega izdajanje slovenske slovstvene folklore, v drugi krog sodijo razprave iz zgodovine in teorije slovenske slovstvene folklore in njenih stičišč z literaturo, v tretji krog prizadevanja ob zbiranju slovenskega pesništva med drugo svetovno vojno in v četrti krog monografska obdelava Žirov z etnološkega in kulturno-zgodovinskega vidika. O Žireh, Žirovkah in Žirovcih, dediščini in še o čem je tekla beseda tudi v tokratnem pogovoru.

Marija Stanonik se je rodila na Dobračevi. Po končani srednji šoli je nekaj let delala v Alpini, nato pa odšla na študij. Leta 1974 je diplomirala iz slavistike in etnologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani ter leta 1987 magistrirala iz etnologije z nalogo »Promet v Žireh – etnološki vidik«. Leta 1993 je obranila doktorsko

nalogo z naslovom »Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945« na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu. Od leta 1974 je zaposlena na Inštitutu za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Leta 1999 je bila izvoljena za znanstveno svetnico. Od leta 2000 je izredna profesorica na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer predava slovensko slovstveno folkloristiko, prav tako na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

TADEJA PRIMOŽIČ: Dr. Marija Stanonik, najprej seveda iskrene čestitke za ugledno nagrado. Nam zaupate, kaj vam nagrada pomeni in kakšen je bil odziv nanjo v strokovni in širši javnosti?

MARIJA STANONIK: Murkova nagrada je bila zame veliko presenečenje. Kaj mi pomeni? O tem ne razmišljam. Vendar je bil z njo prebit molk, ki je dotlej v etnoloških krogih obdajal moje delo. Predvsem pa sem bila vesela, da si je toliko kolegov in kolegic, tudi starejših ali mlajših vzelo čas za srečanje z nami (mislim tudi na dobitnike Murkovega priznanja). Na prireditvi ob podelitvi je bila v zraku neka toplina in naklonjenost eden do drugega.

Vaše raziskovalno delo, za katero je značilna predvsem interdisciplinarnost, obsega izjemno število znanstvenih, strokovnih in poljudnih del. Obdelujete tako teoretična kot empirična vprašanja na področju zgodovine in teorije slovstvene folklorne ter etnološko in kulturnozgodovinsko problematiko slovenskega slovstvenega prostora in zamejstva. Katero področje vam je najljubše in zakaj?

Ne morem izdelati vrednostne lestvice in zanesljivo ugotoviti, katero delo od naštetih področij mi je najljubše. Mislim, da so vsa potrebna, zato sem se jih tudi lotevala, kolikor in kakor mi je bilo v danih okoliščinah mogoče. Res pa je, da ne bi zdržala, če bi celo življenje glodala samo eno kost. In sploh ni tako nujno, da bi bila ostala zgolj na področju humanističnih ved. Spominjam se, kako mi je bilo v začetku študija dolčas po matematiki, ki je je bilo prej na srednji ekonomski šoli vsekakor dovolj. Vedno sta me zelo zanimali geografija, posebno fizična, in geologija, pa tudi botanika, gozdarstvo in astronomija, da o jezikih – tudi klasičnih – ne govorim. Zadnji čas odkrivam teologijo. Vsa mlada leta pa sem sanjala o medicini.

Toda na srečo sem dovolj zgodaj ugotovila, da se moram pri svojem profesionalnem delu zelo disciplinirati, če hočem res storiti kaj koristnega, na druga naštetá področja pa kdaj »uidem« s kakšno strokovno knjigo, razstavo, zbiram kamenčke ipd. Človeško življenje je pač omejeno in človeške sposobnosti in moči tudi.

V.slovenski etnologiji je vaše delo eno najuspešnejših in najplodovitejših. Kaj vas v raziskovanju vedno znova privlači?

Ob vsaki témi posebej si zastavim dokaj konkreten cilj. Toda malokdaj ga dosežem tam, kot si ga zamišljam, ali tako, kot to predvidevam. Zato je vsaka raziskovalna téma zase nova pustolovščina. Najlepše je, kadar lahko med seboj povežem dognanja različnih strok (praviloma etnologije, slovstvene folkloristike in slavistike, ki se cepi v jezikoslovje in literarno vedo), saj le iz njih vem nekaj malega.

Kaj pripravljate trenutno?

Cel kup referatov: Matija Murko na razpotjih slovanske filologije, Bibliofilski vidik slovstvene folklore, Visokošolski študij in vprašanje narodne identitete, Kajnovstvo v pesništvu med drugo svetovno vojno, Avgust Pavel in slovstvena folklor, Kaj pa slovar žirovskega govora? Našteti so po vrsti, kot so zanje določeni roki, vse meseca oktobra.

Kakšni pa so vaši načrti?

Ti so pa v Božjih rokah.

Zelo pomembno mesto v vašem raziskovanju ima domači kraj: Žiri in Žirovci v slovenski literaturi, Promet na Žirovskem, Čebela – žlahtna spremljevalka slovenske kulture, Štiri matere – ena ljubezen itn. Znano je, tudi po vaši zaslugi, saj ste pred leti napisali članek o etnološkem delu v domačem kraju, da so pri raziskovanju domačega okolja tako prednosti kot pomanjkljivosti. Kako bi vi sami ocenili vlogo, ki jo imajo v vašem raziskovanju teme z Žirovskega?

Metodološko gledano še zmeraj veljajo spoznanja, ki sem jih leta 1991 nanizala v Loških razgledih v članku Etnolog in njegov domači kraj. Vendar bi še dodala: Z njimi sem skušala vzdrževati kondicijo etnološkega raziskovanja, saj se sicer večinoma ukvarjam s specifično problematiko besedne umetnosti. Zato mi drugačna tematika in metoda dela pomenijo tudi neke vrste oddih. Če je pa navezana še na Žiri, me seveda še dodatno motivira ne zgolj znanstveno, ampak tudi lokal-patriotsko in čustveno-nostalgичno.

Katera so slabše ali še povsem neobdelana (etnološka) področja na Žirovskem? Duhovna kultura prav gotovo ostaja velika neznanka, kajne?

O, veliko je še dela. Manjkajo temeljna področja našega podeželja v preteklosti: kmetijstvo, stavbarstvo, oblačilna kultura itn. Da, tudi duhovna kultura nas še čaka, čeprav sta bila zadnji čas objavljena dva članka na to temo v zborniku našega Inštituta, v Traditiones. Razprava o ljudski pesmi v Žireh je tehtnejša in obsežnejša. Sploh ni monografsko krajevno zasnovana, saj za to nisem našla časa, ampak se navezuje samo na eno družino, toda morda je ravno ta metoda omogočila nenavadno jasno odkritje: kako je tudi ljudska pesem očitno sociološko dejstvo. Drugi članek, o folklornih obrazcih, je ostal zgolj pri sistemiziranju gradiva, tako da je bolj za spodbudo in kliče po nadaljevanju. Pravkar pa sem dobila v roke zbornik, v katerem mi je akademik Jože Toporišič objavil članek o ženskih oblikah hišnih priimkov v Žireh.

Ali trenutno »glodate kakšno žirovsko kost«?

Oh, kako bi rada končala nekaj tém, ki jih imam že dolgo, predolgo v delu. Morda preveč govorim o njim, da jih ne dokončam, saj pravijo: Kdor veliko govori, malo naredi, zato bom tokrat o njih raje molčala.

Od takrat, ko ste zaradi študija zapustili rodni kraj, se je v Žireh veliko spremenilo. Kako ste kot etnologinja, in kot ste mi sami večkrat dejali, »Žirovka v Ljubljani in Ljubljanka v Žireh«, doživljali spremembe v kulturi in načinu življenja Žirovk in Žirovcev?

Razumsko jih seveda sprejemam in se veselim napredka, čustveno pa so mi nove stavbe, nove ceste tuje. Kljub temu me boli, kadar kdo od drugod kritizira nove žirovske pridobitve, kot se je to zgodilo zadnjič, ko sem bila v Žireh s skupino delavcev znane ljubljanske in slovenske javne ustanove. Eden od njih se je naglas vpričo mene spotikal ob arhitekturo ene od stavb v središču, govoreč svojemu prijatelju: »Glej, kako je to grdo.« Kar se tiče življenja v Žireh, »načina življenja«, kot je etnološki terminus technicus, me zadnji čas večkrat spreleti, da nisem več na tekočem z njim, ker Žiri obiskujem le ob nedeljah in praznikih, ne pa ob delavnikih. Tedaj je delovni ritem kraja vendarle čisto drugačen kot ob prazničnih dneh.

Kje so opazne največje razlike?

Teh trideset let, ko v Žiri prihajam le kot gostja, predvsem pa zadnjih deset let, odkar smo osamosvojeni, kar pomeni tudi drugačno družbeno ureditev, se je tudi v Žireh kakor sploh v Sloveniji in ne samo v Sloveniji, na svetu sploh, zelo veliko spremenilo. K temu je največ prispeval nenavadno skokovit razvoj računalniške tehnologije, ki je pravzaprav v vseh panogah docela spremenila delovni proces.

Tudi stara klasična agrarna kultura, ki je tisočletja vzdrževala sorazmerno usklajenost med naravo in človekom, nezadržno gre v zaton. Prav tako tudi industrija, ki je zadnji dve stoletji obvladovala vsaj Evropo in Ameriko. Od skoraj vsega neodvisnih kmetov, »kraljev«, bi rekel Ivan Tavčar (prim. Cvetje v jeseni!), tudi v Žireh ni več, težaških delavcev pa tudi še komaj kaj.

Kaj pa se ni bistveno spremenilo?

Žirovska pridnost, delavnost, vztrajnost, garaštvo, mislim, da so še vedno žirovske »znamke«. In tako je prav. Da se le ne bi spridile! Nikoli ne bom pozabila, kako nam je v osnovni šoli govorila o teh »žirovskih lastnostih« učiteljica matematike, prof. Lidija Primožičeva. Samo ona nam je vcepljala, in to v okviru matematike neke vrste žirovsko samo-zavest = je zavest o sebi, ki na koncu pripelje do samozavesti, zaupanju vase, trdnosti v življenjskih viharjih. Ali današnje mlade generacije, tudi v Žireh, dobijo dovolj te vrste popotnice za življenje!

Kako na Žiri, Žirovke in Žirovce danes gledajo v vašem drugem domu – Ljubljani?

Mislim, da smo jim uganka. (Ali ste opazili, kam sem se v odgovoru samodejno uvrstila?) Naj to ponazorim z anekdoto, ki mi jo je povedal naš rojak. Mož z vrha ene od pomembnih slovenskih struktur je vprašal svojega mladega sogovornika, od kod prihaja. Ta je povedal, oni pa po svetopisemskem vzorcu: »Iz Žirov more priti kaj dobrega?« Oni pa prav tako hitro, ustreli, kakor iz topa: »More, gospod!«

V času, ki ga živimo, postaja identiteta posameznika, kraja, pokrajine vse bolj pomembna. Kakšna je identiteta Žirovk in Žirovcev oziroma kakšna bi lahko ali boljše rečeno morala biti? Kaj vse jo, po vašem mnenju, (lahko) določa?

Identiteta posameznika je njegova oseba. Če jo zavestno izpopolnjuje, privede do osebnosti. Ni jih treba ugotavljati statistično ali z anketo. Vsi vemo zanje.

Identiteta kulturne krajine se je včasih označevala s kmetijskimi kulturami in stavbnimi tipi. Danes se vse to vedno bolj izenačuje. Hiše so si bolj ali manj enake

od Alp do Panonske ravnice, le Primorska je še ohranila nekaj stare arhitekture. Po njivah pa povsod raste večinoma koruza. Dolgčas!

O, kako sem bila zadnjič vesela, ko sem se peljala iz Komende v Ljubljano in vmes nekje ob poti videla še nekaj njiv že skoraj dozorele ajde.

Včasih je identiteto Žirovk in Žirovcev določal poklic: On je bil čevljar, ona klekljarica. Tako smo bili vsaj šolsko naučeni. To seveda že dolgo ne drži. In vendar mislim, da se tema dvema potezama žirovske identitete ne bi smeli odpovedati. Marsikdaj premišlujem, glede na estetiko o razmerju med čipkarstvom in »slovenskim barbizonom«? Nekateri, na primer Emilijan Cevc – žal ne vem, kje sem to prebrala in govorim na pamet – utemeljujejo bogastvo slikarskih talentov v žirovskem ali širše, v območju Idrija–Žiri–Škofja Loka s posebno pokrajinsko strukturo, genius loci. Meni pa ne dá miru misel, da se je estetska razsežnost polagoma selila od klekljarske blazin/ic/e (idrijsko: »bula«, žirovsko: povšter, poljansko: »punkl«) idrijskih čipkaric na druga življenjska področja v naših krajih in prepojila njihovo ozračje. Zgodovina idrijskega rudnika priča o priselitvi tujih žena, ki so si krajšale čas s klekljanjem, kmalu po njegovi ustanovitvi. Večstoletna tradicija umetelne ročne spretnosti je prav gotovo pustila v svojem okolju določene posledice tudi v drugi oblikah, »ki jih molj ne razje«. S starimi prtički in vezeni-nami se je to zgodilo, ostala pa je občutljivost za lépo, občutek zanj. Pogled na lepo miniaturo, sprva sklekljano iz sukanca, je analogno, prej nezavedno kot za-vestno, iskal podobnih doživetij drugod okrog sebe. Oko je prej videlo, s pomočjo čipk pa se je navadilo gledati. V naravi je odkrivalo vedute in v drugih pojavih okrog sebe prepoznavalo detajle, ki so drugi zanje slepi. Vsaka slikarska stvaritev je v bistvu miniaturo realnih pojavov, saj jih je treba strniti v mere slikarskega platna ali druge ustrezne podlage. Sociologi kulture in umetnostni zgodovinarji, kaj pravite na to?

Saj vem, da nisem odgovorila na vprašanje, izrabila sem le priložnost za pre-mislek o tem, kako dolgoročno je nastajanje identitete posameznega okolja. In tudi Žirovci bi jo morali veliko bolj ljubosumno čuvati. Današnje identiteto ustvar-jajo veliki trgovinski centri. Vedno pogostejše s tujimi imeni in naslovi njihovih sedežev. »Kam plovemo?!« bi dejal Ksaver Meško.

Domače narečje prav gotovo bistveno zaznamuje identiteto posameznika. Kaj naj bi Žirovkam in Žirovcem le-to moralo pomeniti?

Knjižni jezik je temeljno in bistveno znamenje identitete posameznega naroda, v našem primeru slovenskega. Zato bi se morali vsi zavedati njegovega pomena in ga gojiti z velikim spoštovanjem in ponosom. Toda ravno tako ponosni moramo biti tudi na naša narečja. Prav narečja so naša edina materinščina, glasovni zaklad domače hiše in rojstnega kraja, kamor koli pojdemo. Nihče ga nam ne more vzeti, če ga sami ne zapravimo. Žirovsko narečje je edinstveno po svoji naglasni podobi, o čemer sem pisala predavnimi leti v Slavistični reviji (1977). Tudi to je eden od prispevkov o duhovni kulturi Žirov. Še kot študentka sem leta 1972 raziskovala mejo žirovskega narečja. Pozimi, v času polletnih počitnic sem v visokem snegu hodila po krajih in na podlagi posebnega vprašalnika preverjala govorico prebi-valcev v posameznih krajih, da sem prišla do sorazmerno zanesljive razmejitve žirovskega govora od sosednjih. Kadar koli sva se v zvezi s tem srečala z akademi-kom prof. dr. Tinetom Logarjem, se ni mogel načuditi posebnostim našega narečja. Dotlej so namreč učili, da v rovtarskih narečjih ne obstaja tonemsko na-glaševanje. Jaz pa sem jih odkrila vsaj v žirovskem narečju. Odtlej se poraja vprašanje, ali ni tako še vsaj v poljanščini ali še kje drugje. Takrat je še živel organist

Anton Jobst, moj učitelj petja v osnovni šoli. Velikokrat me je obšlo, da bi se mu šla pohvalit o tej jezikovni finesi našega narečja in se mu hkrati zahvalit, da so mi njegove ure privzgojile občutek za glasovne in tonske nianse.

Kakšen je po vašem mnenju odnos Žirovk in Žirovcev do gmotne, družbene in duhovne dediščine? Katera je najbolj ogrožena in kako bi se jo dalo ohraniti?

Tole vprašanje je kruto. Kruto zato, ker je krut odgovor nanj. Nimam vtisa, da Žirovci – z redkimi izjemami! – kaj dajo na svojo kakršno koli dediščino. (No, zakaj se pa tu ne identificiram z Žirovci??? Samorefleksija, še preden sem do konca odgovorila na to vprašanje) Samo nekaj primerov.

1. *Duhovna kultura*: Zvedela sem, da v neki stari hiši hranijo zelo veliko starih knjig, med njimi morebiti celo znamenito Dalmatinovo Biblijo iz 1584. leta. Prosila sem dediče, kadar bodo pospravljali hišo, naj me povabijo, da bi tiste knjige pregledala in bi potem presodili, kaj storiti z njimi. Obljubili so mi, vendar me niso vzeli resno. Nikoli nisem prišla blizu in niti pomisliti si ne upam, kaj je bilo potem. Jernej Lenček, kaplan v Žireh sredi devetnajstega stoletja jih je na srečo nekaj rešil in s tem postavil temelje znameniti Semeniški knjižnici v Ljubljani. Kakšna škoda, da so ga iz Žirov prestavili drugam, kjer je prav hitro umrl. Zelo si želim, da bi mu Žirovci dali priznanje, ki mu gre. Prepričana sem, da bi zaslužil, da bi njemu v spomin Žirovci obhajali krajevni praznik, ne da bi imela kaj proti sedanjemu seveda.

2. *Družbena kultura*: »Saj veš, kakšni so Žirovci,« mi je pred leti dejal eden od mojih rojakov tu v Ljubljani. »Za božjo voljo, kakšni,« sem pomislila, »ali nisi tudi ti eden izmed njih.« Tako kot jaz. Splošna slabost Slovencev je, da si preveč skačemo v lase. Povsod, ne le v Žireh, je pustila neizbrisne posledice predvsem druga svetovna vojna in dogodki neposredno po njej. Zavestno bi se morali truditi odpravljati to nesrečno slovensko razdeljenost.

Vendar pa sem zelo ponosna in po svoje ganjena, da so v Žireh v razmiku nekaj dobrih metrov narazen – ravno toliko, kot zahteva obzirnost do drugačnosti – in vendar še skupaj trije pomembni spomeniki iz naše preteklosti, ki se je kar naenkrat pomaknila v prejšnje, 20. stoletje.

Z vsakim od njih sem po svoje osebno povezana. Prvi v smeri od šole proti cerkvi je spomenik zmagovalcem v drugi svetovni vojni. Na enem od štirih reliefov, ki simbolizirajo štiri leta od 1941 do 1945, je zapisan Šorli Franc. Njegova mama, Žvarlinova Julka, je bila naša sosedka in je leta in leta hodila po vodo »h grabnu«, k studentu potočka, ki teče mimo moje rojstne hiše in je bil takrat še tako čist, da smo lahko iz njega pili kadar koli. Kolikokrat sem jo šla prosit, naj pride k nam klekljat, da sem tudi jaz lažje zdržala ob »povštru«, in tedaj je pogosto omenjala svojega edinca Franceljna. Vedno sem po tihem sočustvovala z njo, da nima nobenega svojih, vendar so njeni sorodniki zelo lepo skrbeli zanjo, o čemer priča tudi njeno dolgo življenje.

Pred cerkvijo je znamenita kapelica, posvečena padlim v prvi svetovni vojni 1914–1918. V koloni imen pod vasjo Zabrežnik je prvi na vrsti Matevž Demšar. To je bil oče moje mame. Padel je leta 1916 na Tirolskem. Kako hudo mu je bilo pustiti mladoletne otroke, pričajo njegova pisma, obdelana v moji knjigi Štiri matere – ena ljubezen. V isti knjigi je moja sestra Breda postavila pretresljiv spomenik svoji mami Francki Stanonik, ki sta jo z bratom Cirilom izgubila v zgodnjem otroštvu, manj kot tri mesece pred koncem druge svetovne vojne. Mina jo je ubila le nekaj korakov do domačega doma, kamor je šla obiskat svojo bolno mamo in voščit očetu za bližnji god. Njeno ime je mogoče najti na tretjem spomeniku na drugi strani

žirovske cerkve, posvečenem številnim žirovskim zamolčanim žrtvam iz druge svetovne vojne.

Šele pri odkritju tega spomenika sem razvozlala skrivnost, ki si je nisem znala razložiti v svoji zgodnji mladosti. Včasih smo hodili k maši v cerkev zjutraj ob šestih, tudi jaz. Človek se pogosto navadi ene klopi in enega sedeža in med stalnimi obiskovalci postane to tih dogovor. Tako je v klop, kamor sem zahajala jaz še kot osnovnošolka, prihajala žena, ki je pogosto prihitela zadnjih hip pred začetkom bogoslužja ali tudi kaj pozneje. Vedno sva se pozdravili s pogledom, vendar nisem mogla dognati, zakaj je njen nekam žalosten. Zato sem se zmeraj znova potrudila, da sem se ji še posebno prijazno nasmehnila. Toda kljub temu se mi nikoli ni posrečilo pregnati neke grenkobe z njenega obraza, čeprav sem čutila, da se mi prizadeva vrniti vedrino, s katero sem se jo vsakič znova razveselila, ne da bi kdaj spregovorili. Nisem vedela, od kod prihaja in čigava je, da bi poizvedela, kaj je hudega prestala, in bi doumela, zakaj njen žalosten izraz, ki ga ni mogel zbrisati z obraza niti njen nasmeh. Odšla sem v svet in pozabila na uganko zgodnjih nedeljskih juter. Potem pa so v programu ob odkritju tega spomenika povedali dvoje imen žena, ki bosta opravili to svečano dejanje. In ena od njih je bila moja stara znanka iz cerkvene klopi. V hipu sem se spomnila stiske svojega otroštva. Odleglo mi je, zakaj prepričana sem bila, da je tedaj odleglo tudi njej.

Kateri koli od teh treh spomenikov bi manjkal, bi bila vednost o naši preteklosti pohabljen, enostranski. Zato je prav, da se vsakemu od njih bližamo s spoštovanjem, ki ga mrtvi zaslužijo. In ne samo zato, da bodo nekoč naši potomci enako ravnali s spominom na nas!

3. *Gmotna kultura*: Tu je škoda najbolj na očeh. Včasih se žalostno pošalim. Vsakič, ko pridem v Žiri, je ena hiša manj in ena cesta več. Kaj hočem s tem reči? Manj je ena hiša, ki me spominja na moje otroštvo in bi bila zaradi svoje starosti lahko pomemben zgodovinski spomenik. To ne pomeni, da bi morala biti zgodovinski relikt, v njej naj bi se normalno odvijalo življenje, toda zakaj je ne bi obnovili, ne pa podrli. Njeni zidovi so hranili skrivnosti družinskega življenja, bolečine in veselje. Stari zidovi nemo pripovedujejo zgodovino preteklih rodov. Tudi zato se v starih hišah tako dobro počutimo, kadar imamo še srečo vstopiti vanje. In tudi zato, ker tega nimajo, so naša stanovanja v blokih sama na sebi tako pusta. O tem je s pretresljivo pronicljivostjo v Sodobnosti pisal svojčas Pavle Zidar.

Mislim, da v Žireh še danes obstaja splošna slaba vest, da je šla po zlu stara žirovska cerkev. Ne morem razumeti, kako je mogoče, da je bila uničena tudi kapelica nasproti nje in ostanek prezbiterija, ko je že Žirovski občasnik klical na pomoč za njegovo revitalizacijo. Še manj razumem, kdo je dopustil podreti Štalarjevo hišo pri Stari šoli v Žireh. Trenutno bijem plat zvona za Šinkovcovo hišo na Ledinici. Na njeni steni je znamenita letnica 1688. Zgrajena je bila tako rekoč hkrati, kot je izšla znamenita Slava vojvodine Kranjske Janeza Vajkarda Valvazorja. Torej bi jo lahko imeli za materialen dokaz bivalne kulture pred več kot tristo leti. Žirovsko Muzejsko društvo in Občina bi morali napeti vse sile, da bi rešili ta edinstveni dokument žirovske pretekle imovitosti. Nihče me ni pooblastil, da pišem o tem, toda vsakič znova me postane strah zanjo, kadar koli grem mimo nje. Res je za sedanjega lastnika hiše osebno reševanje tako mogočne stavbe prevelik finančni zalogaj. S skupnimi močmi, morda tudi z udarniškim delom, ki Žirovcem ni tuja oblika pomoči, bi se dalo zanjo marsikaj storiti za ta nekdanji podeželski dvorec, seveda pod skrbnim nadzorom spomeniškega varstva. Tako zaupam. Kar naprej so nas učili, da smo bili Slovenci zmeraj samo reveži, tudi ta hiša na Ledinici je živ dokaz, da to ni res.

Prav tako me boli, da je ob cesti kar nekaj hiš praznih. Večinoma so bajtarske ali delavske. Kaj šele je po naših hribih. Pa ne samo v Žireh.

Zadnji čas so zelo na udaru slovenski kozolci. Po travnikih se valjajo ogabne bale nepresušene krme, doživljam jih kot velikanske iztrebke, kozolci pa kažejo gola rebra ali pa jih lastniki surovo obijajo z deskami in obzidavajo, da niso ne tič ne miš.

Strokoven odnos do dediščine ni sam po sebi umeven, temveč je rezultat načrtnega dela. Kaj bi danes zanj Žirovke in Žirovci morali storiti sami in kaj bi kot popotnico morali dati najmlajšim in bodočim prebivalcem kraja?

Zelo dobro bi bilo, ko bi lokalna oblast, občina torej, prisluhnila strokovnjakom (etnolog, umetnostni zgodovinar, sodelavci področnega muzeja ali spomeniškega varstva ipd.) ali zaposlila človeka, ki bi bedel nad takimi in drugačnimi posegi v našo naravno in kulturno dediščino. Če imajo kmetijske zadruge svetovalca, t.i. kmetijskega pospeševalca, zakaj ne bi zaslužila tudi naša dediščina človeka ustreznega profila, ki bi ljudem svetoval in pomagal z ustreznimi napotki, da bi rešili vsaj ostanke od ostankov. Ne zgolj zaradi turizma, čeprav seveda tudi zanj, da bi od tega kaj iztržili. Toda predvsem zaradi nas samih, da bi nam zaigralo srce in se spočila duša ob ubrani arhitekturi, »dobri stari kuhi«, kot je zapisal eden zadnjih prebivalcev visoške Tavčarjevine Alojz Hafner, da bi si krepili žirovsko in slovensko identiteto ob globokih koreninah. Muzej v Žireh naravnost kliče po profesionalni zasedbi.

Ob številnih obveznostih vam verjetno ostane zelo malo prostega časa. Vendarle je pred leti izšla vaša pesniška zbirka z naslovom Raztrgane korenine, ki je marsikoga iz strokovne javnosti (prijetno) presenetila. Pripravljate spet kakšno presenečenje?

Strokovno udejstvovanje mi pobere ves razpoložljivi čas in še več energije, praviloma tudi mojo estetsko naperjenost, če uporabim izraz iz Ingardnove fenomenološke teorije. Ko bi imela le kaj prostega časa, bi ga zanesljivo uporabila za žirovske teme. Vendar od časa do časa pobegnem na kakšen potep, se enkrat na mesec posvetim tistim, ki iščejo pomoč v skrajni stiski, pokličem koga domačih ali napišem pismo, na katerega kdo že dolgo čaka.

Kot etnologinja ste v vseh teh letih pri terenskem delu dodobra spoznali prednosti in pomanjkljivosti izpraševalca? Kakšni pa so vaši občutki, ko ste na drugi strani?

Najprej sem malo jezna, ker mislim, da mi jemlje čas za bolj koristne reči; po drugi strani pa sem potem zadovoljna, saj sem se prisiljena opredeliti do stvari, o katerih navadno sploh ne razmišljam ali bolj površno. Ali pa o njih veliko razmišljam, vendar bi jih nikoli ne sformulirala, če bi ne bilo takšnih priložnosti. Potemtakem, hvala zanje!

Dr. Marija Stanonik, najlepša hvala za izčrpne in poučne odgovore. Še mnogo raziskovalne energije vam želim!

Fotografije: Stane Kosmač

ŽIROVSKE ŽIVLJENJSKE ZGODBE

Tadeja Primožič

ZAKLERJEVA TONA

OTROŠTVO IN ŠOLANJE

Antonija Bogataj, rojena Kolenc, se je rodila v Žireh 14. 1. 1914 mami Mariji in očetu Antonu Kolenc.

Marija, rojena Gantar, Graparjeva s Hobovš nad Sovodnjem, je Rupčarjevega Antona s Tabora v Žireh spoznala v domači hiši, ko je kot sedlar in tapetnik prišel na delo. Iz njune ljubezni se je leta 1901 rodila hči Fani, vendar Marijini starši niso dovolili poroke. Po besedah Tončke *so mamo namenil za en velk grunt*, zato je odšla za dojiljo v Celje k znancem dr. Ivana Tavčarja, ki ga je Marija poznala, ker je večkrat okoli njihovega doma lovil ribe. Za Fani je medtem skrbela stara mama, ko pa se je Marija vrnila iz Celja, so se starši *omehčali* in z Antonom sta se poročila.

V zakonu so se rodili še sin Vinko in hčere Pepca, Roza in Tončka. *Pa še kup enih otrok je bl, pa so vsi pomrl, jih nisem poznala, sem bla premejhna, le brata Karla in sestre Olge se spounem. Sta tud umrla.*

Starša sta zgradila hišo v Starih Žireh, po domače *pr Zaklerji*, kjer je družina kasneje ves čas tudi živela.

Tončka se zgodnjega otroštva, v času ko je potekala 1. svetovna vojna, ne spomni. *Sam tu se spounem, da mi je mama povedala, da sem kr naprej za kruh prasila.*

V osnovno šolo je začela hoditi s sedmimi leti. Zjutraj je vstajala ob 7. uri in bila od 8. do 12. ure v šoli. Nanjo ima lepe spomine, pravi pa, da so bile učiteljice stroge. *Lep se mi je zdel. Naj, naj nisem bla, sredna sem pa bla. Najrajši sem mela zgodovino in slovenščino, krščanskega nauka pa nisem marala. Smo mel enga siknga kaplana Skubica.*

Po pouku je prihajala domov na kosilo, potem pa je še tri ure preživela v klekljarski šoli, ki jo je začela obiskovati s petimi leti. *So me kr sestre pelale. Tapru sem bucke poberala, pa cvirn na klovčk navijala, pol sem pa začela s kitco, pa krajčkom. Ažurja se ne spounem. Pol pa vse povrst. Tapru je bla učitlca Idrčanka Pelhanova, pol pa Angelca Korenčanova. Sem rada šla, da smo se lovile okol Kogēja. Mal smo kleklal, mal nam je pa učitlca nakleklala. Mi smo pa zgodbe bral. Včasih smo mogli pa mal pogledat na tamale, sej učitlca ni mogla vseh pogledat. So skoz govorl: »A boste še men.« Idrčanka je pa djala: »Ah smola!«*

Po vrnitvi iz klekljarske šole je Tončka doma najprej naredila domačo nalogo, nato pa so se z bližnjimi otroki igrali. Največ smo se skrival in lovil z Mačkovu Vido¹, Toncovo Cilko² in Koširjevo Natalijo³, pa Štefanovo Ivanko⁴ z Ušnga konca. *Pozim smo se pa od Povlača na Breznc sankal. Doma je mama nardila, kar je bl treba, kmetije nismo mel, sam vrt.*

¹ Vida Maček, por. Zajc

² Cilka Kavčič, por. Osredkar

³ Natalija Mravlje, por. Lahajnar

⁴ Ivanka Poljanšek

Pri žetvi pri Pivku v Kladjah
med 2. svetovno vojno

Po končani osnovni šoli je Tončka enkrat tedensko dve leti obiskovala še t. i. *ponavljalno šolo*, katere namen je bil ponavljanje snovi iz osnovnošolskih let.

Starša sta zelo skrbela za družino. *Oče je jemu sedlarsko in tapetniško delavnico, mama je bila pa gospodina. Tle je bila velika veža, pozim je oče v hiš delal, velik so pa hodil okol na kmete, kešne kamate delat, al pa če so bile kešne neveste, so jim bale delal, modroce.* Mama je bila po Tončkinih besedah sploh dobra mama in je za otroke lepo skrbela, še zlasti po smrti moža oz. očeta, ki ga je leta 1921 zadela možganska kap. *Se je mogla brigat. Odkupovala je gobe od drugih in jih prodajala u Gosat u Lublan pr Semenarn. Pa kleklal smo. Smo mel velike povštre. Smo kran-clovke kleklal pa vse kar je bl. Nekej je kupoval Primožič, nekej so pa posamezni*

S sinom in hčerjo leta 1942

kupci⁵ nosil ke okol. Dnara pa le ni bl brž. Pa na žernada je hodila k Vovšari u Osojnco, pa k Naglič, kokr ur je mela cajta. U jesen je dobila pa kašn krampir.

Prehrana družine je bila po Tončkinem mnenju dobra. Jedl nisma tak slab: golaž, juha, zele, turšne pa krampirjeve žgance. Za praznk smo jedl pa še potice, suh mesu je večkat bil, ka smo dma mel prešiče. Mama je še koze svoj čas redila.

Tudi z obleko ni bilo težav. Je kr bl, mama je dala delat. Največ so ble oblekce.

Pomemben družabni dogodek so bile maše ob nedeljah in praznikih, včasih tudi ob delavnikih. Ko so ble zornice pa majnice, takat smo hodil vsak dan. Včasih sem mam ušla, ka se mi je že tok dremal, ka je tok zebl u cirku. Enkat me je pa dobila na peč, pa je rekla: »Glej ga ptička, si ušla.« A ni čudn, u cirku je tok zebl, zunaj si se pa lohk lovil? Popoune smo se pa domino pa tombolo igral.

Praznovali so božične in velikonočne praznike, binkošti in t. i. sopraznike. Tu je bil praznk, ka se ga ni praznoval, pa tudi delal in kleklal se ni. Takat je bil največkat dvojni delavni. Na sv. Lucijo al pa sv. Jedrt so taku pomivale šipe. Včas jih niso tak drgn ko zdej, ene trikat na let. Je bil tamle en grabn, pol so pa nosil tiste šipe ke pa sm.

K HRIBARJU V LJUBLJANO IN NAZAJ V ŽIRI

Po končanem šolanju je Tončka leta 1929 odšla v Ljubljano k družini tovarnarja Dragotina Hribarja na Zaloško cesto št. 14, ki je med drugim imel v lasti tovarno Pletenina. Pri njem sta pred Tončko delali že njena mama Marija in petnajst let tudi sestra Fani.

Tam je ostala štiri leta in največ časa skrbela za Dragotinova vnuka Marka in Lucijo. Stanoval smo v vili zraven tovarne. Največ časa sm bla varuška. Smo hodil na sprehode, pa na vrt smo velik bl, ka so mel tak velk vrt. Sta bla oba nagmahna⁶,

⁵ Krošnjarke s klekljanimi čipkami

⁶ Živahna

*Počitek med pripravljanjem
butaric v Žirovnici v petdesetih
letih; drugi z leve mož Gustl,
tretja Tončka, za njo
leži sin Jaka*

*Tončka s Tončko Tušar na
Čipkarskem festivalu v Idriji*

pa namedena, še posebej Marko. Zato so ga tud kasnej dal učit v Dalmacijo k dr. Izidorju Cankarju, ki je mel Hribarjevo za ženo. Lucija je pa šla v šolo v samostan v Mekinje. Pol sem bla pa še sobarca. Nas je blo pet sluškinj, je vsaka imela svoje nadstropje, pa dost dela.

Tončka je pomagala tudi pri drugih opravilih, zlasti v kuhinji, za katero je poleg drugega v gospodinjstvu skrbela t. i. guvernanta, Čehinja Helen. Gospa Evgenija Hribar je bla dopoune v pisarn, popoune je pa rada izdelovala tepihe in sem ji pomagala. Gospod je pa velik okrog hodu, je imel pouhn dela, je imel nekej pr železnc, pa velik je bil na Dunaju. V kuhn je bl pa zmerej dost dela, če je bl sam otrok sedemnajst.

Za pripravo jedilnika je skrbela guvernanta v dogovoru z gospo Hribar. Hrano so vozil od Šarabona, tu je bla velika trgovina nasprot bolnce. Pol je šla pa še vsak dan kuharca na tržnco po mesu. Ni bl razlike med hrano vsak dan pa prazniki. Takat so doma že pekl štrudle, otroc so od Šumija dobval sladkarije, ka je gospa po sestr poverbala tovarno.

Tončka ima zelo lepe spomine na svoje gospodarje. Smo dobival mesečno plačo, pa vselej so še mal dodal. Pa obleko smo dobil za servirat in vsak let so nas za Božička obdaroval. Vsi smo bl nehn.

Le prostega časa je bilo bolj malo. Vstajala sem ob sedmih, tu še ni bl tok zgodej. Zvečer pa zlepa ni bl konca. Delal smo, dokler niso tazadn gostje šl. Pol smo mogli pa še jedilnco pospravit. Je bla zlo velika, nikol ni bl manj kat petnajst ldi. Kosil je bil zmerej med trinajsto in štirinajsto uro, kir ni mogu prit, je pa telefoniral. Telefon je takat že bil.

Ob nedeljah popoldne je največ zahajala k Sv. Križu na Žale, kjer je bil pokopan njen bratranec. Rada sem šla. Včas, če sem mela prosto, sem šla, ne zmerej. Ni bl nikol, da nobenga ne bi bl v hiš.

Na obiske domov je v tem času le redko prihajala. Med tednom sem šla nekejkat za nekej dni, drgač pa ne. Med prazniki pa sploh ne, takat je bl največ dela. Včasih je

Tončka pri klekljanju na 80. rojstni d

mama pršla na obisk al so pa Hribarjevi pršli, tud še kasnej, ka jest nism bla več u Lublan.

V teh letih je nekajkrat odšla s Hribarjevimi tudi v druge kraje. Enkat sem šla v Zagreb za tri tedne, tist pa mama ni pastila. Ni marala, da bi šla kadal, ka sem bla premlada. Tam je žvela Hribarjeva Nada, ka je bla še moja birmanska botra. Enkat sem šla pa na Bled. Tam je bla pa Cankarjeva, gor so mel vilo, mož je bil pa takat za veleposlanika v Argentin, če se ne motm. Taku, da ni bla sama ta čas. Sej sva mel kuharco, smo se lep mel. Sem bla za drušno, sva okol hodil. Pa mal sem ji kleklala.

Po štirih letih se je Tončka naveličala življenja v Ljubljani in se leta 1933 vrnila domov v Žiri.

Življenje mladih v tistem času je bilo po njenem mnenju bistveno drugačno kot danes. Smo le redkddaj šle na ples. Nrvečkat smo s kolegicam hodile kleklat, enkat na Dobračevo, tud h Kolerji, drugič v Žir. Kleklal smo slepa gasca, pa tiste tenke čipke s tristu. Smo se bol smejal, šale zbijal, pa pel in igral, smo bol mal kleklal. Fantje so pa drušno delal. Včas je mama pocahnala, kok je bl treba narest. Pol smo bl pa kregan, ka je mama pogledala, kok smo naredl. Metrske smo že mal prepel, včas je pa tud pogruntala. Pal je pa rekla: »Da boste kej naredl, da se noute sam smejal.«

Družabno življenje je bilo pestro zlasti ob nedeljah. Včas je bla kašna gasilska veselica, pa igre smo hodil gledat u orlovsk, pa sokolsk dom. Polet ob nedelih smo se lohk šl kopat u Šemončkov kot pod vrbo, ka se je fajm kodol skočil. Še mama se je zvečer šla rada skopat. Včas ni bl kopalnice tak kat zdej.

DRUŽINA

Bodočega moža Gustla Bogataja, Jakobovga iz Žirovnice, je Tončka spoznala v Žireh. *Je bil douh časa u Beogradu. Je bil na solunski front rajnen, pol je pa kar tam ostal. Je velik delal, pa se je fajm izuču. Je bil dobr čevlarsk mojstr, je fajm škorne delal, pol so ga pa hotl v Žireh met in je tle ostal.*

Leta 1938 se je Tončki in Gustlu rodila hči Mija in dve leti kasneje sin Jakob, leta 1940 sta se Tončka in Gustl tudi poročila. *Najprej smo živel v Žireh pr Franc v Kasarn, pol smo se preselil na Zadnca h Gričerju, pa še pr Mrovc smo bl. Pol sva pa od sestre Pepce, k se je omožila k Zajcu in na katero je mama prepisala domačo hišo, kupila to hišo, v kateri sem še dons. Joj, sva šparala!*

Pomembna prelomnica v življenju je bil čas 2. svetovne vojne. *V večn strah smo živel. En čas so bl Nemci, en čas Italjan. Pol je bla pa mešanca. Nis vedu, kaj bi. So pa partizani poskrbel tud za kejšen dinar, kejšen živež se je včas dobu. So mel tiste hajke, pol so pa v maln dal, pol si dobu pa papir, da si šou po moko. Ponoč se je premikal, pa strelal. Nč ni bl lep, pa štir leta se je vlekl.*

V tem času so k maši hodili v Ledine. *Ni bl tle beng a župnka. So ga brz izgnal. Sej smo bl brz gor, k smo bl mladi. Tam so prodajal knige od Slovenske knižnce. Pa smo jih bral, zlasti domače povesti.*

Po vojni se je življenje Tončke počasi spet vrnilo v ustaljen ritem. Največ časa je posvečala otrokoma in skrbela za gospodinjstvo. *Otroke sem sama rihtala. Mož je šeu u delavnco k Zajc, k Arhari, u Alpino, pa še dma je popraulau čevle. Jaz sem pa kleklala, pa vrt smo imel. Pa včas sem šla tud v žernado, k Naglič sem nrveč šla pomagat. Smo ble tud na Čipkarskm festivalu, nas je Čipka povabila. Ene trikat sem bla, enkat sem še radio zadela.*

Večkrat je hčer in sina odpeljala na počitnice k sestri Fani v Ljubljano. *Njena hčerka Tilka je bla dobra šivilja, mojstrca v Pletenin, pa sta zmerej na nov oblečena pršla.*

V veliko veselje so bili Tončki izleti. Sem okol hodila. Smo bl željan vsega, pa smo se fajn imel. Sm velik vidla: Opatijo, Split, vse do Črne gore. Se mi je takat velik zdel dat 500 dinarjev za izlet v Črno goro, pa sem vseen šla. Če je ne bi vidla takat, je ne bi nkol vidla. Takat je mož skrbu za otroke. Ko je pa mož kot invalid dobu vsak let 14 dni morja, sem bla pa jest za varha. Sem bla zlo navezana na Mijo in Jakata. Drgač pa nismo na morje hodil. Morja nkol nisem marala.

Otroka sta odrasla in odšla od doma. Mija je šla na učiteljišče, pa še šolo za razredni pouk je nardila. Jaka pa se je šel učit čevlarstva v Čižmarsko zadrugo pr Arharju, pol je pa še u Krajnu organizacijo naredu. Mija se je poročila k Justin, Jaka je pa Metko u Krajnu spoznal.

Mož Gustl je umrl leta 1964.

*S pravnukinjo Jerico in
pravnukom Žigom*

Danes Tončka živi na svojem domu v Starih Žireh, na Idrijski cesti 7, po domače *Pr Jakat*, kjer prebivata tudi sin Jaka in njegova žena Meta. Večjih težav z zdravjem nima. *Sem tok vesela, da sem v rojstn hiš. Lep je bit v hiš, v kater si se rodil. Hvala bogu, da b slabi ne bl.*

Pravi, da zanjo skrbijo prav vsi njeni: hči Mija in vnukinja Maja, sin Jaka in žena Meta, nečak Pavle in pravnuki. Njihove obiske še posebej težko pričakuje. *Imam tri pravnuke. Nejc in Jerca sta od Maje, Žigu je pa Jaka dedek. Pa vsi so tok fajn. Še posebej Jerčka, mi vsak petek al pa soboto vse posprau, jest ji pa kašn dinar dam. Nejc bo šou letos že študirat, je pridn. Žiga je pa tak fajnt fant.*

Njen vsakdanjik se zjutraj začne med 8. uro in 8.30 in traja zvečer tja do 23. ure. V veliko veselje ji je reševanje križank. *Vse pregledam, pa zlo vse znam rešt. Kleklam pa glih še namal. Tok da mam za godove, pa kakšno malenkost za spominček. Me hitr začne hrbt bolet. Pravm, komu na čast. Pa televizijo, nadaljevanke vs cejt gledam, sej ni pametnga filma.*

Še vedno rada tudi bere. Pravi, da je ni knjige, ki je ne bi prebrala. *Zanje je skoz skrbela Meta, je imela v Krajnu v knižnci eno prjatlco. Včasih sem brala v pojstel, zdej pa za mizo. Take bolj kmečke povesti. Pa Delo preberem vsak dan, ob četrtnih dobim Nedeljski dnevnik, pa Gorenjski glas mam rada, ka ma naš okoliš. Pa velik pesmi Simona Gregorčiča in Franceta Prešerna sem znala. Sej jih znam še zdej.*

Za prehrano zjutraj skrbi sama. *Zajtrkujem raj čaj kat kava, včas kruh mal namažem, včas ne. Včas jogurt pijem. Zvečer pa ne smem večerjat. Morm mal ahtat. Za kosilo pa poskrbi naša pridna Metka. Mi ne pusti kuhat. Prav, če za dva kuhamo, bomo pa še za enga. Če pa kam gredo, pa sama skuham. Sem mal zbirčna. Najrajš mam turšno župo, pa mal kisla mleka pa smetance. Pa krompirjeve žgance, govejo in zelenjavno župo mam rada, mesa skozle man.*

V zadnjih letih Tončka nič kaj rada ne hodi na izlete. Dneve rajši preživlja doma. *Drugi nej kar kam grejo, z menoj je pa sam del, moraš kuj imet pažnjo. Sej sem bla včasih dost okol. Na vrt mal ribce v ribniku pogledam, pa posedim. K Maruši grem v trgovino, pa na sprehod grem tle skoz. Sej morm jet, sej mi ne daja gmaha.*

Ko primerja preteklost s sedanostjo, pravi: *Ni za govort. Dons je preveč naglice, mlad mate prevč dolžnosti.*

ŽIROVCI OB ROJSTVU, POROKI IN SMRTI

Milena Miklavčič

TAK KAT SMA BL NAVAJEN

Navade in običaji, ki so tisočletja zapolnjevali človekovo življenje, so se s časom spreminjali in dopolnjevali. Zanimivo pa je, da so bili iz kraja v kraj drugačni. Samo korak v stran iz Žirov, proti Mrzlemu vrhu, Koprivniku, Zabrežniku ali proti Svetim Trem Kraljem, pa so se že začutile razlike. Hribovci so imeli svoje, dolinci svoje. Na žalost so marsikatero ljudje že zdavnaj opustili in tudi pozabili. Le starejši jih še ohranjajo v svojih spominih, in ko potrkam na njihova vrata, da jih skupaj obudimo, se v njihovih očeh prebudijo iskrice, ki pričajo, da so bili časi, pozabljeni in potisnjeni v preteklost, kljub vsemu lepi, zanimivi in predvsem drugačni. Žal mi je, da je vedno manj pričevalcev, ki bi mi lahko iz prve roke pripovedovali o njej. Verjamem, da je marsikaj zapisano v knjigah, tudi v Sloveniji jih je kar nekaj. Toda že od nekdaj so me zanimale žive zgodbe, zanimali so me ljudje, ki so te zgodbe živeli. Beseda je tista, iz katere črparam, ob kateri uživam in katera me popelje čez most, ki povezuje preteklost s sedanjostjo.

Zato sem tudi tokrat, ko sem želela izvedeti nekaj več o običajih in navadah ob rojstvu, poroki in smrti, šla med ljudi. Jim prislughnila, si zapisovala in uživala, ko se je obdobje pred in med vojnama razgrnilo pred menoj tako, kot so ga živeli tisti, ki so mi odprli svoje srce. Zavedam se, da mi je še marsikaj »ušlo«. To me žalosti, po drugi strani pa mi daje upanje, da bom že kako ukanila čas in potegnila iz pozabe še veliko stvari, ki so, skozi človekova čustvovanja, zaznamovala našo preteklost.

V tokratnem zapisu bodo, kot že rečeno, naši svoj prostor trije najpomembnejši mejniki v našem življenju: rojstvo, poroka in smrt.

I. ROJSTVO: KOLIKOR JIH BO BOG DAL, TOLIKO JIH BOMO IMELI

»Kar je blo od boga dan, bo že pršl na dan.«

Včasih so bile družine z 10, 15 ali več otroki nekaj povsem običajnega. V okolici Žirov sta bili tudi dve z 20 otroki. Nekateri izmed njih so še zmeraj živi, drugi so pomrli. Zanimivo je bilo, da so bili (kakšnih pet ali šest) zakonci med seboj *požlah-tani* tudi do tretjega kolena. Tako se je potem dogajalo, da so imeli v nekaterih družinah otroke, ki so bili prizadeti. Ljudski glas je temu rekel, *da se kri ni dobro zmešala med seboj*. Na to, koliko je bilo pri hiši otrok, je imela velik vpliv tudi vera, saj je bilo kakršno koli *merkanje* strogo prepovedano. Kondomi pa so se uporabljali predvsem zato, da se niso prenašale spolne bolezni, ki jih je bilo nekdaj zelo veliko.

Ljudje so tudi včasih zelo radi opravljali. Glas o tem, katera je noseča in kje, se je zelo hitro razširil med ljudmi. Zanimivo pa je, da so se o taki temi pogovarjali na svojstven način. Tako so vsaki besedi dodajali na primer pripono »la«, da so se govorice potem slišale nekako takole: *»Alila sila žela slišalala, dala Milkala nosečala?«*

Poleti so rojevale v postelji, pozimi obvezno na peči. Podse so si dale stare *pruštofe*, ki jih ni bilo škoda. O kakšni sterilnosti ni bilo govora. Saj bo potem še itak vse še bolj umazano, so govorili, zato je bila vsaka cunja dobra, da je ženska med porodom na njej ležala.

Miselnost ljudi se je spreminjala, ko so nekateri zdravniki začeli organizirati predavanja, na katerih so opozarjali, kako pomembna je čistoča, zlasti pri rojstvu otroka. (okoli 1925–1929) Starejši jim niso verjeli, saj so trdili, da »mal gnoja še živalim ne škodje, kaj šele človeku«. Mlajši pa so se trudili, da so upoštevali, kar so slišali. Prva predavanja so bila organizirana že okoli leta 1920 in so bila sprva bolj slabo obiskana. Vendar so ljudje kmalu spoznali, da jim zdravnik želi le dobro.

(Neka ženska je imela velik tur, ki ga ni bilo moč pozdraviti z domačimi zdravili. Šla je k zdravniku, ki ji je pod narkozo izredno boleče mesto, polno gnoja, prerezal in očistil. Ko je čez teden dni spet delala, čila in zdrava, na njivi, je to pri ljudeh visoko dvignilo zdravnikovo ceno.)

Babice so po navadi rekli kar *štorklje*. V Žireh je bila najbolj znana Julka (še prej je to delo opravljala njena teta), za ženske s Koprivnika ali Mrzlega vrha je velikokrat poskrbela tudi babica s Sovodnja. Če sta bili obe zasedeni, so odšli po babico v Gorenjo vas. Po navadi so zapregli konje, pozimi, ko je bilo veliko snega, pa sta šli kar peš. Babice so v glavnem plačevali v naturalijah: jajca, maslo, kruh. Denar so pokazali le redki, morda kakšen bogat kmet. Po navadi je babica prišla k porodnici še dvakrat ali trikrat, da je okopala otroka in se prepričala, ali je tudi z mamico vse v redu.

Zdravnika so klicali le, kadar je bilo nujno. Takrat je babica po navadi na list papirja napisala besedo *nujno* in zdravnik je takoj vedel, da mora pohiteti.

Ženskam niti na kraj pameti ni padlo, da bi v nosečnosti iskale pomoč zdravnika. Pred letom 1920 se je bilo treba odpeljati do njega v Idrijo ali Škofjo Loko. V stiskah so se zanašale na vaške padarke, tete ali sosede, ki so imele več izkušenj. Tako je še v začetku 20. stoletja veliko žensk umrlo ob porodu.

Glavni razlogi so bili: poporodne krvavitve, prirasla posteljica, raztrgani presredki, poporodne božjasti.

Pozneje, okoli leta 1930, so babice že klicale zdravnika. V Žiri je večkrat prišel tudi doktor Milan Gregorčič iz Gorenje vasi. Leta 1929 je bila zelo huda zima, ko je bil poklican k porodu v Brekovice. Porodnico je šival kar na peči in umivalnik s toplo vodo je stal na klopi. Ko je vse opravil, je voda že začela zmrzovati. Zaradi velikih razdalj, ki jih je zdravnik praviloma prehodil peš, je bil velikokrat zdržema na nogah 40 km ali več.

Praviloma so si ženske še lep čas po drugi svetovni vojni same pomagale med seboj. Posebno tiste, ki so živele v odročnejših krajih in je bila pot v dolino največkrat predolga ali pa otežena zaradi snežnih zametov. Otroci, ko so prihajali na svet, tudi niso bili »voljni« čakati.

Velikokrat so bile ženske ob porodu vesele, če je bila kakšna od hčera že tako odrasla in zrela, da je lahko pomagala. Tudi Jožefa se spominja, da jo je mama prišla neko nedeljsko jutro poklicat v *gorenjo* kamro, naj ji gre pomagat, ker je dobila popadke. Oče je še spal, bratje in sestre pa prav tako. Jožefi se ni niti sanjalo, kaj bo morala narediti. Pomagala ji je pripraviti vodo in mama jo je po dveh stopnicah nesla na vrh, kjer sta imela z očetom spalnico. Njo pa je poslala k sosеду, da je zapregel konja in se v dolino odpeljal po babico. Ko se je vrnila domov, je mama že ležala v postelji in ji je rekla:

»Ta čas, ko te ni bilo, smo že dobili punčko. Samo ne vem, kako bo. Ti si še preotročja, da bi mi prerezala, stara mat' tega noče *narest*. Steci še enkrat k sosedi, da bo prišla in naredila, kar je treba.«

Jožefa je tekla nazaj in potem je soseda v zadnjem trenutku prerezala popkovo, da se otrok ni zadušil.

Največkrat pa je porod ženske presenetil sredi vsakdanjega dela in ko je bila v Kranju na Laborah po 2. svetovni vojni zgrajena porodnišnica, se je marsikatera porodnica počutila varneje, če je odšla roditi tja.

V nedeljo je Matildo začelo ščipati v križu. Na obisku so bili ravno sorodniki, ki so, kmalu po vojni, kupili prvi avto. Peljala se je z njimi. V bolnišnici so jo pregledali in ugotovili, da je do poroda še nekaj časa. Ker je prišla od daleč, so ji ukazali, naj lepo počiva. Ves teden je ležala in vedno bolj ji je postajalo dolgčas po domačih. Še strašili so jo, da bo vse za plačat, ker je bila le kmečka žena, ki ni plačevala zavarovanja. V petek je podpisala izjavo, da odhaja na lastno odgovornost. Usedla se je na avtobus, se *cijazila* vse do Hobovš, od koder je imela potem do doma v grič še skoraj uro hoda. Niti pomislila ni, da bi se ji med potjo lahko kaj zgodilo. V nedeljo je dobila popadke in mož je odhitel po babico Julko v Žiri. Bila je na terenu na Vrsniku. Stopil je do doktorja Bernika, ta pa ga je na kratko odslovil, češ naj kar rešilca pokliče, če je tako nujno. Toda Matildin mož je bil nervozen, živčen, kaj se doma dogaja, zato je iz Žirov odhitel še do Gorenje vasi, kjer je na srečo babico našel doma. Skoraj vso noč je tekal okoli, domov se je vrnil šele v jutranjih urah, in samo pol ure je morala babica počakati, pa se je Matildi rodil prvi otrok ... Še sreča, da je bilo vse v redu.

Zgodilo se je, da sta ostala snaha in tast sama doma, ko je prišel čas. Mož je delal pri gradnji bunkerjev Rupnikove linije, tašča je bila pri hčeri, ki je prav tako rodila, in Marija se je, hočeš nočeš, morala obrniti na tasta.

»Še po sedemdesetih letih, ko se spomnim na tisto jutro, me oblije srh ob spominu, kako mi je bilo nerodno. Toda voda mi je odtekla in pred očmi sem imela dvignjeni prst babice, ki mi je zabičala, da se nimam kaj premikat, če se mi bo to zgodilo. Tast je za mizo ob peči žvečil tobak in čikal v kahlo. Ležala sem na peči in stokala, ker so postajali popadki vse hujši. Ja, kaj ti pa je, ženska, da že navsezgodaj ne daš miru, mi je enkrat dejal, in ko je potem vstal, me pogledal, je takoj videl, koliko je ura. Prમેjduš, kaj bova pa zdaj?! je zaklel. Samo pomagajte mi, sem ga prosila. Pobral se je v kuhinjo in slišala sem ga, ko je odšel na dvorišče po vodo. Še zmeraj je klel in zmerjal, ko je zakuril v *šporger*. Sam bog mi je pomagal, da sem rodila brez težav, zelo hitro. Toliko je odgrnil rjuho, da je prijel otroka, prerezal popkovo, potem pa me je takoj zakril nazaj. Po obrazu mu je kar teklo in bil je bled kot stena. Ko je otrok zajokal, se mu je glas zatresel, ko se je skušal pošaliti in ga je okregal, češ, a sedaj, ko sem ti pomagal, se boš pa še drl! Potem se je obul in odšel do bližnjega soseda, ki je bil v normalnih razmerah oddaljen več kot uro hoda. Proti večeru se je vrnil z mojo daljno teto, ki me je oskrbela in mi dala jesti in piti, kajti bila sem preveč izčrpana, da bi lahko zlezla s peči in si poiskala kaj za pod zob.«

Tudi če bi gnojne vile dol letele, se je v nedeljo moralo iti k maši. Tudi Martina se ni obotavljala, čeprav se ji je zdelo, da je vse »k tlom tišči«. Ko je tašči potarnala, jo je ta zavrnila z besedami, da še nobeni ni »notr ostal« in da tudi njej ne bo. In je šla. V dolino je bilo kar dobre pol ure hoda in ko se je usedla v klop, jo je začelo že pošteno zvijati. Toda niti *mrđniti* si ni upala, ker jo je tašča zmeraj grdo pogledala. Nazaj grede ni zmogla hitre hoje. Bom malo posedela, je rekla ostalim, ki so jo kar pustili pri miru in so hiteli naprej. Popadki so bili vse močnejši. Zavlekla se je za grm in z grozo ugotovila, da bo vsak čas rodila. Otrok je že zajokal, ko je zaslišala po stezi nove korake. Na ves glas je zavpila in potem je zagledala soseda, ki je odgrnil veje. Takoj je vedel, kaj se je zgodilo. Iz žepa je vzel nožičko, prerezal popkovo, in potem, ko je zavila otroka v *birtah*, ji je pomagal na noge. Peš se je

odpravila domov, skuhala kosilo, ker je to bilo njeno delo, in šele potem se je lahko ulegla.

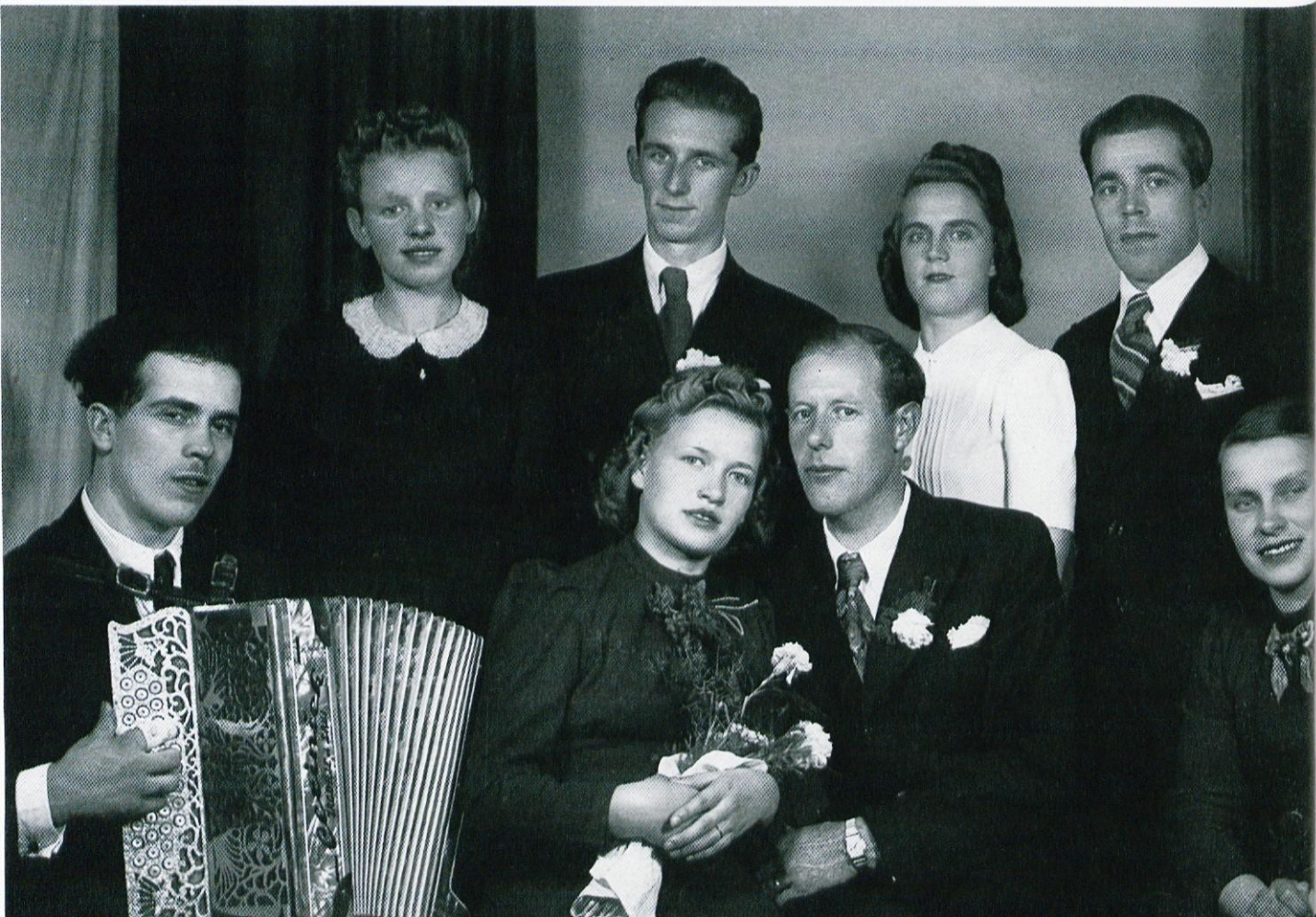
Tine mi je povedal zgodbo o svojem rojstvu. Njegova mama je dobila popadke enkrat februarja, ko je na novo zapadlo več kot meter snega. Ni bilo misliti, da bi oče vpregel konja in jo odpeljal v dolino, kjer bi že našel kakšen prevoz do Kranja. Naložil jo je v *listnik* in zagazil v visok sneg. Ko je prišel na glavno cesto, ga je nekdo povprašal, kam gre. Tedaj pa se je vzdignila mama iz koša in rekla: »Mene nese, ko bom *kapčvala*.« Na vasi so bili tedaj trije avtomobili in njihovi lastniki so bili velikokrat za šoferja porodicam v kranjsko porodnišnico.

Zaradi trdega in garaškega dela so ženske rojevale z večjo lahkoto kot danes. Zato nisem bila presenečena, ko so mi nekatere priznale, da je bilo *teže speči peko kruha kot roditi*.

Običajno so po porodu počivale le dan ali dva. Če so že imele več otrok, pa še to ne. V veliko pomoč so bile sosede, ki so praviloma prihajale tri dni in pomagale v hlevu, skuhale kosilo in postorile najnujnejše. Vedelo se je, da bodo dobile povrnjeno, ko bo prišel čas za to.

KO SE JE OTROK RODIL

Moji sogovorniki, tisti z Žirovskega vrha, z območja Mrzlega vrha, Koprivnika, Vrsnika, Žirov in Brekovic, vsi po vrsti so mi povedali, da so matere takoj po porodu dobile kurjo juho. To ni bil samo običaj, to je bila tudi nuja, kajti ženska se je morala hitro okrepiti, da je bila spet sposobna za delo in moževo sprostitev. Če se bodo moje besede zdele komu krute, naj zapišem, da je bilo veliko primerov, ko so žene zanosile že drugi mesec po porodu in zgodilo se je, da nekatere zaradi pogostih rojstev niso imele menstruacije po deset ali več let. Žlahta je prinesla tako imenovano pogačo, soseda porodnici hleb kruha, sosed pa steklenico vina.

KAKO SO HRANILI DOJENČKA?

Osnovna hrana je bilo kravje mleko. Pri treh mesecih so v mleko že nadrobili kos kruha, in ko se je kruh dodobra namočil, je potem mama zajela z žlico, si jo nesla v usta, požvečila in potem to prežvečeno hrano dajala otroku. To navado so nekatere ženske obdržale še vse do nedavnega. Niti protesti babic in zdravnikov temu nehygieničnemu običaju niso mogli do živenga. Da je to res, lahko sklepamo po tem, da še danes marsikatera mamica skrbno polize dudo, preden jo da dojenčku v usta. Ko so hranile otroka stare mame ali tete, so počele podobno.

Če je otroka zvižalo v želodcu, je dobil kamilični čaj. Če ni hotel spati, so mu v usta dali cunjjo, ki so jo prej namočili v žganje. Otrok je *cužal*, zaspal in tako dal staršem mir, da so lahko v miru delali.

Pri šestih mesecih, ko začenjajo otrokom rasti zobje, so dlesni obilo mazali z rdečim vinom, ker to menda spodbuja hitrejšo rast zob. Ta običaj se je prav tako ohranil do današnjih dni.

TUDI TO SE JE DOGAJALO

Med tistimi, ki so živeli na meji med Jugoslavijo in Italijo, so vladale posebne razmere prav zaradi graničarjev. O tem, da so jugoslovansko mejo branili možje iz Srbije, Črne gore, Šiptarji, se ne govori kaj dosti. Med njimi so razsajale tudi spolne bolezni. Po pričevanju očitancev in po ustnem izročilu so bili zelo divjaški, čisto drugačni od Italijanov, ki so bili razmeroma vljudni in kavalirski. Graničarji so izkoristili veliko žensk, zlasti so imeli na piki tiste, ki so bile nekoliko *zaostale*.

Kadar so se *gonili kot psi*, jim je bila vsaka dobra.

Pripovedovali so mi zgodbo o ženski, ki jo je neki Šiptar ujel v gozdu, brutalno izkoristil (posilil), in če ne bi prišla mimo dva domačina, bi jo gotovo ubil.

To pa se je zgodilo nekemu drugemu fantu. Na njegovo dekle je eden izmed graničarjev vrgel oči. In ker ga dekle ni maralo, so njenega fanta hladnokrvno ustrelili in ga potem zvelkli na drugo stran meje, češ da so ga morali ubiti, ker je hotel pobegniti.

Še zmeraj pa med ljudmi kroži zgodba o dekletu, ki je po posilstvu zanosilo. Bila je zelo pobožna in se je zaradi svojega stanja zelo *sekirala*. Ko je rojevala, je oslepela.

Spet druga zgodba pripoveduje o ženi, ki je bila že poročena, vendar to za graničarje ni bila nobena ovira. Dva sta jo počakala ob poti, ko se je vračala od večernice. Zvelkla sta jo v grmovje in jo posilila. Ko je čez devet mesecev rodila, je bil otrok temne polti, tak kot eden od posiljevalcev. Spravila ga je podse, in ko se je ulegla nanj, se je zadušil. Ženska pa ni bila od tedaj naprej nikoli več pri pravi pameti.

NAJ TE KRSTIM V IMENU OČETA IN SINA IN SVETEGA DUHA

Otroke so še med vojnami nosili h krstu takoj po porodu. Za to so imeli zelo dober razlog, saj je bila umrljivost med dojenčki zelo velika, nihče pa ni hotel, da bi dojenček umrl brez zakramenta. H krstu so po navadi odnesle kar babice same. Če pa je bila res sila, je lahko otroka krstila tudi sama in je ta obred bil tudi veljaven. Veliko otrok se je v mrzli cerkvi prehladilo, saj so bili po navadi zaviti le v kakšen suknjič. Zgodilo se je celo, da je neki babici spodrsnilo, otrok je padel na tla in se ubil.

Eden izmed otrok je gotovo dobil ime po svojih starših, starih starših ali botrih. Nekateri pripovedovalci so trdili, da župniki še po 1. svetovni vojni niso hoteli krstiti nezakonskih otrok. Vendar pa sem pri vseh duhovnikih, ki sem jih poklicala, dobila odgovor, da se to »praktično« ni nikoli zgodilo.

O tem, kako bodo otroka oblekli, včasih sploh niso razmišljali. Navada je bila, da so ga takoj po rojstvu zavili v kakšno staro rjuho, v rokav, *birtah*, moške ponošene spodnjice ali so ga pustili ogrnjenega na topli peči.

Pozneje se je uveljavil običaj, da so dojenčke povijali kot štručke. To se je dogajalo še moji generaciji. Plenice pri hiši nikoli ni bilo v izobilju. Tudi sama se spominjam, ko mi je mama pripovedovala, da je imela komaj deset plenice, ki jih je sproti prala. O kakšnih drugih oblačilih za dojenčke ni bilo govora. Ženske so prale zunaj, zato so, zlasti pozimi, pogosto zbolevale za pljučnicami.

Ko so otroci začeli hoditi, so bili oboji, fantki in deklince, v krilcih, brez spodnjega perila. Tako so otroci lahko lulali in kakali in jih ni bilo treba kar naprej preoblečiti. Sogovorniki so vedeli povedati, da se je velikokrat zgodilo, da je kdo stopil v *kakce*, ki jih je bilo zmeraj polno, če ne drugje, pa pod klopjo, kamor so se otroci zatekli, ko so začutili, da morajo *na stran*.

CEPLJENJE, BOLEZNI

Umrljivost žensk med porodom je bila na širšem območju Žirov zelo majhna. Kljub nemogočim razmeram, v katerih o posebni čistoči ni bilo ne duha ne sluha. Otroke so začeli cepiti proti davici in kozam že leta 1920. Kljub temu so bile te bolezni precej pogoste. V času, ko še niso poznali antibiotikov, so preživeli le najmočnejši in najodpornější. Za škrlatinko na primer so morali ležati več kot šest tednov v strogi karanteni. Ta bolezen je pustila tudi hude posledice: vnetje ušes in srčne mišice. Med otroki je bilo veliko glist, želodčnih obolenj in drugih vnetij.

Če so jih bolela ušesa, so jim v vnanje uho vlili toplega olja.

Brinovo olje je bilo univerzalno zdravilo, ki je pozdravilo vse od črvičenja v trebuhu do prehlada. Za koprivnico je zdravnik predpisal grenko sol, ki jo je bilo treba piti po potrebi, imela je okus po sodi bikarboni.

Veliko otrok je zbolevalo za mumpsom. Zaradi glavobolov je bilo potrebno mirovanje. Vendar se je dogajalo, da je bila kdaj pa kdaj zunanja oteklina le neznatna. Tako Tončka pove, da ji oče ni dovolil počivati, ker ni bila nič otekla. Toda oteklina je udarila navznoter, v glavi se ji je začel nabirati gnoj in zdravnik ji je v zadnjem trenutku prerezal uho, da se je gnoj iztočil. Ko mu je mama prinesla edino brisačo v hiši, jo je zavrnil z besedami: Kar spravite jo, saj lahko že kmalu pride še župnik.

Nekateri otroci so (tako kot danes) radi vtikali kamenje ali kaj drugega v nos ali uho. V takih primerih so se zmeraj odločili za bolnišnico.

Ob pljučnici in prehladih so si pomagali z lanenim semenom. Pogreli so ga in ga dajali otrokom na prsi.

Proti bolečim zobem so se branili na zanimiv način: ali so zažgali kos vrvice in potem vdihavali dim, še bolj pogosto pa so imeli pri roki kos mrzlega železa, ki so si ga tiščali na obolelo mesto.

Posebno mesto v zdravljenju so imele bradavice. Povedali so mi, da so se jih najhitreje odkrižali z *zagovarjanjem*. Vendar se je o tem v Žirovskem občasniku že pisalo, zato bom to izredno zanimivo poglavje preskočila.

Med ženskami je bilo veliko tuberkuloze, pljučnic, tetanusa, trpele so zaradi povešenih maternic. Ljudje so si pomagali z domačimi čaji, obiskali so domačega padarja, v nujnih primerih, ko jim je šlo pošteno za nohte, so poiskali pomoč zdravnika. Dokler le-tega v kraju ni bilo, so se odpeljali celo v Ljubljano.

ČE JE BIL OTROK NEZAŽELEN

Veliko zlo so bili splavi, ki jih ni bilo malo. Brez zdravnikove pomoči bi marsikatera ženska, ki se je zatekla v to skrajno dejanje, izkrmavela. Po pričevanju zdravnika se je zgodilo, da je iz nožnice potegnil koren, lasno sponko ali kakšno drugo korenino. Ne zmeraj, zgodilo se pa je. Posledica doma narejenih splavov je bila sterilnost.

Tako so mi povedali zgodbo o neki ženski, ki so ji že kot otroku poškodovali obrazni živec med ruvanjem zoba. Tako ji je usta vleklo v desno smer in zato so se je snubci izogibali. Vse sestre so se že poročile, sama pa je ostala pri bratu, ki je prevzel kmetijo, za teto in deklo. Živela sta bolj vstran od drugih ljudi in ker tudi bratu ni preveč dišalo, da bi zapravljal čas za letanje za ženskami, si je *postregel* kar doma. Pravili so, da se mu sestra ni preveč upirala, ker je bila že od malega navajena, da je moške treba ubogati. Šele ko je zanosila, se je začela zavedati svojega greha. Bilo jo je preveč sram, da bi kogarkoli vprašala za nasvet. Z navadno žlico si je skušala pomagati in spraviti otroka iz sebe. Pri tem se je večkrat ranila, in če je ne bi, vso krvavečo, našli nečaki, bi umrla. Ko so jo sestre spraševale, kdo je oče, ni nobeni izdala, kaj je počel njihov brat. Šele ko je umirala za tuberkulozo, je na smrtni postelji svoje grehe zaupala eni izmed nečakinj, njej je tudi zapustila svoj delež na kmetiji in skromno pohištvo. Za dekcle, ki so služile na večjih kmetijah in so zanosile z gospodarjem ali domačimi sinovi, je na splošno veljalo, da se niso zatekale k splavu. Marsikatera je namreč upala, da bo z rojstvom otroka dobila pri hiši več pravic, toda ti upi so se prej kot ne izkazali za jalove.

Med ljudmi pa še zmeraj kroži zgodba o dekli, ki ji je gospodar (ker se je bal oblastne žene) preskrbel posebne *recnije*; te naj bi pripomogle, da bi prišlo do splava. To se ni zgodilo, pač pa se je reva z zvarkom zastrupila in so jo morali odpeljati v Ljubljano v bolnišnico. Tam se je zanjo zavzel eden izmed zdravnikov, ki ni mogel imeti otrok. Menda jo je vzel k sebi in ko je rodila, je otroka pustila pri njem, sama pa se je vrnila na kmetijo.

Po 2. svetovni vojni je bil splav kazniv, toda kljub temu je bilo veliko tako imenovanih kriminalnih splavov. Stanje se je umirilo, ko je država uvedla posebne komisije, ki so potem odločale, kateri ženski se dovoli splav in kateri ne.

II. POROKA: PREDEN SE OŽENIŠ, POŠLJI UŠESA MED LJUDI

Včasih je bilo največ priložnosti za srečanja med mladimi ob najrazličnejših kmečkih opravilih (košnja, žetev, mlačev, pri preji, ko so trli lan...). Plesi so bili večinoma le podnevi, mladi pa so bili precej sramežljivi in si niso upali kaj prida ogovarjati drug drugega. Včasih so bili starši tisti, ki so določali, s kom se bo kdo poročil. V večini primerov, zlasti med bolj bogatimi, so se dogovorili sami med seboj. Da ne bi delali krivice, je treba priznati, da so nekateri imeli nos za to, kdo sodi skupaj in kdo ne. Tako je bil med vojnama znan kmet, ki je z veliko mero posluha poženil sinove in hčere, in čeprav so ga morali ubogati, so imeli vsi po vrsti srečen zakon.

Pravila, koliko sta morala biti stara ženin in nevesta, tudi včasih ni bilo. V družinah z več dekleti je veljalo pravilo, da se je morala najprej oddati starejša hči. Če ni šlo po tem vrstnem redu, tudi ostale niso imele pravice do mojitve. Nekateri fantje so prav tako ostali samski do poznih let, ker jim doma niso dovolili vzeti tiste, za katero so se ogreli.

Ko sta se mlada dva zaročila in je potem nanese, da je moral fant oditi v vojsko ali za zaslužkom, je bila dolžnost staršev, da pazijo na dekcle. Toda včasih se je katera zaljubila v drugega.

Tudi Mara se je, medtem ko zaročenca ni bilo doma, zagledala v drugega. Ker pa so starši pazili nanjo, med drugim je morala celo spati v sobi, v katero se je prišlo skozi spalnico staršev, je nazadnje našla način, da se je lahko sestajala s svojim ljubčkom: ker je bila močnejše postave, se je vsak večer, ko sta starša zaspala, splazila ven, si ga oprtala na hrbet in ga prinesla v sobo, kjer sta se potem *imela rada*. Zjutraj ga je po isti poti nesla iz sobe. Ko se je začela debeliti, so se vsi čudili. Nikomur niti na kraj pameti ni padlo, da bi lahko bilo kaj narobe. Ko se je zaročenec vrnil domov, je ni več maral, ker je bila že *uštimana*.

Fant in dekle z dveh velikih žirovskih kmetij sta se imela oženiti. Vendar je fant dekletu tik pred poroko sporočil, da se bo oženil z drugo. Pri njej pa so imeli že vse napečeno in kupljeno za slavlje. Zanimivo je, da je tista, ki jo je potem vzel, svoji nesojeni predhodnici poravnala vse račune, ki jih je imela s pripravo na ohcet.

Milan se je bil ogrel za dekle, ki je imelo otroka s fantom, katerega so ubili na soški fronti. Bila je dobra in poštena, vendar je bil za Milanove starše otrok prevelika ovira. Čeprav je bil dobra partija, se z drugo ni hotel poročiti. Na skrivaj je hodil k svoji izbranki in še tisti mesec, ko mu je oče prepisal kmetijo, se je z njo tudi poročil. Star je bil že čez 50 let, toda vseeno so se jima rodili še trije otroci.

Ker so prenekateri imeli v glavi bolj doto kot ljubezen, se je velikokrat zgodilo, da so se čez noč ogreli za kakšno, ki je imela več pod palcem.

Tudi Matija in Slavka sta imela že vse dogovorjeno za poroko, le vina še ni bilo dovolj pri hiši. Pa se odločita bodoči zet in tast, da se ponj odpravita na Dolenjsko. Tam se je fant zagledal v gostilničarjevo hčer in takoj sta se dogovorila, da se vzameta, čeprav sta se šele prvič videla. Ker je bil fant zal, to ni bilo težko. Kljub temu da mu je nesojeni tast zagrozil, da ga bo ubil, če ga dobi v roke, ni nič pomagalo. Ostal je kar na Dolenjskem, oče pa se je sam in brez vina vrnil domov. »Mojo mamo je bilo tako sram, da se več kot dve leti ni pokazala iz hiše,« je povedal njen sin Rajko. »Potem je sosedu na porodu umrla žena in že čez nekaj mesecev sta se s Slavko vzela. Lahko rečem, da je bil njun zakon zelo srečen in harmoničen. Še na stara leta, ko sta bila že vsa betežna, jo je zmeraj pobožal po roki, ko je odšel od doma.«

Bernarda se je zagledala v Jožeta, ki pa je izhajal iz bolj revne družine kot ona. Doma so ji zelo branili, toda ljubezen je premagala vse ovire.

»Bilo mi je tesno pri srcu, ko sem se poslavljala od staršev in se odpravljala v novi dom,« pripoveduje. »Pri nas doma smo v hiši že imeli elektriko in vodo, tam pa še ne. Tudi poti do hiše ni bilo, saj je vsaka nevihta sproti *odplaknila* nasuto kamenje. Res, bilo me je strah, toda ko sem pomislila, da bi se morala omožiti s tistim, ki so mi ga izbrali starši, sem raje stisnila zobe. Na srečo je bila tašča dobrega srca in mi je velikokrat stisnila v roke kakšen goldinar, da sem kupila majhen priboljšek za otroke. Bila sem podjetna in sem želela, da se hiša posodobi. Od mame sem se navadila čistoče in že kmalu je bil vik in krik v hiši, ker sem uvajala drugačen red. Niti za trenutek nisem dovolila, da bi moji domači imeli občutek, da so naredili narobe, ko so popustili moji želji, da sem se poročila s tistim, ki sem ga imela rada.«

Štiriintridesetletna ženska je imela že tri hčere in sina, ko se je zagledala v osemnajstletnika. Nič niso pomagale ne grožnje, ne zaklepanje, fant je ušel od doma in se z žensko poročil. Imela sta še enega otroka, toda po enem letu se je njuna ljubezen začela krhati. Čez noč je *spokal* svoje stvari, s seboj odpeljal ženino starejšo hčer in se z njo naselil v bližnji vasi. Posvetna oblast je takoj *požegnala* njuno zvezo, hudič pa je nastal, ko je za grešno zvezo izvedel župnik. Trdil je, da gre za krvoskrunstvo, vendar so priče dokazale, da to sploh ni res. Šele čez nekaj let je mlademu, nenavadnemu paru uspelo, da sta se poročila.

Še huje je bilo, če je bodoči ženin rad pogledal v kozarec. Tako se ga je Gašper na večer pred poroko pošteno *nacedil*, v pijanosti pa je šel nepremišljeno staviti, da

ga je toliko v hlačah, da bo pred oltarjem rekel nevesti Ne!. Pivska družba se je ob njegovi stavi pošteno zabavala. Le nevesti, *šrangarjem* in domačim, ki so pripravili *ohcet*, ni bilo do smeha. Ura, ko naj bi bila *ohcet*, je že zdavnaj minila. Ko so nesojenega ženina končno našli na nekem kozolcu vsega *pokozlanega* od popite pijače, se je obrnil na drugo stran in jih poslal k hudiču. Ko se je streznil, mu je bilo žal, le pred prijatelji se je hvalil s svojim »podvigom«. Ni pa povedal, da ga je lastni oče do krvi pretepel, ker je z nespametno stavo izgubil lepo doto, ki bi mu jo bodoča žena prinesla v zakon.

Dekletom, ki so se poročile zelo mlade, so morali starši leta dokupit.

Glavna tema pred poroko (in tudi po njej) je bila dota. Nekateri so zanikali, da bi bilo to res in so me skušali prepričati, da so se mladi poročali tudi iz ljubezni. Zato se mi zdi prav, da oboje obravnavamo enakovredno.

VASOVANJE

Mnoge sogovornice so mi pritrdile, da je bil čas, ko so fantje prihajali vasovat, eden najlepših, če seveda niso bili preveč *cagavi*. Nagajivo so se muzale, ko so pripovedovale o vasovalcu, ki se je takoj, ko je prišel, usedel za mizo in potem komajda spravil kakšno besedo iz ust. Fantje so bili menda včasih bolj sramežljivi kot danes. Če so bila dekleta nagajiva, je bilo za takega fanta še huje, saj je vedel, da se mu na skrivaj posmehujejo.

Čisto drugače je bilo, če sta bila dva že zaročena. Takrat je bil fantov obisk popolnoma uraden. Po navadi se je usedel za mizo z očetom in sta udarila kakšno gospodarsko ali politično, dekle pa je moralo sedeti kje blizu in ju poslušati.

»Moj oče je imel navado, da je mojega bodočega ženina nalival z žganjem,« je obujala spomine Katarina. »Ko sta se ga oba napila, sva ju z mamο morali spraviti na klop pri peči. Proti večeru sta nehala vleči dreto in takrat se je oče začel hudoovati, češ kakšnega zeta bomo dobili. Nikoli pa ni pomislil, da je bil on tisti, ki mu je vlival kozarce v usta. Hvala bogu se mož potem, ko sva se poročila, očeta ni več šoniral. Samo njemu na ljubo ni popil niti enega kozarca več!«

Zgodba pripoveduje o vasovalcu, ki ga oče ni maral. Zato se je pred njim zmeraj skrival, ko je prišel na obisk k dekletu. Nekoč pa ga je oče le zasačil, ker se mu ni pravočasno skrivil. Zagrabil ga je s kovaškimi kleščami in ga odvedel na sredo vasi. Neki ruski ujetnik ju je opazoval in nenavadni prizor potem tudi upodobil v olju. Še danes visi ta slika v eni izmed zasebnih zbirk.

O doti se je začelo govoriti takoj, ko so ljudje izvedeli, da so šli starši na ogled. Takrat so tudi vaške čenče staknile glave in skrbno sledile dogajanju.

OGLEDI

Prvi korak so naredili starši bodočega ženina (ali starši bodoče neveste, odgovori na to vprašanje so bili različni). V nedeljo popoldne so se praznje oblekli, tako da je lahko vsak vedel, da se nekaj *pripravlja*. Še prej sta starša doma skrbno pretehtala, katero dekle bi bilo pravo. Ko so se usedli za mizo, je domača gospodinja najprej prinesla hleb kruha, od katerega si je vsak odrezal kos. Gospodar pa je nalil v kozarce vino. Najprej so se pogovarjali o vremenu, delu, včasih so tudi malo *poopravljali*.

Če je bil splošen vtis dober, potem je bilo že kmalu na vrsti snubljenje.

SNUBLJENJE

Bodoči ženin je s seboj pripeljal očeta, svojega botra, velikokrat pa jim je družbo delal kdo, ki je imel zvit, pretkan in dolg jezik, kajti vse te lastnosti so bile zelo potrebne, ko je beseda nanesla na doto. Dokler je šlo zlepa, je bilo še v redu. Toda velikokrat se je zataknilo in tedaj so padale tudi hude besede. To je bilo razumljivo, kajti pri kupčijah tudi danes ni milosti. Če se niso mogli sporazumeti, potem se je zaroka razdrla, pa če sta se mlada dva imela še tako rada.

Vsaka bodoča nevesta si je za zakon že od desetega leta naprej pripravljala balo. V njej je bilo pohištvo (*kuhinjska mobilje: gredenca, miza, dva stola, dva štokarla*), tega je imela skoraj vsaka nevesta. Potem so dekleta poskrbela za izvezene rjuhe, prte, nočne srajce, moške srajce, kuhinjski pribor. Pri spalnici sta bili obvezni dve nočni omarici, v katerih sta imela potem mož in žena vsak svojo *kahlo*. Med ljudmi je krožila šala, da medeni tedni trajajo toliko časa, dokler mož ne vidi svoje žene, da gre *scat v kahlo*.

(Stranišča so bila včasih daleč stran od hiše, tudi čez cesto, zato je razumljivo, da so imele kahle pomembno vlogo.)

Nekatere neveste so s seboj prinesle tudi *pljuvalnik*.

To, kar je dekle pripeljalo v zakon, je potem uporabljalo do konca življenja.

Doto je po navadi vzel ženin, v nekaterih primerih tudi njegov oče. Žirovci so jo, če je bila v goldinarjih, odnesli v hranilnico v Logatec. Velikokrat so s to doto tudi izplačali ostale sinove in hčere.

ŠEŠKARJI

Včasih ni bilo hujšega, kot če se je kdo zameril *šeškarjem*. Ker jih je bilo zmeraj po več skupaj, so se, podkrepljeni še s pijačo, počutili močne.

Ko so nekoč prišli k neki hiši, jih je gospodar odslovil, češ, nič nimam za vas, ker še zase nimam. Naslednji dan je zaman iskal voz pod kozolcem. Nakar so mu sosedje prišli povedat, da so ga videli na strehi kozolca. Nič mu ni pomagalo, da je bil jezen in da je preklinjal. Za hrbtom so mu ljudje privoščili, saj so vedeli, zakaj je do tega prišlo. *Skopornost* ga je drago stala...

POROKA

Praviloma sta ženin in nevesta pred poroko napisala ženitovanjsko pismo, v katerem je bilo natanko določeno, kaj bo od koga.

Vsak, ki se je hotel poročiti, je moral opraviti tečaj, ki so mu rekli *sprašvajna*. Pri domačem župniku je bilo treba odgovarjati na vprašanja iz katekizma, dokler ni bil z odgovori zadovoljen, nista dobila dovoljenja za poroko.

Včasih so bile poroke zmeraj v ponedeljek dopoldne. V cerkvi so bili obvezni oklici, ki so se trikrat ponovili.

(V času po 2. svetovni vojni so oklice spregledali pri parih, ki so se želeli poročiti na skrivaj. To se je zgodilo v primeru, da je bil eden v partiji. Takrat so duhovniki naredili uslugo, oklicev ni bilo, pa še poroka se je naredila ponoči, da ni nihče vedel.)

Na obleko se ni kaj dosti dalo, k frizerju skoraj nobena nevesta ni šla, so se pa doma *naručle* s kleščami, ki so jih pred tem pogrele v žerjavici.

Zraven mladoporočencev so se k poroki odpeljali še starešina, teta, drug in družica. Glavno besedo je imel starešina, ki je bil po navadi tudi krstni boter. Sprejemal je tudi povabljene svate.

Šranganja pred 2. svetovno vojno niso poznali. Imeli pa so navado, da so nevesto zaprli v hišo, ko je prišel ženin ponjo. Le kakšen *ta zadn* hlapec je pometal na dvorišču. Barantanje za nevesto je bilo zmeraj živahno, saj je imel ženin pri sebi kakšnega *gobčnega*, ki je znal postavljati vprašanja in potem tudi najti prave odgovore.

Pogovor med svati in hlapcem je potekal približno takole:

Kje pa so vsi pri tej hiši?

K maši so šli. Nobenega ni doma. Kar pojdite, saj ne boste nič opravili.

Potem pa se čez čas le oglasi iz hiše:

Po kaj pa ste prišli?

In ko svatje povedo, da bi radi nevesto, so se odprla vrata in na dvorišču se znajde kakšna stara teta, brez zob.

Seveda se barantanje nadaljuje in čez čas iz hiše pošljejo mlajše dekcle, ki je bila praviloma nevestina družica.

Tudi z njo niso bili zadovoljni.

Šele v tretje se je na vratih prikazala nevesta.

Tedaj so domači povabili svate v hišo in sledilo je krajše kosilo. To je bilo več kot dobrodošlo, saj so nekateri prišli na poroko od daleč in so bili že lačni.

Včasih po hišah in tudi po gostilnah ni bilo stranišč kot dandanašnji. Če je bila potreba le prehuda, so šli za vogal in opravili svoje. Ko so čisto po naključju opazili nevesto, ki je počepnila za Katrnikovim kozolcem, je šel glas med svati: »Poglejte jo, ko si je šla *krancelj oscat!*«

RESNIČNA ZGODBA: PO NEVESTO IN BALO

Začelo se je že takrat, ko je moj oče prvič videl svojo bodočo ženo. To se je zgodilo leta 1927. Takrat so hodili peš in le redki so se peljali z vozom. Oče je bil izbran za naslednika na kmetiji in zato je moral poiskati nevesto. Ko je šel po kupčijah z živino, je srečal pravo. Nekaj jih je spoznal že med koledniki, nekaj na sejmi, toda nobena se mu ni zdela prava.

Pavla se mu je zelo *dopadla*, zato jo je šel naslednjo nedeljo še enkrat obiskat. Pri hiši je bilo veliko deklet, zato je bil njihov oče zelo vesel Jožetovega obiska. Kaj kmalu je Jože tudi zaprosil za Pavlino roko.

Potem so se dogovorili za oglede. Jože se je zavedal, da mora za prihod bodoče neveste in njenih staršev doma vse urediti. V hlevu je bilo polno živine in v kozolcu

so vozovi stali v vrstnem redu. Tudi hiša za tiste čase ni bila slaba. Kozolec je bil najboljši na vasi, le hlev je bil bolj v slabem stanju. Ko je oče vprašal Pavlo, kako se ji *do-pade*, mu je ta zveseljem odgovorila: »Vidim, da mi pri tej hiši kruha ne bo manjkalo!«

Nazadnje, ko je bilo izrečenih še veliko besed, so končno *zglihali* tudi za doto. Med njimi je prišlo do nesoglasij. Ko so postavili rok za poroko, so se še malo poveselili.

Bodoči ženin je vse tri naložil na voz in jih odpeljal domov.

Ker pa nevestin oče ni vsega verjel, kar je videl, je sredi tedna, nepovabljen, še enkrat prišel preverit, kakšno je resnično stanje. Glej ga zlomka! Ko je stopil v hlev, je bila tam privezana le ena krava. A tako so nas potegnili, si je dejal jezno.

Izza vogala se je pokazal Jože in jih takoj slišal: »A tako ste nas potegnili za nos?!«

Jože, bil je pošten gospodar, se je zasmel in povedal, da se živina pase na jasi nad vasjo, kjer je še en kos zemlje. Nevestin oče je bil nekoliko v zadregi, hkrati pa vesel, da bo dobil tako poštenega zeta.

V šestih tednih je nevesta spravila skupaj balo: dva voza pohištva in veliko posode, s katero si bo pomagala v kuhinji. Za nameček pa še voz, poln žita, sadja, krompirja, kokoši in kolačev (orehova potica). V velikem jerbasu, okrašen s cvetjem, pa je na vidnem mestu stal petelin, ki je bil simbol prave bale. Po balo je prišel ženin z izvoljenim *drugom*. Zraven so bili še samski fantje z godci.

Ženin je pred vozovi naredil križ z bičem, nevesta pa je *zafurala* konje.

Ženin in drug sta morala paziti na petelina, kajti nanje so čakali domači fantje s *šrangom* in velikim sodom vina. To je bilo usodno za tiste, ki so vozili balo, saj so pozabili na petelina.

Svatba je bila na svetega Martina dan, nevesta je vsem, ki so prišli mimo, delila krofe, ki jih je imela v jerbasu. Nevestin oče je ženinu izročil izgovorjeno doto, naslednji dan pa so šli v Logatec, kjer so napisali pismo in potrdilo, da je bilo izročenih 25.000 din v doto (srednja krava je takrat stala 1000 dinarjev).

TOLK SMO PLESAL, DA SO GODCI KREPAL

Na poroko so potem šli peš, vsaksebi.

Vsaka poroka je bila spremljana z mašo. Vsaka nevesta je v roki držala šopek iz povoščenih rož. Od njega se potem ni ločila vse življenje, saj so povoščene rože kljubovale času. Bila je navada, da so se rokovali in si na ta način voščili srečo. Očitno je ta navada izvirala iz dejstva, da so bili vsi lepo oblečeni in so se počutili drugače, bolj svečano. Včasih še niso poznali cvetličarn, zato so venčke za nevesto in okrasitev voza, na katerem so peljali balo, spletli doma.

Poročeni so imeli na ohceti šopke obrnjene navzdol, samski pa navzgor. Če se je kakšna ženska neprimerno obnašala, če je prevečkrat plesala z drugimi, so ji rekli, da je kot kakšna *cestnica*.

Sledila je ohcet, ki je lahko trajala tudi dva dni. Kdaj pa kdaj se je zgodilo, da so šele na ohceti ugotovili, da nevesta ni prinesla tolikšne dote, kot so se dogovorili. Nič nenavadnega ni bilo, če se je vnel prepir in če so se potem družine usedle vsaka na svojo stran. To je bila zlasti za neveste velika sramota. Zavedale so se, da bodo očitke na račun svoje dote poslušale vse življenje.

Zvečer so se tisti, ki so stanovali blizu, odpravili domov, da so *povardjali*, potem pa so se na ohcet vrnili. Proti polnoči se je velikokrat zgodilo, da so nevesto kradli, kar je povzročilo veliko hude krvi, posebno če so bili že vinjeni. Pele so pesti in nemalokrat tudi nožički. Drugih norčij niso imeli.

Godce, ki so godli dva dni skupaj, so plačali s tem, kar so nabrali pri povštartancu. Ohcet pa se je plačala drugače kot dandanašnji: proti koncu so izračunali,

koliko mora vsak povabljen par plačati, in potem so prisotni svoje prispevke metali v klobuk. Temu so rekli *račun*.

S ČIM SO NA OHCETI POSTREGLI?

Tukaj ni bilo posebnega pravila. Če so bile ohceti skromnejše, so za kislim krompirjem postavili na mizo kašo in potem so jo zajemali iz skupne sklede. Ker pa so bili svatje nagnjeni za mizo drug zraven drugega, na glavi so moški obdržali klobuke, je bilo zajemati kašo in potem prinesiti polno žlico v usta prava umetnost.

Po navadi je bila slavnostna *rihta* sestavljena iz juhe z domačimi rezanci, sledil je zmečkan krompir s suhim mesom, ki je bil zmeraj zelo slan.

Na koncu so postregli z belim kruhom, flancati in potico.

III. SMRT: ZA SMRT JE NI ROŽE NA VRT

Smrt je včasih pomenila nekaj čisto drugega kot danes. Sodoben človek je skorajda prepričan, da se mu godi krivica, ko pride do zadnjega dejanja v njegovem življenju. Nekdaj je bila smrt nekaj naravnega, kar so vsi razumeli in sprejemali. S tem ni rečeno, da so imeli ljubljene osebe manj radi. Še zdaleč ne. Človekov življenjski krog so največkrat primerjali z naravo, ker so bili z njo bolj povezani. Tam sta rojstvo in smrt med seboj veliko bolj spontano povezana, kot si to predstavljamo dandanašnji, ko so se vezi zrahljale ne samo zaradi načina življenja, temveč tudi zaradi številnih novih vrednot, ki nam jih prinaša čas, skozi katerega hitimo.

Vsak je bil nekoč najbolj pogrešan pri delu. Da manjka par delovnih rok, se je pač najhitreje opazilo.

ZARADI KATERIH BOLEZNI SO UMIRALI?

Življenjska doba je bila neprimerno krajša kot danes. Veliko je bilo tuberkuloze, zlasti starejšim ljudem je rado opešalo srce zaradi zgaranosti, med nalezljivimi boleznimi pa jih je največ pobrala španska bolezen. Ko je koga napadel slepič, so dejali, da so se mu zavozlala čreva. Pogoste so bile pljučnice, ki so prizadele ne samo starejše ljudi, temveč tudi otroke.

Med poglavitnimi vzroki, zakaj so bili ljudje manj odporni, je bila skromna in preveč enolična prehrana. Poleg tega niso skrbeli za čistočo in zato so se okužile zlasti zunanje rane.

Res pa je, da stresa niso poznali, tudi rakavih bolezni je bilo veliko manj kot dandanašnji.

Ob bolnikih se je včasih veliko molilo. Danes, ko vemo, kakšen magičen vpliv ima duhovnost na naše življenje, si morda lažje predstavljamo mir, ki ga je taka molitev bolniku prinašala. K molitvi so svojci velikokrat povabili tudi sosede. In kar je najvažnejše: bolnik ni bil sam in tudi odhod s tega sveta je bil lažji in bolj spontan. Načeloma so bili ljudje bolj zdravi kot danes.

KO JE ODBILA ZADNJA URA

Pri človeku, ki je umiral, je bilo pomembno troje:
da so mu držali svečo (simbol življenja: ko bo človek umrl, bo sveča gorela naprej);

da so poklicali duhovnika, ki je umirajočega *dal v sveto olje*;

da je bila narejena oporoka, v kateri je še pravočasno, pri polni zavesti porazdelil svoje imetje. Če se kdo ni pravočasno *zmigal*, so ga na to dolžnost opozorili tudi sosede. V oporoki ni bilo zank, zaradi katerih bi se pozneje prepirali.

Takoj ko je duša umrlega odplavala v večnost, so domači ustavili uro in vsa ogledala v hiši pokrili z rjuhami.

Vsak, še tako velik revež, pa je imel pripravljen denar za plačilo maš.

Ko je kdo umrl, je bila prva pot domačih do *mežnarja*, ki je potem zazvonil. Če je umrl otrok, je zazvonil z malim zvonom, za pokojnikom je zvon dvakrat prenehal biti, za pokojnico pa le enkrat. Z zvonjenjem so tako dali ljudem vedeti, da imajo v fari mrliča, če so dobro poslušali, so lahko izvedeli, ali je bil umrl moški ali ženska. Včasih za zvonjenje ni bilo treba dobiti dovoljenja pri župniku, danes so, kar se tega tiče, predpisi bolj strogi.

Pare so se pripravile doma. Na začetku *trug* niso še poznali. Za podlago so dali star *koutar* ali *plevnco*. Šele leta 1926 je Franc Potočnik začel delati *truge* na zalogo. Pred vojsko je vsak imel pri hiši *tintah*, ki so ga *pokrili čez trugo*. Tintah je na neki način nakazoval, da je bila duša umrlega že na drugi strani: v večnosti. Imel pa je še drugo praktično vrednost: iz kmečkih hiš so vodila vrata *v štal* in muhe so bile stalni spremljevalec vsakodnevnega življenja. Tintah je pokojnika zavaroval tudi pred njimi.

V nekaterih žirovskih trgovinah so nekdaj prodajali tudi črke. Držale so se skupaj, potem si jih odrezal in sestavil besede. *Truge* so bile samo črne (druge barve pridejo v veljavo šele po 2. svetovni vojni). Imeli so tudi okraske iz palm, kakšen nagelj in s tem so *trugo* umetelno okrasili. Za zadnjo stran so imeli pripravljene angelčke, ki so držali napis: V miru počivaj.

Za robove so se dobili 40 ali 50 cm dolgi srebrni okraski.

Na ta način je bila *truga* videti lepša.

Pokojniku so dali na noge copate, ki so jih po vrhnji strani okrasili z zvezdicami, spodnji – podplat – pa je bil iz kartona. V čevljih niso nikogar pokopavali. Ženske so morale imeti na glavi ruto. Vraževerje je namreč pripovedovalo, da bi se, če ne bi bile pokrite, vrnile ponjo iz onostranstva.

Če je umrlo dekle, je imelo *krancelj* iz *springerje*.

Nad *trugo* je bila obvezno slika, okrašena z zaveso v baročnem stilu. Barok je bil očitno tako močan, da se je njegov stil ohranjal vse do prvih let po vojni.

Sveče so kupovali na romanjih. Vedno so jih imeli na zalogi, ker sveča ni smela nikoli ugasniti. Za to je skrbela ženska, ki so ji rekli svetarna. Ta je tudi pazila, da sveče niso povzročile požara. Prav tako jih je obrezovala, da je s tem uravnavala plamen.

Njena druga naloga je bila, da se je vsakemu, ki je prišel kropit, lepo zahvalila.

Včasih ni bilo misliti, da bi v dveh dneh, kolikor je pokojni ležal pod domačo streho, zaklenili vrata in ga pustili samega, tako kot se to dogaja v mrliških vežicah

dandanašnji. V Tržiču in okolici so imeli navado, da so ob mrliču peli smrtnice in bili rihtarja. V Žireh se kaj podobnega ni nikoli dogajalo.

Ko se je začel pogreb, je *svetar* prižgal laterno, in potem je v njej nesel svečo vse do groba.

Na vasi je bil za to delo določen poseben človek, pri moškem mrliču so bili *svetarji*.

Sosedje so prinesli rože, ki so jih postavili okoli *truge*. Na začetku je bila mrtvaška oprema v belem. Marsikatera ženska je prte okrasila še s čipkami, da so bili lepši. Če ljudje niso imeli denarja, so v ta namen največkrat uporabili malo bolj ohranjene rjuhe.

Mrlič ni nikoli smel biti sam, pri njem so *merkali* sosodje: eni do polnoči, druga izmena pa potem do jutra.

Oder je bil *naštiman* na sredi hiše, na najbolj svečanem mestu v prostoru. Pred *trugo* so stali štirje svečniki. Zraven *žegnane* vode, s katero so kropili, ni nikoli bilo zapisa, kdaj bo pokojnik pokopan, to se je včasih vprašalo. Le za bolj pomembne osebnosti so dali tiskati *parte* in jih potem poslali *poslovnim* partnerjem. Ko so obiskovalci prihajali kropit, so morali najprej stopiti do umrlega, šele potem so se lahko ozrli po ostalih, ki so že bili v sobi. Vsak je za to pravilo vedel in nihče ni nikogar učil.

Zanimivo je, da v času pred 2. svetovno vojno in še po njej ni bila navada, da bi se rokovali in si na ta način voščili sožalje. Da bi prinesli vence ali kakršne druge šopke rož, prav tako ne. *Krancji* so postali moderni veliko pozneje. Sprva niso bili narejeni iz svežih rož, temveč iz smrekovih vej in umetnih rož. Mica Polonkarjeva je delala iz *krep* papirja rože, jih potem *povoskala*, da so dlje časa obstali.

Prej, preden je šel sprevod od hiše, so imeli sedmino. To je bilo nujno, saj so nekateri prišli na pogreb od daleč. Nekateri premožnejši so dobili tudi kuharico.

Gasilci na Dobračevi so bili nosilci kulture v kraju. Prvi so bili, ki so kupili voz, s katerim so mrliča odpeljali na *britof*, pred tem se je uporabljal navaden voziček. Dal si jim nekaj odškodnine. Nabavili so tudi črne prte, ki so zamenjali dotlej v rabi bele (že pred 2. svetovno vojno).

Za svoje člane so imeli tudi *krancelj*, »suh«, ki so ga po pogrebu spravili za naslednjo priložnost. Če bi sproti kupovali *krancelje*, bi bilo to za tiste čase predrago. *Krancelj* je bil tedaj le kot simbol pripadnosti društvu gasilcev, imeli so ga za del protokola.

Tudi druga predvojna društva so se obvezno udeleževala pogrebov svojih članov.

Nekaj posebnega je bil tudi križ (*jera*). Dva trakova, ki sta bila pripeta na križ, sta bila tako dolga, da sta ga morala nositi dva: vsak s svoje strani.

Križe so imeli v vsaki cerkvi ali v vsaki podružnici. Ko je bilo pogreba konec, so ga odnesli nazaj. Dobračevski križ je imel belo in črno figuro. Pozneje so ga imeli za otroškega (zaradi bele barve v figuri).

Še zanimivost: pred 2. svetovno vojno sta bila v Žireh le dva pogreba, ki nista bila cerkvena.

In koso enega izmed teh pokojnikov pokopali, mu je govornik na grobu dejal tole:
»Ko bodo drugi vstali, pa še ti daj!« (Od leta 1922 do 1929 so bile strasti tudi v Žireh bolj politično obarvane.)

Ko so mrliča odnesli iz hiše, so se morale pare kar se da hitro podreti, kajti le tako niso domači imeli občutka, da bi bile le-te *naštimate* še za koga drugega v hiši. Naravnost grozljivo je bilo, ko so v *trugo* zabijali žeblje. Glasovi kladiva in žabljev, ki so se zadirali v mehek les, so votlo doneli in ni čudno, da so imeli ljudje strah pred zaprto *trugo* globoko v kosteh. Takrat nas je spreletavala groza, so mi zatrjevali pričevalci. Tudi hrup, ki so ga povzročali s podiranjem par, ušesom ni bil ravno prijeten.

Ljudje so se potem zvrstili v sprevod, ki je od hiše žalosti do pokopališča krenil peš. Nekateri se spomnijo, da je zraven župnika (Pečnik) šel v sprevodu tudi Anton Jobst. In to zato, ker je pogrebu sledila peta maša.

Včasih je tudi duhovnik držal v eni roki svečo, v drugi obrednik. To so opustili okoli leta 1965.

Za Potočnikovim kozolcem so *trugo* z vozička prestavili na nosila. Pogrebi so bili zmeraj dopoldne. Že po cesti sta župnik in organist pela ustrezne molitve. Do leta 1932 so bili obredi v latinskem jeziku, potem pa so bili dovoljeni slovenski obredi. Anton Jobst je šel na *kor* in sam orglal in pel. Jama je morala biti globoka dva metra. Zlasti župnik Vidmar je bil natančen in ni hotel pokopati, če se mu je zdelo, da je jama preplitva. Po navadi jo je izmeril z metrom, da je bil zadovoljen.

Danes si je težko predstavljati, da so jamo takoj za tem, ko so vanjo spustili *trugo*, na licu mesta zagrebli. V svežo zemljo so zataknili sveče in tistih nekaj rož, ki jih po navadi ni bilo veliko.

Rože so za pogrebom nosili otroci.

Ko so se svojci vrnili domov, so morali najprej pospraviti še *koze*. Zvečer se je še molilo, na oknu pa je še sedem dni gorela luč. Po enem tednu so svojci prišli ponovno skupaj in razdelili pokojnikovo premoženje.

KOT ZANIMIVOST...

Ljudska duhovitost tudi ob pogrebi ni mirovala. Tako so za koga, ki je bolj poredko hodil v cerkev, ob smrti pa so zapeli vsi zvonovi, dejali:

»Nikoli ni šel v cerkev, potem pa je zvonov premalo!«

Berači so imeli po navadi zelo skromen pogreb. Velikokrat so umrli zapuščeni v kakšni *štali*, na kozolcu ali ob poti. Praviloma je zmeraj prišla tudi komisija, da je naredila obdukcijo kar na mestu samem. Očividci se še spominjajo, kako so to delali: žagali lobanjo. Za vsakim pogrebom je šel tudi duhovnik.

Res pa je, da so bili pokopani posebej. O tem, če ta del pokopališča ni bil blagoslovljen, je težko reči. Tam je bil pokopan tudi neki Rus, ki ga je pokopal pop.

Mrliški oglednik je bil *mežnar*, ker zdravnika v kraju še ni bilo. Umrlemu je potolkel po prsih, da je slišal, kako zadoni, pred usta mu je nastavil ogledalo, da je videl, ali je še kaj »sape«. Nekoč ga je neka ženska, ki ji je umrl nezakonski otrok, prosila, naj potrdi smrt brez pregleda, pa se ni dal podkupiti.

Včasih so v neposvečeno zemljo zakopavali tudi samomorilce in tiste, ki so to izrecno želeli.

ČAS ŽALOVANJA

Za mamó so žalovali in nosili črna oblačila eno leto, za očetom pol leta manj, za brati in sestrami pa tri mesece.

STAROŽIROVSKA KRONIKA

Zdravko Rink

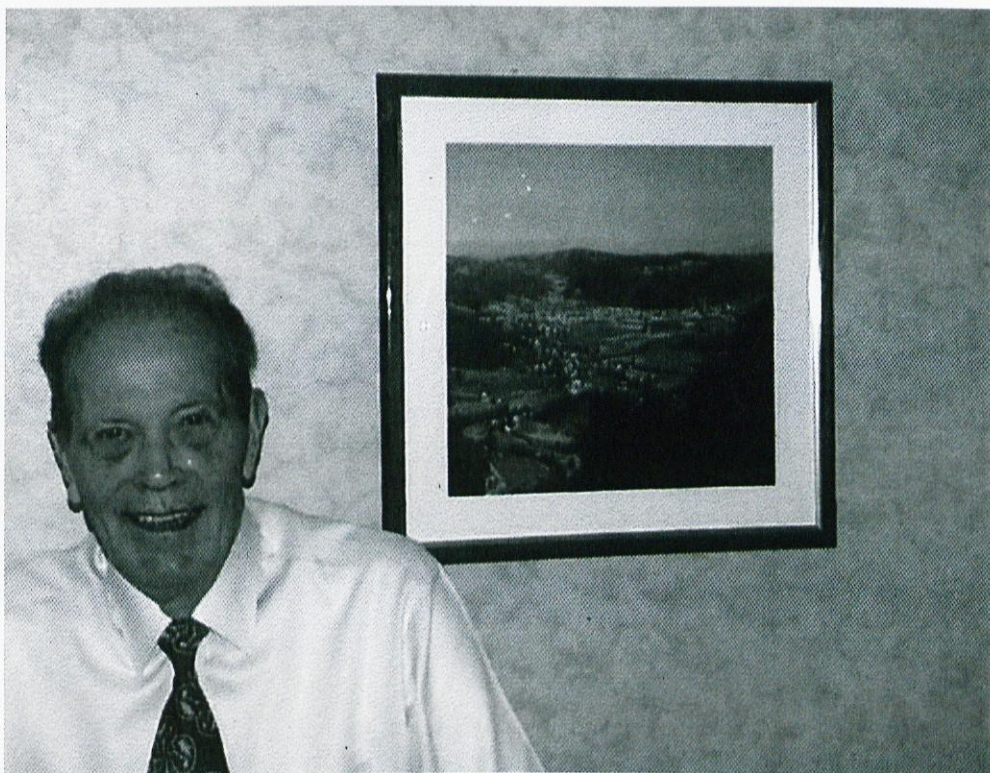
MOJA OTROŠKA LET (1921–1936)

OTROŠKI ŽIVŽAV PRI ŠTALARJU

Pogosto se spomnim na stari del Žirov, ki je stisnjen v kotu pod Tabrom in Žirkom. Še posebno pa me veže spomin na rojstno hišo 'pri Štalarju', Žiri 46. Tu sem se rodil leta 1921 kot najmlajši v družini materi Ani Rink, gospodinji, in očetu Ivanu Rinku, krojaču, ter se pridružil starejšima bratoma Blažu in Pavlu. Ponosno je ta hiša nekoč stala na terasi nad Kovačevim studencem. Stoletja je kljubovala zobu časa. Pred desetletjem je morala kloniti. Hiše ni več. Zravnana je z zemljo.

Tudi sedaj na starost me misli vračajo nazaj na ta kraj in na tisto davno obdobje, ko sem kot otrok, oblečen v dolgo krilo, že delal prve korake in hodil na dvorišče. In ko sem z zanimanjem opazoval očeta pri delu s šivalnim strojem. Poslušal njegovo drdranje in gledal, kako igla naglo šiva skupaj posamezne dele oblačil v končni izdelek.

Kadarkoli stojim na tem praznem prostoru pred Staro šolo, obujam spomine tudi na moje vrstnike, s katerimi sem se družil in v igrah delil radosti in veselje,

*Zdravko Rink v svojem
stanovanju v Ljubljani leta
2000, pred sliko rojstnih Žirov*

pa tudi strah pred lintvernom – pravljичno pošastjo, ki baje v globinah Kovačevega studenca preži na preveč razposajene otroke. S tem so nas nekoč pogosto strašili starejši, tako da sem včasih poleti v večernih urah s tesnobo šel na studenec, da bi si umil noge.

Tiste čase je bilo v vasi veliko otrok, ki so dajali okolici živahen utrip. Samo pri Štalarju nas je bilo, ne vem koliko. V Stari šoli šest, pri Klemenu pet, pri Petronu, Šemončku, mesarju Kolencu, Vinku Mlakarju, Tinetu in pri Urški na Zadnci, pri Kovaču na Studencu po trije, v Mrovcovi hiši pri mostu pet, pri Špicarju eden, pri Peku dva, pri Kogejju dva, pri Budnarju pet, pri Leandru dva, pri Mačku na Zadnici štirje, pri Andreju eden, v Tabru pri Toncu sedem, pri Balantu in Rupčarju štirje. Spodaj pod Tabrom ob cesti v Osojnico pri Nagliču, Zatlerju in pri Blažičku po dva. V Ušnem koncu ob cesti v Logatec pa je bilo pri kovaču Ignacu Stanovniku devet, pri Horjulcu so bili štirje, pri Kajtanu dva, pri Nacetu štirje, v Malnu dva, pri Makslnu in Jakobu Strliču po trije, pa še pri Štefanovih je bilo nekaj otrok. Tako ni bilo nič nenavadnega, da se je od časa do časa okoli Stare šole, Štalarjeve hiše, Studenca in po strmih bregeh Žirka sem in tja podila skupina otrok. Igrali smo se ravbarje in žandarje, stikali in se skrivali v prazni in zapuščeni stari cerkvi ter uganjali norčije. Včasih sem med igranjem večkrat skočil na obisk k teti Katarini Rink, ki je stanovala v mežnji zraven stare cerkve.

STANOVALCI ŠTALARJEVE HIŠE

Štalarjeva hiša je nekoč dajala streho raznim družinam s številnimi otroki. Naša družina je živela v skromnem dvosobnem stanovanju (okoli 40 kvadratnih metrov) v prvem nadstropju. Velika soba je bila hkrati očetova delavnica, dnevna soba, kuhinja in spalnica. Imela je majhno krušno peč, zraven pa še železen štedilnik. Med tednom je mati kuhala v krušni peči, ob nedeljah in praznikih pa na štedilniku. Kuhala je preprosto hrano, največkrat koruzni močnik. Mala soba je bila brez peči, pozimi prava ledenica. V njej smo spali vsi trije otroci skupaj v eni postelji. Mesečna najemnina za stanovanje je znašala 70 takratnih din.

Poleg naše Rinkove družine sta v prvem nadstropju stanovali še družini Ponomarenko in Loštrek. Loštrekovi so imeli tri sinove: Slavka, Mirka in Milana, takrat že vsi odrasli. Pri Ponomarenku pa so imeli sina Staneta in hčer Tilko, oba sta bila mojih let.

Spodaj v pritličju sta stanovali družini strojarja Petra Logarja in čevljar Ivan Kopač – Zagarč, vdovec z materjo in sinom Jankom. Ko se je čevljar preselil v svojo hišo, je stanovanje zasedla Boštjanova Marjana s sinom Lipetom. Tudi družina Loštrek se je kmalu preselila v novo hišo na Ušnem koncu. V njihovo stanovanje pa se je najprej vselil financar Korač, kasneje pa sedlar Vinko Kolenc, po domače Zatlerjev, z družino štirih otrok: Vinko, Mara, Tone in Iva.

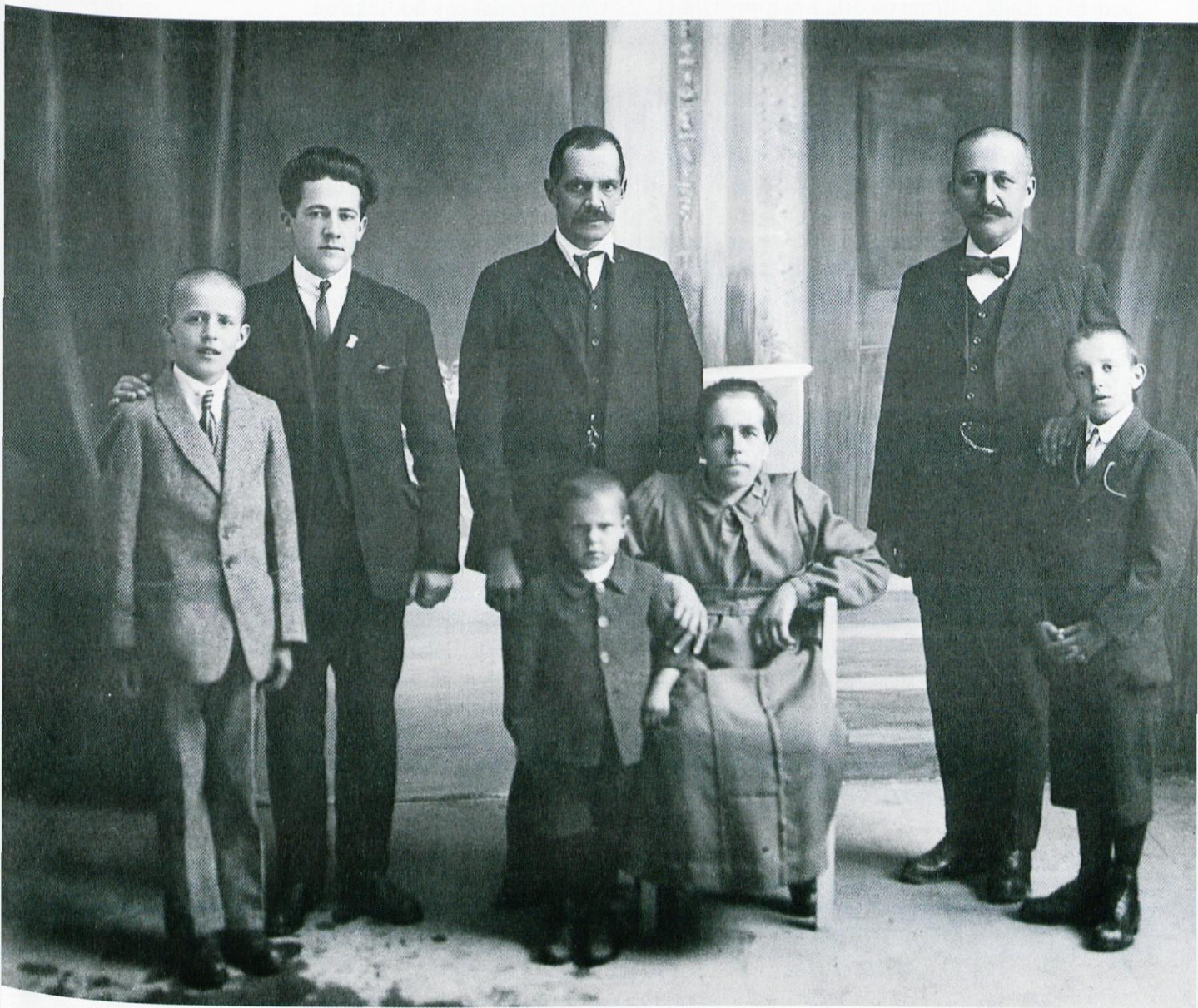
Lastnik Štalarjeve hiše je bil doma iz Žirovnice. Imenovali smo ga Pek, njegovo pravo ime pa mi ni znano. Hiša je bila v slabem stanju in potrebna popravila. Stara okna so že razpadala. Zamenjal jih je z novimi. Hlev je preuredil v vinsko klet in jo oddajal v najem gostilničarjem. Zadaž za hišo je bilo daljše pritlično poslopje, ki je nekoč služilo za svinjak, in ga je lastnik na novo preuredil in usposobil za skromna majhna stanovanja. Tu so potem dobili stanovanje Preskarjeva Marjana in Olga, družina Ivanov in Martin Zajc, Katrnikov hlapec z družino. Ko se je Martin odselil, je njegovo stanovanje zasedla družina Gluhodedov, pri kateri je bilo pet otrok: Micka, Ivan, Stane, Vera in Francka. Vendar v tem stanovanju niso ostali dolgo. Preselili so se v izpraznjeno stanovanje družine Ponomarenko, ta pa se je preselila v staro mesarjevo hišo zraven Wolfove pekarnice. Tu so bile veliko

boljše razmere. Tudi družina Ivanov z otroki (sin Vital, Mara in Matevž) in ostali so se preselili v Staro šolo v prostore, kjer so pred tem žirovski učitelji imeli svojo menzo. Stanovanja so bila v slabem stanju brez vodovodne napeljave in elektrike. Po vodo smo hodili na studenec. Za razsvetljavo smo rabili petrolejke in sveče. Okoli leta 1930 pa smo v hišo dobili tudi elektriko.

PRVI KORAKI V SVET

Spominjam se, kako sem prvič prišel iz stanovanja na leseni hodnik – 'gank', po katerem so stanovalci hodili na skupno stranišče. Hodnik je bil zavarovan z leseno ograjo. Od tod sem opazoval dogajanja na dvorišču zadaj za hišo. Ko sem se nekoč preveč nagnil čez ograjo ganka, sem padel na dvorišče z višine okoli dveh metrov, ne da bi se poškodoval. Previdno sem se vrnil v stanovanje po strmih stopnicah, mojega prihoda oče še opazil ni. Kmalu sem brez posebnih težav obvladal stopnice in prišel na dvorišče pred hišo. Tu se mi je odprl pogled na sosednjo staro šolo, na gostilno pri Klemenu, tja čez cesto do gostilne pri Petronu.

Rinkovi, z desne: Pavel Rink, boter Gregor Kopač (Gruga), krojač iz Žirov, mama Ana Rink s sinom Zdravkom, oče Janez Rink, krojač, boter Rudolf Bačnar, krojač iz Stare vasi, in birmanec Blaž iz Žirov

Nedaleč od Štalarjeve hiše, komaj petdeset metrov stran, je bila poleg kapelice gostilna pri Klemenu. Nekateri so ji rekli tudi gostilna pri Janu. Stala je na prometnem kraju ob križišču cest v Logatec, Idrijo in Škofjo Loko. Moj oče je zahajal tja na pol 'frakeljna' brinovca in me večkrat vzel s seboj. Pri Klemenu je bilo tudi nekaj otrok. Najstarejša je bila Jelka, stara enajst let, Janez je bil star sedem let, Dušan šest in najmlajša petletna Silvica, eno leto starejša od mene, s katero sva postala dobra prijateljca. Skupaj smo se igrali okoli hiše in kapelice. Okoli Stare šole smo se radi skrivali. Spomladi sva s Silvico hodila v Župnce nabirat mačice, poleti pa se kopat.

Ko se je pri Klemenovih rodil peti otrok in so mu dali ime Rado, sem bil pri njih še pogostejše. Skupaj s Silvico sva opazovala njenega malega bratca v materinem naročju. Ko je bil ta star okoli osem mesecev, ga je že pestovala njegova starejša sestra Jelka, ki mi je večkrat dovolila, da sem prijel Rada za ročico. Če sem bil nadležen, me je napodila domov. Nekoč pa je nisem takoj ubogal. Jelka je odšla v sobo po velikega nagačenega orla. Vedela je, da se ga bojim in da me bo z njim prestrašila in napodila. Ko je prišla iz sobe, sem stal na hodniku. V eni roki je držala Rada, v drugi pa orla z razprostrtimi krili. Umaknil sem se s hodnika na pločnik in dalje do vogala hiše. Ona je prihitela za menoj, jaz pa sem se umikal proti Stari šoli. Komaj je Jelka pretekla nekaj metrov, se je spotaknila in padla skupaj z Radom in orlom po tleh. To je bil prav posrečen prizor. Nagačeni orel je ob padcu prekril oba, Jelko in Rada. Jelka je hitro vstala, vzela Rada v naročje in se vrnila domov. Naslednji dan sem spet prišel na obisk. Dogodek prejšnjega dne ni vplival na naše nadaljnje prijateljstvo. Rado je kmalu shodil in se vključil v naše otroške igre.

Kmalu po 1. svetovni vojni, ko so se še urejale zadeve glede državne meje z Italijo, je bilo v Žireh še vedno nekaj naših vojakov. Prihajali so tudi italijanski, ki so se večkrat zadrževali na križišču ceste pri Petronu in Klemenu. Takrat se je govorilo, da bodo Italijani zasedli Žiri. Vendar se to ni zgodilo. Obstali so v Osojnici. Tu je bila kasneje določena državna meja med Italijo in novo nastalo državo SHS.

V tem času so vojaki SHS v Štalarjevem hlevu imeli konje. Radoveden, kaj se tam dogaja, sem stopil v hlev. Tu sem zagledal na levi strani privezanih pet ali šest konj, na drugi strani pa je na tleh na slami ležalo prav toliko vojakov. Zelo prijazno so me sprejeli. Tudi pozneje sem pogosto prihajal k njim na obisk, pri čemer me je kakšen vojak večkrat sprejel pod odejo.

Skupaj z bratoma Blažem in Pavletom smo se zadrževali okoli domače Štalarjeve hiše. V zadnjem delu je imela skedenj, ki je bil vedno poln sena in smo se v njem skrivali. Pod skednjem je bila klonica in hkrati prehod na dvorišče za hišo in na stopnice v zgornje stanovanje. V tej klonici smo se otroci zlasti ob deževnem vremenu igrali razne igre. Več let je bila razširjena igra balinčkanje s pisanimi iz gline žganimi kroglicami. To je bila zelo enostavna igra. Imeti si moral kroglice, ki so se kupile v trgovini. V igri je lahko sodelovalo dva ali več otrok. Izkopati je bilo treba majhno jamico, z roko očistiti teren okoli nje, z manjše razdalje vreči v smeri jamice po vrsti svojo kroglico. Tisti, ki je vrgel kroglico najbližje jamici, je začel freati prvi. Če je skotalil kroglico v jamico, je imel pravico freati naprej, dokler ni zgrešil. Potem je prišel na vrsto drugi. Zmagal je tisti, ki je uspel vse svoje kroglice najprej skotaliti v jamico. Ta igra se je igrala vsepovsod po peščenih dvoriščih ali celo ob cestah.

Zelo dober v tej igri je bil Heronij Kogovšek iz Ušnega konca. Vedno je imel v žepu po več deset kroglic in ob vsaki priložnosti vabil sovrstnike k igri in jih osušil za kroglice.

HOJA NA DNINO

Med krizo okoli leta 1930 je oče kot krojač malo zaslužil, ker ni bilo dela. Zato je morala mati hoditi na dnino na kmete ali kot se je takrat reklo v »žrnado«. Z njo smo občasno hodili tudi otroci in tako od malega spoznavali kmečko življenje. Spomladi smo pomagali pri sajenju krompirja, v jeseni pri pobiranju. Ob košnji smo spravljali seno pod streho in ga tlačili. Ob žetvi smo pobirali odpadlo klasje po njivi, jeseni pomagali pri spravilu otave, praproti in listje za steljo živini. Navzoči smo bili tudi v hlevu pri pokladanju živini. Največkrat smo delali pri Žaklju in Sedeju v Goropekah, Nagliču v Žireh in pri Vovšarju v Osojnici. Mati je prevzemala še druga opravila; prala in likala je perilo žirovskim financarjem, ki so stanovali v stari Mrovcovi hiši pri mostu. Prala je nekaj časa tudi graničarjem karavle na Vrsniku. Otroci smo nabirali borovnice, maline in gobe. Te smo sušili za prodajo. Pripravljali smo drva za kurjavo itd.

NABIRANJE GOZDNIH SADEŽEV

Tudi otroci smo zaslužili nekaj denarja: za prodajo smo nabirali regrat, gobe, maline, arniko in borovnice ter gozdno suhljad za kurjavo. Z bratom Blažem sva neko poletje po gozdovih okoli Žirov nasmukala za okoli 8 mernikov borovnic in skuhala približno dvajset litrov žganja. Borovničevce je bila zelo cenjena pijača. Prodajali smo ga po 20 do 25 din za liter in s tem nekaj zaslužili. Tisto leto je bilo neverjetno veliko borovnic, še posebno v Jurečevem gozdu v Brekovicah. V gozdu nad Pleskom ob državni meji z Italijo sva naletela celo na bele borovnice. Priprave za kuhanje smo si sposodili: kotel za žganjekuho pri Gričarju v griču, pri Peku smo dobili prostor s kuriščem in hladilno kad. Prvo kuhanje je dalo sirotko, iz nje pa je nastalo žganje. Čeprav še nikoli nisva kuhala žganja, nama je uspelo končati delo brez posebnih motenj in težav.

BOŽJA POT NA BREZJE

V tistih dneh, ne vem, ali sem že imel štiri leta ali ne, mi je mati povedala, da sem bil kot dojenček hudo bolan. Zaobljubila se je, da me bo v zahvalo, če ozdravim, peljala na božjo pot na Brezje.

Za to priložnost mi je oče sešil novo obleko, nove čevlje pa mi je naredil stari Matevž Žakelj iz Tabra. Ko so bili narejeni, jih je sam prinesel k nam domov. Bil sem sredi sobe, ko je Matevž odprl vrata, pogledal za trenutek v sobo in mi pred noge na tla vrgel čevlje, ne da bi rekel, koliko smo za delo dolžni, za seboj zaprl vrata in odšel. Tak je bil njegov šaljivi način dostave svojih izdelkov strankam v soseščini. Z veseljem sem vzel v roke nove čevlje in gledal podplate, podkovane s svetlimi žebli. Obul sem jih in preizkušal, kako se prilegajo nogam. Obleka in obutev sta bili dragocena dobrina, zato smo zelo pazili nanjo.

Čevlje sem obuval le ob nedeljah in praznikih, kadar sem šel k maši. Sicer pa sem hodil okrog bos do pozne jeseni, ko je že slana opozarjala, da se bliža zima. Na pomlad, ko je minil sneg in so zacvetele prve trobentice, sem se že bos podil z vrstniki po strmih bregeh Žirka nad Kovačevo domačijo.

Prišel je dan odhoda na Brezje. Dan pred velikim šmarnom, Marijino vnebovzetje. Mati je vzela s seboj suho hrano za dva dni. Ob določeni uri zjutraj sva bila na Dobračevi pri kmetu Luznarju, po domače pri Jerebcu. Ta je imel že pripravljen voziček. Na vsaki strani je bila pritrjena z usnjem obložena klop za štiri osebe. Tako se je na vozu lahko peljalo osem oseb. Vsak je zasedel svoj prostor in odpeljali

smo se proti Škofji Loki. Takrat je v Škofjo Loko vozil tudi avtobus. Prevoz z njim pa je bil drag, zato si ga vsak ni mogel privoščiti. Prevozi ljudi z vprežnim vozom do Škofje Loke so bili pogosti. Vso pot smo imeli lepo, sončno vreme. Ker sem bil prvič na tako dolgi poti, je bila vožnja zame polna zanimivosti. Za vsakim ovinkom se mi je pokazal nov svet, ki ga nikakor ni hotelo biti konca. Srečno smo prispeli v Škofjo Loko. Še pred glavnim trgom je voznik s ceste zavil na dvorišče neke gostilne in tam ustavil. Sestopili smo z voza. Voznik je izpregel konje in jih odpeljal v hlev na počitek. Ker nisva imela prevoza do železniške postaje na Trati, sva morala tja peš. Pot do postaje je bila dolga najmanj pet kilometrov in naporna. Na peronu je na vlak čakalo že veliko ljudi. Mati me je ves čas držala za roko, da se ne bi izgubil. Kmalu je prisopihala velikanska lokomotiva na velikih kolesih. Ni bilo časa opazovati te pošasti. Hiteli smo v vagone na sedeže in se odpeljali. Na zadnji postaji smo izstopili. Z materjo sva krenila v hrib, in ko sva se bližala cerkvi na Brezjah, sva zaslišala zvonjenje in potrkavanje zvonov. Bilo je okoli poldne in slišati je bilo kot ena sama pesem prazniku v pozdrav. Poiskala sva primeren kraj za počitek in prigrizek. Nato sva odšla k cerkvi, pred vrati je klečalo že polno ljudi. Kleče so se pomikali proti oltarju in okoli njega in midva za njimi. Mimogrede sem videl po stenah obešeno veliko bergel in drugih predmetov. Pot po kolenih okoli oltarja sva še enkrat ponovila.

Potem sva šla iskat prenočišče. Že pri kmetu blizu cerkve sva ga dobila. V sobi je že bilo nekaj ljudi, ležali in sedeli so na tleh drug ob drugem. Kar oblečena sva legla na tla k ostalim. Večino noči sva prebedela. Zgodaj zjutraj, ko je zvonilo k sv. jutru in velikemu prazniku, sva šla v cerkev k službi božji, nato pa še nekajkrat po kolenih okoli oltarja. Z Brezij sva odšla še v sosednjo vas Ljubno in v cerkvi pred Marijinim oltarjem opravila molitev. Potem sva se odpravila na vlak in nato z vozom domov. Mati je bila zelo vesela, da je izpolnila dano obljubo, zame pa je bilo to prijetno doživetje.

Mati je bila zelo pobožna. Vzgajala nas je v strogem verskem duhu. Njena beseda je bila že od nekdaj zapoved. Čeprav je bila nizke postave in slabotna, je imela energičen nastop. Bila je dobra in skrbna mati. Otroci smo jo zelo ubogali in spoštovali. Tudi oče je bil dober in pobožen mož, mirnega in veselega značaja. Imel je veder pogled na življenje. Z enakim razumevanjem je sprejemal dobro in slabo. Prebral je veliko knjig, kar mu je širilo obzorje. Včasih je rad spil kak kozarec vina ali pol frakeljna žganja in se zadržal kakšno uro dlje v gostilni, vendar ni bil zasvojen z alkoholom. Pridno je opravljal svojo obrt. Čeprav je bil invalid na desno nogo in si je pri hoji pomagal s palico, se je, kadar ni imel šivanja, lotil tudi težjega fizičnega dela.

Veliko smo molili. Ob dolgih zimskih večerih je bil obvezen rožni venec in litanije. Ob nedeljah in praznikih pa smo molili tri rožne vence. Redno smo hodili v cerkev, ne samo ob nedeljah, pač pa tudi med tednom.

DOGAJANJA NA ŠOLSKEM VRTU IN STUDENCU

O mojih doživljajih na Brezjah sem doma pripovedoval svojim vrstnikom in prijateljem, bratom Istenič – Tonetu, Robertu, Stanetu in Ediju. Njihov oče je bil občinski sluga in so stanovali na podstrešju Stare šole. Zraven sta bila tudi brata Uroš in Radoš – Raši Hribernik, sinova upravitelja osnovne šole Žiri. Hribernikovi so stanovali v prvem nadstropju Stare šole v prostorih, kjer je zdaj muzej.

Ko smo se ob neki priložnosti zadrževali okoli hiše in kapelice, smo opazili, da je iz Klemenove drvarnice pritekla podlasica in se skrila v luknjo zraven hiše. Nekdo je vzel palico in skušal žival zbežati ven. Kmalu pa je začel iz luknje prihajati

tako zoprni smrad, da smo se raje umaknili in pustili živalco pri miru. Ugotovili smo, da to ni bila podlasica, pač pa dihur, ki pa je na videz zelo podoben podlasici. Dihur je učinkovito izrabil svojo obrambno orožje in se je nadležnežev tako prav hitro znebil.

Edi Istenič je kmalu zbolel in ne dolgo zatem umrl, star okoli pet let. Govorili so, da je umrl za davico, ki je takrat po dolini pobrala že več otrok, med njimi tudi Petronovo Fanči, ki še ni bila stara deset let. Isteničevi so se kmalu potem odselili v svojo hišo, tja za gostilno Pri Katrniku.

Na njihovo mesto so prišli na dvorišče pred Staro šolo otroci iz družin Ponomarenko, Ivanov, Gluhodedov in otroci Vinka Kolenca – Zatlerja. Vsi skupaj smo se žogali z žogo Uroša Hribernika. Otroški živčav se ni nehal, pač pa iz leta v leto naraščal.

Spomladi smo komaj čakali, da je po strmem bregu Žirka nad Kovačevo domačijo skopnel sneg. To domačijo sta sestavljali dve mali hišici, zidani tesno druga ob drugi. V prvi, pri studencu ob poti, proti stari cerkvi je bila v pritličju kovačija, nad kovačijo pa stanovanje. V drugi hiši pa je bil v pritličju hlev, z eno ali dvema kravama. Ob hiši navzgor so v stanovanjske prostore vodile betonske stopnice. Malo stran od hiše je stal kozolec. Kovač s studenca, Franc Peternel, je imel več otrok. Spomnim se le hčera Reze in Mime ter sina Poldeta. Reza, najstarejša, je bila poročena z Janezom Poljanškom – Johanom, po domače Štefanovim iz Ušnega konca. V zakonu sta takrat že imela dva sinova v starosti enega in dveh let. Johan je dobil delo kot rudar v Franciji in se je tja preselil z vso družino. Domov so se vrnili po drugi svetovni vojni. In Johan se je zaposlil v čevljarni. Kovačev sin Polde Peternel, živahen in vesel fant, se je učil za krojača pri Bačnarju v Stari vasi. Vriskajoč se je vračal z dela domov. Toda nekaj let po tem, ko se je izučil, je zbolel. Rekli so, da je zbolel za kostno jetiko. Moral je ostati v postelji. Zdravili so ga doma. Več let je zelo trpel in tožil nad bolečinami, da smo ga slišali na Studenec. Umrl je še v cvetu mladosti. Med boleznijo ga je skrbno negovala in mu stregla njegova mlajša sestra Mima. Po bratovi smrti je odšla v službo nekam v Ljubljano.

Po Johanovem odhodu v Francijo se je v stanovanje nad kovačijo vselil njegov brat Evstahij Poljanšek.

Kovačevih starih hiš ni več. Sedaj so tu nove hiše, ki so spremenile podobo tega kraja.

Studenec izpod Žirka pa teče naprej. In zdi se, da ne več tako živahno kot nekoč, ko so ob njem ženske vsak dan prale perilo, ko so v škafih na glavah nosile domov vodo za kuho in ko so kmetje sem vsak dan gonili napajat svojo živino.

HRUŠKE IZ ŠOLSKEGA VRTA

Pred Staro šolo se je razprostiral lep vrt, obdan z mrežno ograjo. Vzdrževali in obdelovali so ga Hribernikovi. Po sredini vrta je vodila pot, posuta z belim peskom, do vrtna lope ob ograji. Tam so gojili rdeči ribez. Ob poti na obeh straneh so bile številne rože, kot so rdeče potonike, vrtnice, mačehe, gladiole itd. Na vrtu je bilo nekaj hrušk, ena je bila prav velika in imenovali smo jo sedemšca. To je bila zgodnja sorta hruške in sta dajali slasten sadež. Stala je v kotu vrta in bila skrita lastnikovim očem. Otroci smo to izrabili in se kdaj pa kdaj previdno splazili čez ograjo, pobrali s tal odpadli sadež in odšli. Nikdar pa nismo sadje klatili iz krošnje in 'rabutali'. Bližje šoli pa sta stali še dve hruški, ki sta dajali debele sadeže – medenke. Tega sadja si nismo upali nabirati, ker je bil prostor okoli drevesa na očeh lastniku. Lepo

je bilo videti pomladi drevesa, odeta z belimi cvetovi, jeseni pa polna zlatorumenih sadežev. Pravo razkošje lepote je bilo nekoč okoli Stare šole in Štalarjeve hiše.

OBČASEN OBISK CIGANOV PRI ŠEMONČKU

Zelo živahno je bilo včasih pri kmetu Šemončku. Posebno poleti, ko so se tu za nekaj dni ustavili cigani. Prišli so iz logaške smeri in se vsakič nastanili v Šemončkovem hlevu. Stari Šemonček je bil dobrega srca in jih vsako leto sprejel pod streho.

Dogodilo se je, da so tudi medvedke imeli s seboj. To je bilo za otroke več kot zanimivost. Radovedno smo stikali okoli njihovih vozov, ki so bili navlečeni z vso mogočo kramo. Hodili smo za medvedom, ki so ga vodili po Žireh, in gledali, kako je plesal. Po predstavi je cigan, ki je vodil medveda, dobil od gledalcev kakšen dinar, ki so mu ga zmetali v nastavljen klobuk. Drugi cigani so hodili okoli hiš in kričali »lonce flikamo, piskre vežemo, škarje brusimo, dežnike popravljamo« in tako ponujali svoje storitve. Ciganke pa so z otroki v naročju hodile od hiše do hiše in prosjačile. Po nekaj dneh so zapregli slabo hranjene konje in se z vozovi odpeljali naprej proti Škofji Loki.

Spominjam se starega Šemončka, ki je bil vesel in družaben človek. Za pusta se je vsako leto napravil v maškaro, zapregel konja in poln voz maškar vozil od Žirov do Dobračeve in nazaj. Med potjo so se ustavljali v gostilnah, veselo vriskali in s tem odganjali zimo.

Tudi pri Šemončku so imeli lepo urejen vrt, ki ga je vzorno negovala stara mati. Vrt so krasile številne rože in zelenje.

Tudi na dvorišču pri Šemončkovih smo se zbirali in igrali otroci. Šemončkova hči je imela tri otroke, ki so se pisali Dolenc. To so bili Janko, Stane in Marjan, kakšno leto ali dve mlajši od mene. Najmlajši Marjan, star okoli dve leti, je imel bolno koleno in je zelo težko hodil. Pogosto smo ga vozili na majhnem lesenem vozičku po cesti od doma do Nagliča in nazaj. Z leti se mu je noga za silo pozdravila. V mladosti se je pridno učil in doštudiral ekonomijo. Postal je član republiškega izvršnega sveta SRS v poveljni Jugoslaviji. Pred leti je umrl. Brat Janko pa je izgubil življenje med NOB.

KO SE JE ŠE ČEV LJARILO DOMA

Kot otrok sem z zanimanjem opazoval življenje in delo ljudi v tem delu Žirov. Posebej me je privlačevalo delo čevljarjev, ki so delali doma. Imeli so dva do deset pomočnikov. Čevljarili so pri Mačku, Leandru, Strliču, Poljanšku, Koširju, Kajtanu, Zagarčku in v Tabru pri Matevžu, Bajtu in Balantu, Loštrelu in Pečelinu. Največkrat sem bil pri Zagarčku ob cesti v Osojnico.

Čevljarji so se kmalu združili v zadruge, le čevljar Maček iz Zadnice je ostal samostojen. Imel je deset, včasih tudi več delavcev. Izdelovali so predvsem močne delovne čevlje, »šihtovce« imenovane, in jih pošiljali rudarjem na Hrvaško ter v Bosno in Hercegovino, starim naročnikom še iz časov skupne avstro-ogrske države pred prvo svetovno vojno. Tako so se po vasi, ko si hodil po cesti, od vseh strani slišali udarci kladiv.

Kovača, Franc Peternel s Studenca in Ivan Burnik iz Tabra, pa sta čevljarjem kovala podkovice za okovanje težkih delovnih čevljev. Zanimivo ju je bilo videti, ko sta s kladivom udarjala po razbeljenem železu, da so iskre švigale na vse strani. Zvoki udarcev kladiv so tudi od tam prijetno odmevali po okolici.

*Bratje Rink leta 1939; zadaj
Blaž in Zdravko (desno)
pred njima Pavle*

ZABOJČKARJI

Da bi pošiljke čevljev prišle varno v roke naročnikom iz Bosne in Hercegovine ter na Hrvaško, so čevljarji potrebovali odporno embalažo. Za embalažo so uporabljali lesene zabojčke. Izdelovali so jih mojstri, imenovani zabojčkarji: Reven – Povlač iz Tabra, Franc Gruden – Blažiček ob cesti v Osojnico, Gričar z Zadnce in Ignac Šorli iz Mršaka. Zabojčki so bili narejeni iz tankih smrekovih desk, debelih okoli 0,4 cm, v različnih velikostih, za en, dva ali največ pet parov čevljev skupaj. Čevlje so zapakirali v zabojček in ga povezali z močno vrvico. Na zabojček so s tintnim svinčnikom čitljivo napisali naslov naročnika. Vajenci pa so jih na malih vozičkih odpeljali na pošto. Tu so zaboje naložili na streho poštnega avtobusa, ki je tovor vsak dan sproti odvažal v Škofjo Loko.

DRUGI OBRTNIKI

Pri Budnarju na Zadnci je imel svojo delavnico mojster kolar Franc Dolenc, ki je delal vozove in razne izdelke iz lesa (ročaji za orodja, lesene krogle za balinanje ipd.) in druge rezervne dele vozov. Dele vozov (lesena kolesa ipd.) je dajal v okovanje kovaču Ignacu Stanovniku ob cesti v Logatec ali pa kovaču Starmanu v Staro vas. Oba sta bila tudi podkovska kovača. Starmanov sin Janko je imel podkovsko šolo, izkazal pa se je tudi kot krajevni živinozdravnik.

Krojači so bili štirje: Franc Pertovt, Gregor Kopač, Franc Mlakar iz Tabra in moj oče Ivan Rink. Ta je imel tudi strojček za striženje las in je ob tednu doma strigel vaščanom lase. Največkrat je strigel otroke »na balin«. Strič pa so se prihajali tudi starejši. Za striženje je računal en dinar. S striženjem las se je ukvarjal tudi krojač Franc Mlakar. Oba sta bila konkurenta frizerju Blažu Šparovcu, ki je imel frizerski salon za dame in gospode. Za striženje pa je on zaračunal 3 do 5 din. Lokal je imel v pritličju Mrovcove hiše pri mostu. Te hiše pa danes tudi ni več. Šparovec se je kmalu preselil v drug lokal pri Vrabcu v Stari vasi poleg gostilne Gostiša. Lokal v Mrovcovi hiši pa je zasedel krojač Pertovt, ki je tu tudi stanoval.

POPLAVA

Leta 1926 smo imeli v Žireh veliko poplavo. Deževalo je, kot bi se utrgal oblak. Reka Sora in hudourni potok Osojnica sta narasla in prestopila bregove. Žiri je zajela voda. Deroča je tekla po cesti mimo Nagliča in Petrona po dvoriščih in po polju mimo kozolcev proti Modrjanovcu na Selu. Pri Špicarju in Lengarju je bilo vode nad pol metra. Otroci smo deročo vodo opazovali s pločnika gostilne Pri Klemenu. Studenec pod Štalarjevo hišo je skozi odprtino rezervoarja bruhal velikanski slap kalne vode. Njegov vodotok je poplavljal pritličja Kogejeve, Špicarjeve, Pekove hiše, mežnarije, stare cerkve, župnišča z gospodarskim poslopjem in Budnarjeve hiše.

Skozi okno prvega nadstropja Štalarjeve hiše sem videl v smeri stare in nove cerkve tja do Lustika eno samo jezero.

Na našem koncu je poplava naredila največ škode v Osojnicu. Kmetu Osredkarju, po domače Vovšarju, je na ravnici okoli kapelice naplavina zasula dve najlepši njivi z meter in več debelim gruščem, na cesti v bližini kamnoloma pa skopala po dva metra globoke jame. Poplava je povzročila velikansko škodo in skrbi prizadetim krajanom. Posledice so se čutile še več let.

Ko je deževje ponehalo in voda odtekla, se je videlo, kakšno razdiralno moč ima in kakšno škodo je povzročila zlasti na Selu. Tja so hodili ljudje gledat razde-

janje. Tudi mojega očeta je zanimalo. Čeprav je težko hodil, se je kljub temu odločil, da si gre ogledat prizadeti kraj. Vzel me je s seboj. Prišla sva na Selo, kjer sva ob potoku Zabrežnik videla ruševine – ostanke Kafurjeve hiše. Krenila sva navzgor proti Zabrežniku oziroma proti Kladjem mimo Kodrna na hrib. Tu se je odprl razgled na območje Modrjanovca. Pretresljiv je bil pogled na razdejanje, ki so ga povzročile pobesnele vode. Tu se je zbralo vodovje iz cele Žirovske kotline in drlo naprej po soteski proti Fužinam, podrlo na novo zgrajen jez električne centrale. Celo območje ob Sori je bilo pokrito z velikanskimi naplavinami zemlje, gruča in kamenja. Iz naplavin so štrleli ostanki delov streh, barak in drugih predmetov, naplavljena drevesa s koreninami, hlodi in tramovjem. Opustošenje je segalo do konca doline, do Pekla, kjer Sora ostro zavije v sotesko proti Fužinam. Nad ovinkom ceste med Žvrlinom in Aleksandrovo hišo se je v hribu utrgal velik zemeljski plaz. Nad plazom pa je stala hiša, ki je dajala videz, da bo vsak čas zdrsnila v dolino. Zaradi razmočenega terena se je takrat po strmih pobočjih sprožilo več večjih in manjših usadov. Po ogledu močno razdejane okolice sva se čez Dobračevo vrnila v Žiri.

KO SMO TOLKLI GRAMOZ

Prijetne spomine imam na Osojnico, kjer sem preživel večino svojega otroštva.

Ob poplavi je pobesnela voda na ravnini okoli kapelice zasula njive kmetu Osredkarju, po domače Vovšarju, iz Osojnice, z meter visoko naplavino gruča in kamenja. Na cesti, malo nižje od kamnoloma pa skopala nekaj globokih jam.

Vovšarjevi so se takoj lotili reševanja zasutih njiv.

Pri hiši so bili trije mladoletni fantje: Viktor, Lojze in Rudolf, katerih oče je padel v prvi svetovni vojni. Mati, vdova, in njihov varuh, stric Martin Osredkar, so se z golimi rokami spopadli z naplavinami. S krampi in lopatami so kopali gruč, ga sejali na mrežah in tako ločevali kamenje od prsti, nakopičeno kamenje pa potem s kladivi tolkli v gramoz.

Ker so bile ceste ob povodnji zelo poškodovane, je bila potreba po gramozu velika.

Martin je s cestno upravo v Logatcu sklenil pogodbo, da bo za ceste dobavil večje količine gramoz. Za tolčenje gramoz je nagovoril še druge. Tako je tudi moji materi predlagal, da s tolčenjem gramoz zaposli svoje otroke, ki bi tako nekaj zaslužili. Za kubik gramoz bi plačal 15–20 din. Mati je predlog sprejela in otroci smo začeli hoditi v Osojnico tolč gramoz oziroma »šoder«, kot smo takrat temu rekli. Oče je pri kovaču Starmanu na Selu naročil potrebna kladiva iz najboljšega jeseniškega jekla, kolar Dolenc Franc pa je kladiva nasadil z okoli 70 cm dolgimi ročaji. Izdelal je tudi priročno samokolnico za dovažanje kamenja in stole z eno nogo. Samokolnico z drugim orodjem smo vsakokrat vozili s seboj v Osojnico, ki je od Štalarja oddaljena približno 15 minut hoje, po opravljenem delu zvečer pa spet nazaj domov. Martin nam je določil prostor vzdolž ceste pri potoku Osojnica od kamnoloma do kapelice. Z veseljem smo delali, čeprav je bilo na začetku težko. Zaradi daljšega oprijemanja držala so se mi na dlaneh kmalu pojavili krvavi žulji, ki pa so minili, ko se je koža na dlaneh utrdila in postala odpornejša. Da bi lažje tolkli, smo sedeli na stolu z eno nogo. Tako sede sem lažje vihtel kladivo po skali in jo razklal. Za tolčenje gramoz so se odločili tudi Toncovi otroci iz Tabra: Tone, Vinko in Lojze. Kolarjeva dva, Stane in Franc Dolenc, Blaznikova Niko in Slavko, Kogovšek Heronim in Franc, po domače Horjulčeva, Mirko Fortuna iz Rovta. Nekaj gramoz je pripravil tudi kmet Nace

Naglič iz Ušnega konca. Največ pa ga je pripravil Trček iz Sovre, po domače Prodovc.

Vzdolž ceste ob Osojnici je nastajalo več manjših in večjih kupov gramoza. Odvisno od tega, koliko je bil kdo priden. Mi trije bratje smo ga od pomladi do jeseni natolkli okoli osem kubikov. Oče nas je prihajal nadzorovat, pa tudi sam je pomagal, kadar ni imel šivanja. Nismo pa bili kar naprej pri kamenju. Ker smo bili šoloobvezni, se je bilo treba tudi učiti, tako smo za tolčenje gramoza imeli čas le po pouku in med počitnicami. Tudi sicer smo si vzeli med delom čas za zabavo. V kamnolomu smo plezali po skalah, v potoku Osojnica smo lovili ribe in rake. Blaznikov Niko je izpod skal opornega zidu ob potoku lovil gade in škorpijone in se nato z njimi igral. Hodili smo h graničarjem, ki so imeli v bližini leseno barako – karavlo ali stražnico. Oprezali smo okoli njihove kuhinje in večkrat dobili kos kruha. Hodili so do cestne zapornice k našim financarjem ob državni meji, kjer so imeli svojo stražnico in od tod opazovali italijanske financarje in karabinjerje na drugi strani.

Na jesen je Martin natolčeni gramoz prevzel in ga vozil na cesto. Ob cesti pa je cestar na primernih razdaljah oblikoval pripeljani gramoz v lepo oblikovane kupe. Gramoz so še pred jesenskim dežjem razgrnili po cestnem vozišču. Široka platišča težko natovorjenih voz so gramoz hitro strla in ustvarjala nevšečne kolesnice in jame. Tiste čase je bila cesta Žiri–Logatec posebno prometna. Po njej je vsak dan vozilo na desetine težkih s hlodi in tramovi natovorjenih voz.

Za vzdrževanje ceste sta skrbela dva oblastna cestarja, »zagar« imenovana. Od občinske meje na Selu do Osojnice je za cesto skrbel Kristan Jakob s Sela. Vsak dan je z grebljo ali lopato na rami prehodil svoj del ceste. Mimogrede je z gramozom zasipal nastale jame in s ceste odstranjeval konjske fige in drugo nesnago. V Osojnico je prispel pozno popoldne. Ustavil se je tudi pri nas, ki smo tolkli kamenje, in pregledal, ali dobro delamo, gramoz je namreč moral biti prave velikosti.

Za cesto od Petrona do občinske meje z občino Rovte je skrbel Luka Jereb iz Brekovic. Čez leto sta oba cestarja na svojem predelu ob robu ceste plela travo, ki se je preveč razrasla na cestišče, in jo tako ohranjala urejeno.

Leto ali dve pred smrtjo je državno mejo v Osojnici nenapovedano obiskal kralj Jugoslavije Aleksander Karadjordjević I. Otroci smo takrat hodili okoli avtomobila, ki je stal pri kapelici, vendar smo izvedeli, kdo je prišel na mejo, šele potem, ko je avto že odpeljal v Žiri.

Kljub prizadevanju Vovšarjevi niso rešili njiv iz naplavin. Očistili so le teren okoli kapelice na površini za eno večjo njivo. Na ostalem območju naplavin so tik pred drugo svetovno vojno graničarji zgradili novo karavlo, financarji pa novo carinarnico.

Tolčenje gramoza, ki je sicer trajalo nekaj let, se je polagoma opustilo, nekateri delavci so se odselili, nekateri so se odšli učiti obrti. Sam sem se dokončno poslovil od Osojnice leta 1932, ko smo se od Štalarja preselili k Budnarju na Zadnco.

PODIRANJE STARE CERKVE

Otroci smo se radi zadrževali v stari opuščeni cerkvi in okoli nje. Bilo je verjetno leta 1926, ko je cerkev kupil inženir Pelhan, z namenom, da bo cerkev predelal v parno žago.

Najprej se je začelo podiranje cerkvenega zvonika. Pred vhodnimi vrati so postavili odre. Na mestu, kjer se je začel zvonik, so po vsej širini zvonika odkopali v zid odprtino v višini enega metra. Odprtino so sproti polnili z lesom. Okoli zvonika so ovili debelo jekleno vrv, k tej so privezali še eno dolgo in jo potegnili po strmem

pobočju Žirka naravnost na pot, ki pelje iz Tabra za Žirk. Tu so jo pritrdili na vitel in vrv vlekli še daleč po poti. Na poti se je zbralo veliko ljudi. Vsak na svojem mestu je prijel za vrv in čakal na znak, kdaj bo treba vrv potegniti. Les v odprtini so zažgali. Ko je les dogoreval in so ogorki začeli odpadati, so ljudje na poziv začeli vleči vrv na vso moč. Še otroci smo prišli, ker je bila vrv dovolj dolga. Toda zvonik se ni dal premakniti. Še vedno je neomajno stal na svojem mestu kljub globoko izpodkopani luknji. Vleka z vrvjo se ni obnesla. Zvonik so morali še naprej izpodkopavati, da se je končno prevrnil.

Zrušitev zvonika sem opazoval skozi okno stanovanja pri Štalarju, ko se je zvrnil na pobočje Žirka.

Potem so začeli preurejati notranjost objekta in graditi temelje za postavitev gatra. Pri delu jih je zelo ovirala talna voda. Zadaj v steno prezbiterja so skopali veliko odprtino, skozi katero so previdno vlekli in rinili velik kotel in peč, podobno pravi železniški lokomotivi. Opravili so montažo strojev in za žago postavili gater, ki je rezal z najmanj osmimi listi. Žaga je začela kmalu delovati, še tako debel hlod je bil hitro razžagan. Postavili so tudi visok kovinski dimnik in sireno, ki je oznanjala začetek in konec delovnega časa.

Na opuščnem pokopališču ob poti na Zadnco, za Budnarjevo hišo so za razrez navozili veliko količino hlobov. Na drugi strani, za mežnijo, pa je nastalo skladišče

*Rinkovi leta 1942; sedita starša
Ivan in Ana, stojita sinova
Pavle in Zdravko (desno)*

desk. Okoli žage se je nagrmadilo veliko žaganja in desetletje je minilo, da se je razgradilo.

Žaga ni dolgo delovala. Zaradi gospodarske krize deske niso šle v promet in Pelhanova obrt je šla v stečaj. Sledila je razprodaja objekta. Stroje so odpeljali upniki, ostalo pa so prodali sosedoma. Zidovje in nekaj zemlje je kupil mesar Andrej Kolenc, mežnijo in nekaj zemlje gostilničar Ivan Kavčič – Špicar. Betonski objekt, ki ga je Pelhan zgradil poleg žage za sušilnico lesa, pa je kupil Poljanšek s Sela, po domače Modrjanovc. Zidovje so porušili. Ostal je samo prezbiterij nekdanje cerkve in na tem mestu je mesar zgradil manjšo ledenico. Špicar je kupil mežnijo in tam zgradil manjše gospodarsko poslopje. Na betonskem objektu pa je Poljanšek zgradil majhno enostanovanjsko hišico in jo dal v najem strojarju Tonetu Lampretu.

Na prostoru, zadaj za Budnarjevo hišo, kjer je bilo skladišče hlodov za propadlo žago, je Oblak Franc, mizar iz Rakulka, rekli smo mu Mošnur, začel graditi leseno hišo za svojo družino. Imel je tri otroke: hčeri Milko in Slavko ter sina Franca. Z družino se je vselil v komaj napol zgrajeno hišo in jo potem več let dograjeval.

Nastale ruševine nekdanjega objekta žage so kazale zelo žalostno podobo. Pa tudi nevarno se je bilo zadrževati blizu zidov v času podiranja. Zato smo otroci raje odšli v kamnolom in si tam ustanovili novo postojanko. Igrali smo se vojake, oboroženi z lesenimi puškami, in streljali s karbidom.

Vodja naše enote je bil Mačkov Jože z Zadnce, ki je bil najstarejši, njegov pomočnik pa Vinko Peternel, sin Kovačeve Lize.

Dobivali smo se vsako nedeljo popoldne, po litanijah. Ko je Jože odšel v gimnazijo v Kranj, so se ta srečanja nadaljevala le ob šolskih počitnicah. Vojake so se šli tudi starovaški otroci. Prišlo je celo do napovedi vojne med Žirovci in Starovašci. Glavni boji so bili na polju med Soro in Račevo, tam, kjer je Sora nekoč zavila proti Ledinici. Glavna oborožitev so bile dolge palice in krepelci. Nekdo iz nasprotne strani me je v spopadu s palico močno udaril čez hrbet. Najbolj borben med njimi je bil Slave Skamen iz Stare vasi, orožnikov sin.

Priljubljen kraj za otroke v poletnih mesecih so bile Župnce, kopališče ob reki Sori, na prostoru, kjer danes stojita hiši Janka Jurca in Toneta Beoviča. Pred regulacijo reke je tam zadaj tekla Sora. V gostih okljukih se je vila od novega mostu in Kajtana. Na ovinkih je delala globoke tolmane. V Župncah sta bila dva. Na teh bregovih se je zbirala številna žirovska otročad. Bilo je vse živo. Z vriščem smo skakali v vodo, brodili v njej in se učili plavati.

Hitro je minilo poletje in jesen. Težko smo čakali zimo in snega. Ta je prinesel otrokom novo veselje in nove priložnosti za igre. Delali smo sneženega moža, se kepali in sankali. Glavno sankališče smo imeli po poti za Staro šolo. Začetek proge je bil za hišo kovača Burnika v Tabru. Od tam pa navzdol mimo Pavlihe in kapelice na cesti. Sani so po cesti nesle tja do župnišča. Glavna smučišča pa smo imeli po bregovih in dolini pri Maršaku.

SEJMI V ŽIREH

V starem delu Žirov so bili za stare in mlade zelo zanimivi vsakoletni sejmi na dan sv. Uršule (21. oktober).

Že dan pred sejmom so prihajali kramarji z vozovi, napolnjenimi z različnim blagom. Prišli so iz Poljanske in Selške doline, Škofje Loke, Tržiča in drugih krajev.

Od Lengarja do Petrona so na obeh straneh ceste postavili stojnice – štante, eno zraven druge in jih pokrili z belimi platnenimi strehami.

Ljudje so prihajali iz bližnjih krajev, veliko tudi z druge strani državne meje. Včasih se je zbralo med stojnicami toliko ljudi, da se je človek komaj prerinil med množico po cesti z enega kraja do drugega.

Z vseh strani so kramarji na glas ponujali razstavljeno blago. Ponujali so predvsem blago za domačo uporabo: metrsko blago za obleke, delovne cajhaste hlače, čevlje, usnje, klobuke, milo, bižuterijo, rožne vence, mašne knjižice, nabožne podobe, razpela; kmečko orodje: kose, grablje, vile, sekire, rovnice, krampe, cepine itd.

Za otroke so bile najbolj privlačne stojnice, ki so ponujale sladkarije: vseh vrst medenih kruhkov in piškotov ter drugih dobrot.

V Župncah, tam za kovačem Stanovnikom, je bil živinski sejem. Tu so kmetje prodajali in kupovali pripeljano živino. Sejem je kazal živahen utrip od zgodnjega jutra do poznega popoldneva, ko so se kramarji začeli pripravljati za odhod, ljudje pa so se razšli na svoje domove z nakupljenim blagom.

DRUŽABNO ŽIVLJENJE

V tem delu Žirov je bilo v starih časih zelo razgibano življenje. To priča dejstvo, da je tu delovalo več gostinskih lokalov: gostilna Pri Tinetu, gostilna Pri Špicarju, gostilna Pri Klemenu, gostilna Pri Petronu. Gostilna Pri Klemenu je večkrat spremenila ime. Malo pred 2. svetovno vojno je dobila ime Pri Dalmatincu, zdaj pa ima spet ime Pri Kafurju.

Dokler je delovala stara cerkev, je tam blizu bila gostilna Pri Brezničanu. Ko so cerkev opustili, je prenehala delovati tudi gostilna.

Okoli leta 1920 je stavbo kupil Janez Gantar – Budnar z denarjem, ko je prišel iz Amerike, kjer je več let delal v neki usnjarni.

Kljub pomanjkanju so si krajani včasih le privoščili kozarček vina. Gostilna je bila edini kraj, kjer se je dogajalo družabno življenje. Živahno je bilo le ob nedeljah in praznikih. Od zgodnjih jutranjih ur, ko so hodili od maše, do pozne noči. Bile so kar dobro obiskane. Tu so razpravljali, politizirali, sklepali kupčije, drug drugemu dajali za vino in pili. Nekateri so pogosto igrali karte. Včasih so se med seboj tudi stekli, vendar brez hujših posledic.

Pri vsaki gostilni so imeli balinišče, pri Špicarju se je raztezalo kar čez celo dvorišče. Balinali so le ob nedeljah in praznikih. Najbolj navdušeni za to igro so bili čevljarji. To je bila njihova rekreacija. Balinali so od jutra do poznega večera, največ za vino in tudi za denar.

Dobri balinarji so bili: Jože Kogovšek, Horjulcev, Firbarjeva Feliks in Viljem, vsi iz Ušnega konca. Štefan Mlakar, Žnidarjev iz Tabra. Vsi ti so znali kroglo tudi dobro izbijati. Rudolf Istenič, Maharjev iz Tabra, pa je znal kroglo dobro približati balinčku. Dobri balinarji so bili tudi Zajčev Franc, Šemončkova Janez in Franc.

Ob balinišču je bilo vedno dovolj gledalcev, ki so pozorno spremljali in ocenjevali igro. Takrat je bila v navadi tudi igra za denar, tako imenovano fucanje – metanje kovancev v zrak. Kovanci so bili takrat neprimerno bolj cenjeni kot danes, zlasti srebrni po 10, 20 in 50 din, pa tudi za 1, 2 in 5 din. Na vseh kovancih je bila na eni strani vtisnjena glava kralja Aleksandra I. Kraljevine Jugoslavije, na drugi strani pa grb in vrednost kovanca. Glavo v kovancu so imenovali mož in ta mož je bil za metalca najpomembnejši. Vsi kovanci, ki so po metu padli na tla, tako da so kazali glavo moža, so bili za metalca dobitek. Metalec je pobral kovanec in ga spravil v žep. Če pa so po metu kovanci kazali številke, imenovane cifre, je bil metalec na zgubi. Vse kovance s cifro je moral prepustiti naslednjemu metalcu. Ta je pobral kovance, jih položil na svojo dlan enega poleg drugega s

cifro navzgor. Nato je kovance vrgel v zrak, pri čemer so se kovanci v zraku tudi obračali. Metalec si je prizadeval in si tudi želel, da bo na tla padlo čim več kovancev z možem navzgor. Ko so kovanci padli na tla in se umirili, je metalec pobral kovance z možem, tiste s cifro navzgor pa je moral prepustiti naslednjemu metalcu. Igra se je nadaljevala toliko časa, dokler ni zmanjkalo kovancev s cifro navzgor.

Igra se je začela tako, da so iz razdalje okoli sedmih metrov igralci drug za drugim vrgli kovanec do vnaprej dogovorjenega predmeta, običajno kamna. Kdor je vrgel kovanec najbližje kamnu, je dobil pravico, da je pobral vse, položil v dlan in jih prvi vrgel v zrak. Ko so kovanci popadali na tla, so ugotavljali rezultat. Če bi bili vsi kovanci na tleh obrnjeni z možem navzgor, bi metalec imel pravico pobrati vse kovance in bi zmagal. Če pa bi bili nekateri kovanci obrnjeni s cifro navzgor, je moral metalec take kovance prepustiti naslednjemu.

Pogosto so metali v zrak tudi srebrnike po 50 din, kar je za tiste čase predstavljalo lep denar. Če si štiri kovance take vrednosti pobral s tal, je bil to velik dobitok. Pri kmetu si takrat za dnino zaslužil največ 10 din na dan. Čevljar je moral dobro delati, da je v enem dnevu zaslužil 25 din.

Po smrti njegovega veličanstva kralja Aleksandra so kovancem, srebrnikom za 50 din, okoli roba vgravirali napis »Bog čuvaj Jugoslavijo«. To so bile poslednje besede kralja, ki je umrl pod streli atentatorja leta 1934 v Marseillu v Franciji. Igra s kovanci se je za vselej končala leta 1941, ko so Nemci okupirali našo domovino.

ČIPKARSTVO

Klekljanje čipk je bilo tudi del družabnega življenja v Žireh. Navada je bila, da so se pozimi zvečer klekljarice zbirale na domovih, enkrat pri eni, drugič pri drugi klekljarici, in si med klekljanjem pripovedovale razne zgodbe.

Ko smo stanovali pri Štalarju, so mojo mater, ki je bila tudi pridna klekljarica, obiskovale druge klekljarice. Pogosto je prišla Franca Brencetova, ki je imela hišo ob cesti v Osojnicu. Zanimivo jih je bilo opazovati, s kakšno hitrostjo in spretnostjo so med prsti premetavale klekeljne.

Mati me je že zelo zgodaj poskušala naučiti klekljanja. Pripravila je pleteno košarico, blazino z napetim vzorcem in še vse drugo, kar je bilo potrebno. V navadi je bilo, da je vsak začetnik začel pri ažurju. To je enostaven vzorec, droben in mrežast trak, širok komaj poldrugi centimeter, klekljan na metre. Pri klekljanju je bilo treba, kot se spominjam, imeti le štiri do šest (parov!?) klekeljnov, medtem ko so veliki vzorci čipk zahtevali veliko klekeljnov.

Naučil sem se prelagati klekeljne sem in tja in tako prvič naklekljal kakšen meter ažurja, potem pa sem to učenje opustil. Takrat je bilo znanih več dobrih klekljaric. Med njimi se spominjam Mile Božičkove, katere družina je stanovala pri Kogejju. Znani sta bili sestre Ratačenovi, ki sta stanovali v mali hišici nad Mačkovo na Zadnci. Skupaj sta nekoč naklekljali čipko velikanko – pregrinjalo za zakonsko posteljo.

Da so šle čipke v promet, so poskrbeli trgovci s čipkami. V Žireh sta trgovala s čipkami Vinčo Mlakar, po domače Cene Žnidarjev iz Tabra, Štefan Šorli iz Maršaka in Anton Primožič. V Stari vasi pa se je s tem ukvarjal Jože Kavčič, Muhovcov iz Nove vasi. Čipke so prodajali po večjih mestih predvojne Jugoslavije, zlasti pa turistom po Dalmaciji.

DEJAVNOST V MROVCOVI HIŠI PRI MOSTU

Dokler niso zgradili nove carinarnice v Osojnici, je imelo poveljstvo finančne kontrole svoj sedež v Mrovcovi hiši pri mostu. Takrat je bil poveljnik finančne kontrole gospod Namar. Z družino je stanoval pri Urški na Zadnci. Po njegovi premestitvi v Ljubljano je prišel na njegovo mesto poveljnika gospod Bačar. V pritličju hiše je bila velika soba, v kateri je skupaj stanovalo več samskih financarjev. Od tod so hodili v službo v finančno stražnico na državni meji, ena je bila ob poti na Breznico nad Povlačem za Žirkom, druga pa na državni meji ob glavni cesti Žiri–Idrija v Osojnici.

V prvem nadstropju je bila velika učilnica osnovne šole Žiri. Večinoma je bil tukaj pouk za peti in šesti razred. Tu je bil moj učitelj Beno Gabrovec.

V prvem nadstropju je stanovala družina Tinaver s štirimi otroki: Frida, Marija, Rudi in Olga. V mansardi pa je stanoval krojač Franc Pertovt z družino. Imel je dva sinova: Stojana in Miloša. Lastnica hiše je bila Ana Primožič, ki je imela v hiši tudi pekarno in prodajalno kruha. To je imel dalj časa v najemu pek Matevž Šorli, ki je kruh vsak dan vozil tudi v Rovte.

Tik pred 2. svetovno vojno je lastnica Primožičeva sama prevzela peko in prodajo kruha, ko se je njen sin Stanko Primožič izučil za peka in pekel kruh vse do okupacije aprila 1941.

Peku Šorliju je po hišah prodajal žemlje Burnik Anton, po domače Klobučarjev Tonček. Zaradi hudega prehlada je popolnoma oslepel. Da bi si olajšal gmotni položaj, je prodajal žemlje. Bil je prijazen človek majhne postave. S košem na hrbtu in palico v roki je tipal po cesti vsak dan od Žirov proti Dobračevi. Vedno je bil dobre volje. Ko je ponujal žemlje, se je rad pošalil in dejal, da on ne prodaja žemelj, pač pa »otroške ritke«. Žemlje je prodajal po 50 par. Čeprav je bil slep, je v dlani takoj začutil, ali je dobil dovolj denarja ali ne.

Osojnica: Ko smo tolkli gramoz
1926 - 1932

Avtor risbe Zdravko Rink

Tonček je stanoval pri Kogēju, kjer je некоč imel klobučarsko delavnico. Njegov sin Vencelj Burnik pa je bil pletar in je imel pletarsko delavnico v stari Mrovcovi hiši.

OBNAVLJANJE LOKALOV IN HIŠ

Okoli leta 1930 so pri kmetu Nagliču ob cesti v Osojnico začeli obnavljati hišo. Slamnato streho so zamenjali z opečno. Pri tem smo otroci sodelovali na ta način, da smo na streho podajali opeko. Splezali smo na lestev, naslonjeno na ostrešje, in vsak od otrok je zasedel svoj klin. Tako se je na lestvi znašlo po 15 do 20 otrok ali več, odvisno od višine. Drugo za drugo smo podajali opeko v roke naslednjemu do krovca, ki je po letvah polagal opeko. Podajanje opeke je trajalo uro ali dve, za plačilo pa smo dobili 1 din in malico. V času, ko lesena konstrukcija (»cimper«) še ni bila pokrita, je deževalo in dež je namočil strop. Ko je Janez Gantar – Budnar hodil po stropu, se je le-ta vdrl in mož se je s stropom vred zrušil v spodnje prostore, si pri tem poškodoval rebra, hujšega pa mu na srečo ni bilo.

Kasneje je mesar Andrej Kolenc začel obnavljati hišo. Tu je imel trgovec Franc Bizjak v najemu trgovski lokal in stanovanje. Nad trgovskim lokalom je imel fotograf Štefan Mlakar atelje. Oba sta se odselila. Bizjak se je preselil na drugo stran ceste v Kogejovo hišo, kjer je dobil stanovanje. Pritličje pa je predelal v trgovino. Fotograf Mlakar je imel hčer Milko. Ta se je poročila s trgovcem Jankom Erznožnikom, ki je postal lastnik Lengarjeve hiše in trgovine. Mlakar se je preselil k hčeri in za Lengarjevo hišo zgradil fotoatelje. Mesar Kolenc je lokal, ki ga je prej imel Bizjak, predelal v prodajalno mesa, drugi del pritličja pa v večji trgovski lokal, ki ga je potem vzel v najem trgovec Zorko Kržišnik. Tako smo imeli kar tri trgovine. Zaradi bližine državne meje so imele vse tri precej prometa, največ pa Janko Erznožnik, ki je imel bogato založeno trgovino.

Iz bližnjih vasi na drugi strani meje so ljudje hodili v Žiri kupovat življenjske potrebščine, zlasti moko. Ponjo so hodili večinoma otroci in jo v nahrbtnikih nosili domov. Da bi čim bolj približala blago kupcem čez mejo, sta Kolenc in Erznožnik v Osojnici približno 100 m od državne meje ob cesti pri graničarski karavli zgradila leseno barako in tu prodajala vsak svoje blago. Mesarju so pri tem delu pridno pomagali njegovi otroci: Mirko, Fero in Andro.

Trgovec Bizjak ni bil kos konkurenci. Kmalu potem, ko je preuredil lokal, je šel v konkurz in trgovino je moral zapreti. Čez nekaj let je njegova žena Valentina Bizjak odprla manjši lokal v sosednji stavbi za Kogejovo hišo.

NESREČE

Spominjam se, da se je, ko sem še hodil v Osojnico tolč gramoz, pri Špicarju zgodila nesreča. Neko dopoldne je mimo Štalarjeve hiše prihitel nekdo, ki je povedal, da je Šmida pri žaganju drv ubila elektrika in da leži v Špicarjevem kozolcu. Pohitel sem čez potok do kozolca in videl Šmida mrtvega na tleh. Poleg je stal voz s krožno žago in dinamo motorjem. Dva moža sta ga z umetnim dihanjem skušala spraviti k življenju, toda trud je bil zaman. Nesrečni Šmid je bil pomočnik Strliču, elektricarju z Dobračeve, pri žaganju drv cepanic. Po vsej verjetnosti je nepravilno ravnal z električno napravo. Priključek toka na dinamo je bil preprost. Električni kabel na koncu s tremi ven štrlečimi žicami je vsako posebej obesil na žice zunanje električne napeljave in tok v elektromotorju je bil vzpostavljen. Majhna nepredvidnost je bila zanj usodna. Ta tragični dogodek me je zelo pretresel in se mi globoko vtisnil v spomin. Pogled na mrtvo telo z odprtimi očmi mi je še dolgo po tem ostal

v spominu. V Osojnici nisem mogel več delati. Gramoza sem natolkel komaj za prgišče.

Drugi tak dogodek se je zgodil v gostilni pri Petronu. Pri kosilu je Kralju iz Žirovnice med jedjo v sapnik zašel kos mesa in je zaradi zadušitve umrl. Truplo so v veži položili na mizo, dokler niso pripeljali krste. Še pokrili ga niso, tako da je bil radovednežem neovirano na očeh.

OBISKOVANJE OSNOVNE ŠOLE

Septembra 1927 sem šel v prvi razred osnovne šole. V razred me je peljal Janko Kopač – Zagarčkov, ki je takrat šel v drugi razred.

Stavba šole je stala približno 50 m od lesenega mostu čez Soro, v bližini cerkve, na desni strani ceste. Sosednja hiša je bila hiša čevljarja Pečelina. Zgradili so jo med gradnjo nove cerkve. Stavba je bila enonadstropna z velikimi tridelnimi okni. Imela je dva vhoda. S ceste je bil vhod v šolske prostore. S stranske strani, gledano k Pečelinu, pa je bil poseben vhod v pritlično stanovanje župnega cerkovnika – mežnarja Janeza Filipiča z družino. Imel je štiri otroke: Jožico, Janeza, Poldeta in Lojzeta. V tem stanovanju družina čez dan ni imela miru. Nad stanovanjem v prvem nadstropju so bile učilnice, v vsaki je bilo kakih trideset otrok. Ob odmorih smo bili zelo živahni in smo povzročali hrup. Večkrat je prišel Filipič mirit otroke, vendar ni dosti pomagalo. Pouk je bil dopoldne in popoldne. Med velikim odmorom ob 10. uri, ki je trajal 15 minut, smo otroci za ta čas zapustili učilnice in šli v parih na sprehod okoli vrtca pri cerkvi, deklice posebej in dečki posebej. Na klic šolskega zvonca smo se vrnili v razred. Stavba je imela pet prostornih učilnic: dve v pritličju in tri v prvem nadstropju. Tu je bila tudi učiteljska zbornica. Do četrtega razreda je bila moja učiteljica Cilka Kržišnik. Ob letu smo imeli izlete na bližnje hribe: Žirk, Goli vrh itd., šli smo tudi na Blegoš. Do Leskovice smo se peljali z lojtrskim vozom. Ne bom pozabil, ko je nekoč – bil sem v drugem razredu – upravitelj šole gospod Edo Hribernik prinesel v razred novo iznajdbo – radijski aparat in nekaj časa smo presenečeni poslušali neko oddajo. Tisto leto sem bil tudi pri svetem obhajilu in birmi. Posebnih daril za birmo nisem dobil. Boter Tone Nartnik mi je sicer kupil na stojnici balonček, ki sem ga bil zelo vesel. Ker sem bil premalo previden, se mi je balon kmalu izmuznil iz rok in odplaval v sinje višave. Žalostno sem gledal za njim. Brez besed sva šla z botrom domov čez stari leseni most, mimo kapelice sv. Janeza Nepomuka in zdelo se mi je, da je tudi on nekoliko slabe volje.

Osnovno šolanje je takrat trajalo sedem let. Sedmi in osmi razred sta se štela kot ponavljalna šola. V Žireh je bila takrat priznana le šestrazredna osnovna šola.

V petem in šestem razredu me je učil gospod Gabrovec, v sedmem in osmem pa šolski upravitelj gospod Edo Hribernik. Pouk smo imeli v sosednji Mrovčevi hiši, na drugi strani mostu. Od doma do šole sem imel le nekaj minut. (Osnovno šolo sem končal z dobrim uspehom.)

SPREMEMBA BIVALIŠČA IN DELA

Leta 1932 smo se od Štalarja preselili k Budnarju, v stanovanje v prvem nadstropju. Tudi ta hiša je bila stara in potrebna temeljitega popravila. Stanovanja so bila v zelo slabem stanju.

Gospodar Janez Gantar – Budnar ni imel sredstev, da bi saniral tako veliko zgradbo, nekoč znano gostilno Pri Brezničanu.

Stanovanje smo morali sami temeljito očistiti in usposobiti za bivanje. Zakajeno temno sobo in kuhinjo sva morala z bratom Blažem večkrat prebeliti z apnom.

Na tem delu hiše je strešni napušč segal globoko čez okna, da se ni videlo drugam kot na pot na Zadnco. Le vogalna soba, od koder je bil z ene strani pogled proti cerkvi, z druge pa na cesto, na hišo trgovine Janka Erznožnika (prej Lengarjeva) in na gospodarsko poslopje župnišča, je bila prijazno svetla in zračna. Imela je tudi krušno peč, na kateri sem se pozimi večkrat ogrel. Drugače pa je mati imela peč za svojo. Večino je prespala na njej, dokler smo bili v tem stanovanju.

Pripeljali smo pohištvo, oprali koruzno ličkanje in ga sušili na soncu na zelenici pod vznožjem Žirka. Nato smo z njim napolnili posteljne blazine, na katerih se je prijetno spalo. Od Štalarja smo pripeljali drva in jih znosili na podstrešje. Butarice, ki so bile kurjava za krušno peč, pa smo zložili ob steni hiše ob poti na Zadnico, kjer jih je pred mokroto varoval daljši strešni napušč.

Od Štalarja do Budnarja ni bilo velike razdalje, komaj dobrih sto metrov, vendar je bila to zame velika sprememba. Novi dom, novi sostanovalci, novi sosede.

Pred hišo je stal velik košat divji kostanj, na katerega sem večkrat splezal in med vejevjem napravil opazovalnico.

Janez Gantar je imel dve hčeri. Micko, takrat staro devet let, in Ivanko, osem let. Z njima sem v hiši dobil novo prijetno družbo. Janez je bil takrat že drugič poročen. Prva žena je bila ena od hčera z Dobračeve, ki je na žalost le nekaj let po rojstvu Ivanke umrla. Potrebovali so gospodinjo, zato si je poiskal novo ženo, in sicer v mlinu na Trebiji. Janeza so še naprej spremljale težave in veliko garanja. Bil je navaden delavec brez poklica. Imel je nekaj zemlje za kamnolomom na Žirku in v brdu za Kajtanom. V hlevu je redil eno kravo. Hišo in svet je kupil po prvi svetovni vojni, ko je prišel iz Amerike, kjer je bil več let zaposlen v neki tovarni usnja.

NEVARNO NAKLADANJE HLODOV

V hiši pri Budnarju je poleg nas na drugi strani hodnika stanovala Mrovljetova Katra iz Žirovskega vrha. Poročena je bila z Maksom Kopačem – Balantačevim z Dobračeve. Več let je bil na delu po kmetijah v Franciji. Tam mu ni bilo všeč, pa se je vrnil. Ker je bil po poklicu mizar, se je lotil izdelovanja zabojčkov za čevlje.

Da bi nekoliko ceneje prišel do lesa, je pri nekem kmetu v Goropekah kupil smreko na steblo, hlode pa potem dal razrezati. Ko so bili hlodi pripravljeni, je najel konja in voz ter šel ponje. Mene je povabil, da sem šel z njim. Hlodi so čakali na košenini bližje Martina. Na tem mestu je bil teren nekoliko nagnjen navzdol. Ko je Maks skušal natovoriti hlode na voz, se mu je ob dvigovanju hlod prevrnil in mu stisnil roko. Klical je na pomoč, jaz pa mu nisem mogel pomagati, saj sam hloda z njegove roke nisem mogel dvigniti. V bližini je bil kmet Cene Burnik, iz Goropek, ki mu je priskočil na pomoč in ga rešil iz nevarnega položaja. Cene nama je še pomagal natovoriti ostale hlode na voz, ki sva jih nato odpeljala k Petriču na žago – vesela, da se je nakladanje srečno izteklo. Iz nažaganih desk pa je potem Maks lahko napravil precej zabojčkov za čevlje.

BOBI – KROFI

Da se je tiste čase preživelo, smo morali prijeti za vsako delo, ki se je ponudilo. Drugače pa ga je bilo treba iskati blizu in daleč naokoli.

Neke pozne jeseni se je mati spomnila, da bo v njenem rojstnem kraju, Planini nad Horjulom, na sv. Andreja (30. novembra) žegnanje. Zato je predlagala, da bi nesli k cerkvi na prodaj krofe oz. bobbe. Tam se je ob takih priložnostih zbralo mnogo ljudi, ki bi gotovo tudi kaj kupili. Za ta posel je nagovorila mene in Maksa

Balantačevega. S pekom Matevžem Šorlijem se je dogovorila, da bo nacvrl za vsakega posebej po sto bobov. Pek je bobo zložil v posebna koša s pritrjenim platenim pokrivalom kot zaščito pred prahom in dežjem. Navsezgodaj zjutraj sva se z Maksom odpravila v pekarno, kjer sva si oprtala polna koša in se odpravila na pot. Za mene, takrat desetletnega fanta, tovor ni bil težak. Približevala sva se Novi vasi, v Račevi pa sva skrenila na levo v Plastuhovo ali Melčevo grapo in se začela drug za drugim vzpenjati v hrib. Iz obeh košev je prijetno dišalo po sveže ocvrtih bobih. Ko se je zdanilo, sva prispela na Goli vrh. Okolica je bila odeta v jesenske barve. Videti je bila žalostna. Po drevju je viselo le še nekaj rumenih listov in večinoma gole veje so strmele kvišku. Nebo je bilo turobno sivo, zrak ostro hladen. Močan veter je pihal od cerkve sv. Treh kraljev. Pospešila sva korak po stezi navzdol proti Suhemu dolu v dolino in spet navzgor na Planino. Na poti pod cerkvijo sva se dogovorila za mesto, kjer bova prodajala. Maks je ostal pri hišah, jaz pa sem se odpravil na vrh hriba k cerkvi sv. Andreja. Medtem so se že oglasili zvonovi k maši ob 10. uri.

Pred vrati cerkve sv. Andreja na Planini sem snel koš in ga postavil ob kamnito ograjo. S koša sem snel pokrivalo, da bodo ljudje čim prej opazili še vedno mamljive zlatorumene in dišeče bobbe. Stal sem pri košu in čakal na prve ljudi. Medtem pa je začel pihati vedno močnejši veter in začelo me je zebsti. Ljudje, ki so prihajali mimo mene, so se radovedno ozirali proti košu, vendar se nihče ni ustavil ali povprašal, po koliko so bobbi. Po daljšem času je nekdo le kupil od mene bob po ceni enega dinarja. Kovanec sem skrbno spravil v žep.

Začela se je maša. Še vedno sem stal na mrazu in upal, da bo po koncu maše prodaja boljša, toda želje se mi niso izpolnile. Mimo so hodili le z mrkim pogledom, kupili pa nič. Tako sem prodal en sam samcat krof. Nato sem si razočaran oprtal koš in se umaknil z vetra v zavetje pod hrib, medtem pa so zvonovi še naprej peli žalostno pesem.

Tudi Balantačev Maks ni imel dosti več sreče, prodal je le pet bobov. Tako sva se s polnimi koši vračala domov čez Žirovski vrh. Ker sva bila lačna in prezeblja, sva med potjo pojedla vsak nekaj bobov. Ustavila sva se tudi na nekaj kmetijah, kjer tudi niso nič kupili. Ni bilo denarja, so rekli. Nekaterim kmetom pa sva kakšen bob tudi podarila.

Skica nekdanjega starega župnišča v Žiroh
in Budmarjeve hiše
v ozadju

Avtor risbe Zdravko Rink

Pozno zvečer sva prišla v pekovo prodajalno s preostalimi bobi. Prodajalka je žalostno pobirala krofe iz košev. Od premetavanja med hojo so izgubili svojo obliko, še vedno pa so bili okusni. Ne spomnim se, ali je pek Matevž sploh uspel prodati preostanek krofov. Takrat se je res slabo prodajalo.

Z Maksom sva odšla v upanju, da bova kaj prodala in s tem tudi kaj zaslužila. Čez nekaj dni sem celo hudo zbolel. Tako močno sem se prehladil na vetru, da sem moral za štirinajst dni v posteljo. Glavo sem imel močno zatečeno. Ta dogodek se mi je močno vtisnil v spomin.

PRVA ZAPOSLOITEV

Leta 1935 sem končal osnovno šolo, star 14 let. Brata Blaž in Pavle sta že imela vsak svoj poklic. Blaž se je izučil za krojača pri Rudolfu Bačnarju v Stari vasi, Pavle pa za kleparja pri Miklavčiču v Gorenji vasi. Toda zaradi tedanjih gospodarskih razmer sta bila večkrat tudi brez službe.

Takrat tudi čevljarne v Žireh niso imele dela. Več čevljarjev je bilo zaposlenih pri javnih delih na regulaciji potokov in hudournikov. Ker so kopali in rili po strugah vodotokov, smo jih imenovali močeradarnji.

Sam v tistem času o poklicu še nisem razmišljal, sta pa o tem razmišljala starša. Želela sta, da bi čim prej prišel do poklica. Trudila sta se z iskanjem vajenškega mesta, toda delavnice, ki bi me vzela v uk, nista našla. Nekega dne, kakšen mesec po koncu šole, ko smo že stanovali pri Budnarju, čigar hiša je stala tik za župniščem, sem stal pred hišo pod kostanjem, ko je na dvorišče župnišča prišel župnik Ivan Pečnik in me povabil na razgovor.

V pisarni me je vprašal, ali bi bil pripravljen skrbeti za konja in prevzeti dela, ki so potrebna za vzdrževanje konja in hleva. Kupiti je nameraval namreč konja in zato je potreboval nekoga, ki bi skrbel zanj. Ker sem že prej imel večkrat opraviti z živino na nekaj kmetijah, mi je bilo delo znano, zato sem se odločil, da delo prevzamem. Za opravljeno delo mi je ponujal mesečno plačo 100,00 din. Župnik je konja in voziček na dveh kolesih, t.i. gig, kupil od zdravnika doktorja Ernesta Demšarja. Konj je bil takrat še v hlevu gostilne Pri Katrnku, zanj pa je skrbel hlapec Martin.

Pred prevzemom konja je bilo treba v župnišču pripraviti hlev, česar sem se z vso vnemo lotil naslednjega dne. Hlev je bil v dobrem stanju, vendar se je poznalo, da v njem že dolgo ni bilo živine. Očistil sem jasl in žlebove pajčevin ter pometel po tleh. Na sredini je bil hlev pregrajen z leseno steno na dva dela. V prvem manjšem delu pri vhodu je bila praprot za steljo, kjer so bile tudi kletke z domačimi zajci. V drugem delu pa je bilo prostora za več glav živine.

Z župnikom sva pod senom v hlevu našla tudi slamoreznico, ki je še dobro delovala. Narezala sva velik kup rezancev iz ovsene slame in sena. Tako sva pripravila krmo za novega prebivalca hleva. Nato sva odšla h Katrnku po konja. Zares je bil lep, sivomarogaste barve, iskrič in živahen, pravi športni konj. Hlapec Martin me je nezaupljivo pogledal in izrazil dvom, da bi bil jaz delu s konjem kos. Stopil je h konju in ga pogladil od vratu do repa ter ga s tem tako vznemiril, da je poskočil. Martin me je opozoril, da moram s konjem ravnati zelo previdno, sicer me lahko pošteno brcene. Čistil naj bi ga le s ščetko, ker kaj ostrejšega ne bi prenesel.

Konja smo zapregli v nov belo pobarvan gig s sedežem za dve osebi, oblazinjen z rjavim usnjem.

Voziček je bil takrat edini v Žireh in za tiste čase prav razkošno vozilo, še posebej pa je očaral, ker je bil vanj vprežen tako lep konj.

Ko sva se z župnikom pripeljala na notranje dvorišče župnišča, sem konja sam izpregel in ga odpeljal v hlev. Pripravil sem mu rezance, 'zabeljene' z otrobi, ter jasli napolnil s senom. Ker je bil vodovod v hlevu, sem ga lahko tudi napojil.

Vsako jutro sem začel delati v hlevu okoli šeste ure. Konja sem nahranil z rezanco, ki sem jo sam narezal, in senom. Počistil sem fige in jih s samokolnico odvažal v gnojno jamo na dvorišču, konju pa nastiljal steljo, da ni ležal na mokrem.

Zelo previdno sem se gibal okoli njega še zlasti, ko sem ga čistil. Uporabljal sem samo ščetko in ga gladil toliko časa, dokler se dlaka ni svetila. Glede čistoče konja župnik nikoli ni imel pripomb. Pogosto sem vpregel gig, da se je peljal domov v Bodovlje pri Škofji Loki. S seboj je vzel tudi svojo sestro Ivanko, ki mu je gospodinjala. Pogosto se je odpeljal tudi na obisk sosednjih župnij.

PRVA VOŽNJA

Ko so se začele priprave na gradnjo novega župnišča v bližini cerkve, je župnik kupil še vprežni lojtrski voz in ga dal preurediti tudi za nakladanje skal in drugega materiala. Izdelati je dal tudi zaboj – trugo, v katero se je dalo napolniti pol kubičnega metra materiala za nasip. Prva vožnja je bila vožnja po smreko na Planino nad Ledinico. Prispevali so jo Krogarjevi in župnik me je poslal z vozom ponjo. Iz doline je peljala strma in ozka kolovozna pot proti Mrzlemu vrhu. Naložiti so jo pomagali drvarji in tudi Krogarjev Lojze, ki je bil v skrbeh, ali mi bo tovor uspelo pripeljati srečno v dolino. Tla so bila za vožnjo zelo zahtevna. Zaradi ozke poti smo morali celo voz razstaviti, da smo ga po delih obrnili na pot proti Ledinici. Pot v dolino je bila zelo strma in ves čas sem pazil na konja in nase, da me ne bi pohodil. Kar nekoliko tesno mi je bilo pri srcu, vendar sem srečno pridrsal v dolino in nato z veseljem vodil konja naprej na Ledinico in po poti čez Dobračevo v Staro vas k Petriču na žago, kjer sem odložil težak tovor.

Dovažal sem tudi material za zasip zemljišča, največ sem ga zvozil iz Mršaka. Takrat je trgovec s čipkami Štefan Šorli začel pripravljati gradbeno jamo za novo hišo ob poti v Goropeke. Jamo je bilo treba skopati precej globoko v hrib. Pri kopanju in nakladanju zemlje sta pomagala tudi mežnar Janez Filipič in Feliks Kopač, po domače Grogatov iz Žirov. Zaboj smo približno v eni uri napolnili z izkopano zemljo in ga odpeljali na prostor pri cerkvi, ki je bil namenjen za zasip. Jamo smo izkopavali in odvažali material približno dva meseca. Med tem sem se konja popolnoma privadil. V hlevu sem ga poskušal jezdit. Objel sem ga okoli vratu, ga dregnil z nogo v trebuh, da je nekajkrat poskočil. Enkrat me je pri tem zalotil župnik: »Kaj pa delaš,« je vzkliknil. Hitro sem skočil s konja in se opravičil, češ da sem hotel konja samo preizkusiti, ali bi se pustil jezdit. Župnik ni bil jezen, saj je vedel, da imam konja rad in da dobro skrbim zanj.

Težko pa je bilo konja podkovati, ker ni pustil, da bi ga kdo prijel za zadnjo nogo. Za take konje je imel kovač Janko Starman narejeno leseno steno, na katero je s pasovi privezal konja, da ni mogel brcati. Tako se je zgodilo tudi z župnikovim.

Izkazalo pa se je, da konj ni primeren za težja dela, zato ga je župnik po nekaj mesecih prodal z gigom vred.

Novega konja, ki je bil črne barve, je župnik kupil pri čevljarju Mačku na Zadnci. Ta konj je bil dosti močnejši in je lažje vlekel težke tovore, čeprav je bil starejši. Bil je tudi zelo miren, tako da sem se lahko brez skrbi gibal okoli njega.

Kmalu zatem je župnik kupil pri Jerebcu na Dobračevi še kravo. Molsti pa jo je vsak dan hodila moja mati.

Sena nad hlevom je bilo v izobilju, vendar slabe kakovosti – kislo in ločnato, nakošeno na močvirnatem terenu, tako da za kravo mlekarico ni bilo primerno.

Župnišče pa je imelo manjšo parcelo travnika v Brekovicah, tam pod Debencem, na kateri se je nakosilo za velik voz dobrega sena. Tega sem pri pokladanju mešal s senom slabše kakovosti. Zato krava ni dajala mleka več kot za domače potrebe.

S prevzemom krave v oskrbo se mi je povečal obseg dela. Zdelo se mi je, da je mesečni zaslužek postal nekoliko preskromen, zato sem župnika prosil, da mi k zaslužku 100 din doda opoldansko kosilo. Župnik mi je obljubil, da bo o tem govoril s kuharico. Ta se je s tem strinjala in župnik je moji prošnji ugodil. Do tedaj sem imel dnevno prehrano doma, od takrat naprej pa sem doma samo še zajtrkoval in večerjal, pa tudi to sem sčasoma opustil in začel prenočevati kar v senu na skednju. Gospodarsko poslopje s hlevom je postalo moj drugi dom. Delo sem običajno končal okoli osme ure zvečer, potem pa sem se lotil branja knjig. Po več ur sem prebiral knjige Karla Maya. Svetlobo mi je dajala cestna svetilka, ki je bila nameščena na vogalu hleva blizu vrat, skozi katera smo metali seno pod streho. Vrata sem odprl le toliko, da je na prag, na katerem sem slonel, posijal ozek pramen svetlobe, ki mi je omogočil branje.

Doma pri Budnarju sem na podstrešju med starimi knjigami našel staro slovensko-nemško slovnico ter velik slovensko-nemški slovar še iz avstro-ogrskih časov. Učbenika sem odnesel na skedenj in ju z velikim zanimanjem prelistaval ter se tako preprosto začel učiti nemškega jezika.

Leta 1933 je v Nemčiji prišel na oblast Hitler s svojo nacionalsocialistično politiko. Da bi čim prej imel čisto germansko raso, je iz Nemčije najprej izgnal vse narodno mešane družine. To je doletelo tudi družino našega rojaka Grošlja, roj. na Dobračavi pri Hribčarju. Pred desetletji je Grošelj odšel na delo v Nemčijo, se tam poročil z Nemko in si tako ustvaril družino. S štirimi otroki in ženo je bil nasilno izgnan v rojstni kraj. V Žireh se je zaposlil pri takratnih javnih delih – pri urejanju hudournikov. Med njegovimi otroki je bil fant, star 12 let. Z njim sem z nekaj nemškimi besedami, ki sem se jih že naučil, navezal stik. Povabil sem ga v hlev in na vožnjo s konjem. Skoraj vsak dan je prihajal k meni in se vozil z menoj, ko sem prevažal material za gradnjo župnišča. Po nekaj mesecih sva se že kar dobro sporazumevala v nemškem jeziku. Vendar se je družina želela vrniti v Nemčijo. Na podlagi več prošenj, celo do samega Hitlerja, je končno dobila dovoljenje, da so se spomladi 1936 lahko vrnili v Nemčijo. O njihovi nadaljnji usodi mi ni nič znanega.

PODKOVANJE KONJA

Prišel je čas, ko je bilo treba podkovati konja. Župnik mi je naročil, da ga odpeljem h kovaču Ignacu Stanovniku v Ušni konec. Konja je podkoval kovačev sin Johan, ki je bil izučen podkovski kovač.

V predprostoru kovačije sem privezal konja. Johan je iz kovačije prinesel zaboj s potrebnim orodjem. Nekoliko tesno mi je postalo pri srcu, ko mi je rekel, da bom moral držati konja za nogo, ki naj bi jo podkoval. Nikoli še nisem počel tega. Skrbelo pa me je, ali bom kos tej nalogi, ker sem mislil, da nisem še dovolj močan. Z obema rokama sem krepko prijel konja za sprednjo nogo v členku nad kopitom, jo dvignil in stisnil med kolena. Johan je nato s posebnimi kleščami potegnil staro podkev s kopita, ga očistil in s kleščami za rezanje roževine porezal kopiti ob straneh. Potem je s posebnim nožem rezal mehko roževino v sredini in po vsej površini kopita, da bi se nova podkev lepo prijela. Pri držanju prednjih nog je še nekako šlo, težje pa je bilo držanje zadnjih nog. Konj se mi je skoraj naslonil s svojim zadnjim delom na ramo, tako da sem komaj zdržal. Kovanja zlepa ni bilo

konec. Ko je Johan pripravljaj podkev, je z njo večkrat odšel v kovačijo, jo ogrel in obdelal na nakovalu. Še z vročo podkvijo se je vrnil h konju in jo položil na kopito, da je roževina kopita kar zacvrčala, hkrati pa se je še pokadilo in povzročilo neprijeten vonj.

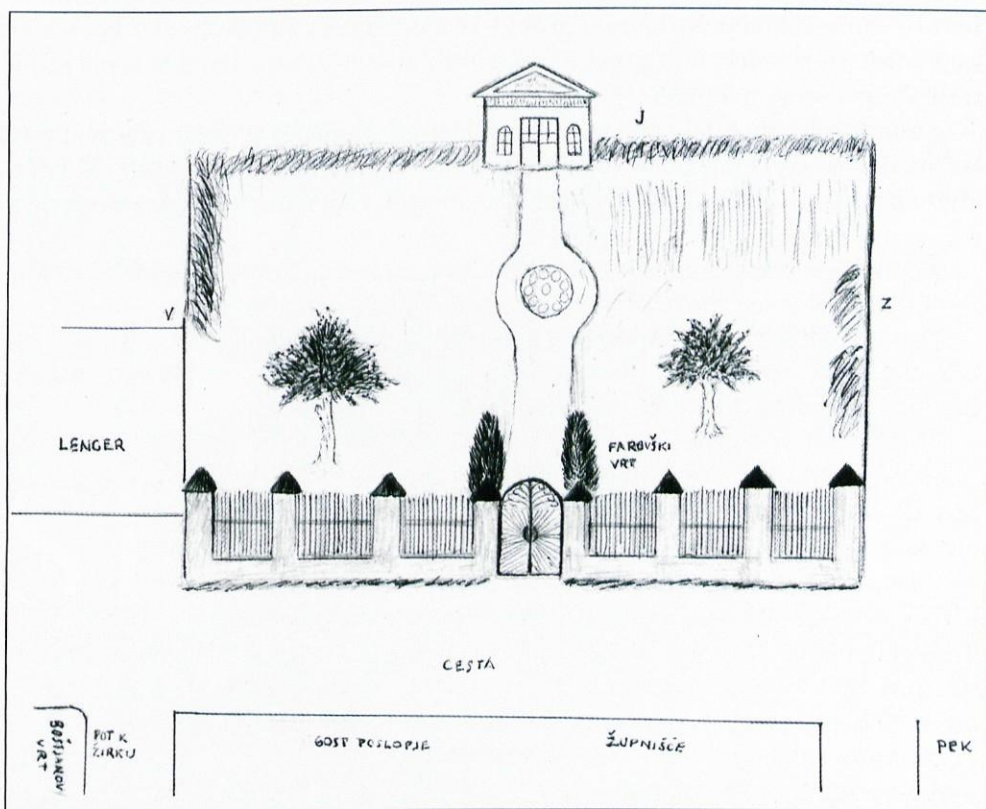
Končno je vse štiri podkve pribil na kopito s posebnim kladivom in žebli. Vse robove žeblice je popilil in z rašplo zgladil kopito. Tako je bilo kovanje konja po dveh urah končano. To opravilo je bilo zame najtežje od vseh del, ki sem jih opravljal v župnišču.

Konj, na novo obut in z novim komatom, je spet lahko vozil tovor. Jaz pa sem še naprej skrbel zanj, mu pokladal krmo, ga napajal in čistil. S sodelavci sem kopal in nakladal material in ga odvažal na zasip. Čas je hitro mineval in tako je tudi minila zaposlitev v župnišču. Očetu je namreč uspelo najti zame mesto čevljarskega vajenca v zadrugi Sora na Dobračevi. Učno dobo sem nastopil 9. septembra 1936. V župnišču sem torej delal od julija 1935 do septembra 1936.

Za menoj je službo prevzel Stane Ponomarenko, ki je tisto leto končal osnovno šolo. In tudi stanoval je blizu župnišča. Toda to delo ni opravljal dolgo, ker se je odšel v Ljubljano učiti za mehanika. Za njim pa je delo prevzel Jakob Frlic, Boštjanec iz Žirovskega vrha. Ko se je župnik leta 1937 preselil v novozgrajeno župnišče, konja in krave ni več potreboval. Živino je z orodjem vred prodal, Jakob pa je odšel nekam na Hrvaško v samostan.

Z župnikom Ivanom Pečnikom sem se dobro razumel tudi pozneje in se ga s spoštovanjem spominjam. Bil je duhovnik demokratičnih načel, dober gospodar in kulturni delavec. Mož, ki je v tistih časih veliko prispeval k lepši in kulturni podobi Žirov.

S spoštovanjem se spominjam tudi njegove sestre Ivanke. Vedno je bila nasmejanega obraza, preprosta in enkratna v izkazovanju dobrote do sočloveka.

Farovski vrt, avtor skice
Zdravko Rink

ŽUPNIŠČE

V župnišču sem delal več kot eno leto, zato mi je stavba z gospodarskim poslopjem še zdaj v svežem spominu.

Velika dvonadstropna stavba župnišča z gospodarskim poslopjem je stala nekoč ob stičišču glavne ceste in poti na Zadnco na vzhodu in poti k stari cerkvi ob Pekovi hiši na zahodu. Na drugi strani Lengarjeve hiše na levi je bilo veliko gospodarsko poslopje s trdno zidanimi stebri, ki so nosili z opeko pokrito ostrešje. Med stebri vgrajeni temni leseni opaži so bili v dobrem stanju. Okna hleva v pritličju so gledala na južno stran na glavno cesto, na vzhodu pa na pot na Zadnco.

Stavba župnišča je bila povezana z gospodarskim poslopjem. Ob cesti na južni strani s pokrito lopo, katere velika lesena dvokrilna vrata so vodila na notranje dvorišče, veliko okoli 100 kvadratnih metrov. Z vzhodne strani je bil vhod v hlev, na zahodni strani pa so bila vrata v župnišče.

Na severni strani notranjega dvorišča je bila okoli 3 m visoka zidana ograja. V kotu ob strani župnišča in ograje je bila gnojna jama (ok. 3 m × 3 m), na desni strani obzidja so bila velika dvokrilna vrata na zunanje dvorišče (ok. 250 m²). Tu in ob potočku studenčnice, ki je tekla mimo, so se zadrževale gosi in race. Pri vratih na notranji strani obzidja na desni je bila kolnica in stopnice na skedenj.

Glavna vrata v župnišče so bila dobrih deset metrov stran od vrat v gospodarsko poslopje. Pri vhodu v prostorno vežo – avlo na levi – je bila pisarna župnega urada. Nekaj metrov naprej so bili vhod v kuhinjo, jedilni kot in shrambe. Okna so bila obrnjena na pot k stari cerkvi in k sosednji Pekovi hiši. Na severni strani veže so bila mala vrata na zunanje dvorišče.

Na sredini veže je bil na vzhodni strani hodnik, ki je vodil do vrat na notranje dvorišče in od tod v hlev. Stavba ni bila podkletena. Na obeh straneh hodnika v pritličju so bile shrambe poljskih pridelkov, vinska klet, shramba za orodje, kole-sarnica in stranišče. V prvo nadstopje so vodile obokane položne lesene stopnice. Iz veže – avle si lahko skozi vrata prišel v konferenčno sobo, škofovo sobo, v sobe za domače stanovalce, tuje goste, v kaščo in stranišče. V drugem nadstropju je bilo stanovanje gospoda kaplana.

Župnišču je pripadal velik sadni vrt, ki je bil na drugi strani ceste, južno od stavbe. Bil je ograjen z zidano in leseno ograjo ter je imel železna vrata. Takoj za vrati ob poti sta bili dve košati cipresi, na koncu pa vrtna hišica – lopa z alegorično fresko nad vrati.

Župnišče je bilo pozimi 1944 požgano. Ta del Žirov je v prvi polovici 20. stoletja izgubil na žalost več stavb, ki so nekoč dajale dušo in podobo kraju.

Ostaja nam le še boleč spomin. Da bi vsaj tega ne pozabili.

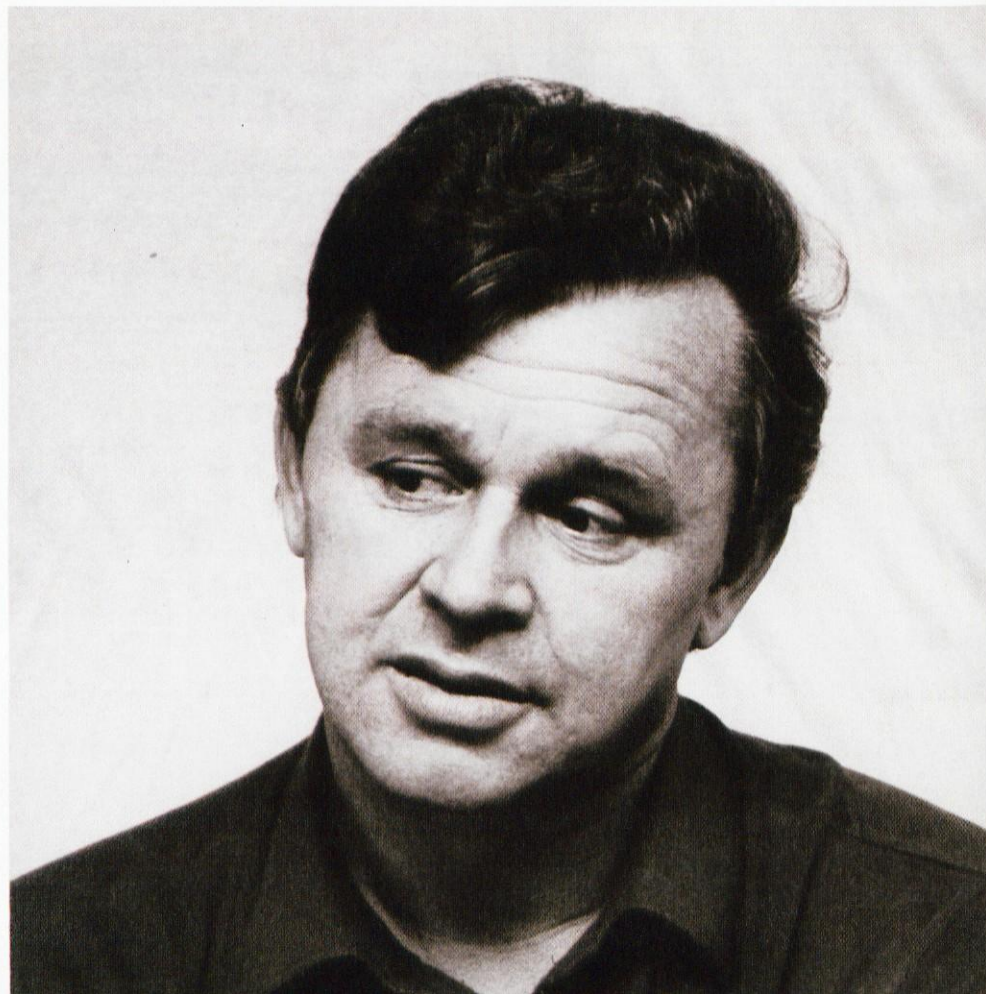
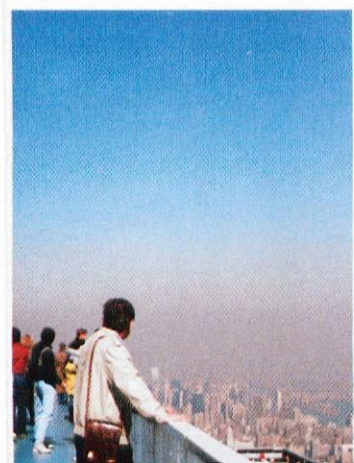
KONRAD
PETERNEJ
SLOVENEK
1936–2000

Družina Peternelj. Z leve:
brat Jernej, mama Katina,
sestra Mica, oče Jernej,
Konrad

Nekaj dni pred novim letom 2001 je za vedno odšel od nas Konrad Peternelj, slikar. Kdo ve, zakaj ljudje tako radi zgodovinska obdobja, pojave, umetnostna gibanja in še kaj razvrščamo, označujemo ter spravljamo v predalčke. Tako so Konrada, sicer slikarja samouka oziroma samorastnika, označili za naivca. Po vsem svetu so na strokovni in laični ravni tako označili likovne ustvarjalce, ki so nepotvorjeno in iz srca upodabljali svet okrog njih. Ne glede na to je bil Konrad predvsem velik poet. Poet minulih časov, ki jih je upodabljal z značilnimi krajinami, jih naselil z njemu značilnimi ljudmi, ki so zaživeli v njegovih podobah na način, ki danes ni več mogoč. Ali pač? Njegove kompozicijsko pretehtane in barvno izjemno poetične slike nam govorijo o njegovi veliki umetniški duši. Zavedamo se, da je teh nekaj strani, ki jih posvečamo njegovemu spominu, premalo, da bi dostojno osvetlili njegovo celotno delo. Monografija bi bila pravi odgovor na to dilemo. Je to izziv za prihodnja leta?

Uredništvo

Vsa objavljena dela so naslikana z oljnimi barvami na steklo.

Slikarjev pogled je usmerjen izrazito nazaj, ko je bilo posebno malemu človeku težko živeti. Ob zavesti, da je moral vse mnogo preplačati, najbolj običajno kar s svojim dninarskim delom, mu ni ostajalo kaj dosti za veselje in še tega spremlja neka tragična brezizhodnost...

Dr. Mirko Juteršek

Konrad Peternelj je gotovo ena osrednjih osebnosti slovenskega samorastništva. Hkrati moramo reči, da je to geografsko omejenost presešel, saj je s priznanjem mednarodne žirije na velikem festivalu naive v Bratislavi tudi formalno potrdil svojo mednarodno umetniško vrednost. Njegov umetniški profil, ki se trdno in samozavestno giblje v okvirju svoje motivike, je jasno razpoznaven, nezamenljiv, hkrati okoren in po oblikovni plati skoraj eleganten.

Dr. Zoran Kržišnik

Peterneljevi kmetje niso zagrenjeni, zavoženi siromaki, ki jih je že ob rojstvu udarila krivična usoda, ki neenako deli med ljudi dobro in zlo, večje in manjše možnosti, da človek izplava iz vsakovrstne podhranjenosti; to so ljudje slikarjevega otroštva, ki vdani sprejemajo na pleča breme, ki jim je bilo naloženo – prepričani, da je taka pač božja volja, ga skušajo nositi z dostojanstvom in brez lažnive patetike, tako pogoste pri povprečnem Hlebincu.

Jože Hudeček

Še en dokaz za nekonfekcijsko naivstvo Konrada Peternelja pa je zagotovo tisto, česar običajni naivec iz hrvaškega Zagorja ne pozna. To je njegov razvoj: sloga, spretnosti in vodljivost roke v risbi, podrejanje na novo odkritih možnosti slogovni enotnosti, obvladovanje snovi in nešablonskost arhitekturnih, floralnih in figuralnih elementov, metjejsko izpopolnjevanje in dopolnjevanje, kakršno je naivcem, celo pretežni večini avtodidaktov, tuje.

Jože Hudeček

Tu ni meje med realnim in irealnim, prehodi so zabrisani, realno in irealno se spaja v enotno resničnost doživljanja podobe. Za to podobo ne veljajo banalna pravila spremenljivega sveta; perspektivo določa samo morebitna potreba po prostoru, po zraku, ali pa želja potisniti manj važno v ozadje, pa seveda tudi barvno razporeditev.

Dr. Zoran Kržišnik

Na posebno občutljiv način se avtor odziva na letne čase. Z bogastvom svoje izbrušene precizne risbe in barvno občutljive skale ustvarja podobo doslednega odzivanja na te premene narave.

Dr. Zoran Kržišnik

Vsekakor je barva, ki se ob slikarjevih razvojnih spremembah jasni, odločilni nosilec razporeženja, ki je glavni razpoznavni znak slikarja Konrada Peternelja.

Dr. Mirko Juteršek

Izredna občutljivost Konradove slike in risbe nas utrjuje v prepričanju, da smo še zmeraj del našega zelenega planeta, ki ga želimo ohraniti tako zdravega in neokrnjenega, kakršnega nam posreduje njegova umetniška vizija.

Dr. Zoran Kržišnik

BREZNIŠKI SPOMINI

DOMINIKA BOGATAJA (1927–41)

Baldomir Bizjak-Dominik Bogataj

NISEM PRIZNAVAL KRIVIČNE MEJE!

V osnovno šolo sem hodil v Žireh, čeprav je bila moja rodna vas že pod Italijo. V prvi razred sem začel hoditi leta 1927. Še sedaj hranim knjižico Izkaz o šolskem napredku, ki ga je izdala ljudska šola v Žireh. Približno dve leti sem hodil čez mejo pod pretvezo, da nosim v Žiri mleko teti, ki je tam skrbela za mojega starega očeta. Ko je teta umrla, bila je bolj rahlega zdravja, se je stari oče vrnil na Breznico, jaz pa sem s šolanjem v Žireh nadaljeval in hodil čez mejo skrivaj. Sicer pa nisem bil edini v naši družini, ki je ilegalno obiskoval šolo v Žireh. Tako je sestra Ivanka končala v Žireh vseh sedem razredov, jaz le šest in pol, sestra Marica štiri in pol ter Francka dva in pol. Od vpisa pa vse do pomladi 1934, ko so naju z Marico aretirali fašisti, ko sva se vračala iz Žirov, mi je (in sestram tudi) pomagala teta Franja Miklavčič, ki je učiteljevala v Žireh. Stanovala je pri Lengarju, takratna h. š. 54. Knjige in zvezke sem puščal kar pri njej in jih sploh nisem nosil domov. Če bi me Italijani dobili s slovenskimi učnimi knjigami ali zvezki, bi se meni in staršem slabo pisalo. Če je tako nanese, sem knjige puščal pri Ovsenku, ker mi je to včasih bilo bolj na roko, saj čez mejo nisem hodil dvakrat zapovrstjo na istem kraju. S sestro Marico nisva hodila skupaj. Ona je šla največkrat kar mimo redne straže nad Povlačem, jaz pa tam le enkrat na teden. Le vračala sva se včasih skupaj. Sam sem čez mejo hodil največkrat čez Dobec, čez Oplot ali čez našo Dolgo dolino, za Žirkom in tam pod kamnolomom.

Včasih, kadar se mi je mudilo, sem tam od kamnoloma šel kar čez ograjo, pa na Mačkov vrt. Mačkov Marjanc me je dvakrat ob takih podvigih kar lepo oklofotal. Kdo pa rad vidi, da mu mularija pleza čez ograjo in šari po vrtu. Za tiste klofute mi je bilo malo mar. Pomembno je bilo, da iste poti nisem uporabil nikdar dvakrat zapovrstjo. Čez mejo sem hodil tudi nad Vovšarjem. Kakor je pač nanese.

Jugoslovanski graničarji in financi (v nadaljevanju pišem kar »naši«) so me poznali in mi niso delali težav. Stražarnico so imeli tam pod Povlačem. Zato sem se tam mimo njih rad vračal. Nekoliko težje je bilo pozimi. Toda v sili se vedno najde kakšna rešitev. Z naše domačije smo zalagali italijanske finance z drvmi. Ob velikem snegu sem jim večkrat prinesel drva v stražarnico, tam nad Povlačem. Od njih pa kar naravnost v Žiri! Kdo neki bo gledal za otrokom, ki je prinesel dogovorjena drva. Sicer pa sem jo pozimi večkrat ubral tudi s smučmi. To je šlo hitreje!

Med žirovskimi učitelji se spominjam še Cilke Kržišnik in Bena Gabrovca. V zadnjem razredu pa me je poučeval tudi ravnatelj Hribernik.

Iz tistih šolskih let se spominjam dogodka, ki se je pripetil v naši hiši marca 1928. Pri nas na Breznici, p. d. pri Šemoncu (h. š. 3), so se ob nedeljah, praznikih ali semanjih dneh zbirali fantje in dekleta, ne le z Breznice, temveč tudi iz Korit, Krnic, Srnjaka in Ledin. Igrala je harmonika, plesalo se je, pa tudi pijača je bila na razpolago. Otroci smo ob takem direndaju radi sedeli ali ležali za pečjo in z

vrha opazovali vrvež pod seboj. Tisto nedeljo pa so prišli v hišo trije finančni stražniki. Spominjam se, da nikoli ni hodil en sam. Vedno so hodili najmanj po trije. Bilo je že proti večeru, ko je v hiši že gorela luč. Iskali so očeta, ki pa ga ni bilo doma, nakar so silili v mojo mamo, naj gre z njimi. Sedela je z nami na peči in pestovala dva meseca starega Jožka, mojega brata. Prisotni so ji odsvetovali. Beseda je dala besedo; mogoče sta tudi vino in ples ter pred tem veselo razpoloženje dala bolj vročo kri. Prišlo je do pretepa, ugasnila je luč, padlo je več strelav. Financi so bili razoroženi in pretepeni ter jo skozi okno pobrisali proti kasarni na Ledinah. Sedem fantov, ki so precej z užitkom tolkli po teh pritepencih, pa se je takoj po končanem pretepu odločilo za pobeg v Jugoslavijo. Meja je bila od naše hiše oddaljena le kakih 200 metrov. Italijani so že ponoči obkolili vas, aretirali odrasle, toda fantje so bili takrat že v Jugoslaviji.

Med streljanjem je ena krogla privršala mimo glave naše mame in nad našimi glavami ter se zarila v zid nad pečjo. Prav te luknje se najbolj spominjam. Bila je tam še takrat, ko sem odhajal k vojakom. Le prebeljena je bila. Mati se je takrat močno prestrašila, naš Jožek pa je kmalu za tem umrl, čeprav je bil do takrat zdrav. Če se danes s kom, ki je bil tedaj tam prisoten, pogovarjam o tem, pravijo, da je Jožek umrl, ker je skupaj z materinim mlekom pil tudi njen strah. Sicer pa je o tem dogodku veliko pisalo slovensko časopisje v Gorici in Trstu (Goriška straža in Edinost). Izvod Edinosti vsa ta leta hrani Tončka Pivk, roj. Strel, Kebrova z Breznice, sestra pobeglih bratov Ludvika in Karla, danes stanujoča na Selu pri Žireh.

Naslednji dan, bil je ponedeljek, sta me v Tabru že čakala dva žandarja. Vedeli so, kje približno jo primaham na cesto. Odpeljala sta me na žandarmerijo, ki je bila takrat pri Lustiku (trgovina Leopoldine Grošelj, danes prodajalna Loke). Vhod je bil zadaj po stezi ob vrtu. Spraševali so me o dogodku v naši hiši. Najbrž so rabili potrditev verzije, ki so jo ponoči povedali pobegli fantje. Zame je bila zadeva s tem končana. Za očeta pa ne! Bil je zaprt v preiskovalnem zaporu, plačati je moral stroške vsem advokatom, ki so zagovarjali ob tem dogodku zaprte Brezničane, in še kazen, ker se je dogodek pač pripetil v njegovi hiši. V spominu mi je ostalo, da sta se oče in mati večkrat pogovarjala o plačevanju kazni in dolgov.

Kadar takole pripovedujem tole moje ilegalno obiskovanje slovenske šole na drugi strani meje, me marsikdo vpraša, kako to, da me niso italijanski stražniki odkrili. Pri hiši nas je bilo 10 otrok. Le kako bi tujec lahko opazil, koliko in kdo manjka? Ta moja ilegalna šola bi se lahko nadaljevala do konca šolanja, pa nas je nekdo ovadil fašistom. Izdajalca smo sumili, nismo pa imeli nobenih dokazov. Pri znamenju, tam v ovinku pred vasjo, so me pričakali črnosrajčniki (ne karabinjerji ali finančni stražniki). In prav tam sva se z Marico največkrat vračala. Odvlekli so me na Vrsnik v svojo kasarno. Zasliševali so me in predvsem klofutali. Šele naslednji dan zjutraj so me izpustili. Za menoj je moral na Vrsnik še moj oče. Vrnil se je še isti dan, toda spet je bil kaznovan. To pot s šestimi meseci pogojno in hkrati še z visoko denarno kaznijo.

To pomlad, leta 1934 je bilo moje prvo srečanje z manirami, ki jih je prinesel italijanski fašizem. Ni pa bilo zadnje! Že takoj naslednji dan sem moral v šolo na Ledine. Režim v šoli mi ni bil znan, pa tudi italijansko nisem znal. Med odmorom nismo smeli iz poslopja. Zadrževali smo se lahko samo na hodniku. Tako imenovana učiteljica je ves čas stala tam in poslušala ter štela slovenske besede. Te so bile prepovedane. Tega nisem vedel, še manj pa, da je vsaka slovenska beseda veljala pet centesimov. Račun za slovenske besede je prišel na dom skupaj z nalogom za plačilo davka. Zelo učinkovito pobiranje denarja, ni kaj! S potujčevanjem pa take sreče niso imeli!

Sicer pa sem v to »šolo«, če sploh zasluži to ime z učiteljico vred, hodil le tisto drugo polletje leta 1934 in nato še leto dni. O tej šoli nimam nobenega spričevala, od nje pa tudi ne nobenega znanja. Še italijanskega jezika me niso naučili kaj prida. Jezika sem se lažje in bolje naučil ob življenjskih nujah, ki jih je narekovalo poznejše delo.

Iz te šole pa imam vseeno lep, nagajiv spomin. Žirovska šola mi je v šestih letih in pol dala dobro znanje računstva in geometrije. V Ledinah sem bil kmalu na začetku vprašan računstvo. Vstal sem in najprej na tabli popravil napačno nastavljen račun »učiteljice«. In to sem storil prav na kratko! Od tedaj pa do konca »šole« nisem bil računstva nikoli več vprašan, pa tudi za oceno nisem nikoli izvedel. Žirovskim učiteljem pa hvala za znanje, da sem lahko dal »pouk« tisti fašistiki!

Po končani šoli sem bil nekajkrat klican v Idrijo na občino. Če se prav spominjam, je bila to stavba na glavnem trgu, tam nekje, kjer je zdaj kavarna. Tam so od mene zahtevali, da se vpišem v fašistično mladinsko organizacijo. Nekako sem se izmazal in vpis zavrnil.

Takrat sem bil star 15 let in sem doma odtehtal kar za odraslega. Dva starejša brata sta bila takrat že v italijanski vojski in je razumljivo, da sem moral prijeti za vsako delo. Poleg dela na kmetiji je bil stalen zaslužek pri gradnji cest, kasarn, kavern in drugih utrd, ki so jih Italijani gradili vseprek. Pri teh delih smo imeli vedno delo za en par konj. Pozimi pa smo vozili les, tako svojega kakor tudi za druge.

Ne glede na dobro stoječo, lahko bi rekel kar močno kmetijo, in tudi z zaslužkom, ki so ga dajali konji s prevozi in vleko, nam je šlo težko. Oče se je moral zadolževati, največ pri lesnem trgovcu na Razpotju, p. d. Zajcu. Kazni, ki jih je moral plačevati oče za vse tiste primere, ki jih naštevam, so morale biti izredno hude in so peljale iz dolga v dolg.

Iz te godlje nas je izvleklo tihotapstvo s konji. Ta posel je dobro cvetel in prinašal zaslužek. Poskušali smo tudi s tihotapljenjem volov, toda le enkrat samkrat, tam pri Bercetu v Mrzlem vrhu. Voli so bili za take podvige prepočasni. To je bil prevelik riziko.

S konji je šlo bolje. Za par dobrih konj se je zaslužilo za tretjega. Pa tudi organizacija nakupa, prestopanja meje in prodaja konj v notranjosti Italije je tekla kot dobro utečen stroj. Potne liste za konje smo dobivali prej, kot smo šli v nakup v Jugoslavijo. Tako smo konje zbirali po zahtevah kupca oziroma po karakteristikah iz »legalnih« italijanskih dokumentov. In ko si bil enkrat s takim konjem v Italiji, ni bilo nobenih težav več.

Konje smo kupovali pri Katrniku v Žireh. Če pa Katrnik ni imel dovolj izbire, pa še v Domžalah in Ljubljani. Dobro se spominjam, da nekoč pri Katrniku nisem dobil primernih konj. Takoj me je v Domžale odpeljal Bahačev Dušan (Demšar iz Stare vasi, gostilna, mesarija, kmetija). Konji so prihajali s sejmov v Karlovcu in Bjelovarju. Pri takih nabavah mi je pomagal tudi Brencetov Jaka (Kavčič, brat Katrnika, delal pri Vovšarju, sicer pa je bil iz Ušnega konca). Vsa ta »nabavna mreža« v Žireh je delovala dobro, čeprav včasih ni bilo prave izbire, ki jo je diktiral kupec.

Organizacija za prehod čez mejo je bila na Ledinici pri Koklju (Tomaž Mrovlje). Tam je šlo vse kot namazano. Predvsem zaradi Tomaža. Kar je ta obljubil, je vedno držalo do minute točno. In ne spominjam se, da bi se kdaj zapletlo zaradi njega. Zapletlo pa se je nama z očetom, kmalu na začetku moje dejavnosti. Štiri lepe konje sva peljala tja skozi Bezovice proti Pelehanu. Dobili so naju naši graničarji in nama zaplenili vse štiri. Še sreča, da so naju pustili pri miru in sva šla lahko naprej brez konj. Konji niso bili vpreženi ne okomatani. Več kot očitno, da

gre za tihotapstvo in ne za delo! Vsaka šola nekaj stane! Od takrat naprej so konji na Ledinici dobili vso potrebno opremo: ali so bili vpreženi ali pa okomatani za vleko lesa.

Kmalu sem izvedbo nakupa in tihotapljenja čez mejo urejal pretežno sam. Za očeta je bilo prenevarno, saj je bil vsem finančnim stražnikom in fašistom preveč sumljiv zaradi dogodkov, ki sem jih prej opisal. Le prodajo naprej je urejal starejši brat Janko.

Čez mejo smo konje vodili med Breznico in Mrzlim vrhom, včasih kar podnevi. Tam v naši Dolgi dolini smo naložili več vozov sena. En voz smo odpeljali z domačimi konji, enega pa pustili na koncu, že blizu Gričarja, in potem s konji, ki so prišli z Ledinice že okomatani, vpregli in odpeljali do Breznice. Kadar so šli konji čez mejo ponoči, pa smo na Breznici že pred znamenjem, ali pa tudi nekaj za njim, zavili v breg v desno in nato skozi Kebrov kozolec, čez Kebrov in Pagonov (p. d. Loštrekov) sadovnjak in nato v naš hlev. Pri Kebrovih niso imeli konj, zato je Keber ob takih dneh vstal zelo zgodaj, da je poravnal sledi, ki so morebiti ostale od nočnih sprehodov s konji po njegovem sadovnjaku.

Včasih so konji šli čez mejo pri Vovšarju, čeprav tu bolj poredko. Od tam se spominjam naslednjega pripetljaja. Brencetov Jaka mi je tja pripeljal par konj. Ko bi moral z njima čez mejo, se je tam v bližini pojavil graničar in govoril z neko žensko. Z Jakom sva čakala, da se bo umaknil. Opazil naju je in začel nekaj robantiti. Nekaj se mu je zdelo sumljivo, pa še jezen je bil najbrž, ker sva ga motila pri »plavšanju«. Jako je sicer poznal, ker je tam delal, očitno sem ga motil jaz. Šel je proti štali, jaz pa sem se skril v jasli. Ko me tam ni našel, je šel ven in me spet iskal. Jaka je trdil, da ni nobenega, graničar pa je kar naprej sitnari, da me je videl. Ko me je iskal zunaj, sem splezal po jarmu in skozi loputnik na skedenj, kjer sem počakal, da je graničar odšel, jaz pa sem šel »prazen« domov. Jaka je moral konje začasno spet odpeljati nazaj k Rupčarju v Tabor, kjer so počakali do druge priložnosti. Graničar, ki sem mu delal težave pri »plavšanju«, on pa meni pri konjih, se je pisal Radulović. Sicer pa tam pri Vovšarju nisem imel težav. Tudi sicer nisem imel težav z našimi graničarji. Med njimi sem imel celo prijatelja. Doma je bil iz neke vasi med Ljubljano in Vrhniko. Pozabil sem. Prav tako se ne spominjam več njegovega imena. Služboval je v karavli v Mrzlem vrhu. Imela sva dogovor: kadar je bil v službi, in kdaj je bil, sem vedel, sem mu na dogovorjeni kraj dal pod rušo »kjantarico«. Pred prehodom me je bilo treba samo pogledati pod rušo. Če »kjantarice« ni bilo, potem tudi ni bilo nobenega graničarja od Pelehana pa tja do Breznice!

Potem ko so bili konji enkrat na Breznici, sem jih vpregel v voz in še isto noč peljal naprej do Sv. Lucije (danes Most na Soči) do gostilne pri Mrviču. Tam so bili tudi hlevi, kot pri večini starih gostiln, večinoma pa so konji romali do Gorice. Večkrat sem prišel s konji domov, v hiši pa so bili italijanski finančni stražniki. V takih primerih sploh nisem stopil v hišo, prepregel sem kar pod kozolcem in odpeljal naprej. Za take primere smo bili doma dobro dogovorjeni. Doma pa smo imeli tudi rjavo pisanega psa. Klicali smo ga Varček. Ta ni lajal na domače ljudi, niti na naše graničarje, ki so imeli stražnico spodaj pod našo posestjo. Neusmiljeno pa je lajal, kadar je zavohal italijanske finančne stražnike, karabinjerje ali fašiste. Zavohal jih je skoraj tja do Srnjaka. Nekdo ga je nekoč obstrelil. Trdoživi Varček pa se je kmalu zlizal. Varček je bil vaje normalnega človekovega vonja po znoju. In tako smo dišali vsi domači, vsi sosedje in tudi naši graničarji. Oni pritepenci pa so se mazali z neverjetnimi količinami parfumov, losjonov in zlasti z briljantino. Po mojem je ta smrad paral živce našemu Varčku. V naše dobro, seveda.

Od doma do Gorice nisem rabil več kot šest ur. Z dobrimi konji je šlo včasih tudi v štirih urah! Peljal sem na Kanomljo, Trebušo, na Čepovan in nato v Solkanu

na glavno cesto in po njej v Gorico, do gostilne Čibej. Če so razmere narekovale, sem peljal tudi čez Jazne. Vendar je bila ta pot bolj od rok.

Pri Čibeju sem oddal konje, komate pa spravil v vreče. Od tod so vreče potovale nazaj v Idrijo z avtobusom do gostilne pri Šepetavcu. Čez nekaj dni je bil tudi voz pri njem. Iz našega konca so namreč vozili s kamioni les v Italijo. Vračali so se prazni z našimi vozmi. Od Šepetavca do doma potem ni bilo več težav prepeljati voz in komate. Toda komate je bilo treba spraviti še do Ledinice! Največkrat sem jih prevažal kar pod gnojem. Na robu njive sem gnoj zvrnil in je tam tudi ostal, komati v vrečah pa so se zavalili navzdol po bregu čez mejo v grmovje na robu gozda. Od tod naprej so že Ledinčani poskrbeli, da so prišli na varno. Včasih, če je bila ugodna priložnost, sem jih tudi sam odnesel iz grmovja še malo navzdol do dogovorjenega kraja. Tomaž je vedno poskrbel za vse. Če se prav spominjam, je delal vedno sam. Enkrat samkrat sem bil priča, da so mu pomagali tudi njegovi fantje. Verjetno jih ni hotel vpletati v ta tako ali drugače nevaren posel.

In ta posel res ni bil nedolžen. Dobro mi je ostal v spominu Firbarjev Feliks (Gregorač iz Žirov). Res je, da je bil pogumen, toda tudi preveč predrzen. Zdi se mi, da je bilo v gostilni pri Kafurju, ko je graničar Feliksa opozarjal, da ga bo že dobil. Feliks pa kar nazaj, da ga ne bo in bo še nočoj šel na Breznico. Bilo je 21. oktobra 1940. Feliks je z Breznice, kamor je res odšel, nesel vrečo drete, ki jo je imel spravljeno pri Kebru. Ko je šel čez Zavode mimo Povlača v Žirkovo dolino, so ga v jasni noči zasačili graničarji in ga ubili.

Tako kot sem prej opisoval, kako so romali v vrečah komati po bregu navzdol čez mejo, je čez mejo romal tudi riž. In to nikoli manj kot 100 kg.

Druge stvari nisem tihotapil. Le enkrat samkrat sem dobil naročilo, da prepeljem čez mejo živo srebro. Tam na Marofu, pri elektrikerski hiši sem dobil na voz dve steklenici živega srebra in ju odpeljal domov na Breznico. Bili sta vražje težki, tako da sem moral ponoči precej daleč z vozom tja do Vovšarja. Od tam sem jih s težavo prenesel v grmovje na dogovorjeni kraj. Dobil sem plačano, nisem pa vedel, za koga je. Sicer pa je bilo pri takih podvigih bolje, da nisi preveč vedel.

Omenil sem že, da z našimi graničarji nisem imel težav. Tisto prvo tihotapljenje konj je bila »začetniška napaka«, tisto z Radulovićem pri Vovšarju pa naključna smola. Toda neki »dobri« znanec ali sosed je že moral nesti žandarjem na nos. In na tako prijavo so žandarji v Žireh ukrepali. Kdo me je ovadil, nisem nikoli ugotovil. Lahko je bil kdo iz moje vasi. Saj od tam v Žiri nisem hodil samo jaz. Lahko je to storil iz zavisti ali pa kot protiuslugo žandarjem ali financarjem. Lahko je bil tudi kdo iz Žirov z enakimi nagibi. Tako sem tja v letih 1937 in 1938 šel dvakrat iz Žirov v spremstvu dveh žandarjev pod »aufbajonetom« proti Logatcu na glavarstvo. Na Rovtah je bila zamenjava »spremstva«. Tisto glavarstvo je bilo takoj zraven odcepa z glavne ceste za Rovte. Tam niso veliko komplicirali. Obakrat sem opravil že v 10 minutah. Prvič so me »zašili« za 14 dni, drugič sem ob pripombi »A, ti si spet!« tolkel ričet celih 21 dni.

Te jugoslovanske kazni niso bile tako hude. Le posel ni šel naprej. Huje je bilo s fašisti. Ti so morali nekaj sumiti, ali pa je tudi njim kakšen »dober« sosed ali znanec kaj prišepnil. Bilo je v letih 1938/39. Prvič so me zvelkli v kasarno na Vrsniku. Tam so me pošteno klofutali, in ker svojih potov nisem izdal, so me privezali za roke pod strop, tako da so se mi samo prsti na nogah dotikali tal. Imeli so me zaprtega dva dni in dve noči. Trmasto sem tajil in to me je rešilo. Drugič so me odvelkli v kasarno na Mrzlem vrhu. Tam so me zadrževali od popoldneva do jutra naslednjega dne. Med zasliševanjem, med katerim tudi ni manjkalo klofut, so mi za nohte zabadali bucike. Pa tudi to ni pomagalo. Dokazov niso imeli, na meji me pa tudi nikoli niso našli. Tako pod Italijo za svojo dejavnost nisem bil

kaznovan. Zasačili me seveda tudi naši niso. Tiste kazni, ki sem jih dobil in odslužil v Logatcu, so bile izrečene na podlagi ovadbe.

V Žiri pa nisem hodil samo »poslovno«. Hodil sem v Sokolski dom na razne prireditve oziroma proslave. Ali je bil tō vidovan, ali nekakšen kraljev dan, ali kaj podobnega. Natančno se več ne spominjam. Sploh sem bil v Žireh precej domač. Tihotapil pa nisem zaradi zadovoljstva. V to me je prignala ekonomska nuja, sicer bi šla domačija po zlu. Že tako je meja pretrgala sorodstvene, prijateljske in gospodarske vezi. Že te so vedno in povsod povod za takšne in drugačne prekrške na meji. Če pa je šlo še za to, da te je kdo s kaznovanji hotel gospodarsko uničiti, je bil to celo pogoj za obstoj. Toda še danes nosim v sebi neko drugo zadovoljstvo: nisem priznaval krivične meje, ne kot osnovnošolec, niti pozneje, ko sem čez mejo gonil konje. Nisem priznaval fašizma, ki se je bohotil po naših vaseh. In še prijetno zadovoljstvo, da me pritepenci vsa tista leta od 1935 do 1941, ko sem moral k vojakom, niso nikoli zasačili pri dejanju.

Avtorjev pripis: Ta zapis pripovedi Dominika Bogataja je nastal julija 1983, v času priprav za knjigo *Boj pod Olimpom*. Domine je želel, da obdobje, ki se nanaša na Žiri, napišem jaz, Baldomir Bizjak, kot njegov rojak. Kar dolgo sva se sestajala, saj sem bil siten, ko je šlo za datume, kraje, imena domačij ipd. Datume nekaterih dogodkov sem črpal iz tržaških in goriških časopisov (hrani jih NUK), kraje in imena domačij pa sem preverjal na specialkah 1: 50.000 in 1: 25.000. Pri pisanju pripovedi sem se trudil, da sem zabeležil tako, kot je Domine pripovedoval. Priznam, da sem nekatere izjave »olepšal«, bistva pa nisem spreminjal.

Ta pripoved v knjigi *Boj pod Olimpom* ni bila objavljena. Za knjigo so izbrali le dogajanja v letih 1941–45. (Albert Klun, z drugimi, *Boj pod Olimpom*, Slovenci v NOB Makedonije, Grčije in Albanije 1941–1945, Založba Borec in Založba Lipa, Ljubljana–Koper, 1984) Domine je v knjigi omenjen kar na 31 straneh. Njegov prispevek je objavljen na straneh 266–290, življenjepisni podatki pa na straneh 340–342.

Dominetu sem pomagal tudi pri drugih besedilih. Rad sem sodeloval, saj je bilo vse skupaj zelo zanimivo in marsikaj sem slišal prvič (organizacija »šverca« s konji, njegov visoki položaj v albanskih in italijanskih partizanskih enotah itd). Tudi za ilegalno šolanje v Žireh nisem vedel. Vedel sem le, da je hodil v Sokolski dom v Žireh. Tja ga je pripeljal Bahačev Dušan (Demšar). Če me spomin ne vara (zlasti, ker je otroški), je bilo to za 1. december 1940.

Vse njegove zapiske, dokumente in pripovedi hrani Muzej Koper.

Pisni vir: Časopis *EDINOST*, Trst, leto VI, št.107, 5. maja 1928; št. 108, 6. maja 1928 in dalje, zadnji zapis 11. maja.

PRVA PREDSTAVITEV RUPNIKOVE LINIJE

Aleksander Jankovič

RUPNIKOVA LINIJA

Kakšna je razlika med gradom in trdnjavo? Prvi je bil predvsem bivališče zemljiškega posestnika, ki si ga je zaradi svojega družbenega položaja in nemirnih časov smel in moral utrditi. Slednja pa naj bi bila zgrajena izključno v obrambne namene, in če je že omogočala nastanitev, je bila ta namenjena predvsem posadki, ki jo je vzdrževala in branila. Šlo naj bi torej za izrazito vojaški objekt. O gradovih je bilo pri nas že veliko povedanega in napisanega, manj pa o trdnjavah in še zlasti malo o utrdbenih sistemih iz prve polovice 20. stoletja. Morda zato, ker pač niso v središču družbenega zanimanja, nemara pa celo zato, ker sploh nismo vedeli, da jih imamo. Če parafraziram zgodovinarja Zvezdana Markoviča, smo vse, kar ni bilo ravno obcestni nemški bunker iz 2. svetovne vojne, preprosto prisodili soški fronti. Vendar je slovenska utrdbeni dediščina bistveno bogatejša.

SPLOŠNO ZGODOVINSKO OZADJE

Ime francoske obrambne Maginoteve črte je znano po vsem svetu. Tisti, ki jih bolj zanima vojaška zgodovina, vedo tudi, da je ime Atlantski zid naziv za nemške utrdbe v Normandiji in na drugih delih francoske obale. Celo Češke utrdbe v Sudetih niso čisto neznane. Gre za velike obrambne sisteme, ki so nastali, ko je Evropo po krvavi moriji prve svetovne vojne ter vzponu militantnega fašizma in nacizma v tridesetih letih 20. stoletja zajela utrdbeni mrzlica. Utrjevali so se skoraj vsi v Evropi, od Rusov do Francozov. Celo Nemci, ki so po neverjetni zmagi pri Kobaridu leta 1917 očitno edini dojeli, da v naslednji vojni o zmagi ne bo odločala debelina zidov, marveč gibljivost črt.

V strateškem smislu je bila ta utrdbeni mrzlica morda napaka, je pa za seboj zapustila zanimive spomenike. Tako pomenita normandijska obala in Maginoteva črta za Francijo znamenitost in hkrati omembe vreden del turistične ponudbe. Tudi nekatere druge obrambne črte so začele dobivati to vlogo, ki je bistveno bolj priljudna od tiste, ki jim je bila namenjena sprva. Zelo malo ljudi pa ve, da tudi slovensko ozemlje prečkata kar dve omembe vredni utrdbeni črti. Res je sicer, da njuni posamezni deli niso čisto neznani in da ve marsikak domačin naključnemu obiskovalcu povedati: »Ja, tam gori je bunkerjev, kolikor jih hočete.« A šele ko jih dojamemo kot dolgi celoviti črti, segajoči od Jalovca do Reke, nam postane jasno, da gre za utrdbeni črti, ki se lahko popolnoma enakopravno postavi ob bok svojim evropskim sodobnikom. Gre za italijanski **Vallo Littorio** kot vzhodni del tako imenovane **Vallo Alpino del Littorio** in za odgovor nanj s strani Kraljevine Jugoslavije, tako imenovano **Rupnikovo linijo**.

Sam menim, da je najbolj smiselno obe črti obravnavati hkrati, saj sta medsebojno vzročno povezani. Pa vendar se bom v tem pisanju osredotočil predvsem na

slednjo, ker je po eni strani manj znana, po drugi pa zanimiva zaradi značilne arhaične slikovitosti.

»PRIMORSKI ZID«

Zahodni del Vallo Alpino (Alpski zid), ki se danes nahaja na francoski strani italijansko-francoske meje, je v svetovni literaturi dobro znan. Na Slovenskem pa nas kar nekaj pozna posamezne italijanske obmejne trdnjave v Lepeni, Pologu, na Lajnarju, Petrovem Brdu in Poreznu. Manj pa je znano, da so sestavni del istega enotnega in izjemno obsežnega utrdbenega sistema, imenovanega Vallo Alpino del Littorio, ki se vleče vzdolž celotnih Alp, začevši v Franciji, nato pa ob švicarski in avstrijski meji do Slovenije in Hrvaške. Za takratne čase je bil to izjemno moderen sistem, saj so se Italijani med prvo svetovno vojno ob krvavih izkušnjah precej naučili.

Ob vstopu v prvo vojno oziroma ob napadu na Avstrijo je imela Italija namreč veliko novih, ne pa tudi sodobnih trdnjav. Njihova značilnost je bila namestitev topov v glavni trdnjavski stavbi. To se je, ne glede na debelino betona, med dolgotrajnim obstreljevanjem s težkimi topovi izkazalo za usodno. Enakega tipa je bila tudi avstrijska trdnjava Fort Herman nad Klužami, ki so jo morali branilci prav tako izprazniti kmalu po začetku obstreljevanja s težkimi havbicami. Vendar so Avstrijci že pred prvo svetovno vojno razvili tudi tip trdnjav, pri katerih so bili topovi postavljeni v samostojne in med seboj razmaknjene bojne enote (bunkerje), ki so bile z glavno stavbo povezane s podzemnimi hodniki. Topovi so bili vkopani pod nizkimi vrtljivimi jeklenimi kupolami in čeprav je marsikatera od njih zaradi obstreljevanja odletela v zrak, so te trdnjave v glavnem vendarle dobro prestale spopad in na Južnem Tirolskem so popolnoma opravičile svoj obstoj. Pri gradnji Alpskega zidu so Italijani zato v celoti prevzeli ta sistem in od celotnih razmeroma močnih utrdb je na površini moč videti le strelne položaje. Žal so pri nas veliko teh bunkerjev po drugi svetovni vojni razstrelili. Danes je težko vedeti, ali je šlo za bojazen, da bi lahko te utrdbe, če bi spet prišlo do spopada, ponovno koristile Italiji, ali pa zgolj za simbolično maščevanje fašizmu.

Ceprav nekateri podatki dajejo slutiti, da se je utrjevanje začelo že prej, velja za začetek gradnje Alpskega zidu leto 1932. Kraljevina Jugoslavija se v tem času še ni ukvarjala z mislijo na utrdbe. Leta 1935 pa sta jo je splošno slabšanje političnega položaja v Evropi in predvsem sklenitev zaveznitva med Nemčijo in Italijo ter pristop Madžarske k silam osi prisilila k resnemu razmišljanju o utrjenih obrambnih črtah. Prava gradbena mrzlica pa se je začela šele leta 1937.

RUPNIKOVA LINIJA

Posebne gradbene ekipe, namenjene gradnji utrdb, je Jugoslavija začela ustanavljati leta 1935. V začetku so štejele 15.000 mož, razporejenih v dvanajst oddelkov. Pet med njimi jih je delovalo vzdolž italijanske meje, ki so jo imeli za najbolj ogroženo, eden na avstrijski meji in šest na madžarski. Dodatni oddelki so bili sestavljeni za gradnjo obalnih utrdb. Do leta 1939 so ti oddelki šteli že 40.000 mož, zgradili pa so dvanajst težko utrjenih položajev in 4000 manjših betonskih bunkerjev. Ob nemškem napadu na Poljsko je gradnjo prevzela vojska. Na večtedensko urjenje so vpoklicali veliko število rezervistov, ki so jih nato v resnici uporabili kot gradbene delavce.

Oštevilčenje posameznih utrjenih sektorjev naj bi govorilo o njihovi pomembnosti. Prvi sektor je bil zahodno od Ljubljane s sedežem na Vrhniki, drugi okrog

Suška, tretji med Škofjo Loko, kjer je bil sedež, in Vrhniko, četrti okrog Železnikov, peti pred Cerknico in šesti nad Dravogradom in Mariborom. Po pomenu je bila očitno v ospredju meja z Italijo. Na avstrijski meji so dela napredovala zelo previdno, saj so se bali, da bodo z njimi po nepotrebnem izzivali Nemce. Razen območja nad Mariborom so utrdili le še posamezne karavanške prelaze. Vzdolž meje z Madžarsko, ki do njenega pristopa k silam osi ni bila prioriteta, pa so utrdbe na hitro dogradili šele leta 1939. Jugoslovanska vojska je pripravljala tudi nekaj notranjih obrambnih črt: od Zagreba do morja ter na rekah Glina in Čazma, kot tudi vzdolž reke Drine. Do napada na Jugoslavijo pa naj bi bila dejansko zgrajena zgolj četrtina teh notranjih črt.

Jugoslovani naj bi se pri gradnji utrdb najprej zgledovali pri Francozih, pri čemer je bilo menda zelo opazno pomanjkanje lastnih izkušenj. Tipičen primer za to naj bi bila postavitve bunkerjev na same vrhove oziroma slemenena, kar jih je naredilo opazne in ranljive, namesto da bi bili pomaknjeni navzdol, na pobočje neposredno pod ali za greben. Zato je leta 1937 na predlog zahodnih zaveznikov Jugoslavija poslala posebno vojaško komisijo na Češko, saj so utrdbe v Sudetih veljale za višek takratnega sodobnega utrdbenega načrtovanja. Po tem obisku so Jugoslovani predelali načrte in se pospešeno lotili gradnje, posodobitev pa naj bi bila zlasti očitna prav na meji z Italijo.

Meje je varovalo 72 graničarskih polkov, razdeljenih v bataljone. Mirnodobska vojska naj bi s prvo mobilizacijo dosegla število 50.000 mož, kar naj bi skupaj z graničarji, in zahvaljujoč utrdbam, zadostovalo, da bi kraljevina mobilizacijo izpeljala v celoti. Vendar je razvoj dogodkov prehitel obrambne načrte. Večina utrdb, ki naj bi odvrnila ali vsaj zavrla invazijo sil osi, ob napadu še ni bila dokončana. Dogodki so odvihrali mimo, trdnjave so se spremenile v pozabljene in zarasle spomenike, imena njihove črte pa se je prijel madež, s katerim same betonske zgradbe kot take pravzaprav niso imele kaj dosti.

SREČANJE Z UTRDBAMI

Z utrdbami Rupnikove linije sem se sam prvič srečal na Ratitovcu in Blegošu. Pred tem sem že videl nekaj italijanskih utrdb, za katere tedaj še nisem vedel, da so del tako imenovanega Primorskega oziroma Alpskega zidu, in zato so se zdeli betonski bunkerji na obeh vrhovih prav skromni. Ob njihovi velikosti se mi je zdelo tudi povsem samoumevno, da se jih nikoli nikomur ni zdelo vredno posebej omenjati ali opisovati. Potem pa sem bil pred dvema letoma povabljen, naj za občino Žiri izdelam ilustriran krajinski zemljevid. Ko me je predsednik tamkajšnjega turističnega društva Beno Kavčič vodil po občini, mi je omenil velikanske bunkerje in splet podzemnih rogov na Žirovskem vrhu. Bil sem sicer malce skeptičen, vendar sem ga med vožnjo čez Žirovski vrh vseeno prosil, naj mi jih pokaže. Res so vidni deli bunkerjev dajali vtis, da gre za nekaj večjega, vendar sem bil opozorjen, da spust vanje ni varen in da zahteva predpriprave. Da si ne bi dajal preveč opravka samo z enim obiskovalcem, je 5. maja 2000 Beno Kavčič organiziral pravo malo odpravo za člane društva Soška fronta iz Nove Gorice in društva IR87 iz Solkana. Spust v več sto metrov, morda celo nekaj kilometrov dolg splet hodnikov, je presegel vsa pričakovanja in dal slutiti, da gre vendarle za pozornosti vreden utrdbeni sistem. Hkrati pa so dvorane in hodniki spregovorili tudi o ironični usodi teh utrdb. Čeprav so na prvi pogled videti dokončane, je namesto orožja in druge vojaške opreme v njih še vedno mogoče najti takratne gradbene pripomočke.

Radovednost pa je razkrila tudi, da je o tej obrambni črti zelo težko, če ne kar nemogoče dobiti kake uporabne podatke. V knjižnicah nisem našel nobene rele-

vantne literature, brkljanje po svetovnem spletu pa me je seznanilo s številnimi ljubitelji utrd in seznami utrdbenih črt, hkrati pa opozorilo na popolno odsotnost obeh, ki potekata po slovenskih tleh, tako Primorskega zidu (Vallo Littorio) kot Rupnikove linije.

Edini, ki se je odzval na prošnjo po posredovanju podatkov, je bil Američan Joe Kaufmann, urednik revije Fortezza in spletne strani Site O (<http://www.siteo.net>). Po njegovi knjigi Fortress Europa je tudi povzeta večina podatkov, ki jih navajam in ki jih je on sam povzel po nemškem zborniku Denkschrift. Po aprilskem zlomu Kraljevine Jugoslavije so namreč Nemci napravili razmeroma natančen popis premagančevih utrdbenih sistemov. Šele pred nedavnim pa me je publicist Miha Naglič opozoril tudi na delo, ki sta ga na tem področju opravila vojaški zgodovinar Zvezdan Marković in domačin iz Poljanske doline Dušan Škrlep.

Pogled na enega od zemljevidov iz zbornika Denkschrift potrjuje navedbe različnih virov, da se je zdelo jugoslovanskemu poveljstvu oziroma generalu Rupniku, ki naj bi bil odgovoren za gradnjo utrd ob italijanski meji, najpomembneje zavarovati dostopa do Ljubljane iz smeri Cerknega in Idrije po Poljanski dolini ter Logatec kot glavni dostop s primorske iz smeri Postojne. Naslednje podobno močno utrjeno območje pa je bilo šele severovzhodno od Reke in je varovalo smer Reka–Zagreb.

Kot rečeno, je uporabnih podatkov zelo malo, zato lahko na podlagi dobljenega in lastnih opažanj na kraju samem bolj podrobno opišem le eno od omenjenih treh okrepljenih zapor, in sicer zaporo Poljanske doline oziroma področja med Sovodnjem, Žirmi in Gorenjo vasjo.

ZAPORA POLJANSKE DOLINE

Gre za območje, na katerem se ob Poljanski Sori ali Poljanščici združujeta cesti, ki prihajata ena iz Cerknega preko Kladij in druga iz Idrije preko Žirov, in gresta naprej kot glavna prometnica proti Škofji Loki in Ljubljani. Ta je v sodobnem času zaslovela tudi kot »uranska cesta«, gre pa za del starorimske povezave med Ljubljano in Oglejem preko prelaza Oselica, Tolmina, Kobarida in Čedad, torej za staro in dobro znano prometno povezavo. Nad Gorenjo vasjo stiskata reko in cesto v tesen z juga gmota Žirovskega vrha in s severa vzpetina Hlavčih Njiv, ki se podaljša v Blegoš.

Starojugoslovanske utrdbe na tem območju bi lahko razdelili na štiri črte. Prvo predstavljajo posamezne utrdbe, ki nadzirajo možne dostope z meje in naj bi bile razpostavljene nad Žirmi ob sami nekdanji meji. Od teh sem sam opazil le bunker nad cesto, ki prihaja s Kladij, mednje pa verjetno sodi tudi utrdba nad cesto v Hotavljah.

Druga črta je sklenjena serija bunkerjev za strojnice in protitankovske topove, kakršne v angleščini označujejo z izrazom pillbox. Ta črta je sklenjena in se spušča s Hlavčih Njiv nad Hotavljami ter se na drugi strani Sore nadaljuje pod obronki Žirovskega vrha mimo Žirov. Takoj za njo se pod Hlavčimi Njivami nahaja Kaufmannova topniška kaverna. Tako sem jo poimenoval zato, ker mi jo je uspelo locirati, le zahvaljujoč trmastemu vztrajanju Joeja Kaufmanna, da mora biti tu nekje, čeprav je med prvimi obiski tega kraja nisem našel. Glede na to, kako temeljito jo je prekrila trta, se temu ne gre čuditi, moram pa pripomniti, da je bila domačinom očitno vedno dobro znana.

Tretja črta je prav tako sklenjena vrsta strojničnih bunkerjev, ki se spušča z vzpetine Pretovč pred Gorenjo vas, na drugi strani Sore pa se od Trate vzpenja na

Žirovski vrh. Njen sestavni del so tri topniške utrdbe, ena pred Gorenjo vasjo, dve pa na nasprotni strani Sore pred Trato.

Sodeč po nemških načrtih, je četrta, nekoliko krajša obrambna črta v loku tekla tudi izza Gorenje vasi, nadzorujoč cesti v Škofjo Loko in Horjul. Vendar ostalin te črte doslej še nisem lociral. Pač pa so jasno vidni zadnji pehotni bunkerji tik pred Škofjo Loko ter pri odcepu za Ljubljano in Kranj nasproti nove bencinske črpalke.

TIPI UTRDB

V naštetih obrambnih črtah ob Poljanski Sori najdemo štiri glavne vrste utrdb. Sklenjene obrambne črte so sestavljene iz posameznih strojničnih bunkerjev (pill-box) dveh tipov. Del prve sklenjene črte sestavljajo pehotni bunkerji, katerih prednja stranica se lomi v nekakšno prizmo, v katere stranicah sta strelni lini, zaščiteni z jekleno ploščo. Preverjeno poteka črta takšnih bunkerjev ob vznožju Žirovskega vrha od Žirov do Sovodnja.

Za drugo sklenjeno črto, ki poteka po pobočjih oziroma slemenih Hlavčih Njiv in Žirovskega vrha, pa je značilna polkrožna vzboklina ali celo stolpič na sprednji strani, torej na strani, obrnjeni k nasprotniku. Vanj je vgrajena polkrožna okrepljena železna plošča s tremi okroglimi strelnimi odprtinami. Prav ta polkrožna železna plošča s tremi odprtinami se zdi kot nekakšen zaščitni znak tega odseka Rupnikove linije. Najdemo jo kot osrednji element strojničnih gnezd ali kot opazovalno točko in dodatno protipehotno obrambo v okviru večjih artilerijskih utrdb. Ta polkrožni stolpič s ploščo s tremi okroglimi odprtinami predstavlja verjetno tudi enega od rezultatov ogleda čeških utrdb leta 1937, ki mu je sledil uvoz jeklenih delov za utrdbe iz Češke. Po Kaufmannu so jih, da bi se izognili zapletom z državami sil osi, iz Češke uvažali preko Romunije. Večina strojničnih bunkerjev ima stolpič oziroma izboklino le na prednji strani, nekateri pa tudi na zadnji.

Tretja vrsta utrdb so utrdbe, ki jih najdemo v dolinah ob glavnih komunikacijah, torej na predvidenih smereh glavnega nasprotnikovega udara. Na njih se polkrožni ali celo krožni stolpič pojavi le kot dodatek glavnemu delu utrdbe, v katerem so bili nameščeni protitankovski topovi. V nasprotju z italijanskimi so te utrdbe zgrajene po starem sistemu, torej z vsemi prostori v okviru ene same stavbe. Po navadi so bile bojne enote v zgornji, bivalni prostori pa v spodnji etaži. Posebnost teh utrdb je dvojna betonska obloga. Vrhnja plast betona je imela vgrajene železne spirale, ki naj bi ublažile učinek zadetkov. O tem, ali se je to tudi v resnici obneslo, žal nimam poročil.

Četrta zvrst so slemenske utrdbe. Ena se nahaja na Golem vrhu na grebenu Žirovskega vrha, druga na vrhu Hlavčih Njiv. Po navedbah Bena Kavčiča pa se na severnem delu grebena Žirovskega vrha, verjetno na Hrastovem griču, nahaja še ena nedokončana utrdba tega tipa. Na površini je videti le dva artilerijska bloka, ki imata na čelni strani dve okrogli strelni odprtini velikega premera, ob strani pa že opisano značilno polkrožno izboklino s tremi okroglimi linami za strojnico oziroma opazovanje. Bloka si stojita kakih petdeset metrov narazen, iz njiju pa vodijo po obodu pravokotnega navpičnega jaška stopnice kakih dvajset metrov navzdol, nato pa se po vodoravnem hodniku prispe do spleta hodnikov in dvoran, izdolbljenih v pravokotno mrežo. V njej najdemo tudi velike betonske cisterne za vodo. Še eno posebnost velja omeniti: na teh utrdbah lesenih oblog za ulivanje cementa na notranji strani niso odstranili, marveč so jih pustili kot izolacijo pred mrazom. Kjer jih niso odstranili pozneje, so se zelo dobro ohranile.

Te utrdbe so na prvi pogled edine na tej strani nekdanje meje, katerih zgradba kaže modernejšo strukturo, torej ločitev bojnih enot od ostalih delov utrdbe. Točneje, edine doslej evidentirane. Ob pregledovanju Denkschrifta sem namreč odkril načrt za utrditev Vrha Svetih Treh Kraljev iz leta 1937. Gre za dragocen dokument, in če bi bil načrt izveden, bi ta romarska in izletniška točka postala eden najbolj utrjenih vrhov v vsej obrambni črti, če ne celo v tem delu Evrope. Načrt je predvideval vhod na vzhodnem pobočju ter veliko podzemno kasarno takoj za vhodom ter sklop bojnih položajev (bunkerjev) okrog vhoda. Od tod naj bi vodil hodnik do križišča v središču hriba in od tod do štirih preostalih sklopov bunkerjev, po enega na severnem, zahodnem in južnem pobočju ter enega pod samim vrhom. Skupno naj bi ta trdnjavski kompleks štel petnajst, skupaj z dvema utrjenima vhodoma pa celo sedemnajst bojnih položajev.

Jugoslovansko poveljstvo pa je leta 1940, verjetno zaradi finančnih omejitev, ta načrt drastično zmanjšalo. Od prvotnega načrta sta tako ostala vhod in podzemna bivališča na vzhodni strani hriba in dva bojna položaja na zahodni. O tem, koliko je bilo dejansko zgrajenega, pa mi do tega trenutka še ni uspelo preveriti. A tudi če je bil izveden le ta reducirani načrt, lahko govorimo o za takratne čase najsodobnejši utrdbi. Slutim pa, da bi nekaj podobnega utegnili veljati tudi za utrdbo nad cesto pred Gorenjo vasjo. Kje se skriva vhod vanjo, bi bil vsekakor zelo dobrodošel podatek, saj utegne skrivati razsežnejši splet podzemnih hodnikov.

Ko že naštevamo tipe utrdb, omenimo še eno posebnost, namreč topniško kaverno na Hlavčih Njivah, ki sem jo, kot rečeno, označil kar za Kaufmannovo kaverno. V njej so drug za drugim nanizani štirje topniški položaji, strelne line pa so velike štirikotne odprtine, zelo netipične za ta del Rupnikove linije. Glede na ogled terena in navedbe v nemškem zborniku domnevam, da je to edina utrdba tega tipa.

Omenimo še infrastrukturo, ki naj bi omogočila zgraditev in vzdrževanje teh utrdb. Skoraj izza vsake od naštetih črt je speljana cesta, ki naj bi jo oskrbovala, na Žirovskem vrhu pa je bila na vzhodni strani vzdolž grebena speljana celo ozkotirna železnica. Ta se je po pripovedovanju domačinov ohranila do šestdesetih let prejšnjega stoletja, del trase pa je danes predelan v sprehajalno oziroma kolesarsko stezo.

USODA IN PRIHODNOST TEH UTRDB

Kot poroča Zvezdan Marković, so Italijani splošni napad na Jugoslavijo načrtovali za 11. april 1941. Pred tem je osmega in devetega aprila prišlo le do prask med izvidniškimi oddelki. Osmega naj bi bili omembe vredni boji na Blegošu, zatem pa so jugoslovanski graničarji v protinapadu celo vdrli v Cerkno. Desetega so bili Italijani obveščeni, da se je zaradi nemškega prodora na jugoslovanski strani že začel razpad, pa vendar so s strahom pričakovali jutra naslednjega dne, ko naj bi se začel splošni napad. Ko pa se je ta začel, o kakem resnem odporu ni bilo več govora. Zaradi naglega prodora druge nemške armade je bila moč mogočnih jugoslovanskih utrdb tako rekoč čez noč popolnoma izničena.

Da bi utrdbe vendarle še lahko služile svojemu namenu, so se bali predvsem Nemci, ki so med drugo svetovno vojno zaminirali vhod v podzemni svet Žirovskega vrha. Na jugu, nad Reko, pa so utrdbe Rupnikove črte in Primorskega zidu povezali v nov obrambni sistem, tako imenovano Črto Ingrid. Ta naj bi jih leta 1945 varovala do prihoda Angležev, katerim so se nameravali vdati. Vendar jo je jugoslovanska armada v hudih in krvavih bojih za Reko prebila.

Ob neurejenih odnosih z Italijo so postale po vojni mnoge utrdbe Primorskega zidu žrtev maščevanja in preventivnih miniranj. Na vojaško uporabo utrdb Rupnikove linije pa verjetno nihče ni več pomislil. Ostale so pozabljene in po svoje je sreča, da niso bile nikomur na poti in da so zgrajene robustno, saj bi sicer gotovo že popolnoma izginile pod bujnim gozdnim rastjem, ki jih uspešno skriva.

Skoraj zagotovo pa se bo, podobno kot za Soško fronto, počasi obudilo tudi zanimanje zanje. Sam mislim, da so lahko zanimivi tudi za tiste izletnike, ki jih v te kraje sicer privabljajo druge znamenitosti in naravne lepote. Toliko večja zanimivost pa so gotovo za ljudi, ki jih posebej zanimajo obrambne zgradbe. In sprehajanje po svetovnem spletu mi je dalo misliti, da tudi takšnih ni tako zelo malo.

Po svoje je zgovoren primer avstrijskih trdnjav iz prve svetovne vojne na visoki alpski planoti Lavarone. Najprej so jih uničile italijanske granate, med vojnami pa še potreba Musolinijeve Italije po železu. Potem ko so iz njih pobrali trojne plasti jeklenih traverz, so se namreč sesedle same vase. Le za eno se je zavzel sam kralj in današnje dni je dočkala skoraj nedotaknjena, preurejena v muzej, ki vsako leto pritegne veliko množico obiskovalcev. Ob nedavnem obisku pa sem lahko opazil, da so kar tri od teh trdnjav zaprte zaradi obnove. Seveda ne gre za pravo obnovo, saj bi ta terjala neznanska sredstva. Na eni strani zapirajo popolnoma uničene dele, na drugi pa čistijo tiste dobro ohranjene, skratka trdnjave pripravljajo za organizirane turistične ogleda. Glavni turistični adut teh krajev so sicer gore in smučanje, a prav trdnjavam gre zasluga, da turistov tu ne manjka niti poleti.

Zato sem prepričan, da bodo v bližnji prihodnosti tudi utrdbe Rupnikove linije ali vsaj nekatere med njimi, očiščene grmovja in ustrezno označene, zagotovo postale krajevna turistična atrakcija ter hkrati nepogrešljiv del vseh seznamov velikih evropskih utrdbenih črt. Še prej pa bo treba veliko teh utrdb šele odkriti: tako njihovo lokacijo kot tudi ustrezne vire o njih.

Viri: Joe Kaufmann, *Fortress Europe*; nemški zbornik *Denkschrift über die jugoslawische Landesbefestigung*, 1941(?); Zvezdan Marković, *Rupnikova linija*, geslo in članek v *Enciklopediji Slovenije*; načrti iz zbornika *Denkschrift* (brez copyright); fotografije Aleksander Jankovič.

Pripis uredništva: Članek Aleksandra Jankoviča je prvo večje besedilo o Rupnikovi liniji, napisano in objavljeno v Sloveniji. Doslej smo poznali le istoimensko geslo v *Enciklopediji Slovenije*, ki pa je kot vsak enciklopedični članek bolj sumarne narave.

Pojasnilo: Posnetki dokumentov na naslednjih 15 straneh so slabe kakovosti. Gre za digitalizirane verzije fotokopij, izvirniki nam zaenkrat še niso dostopni.

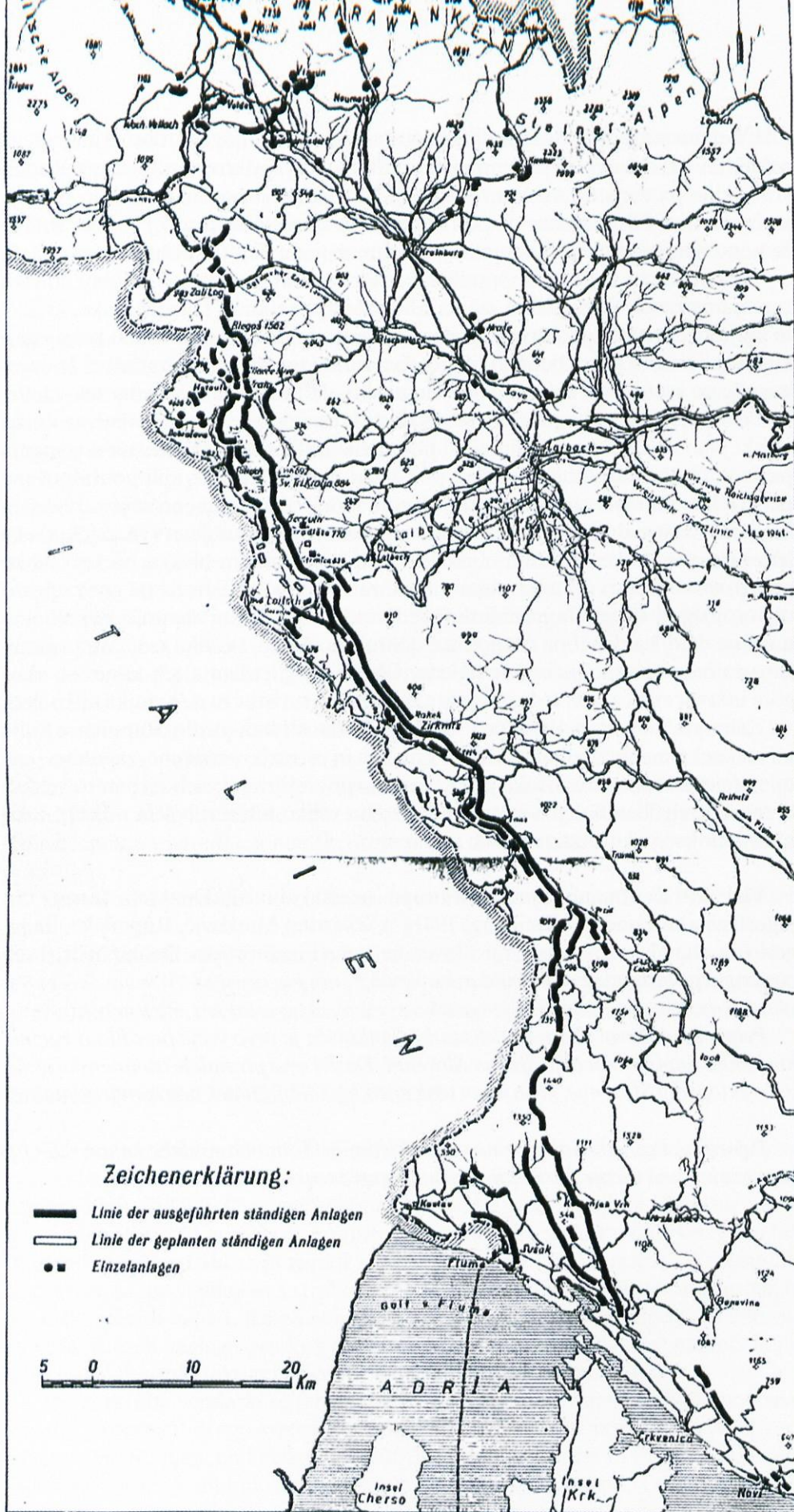

Bild 65
Die Befestigungen an der Westgrenze gegen Italien

Nemški zemljevid Rupnikove
linije (vir: Denkschrift)

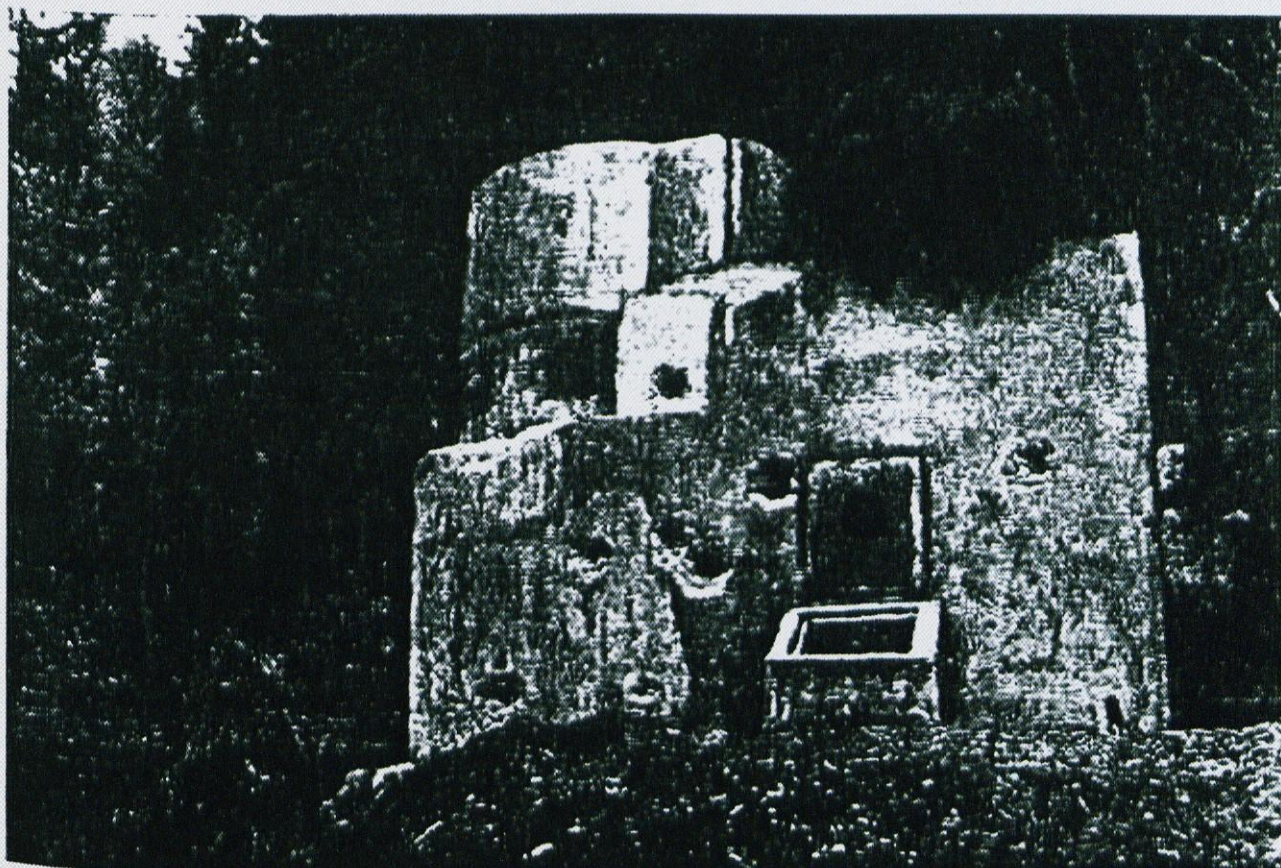
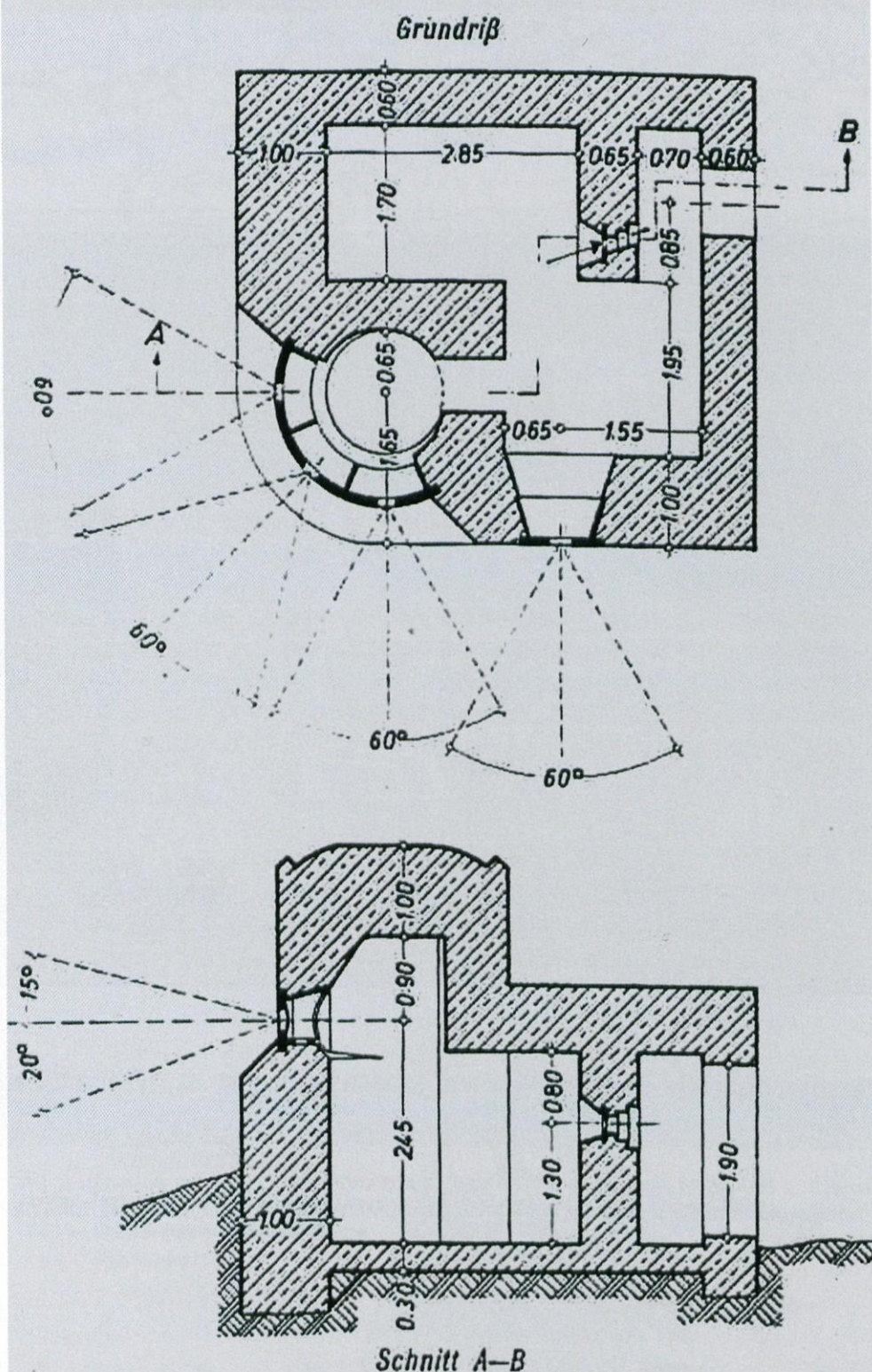

Bild 46 a

M. G.-Stand mit Panzerscharten in verschiedenen Höhenlagen bei Unterdrauburg

Bunker s strojničnim položajem v značilnem stolpiču in strelno lino za protitankovsko puško na posnetku iz leta 1941. Opazni so sledovi obstreljevanja. Bunker je verjetno stal blizu Dravograda, vendar je skoraj identičen tistim ob Rapalski meji (vir: Denkschrift)

Načrt strojničnega bunkerja s
tipičnim stolpičem za strojnico
in strelno lino za proti-
tankovsko puško
(vir: Denkschrift)

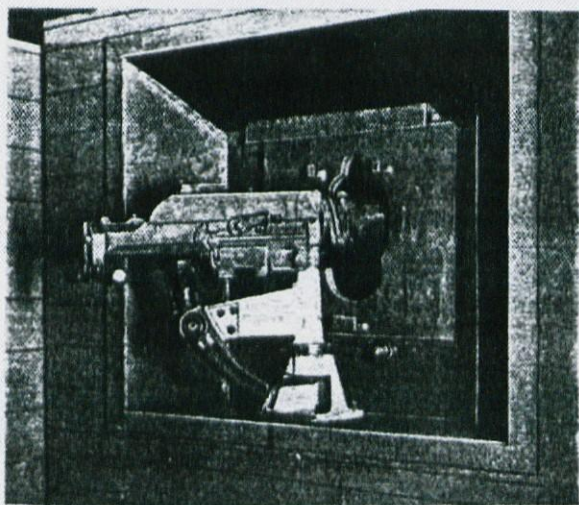

Bild 183

M. G. Schartenlafette für 7,9 mm f. M. G. M. 7/12 (Schwarzlose),
in Stahlplatte eingebaut

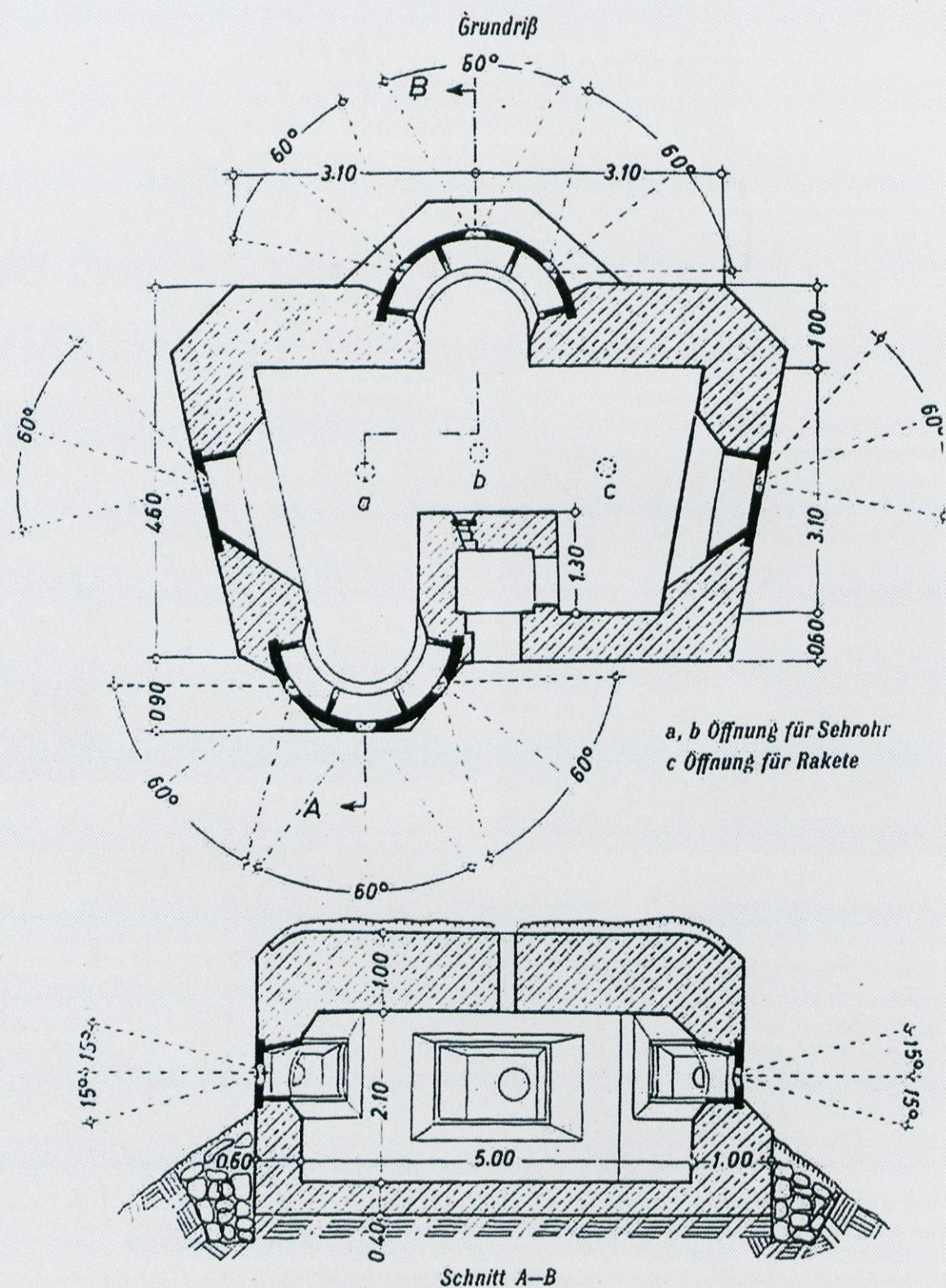

Bild 225

Ent getarnter M. G. Stand an der italienischen Grenze

Namestitev strojnice (na sliki je star avstroogrski mitraljez Schwarzlose) v bunkerju Rupnikove linije. Viden je tudi lesen opaž, ki so ga v utrdbah pustili kot zidno oblogo oziroma izolacijo (vir: Denkschrift)

Bunkerji so bili zakamuflirani na različne načine. Tale posnetek strojničnega bunkerja predelanega v ovčjo stajo je nastal nekje na severnem delu Rupnikove linije (vir: Denkschrift)

M. G.-Stand mit zwei dreifachen gebogenen und zwei einfachen Panzerscharten

Načrt dvojnega strojničnega bunkerja (z dvema linama za protitankovsko puško) na Hlavčih Njivah (vir: "Denkschrift")

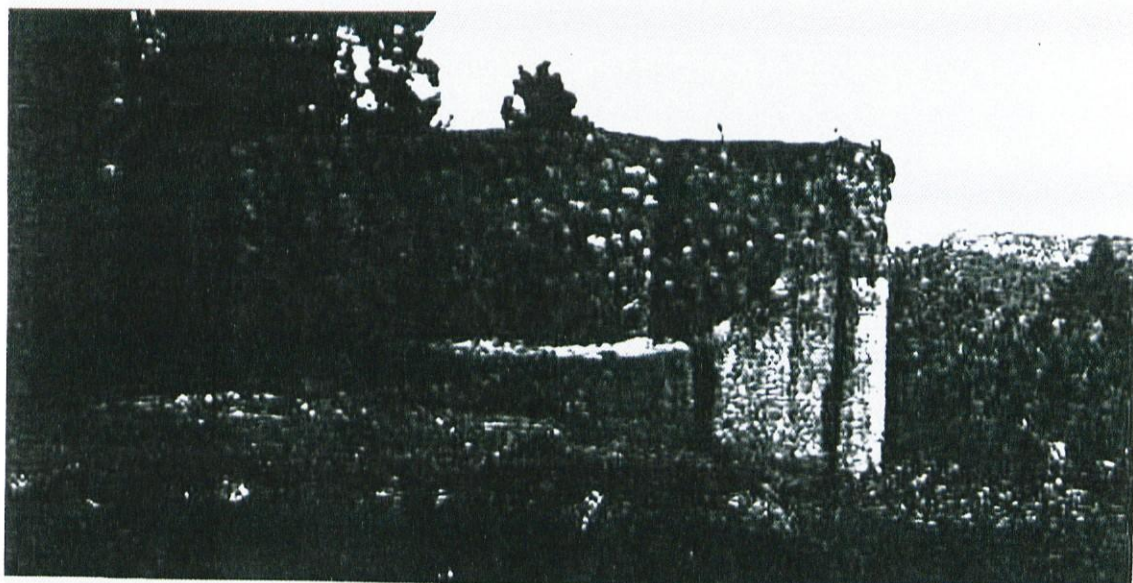

Bild 45 a

M. G.-Stand mit zwei dreifachen gebogenen und zwei einfachen Panzericharten
am Hlavče Njive (italienische Grenzfront)

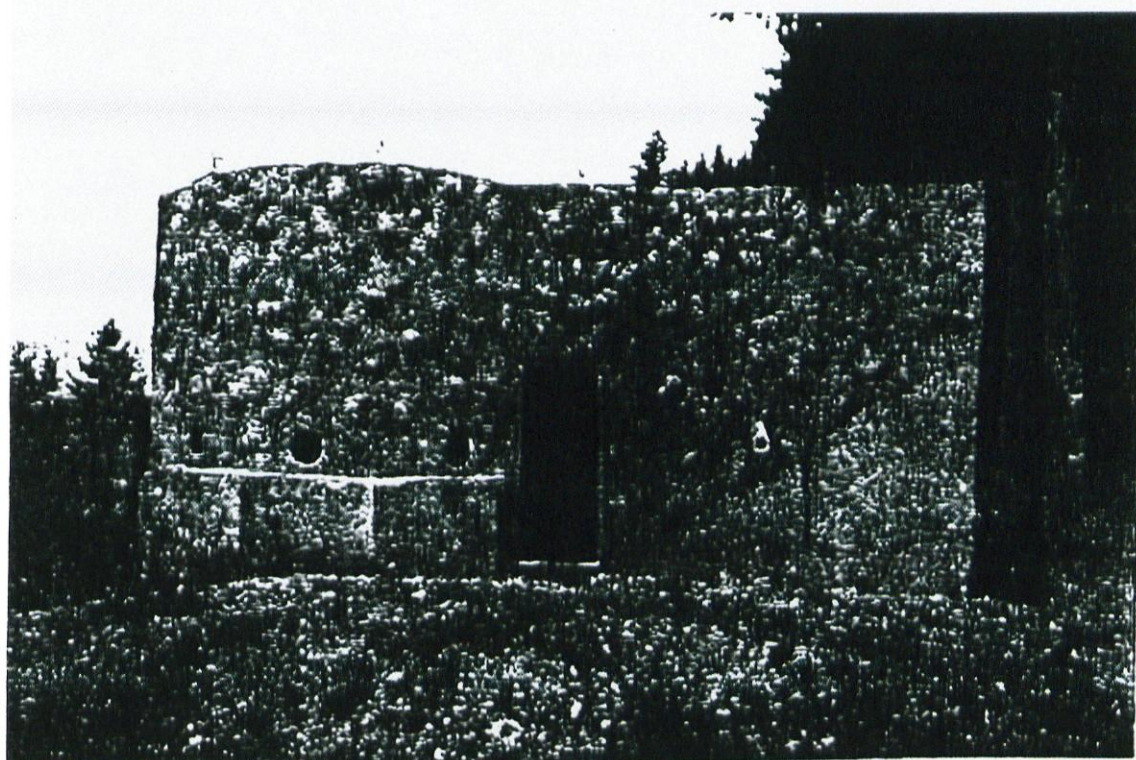
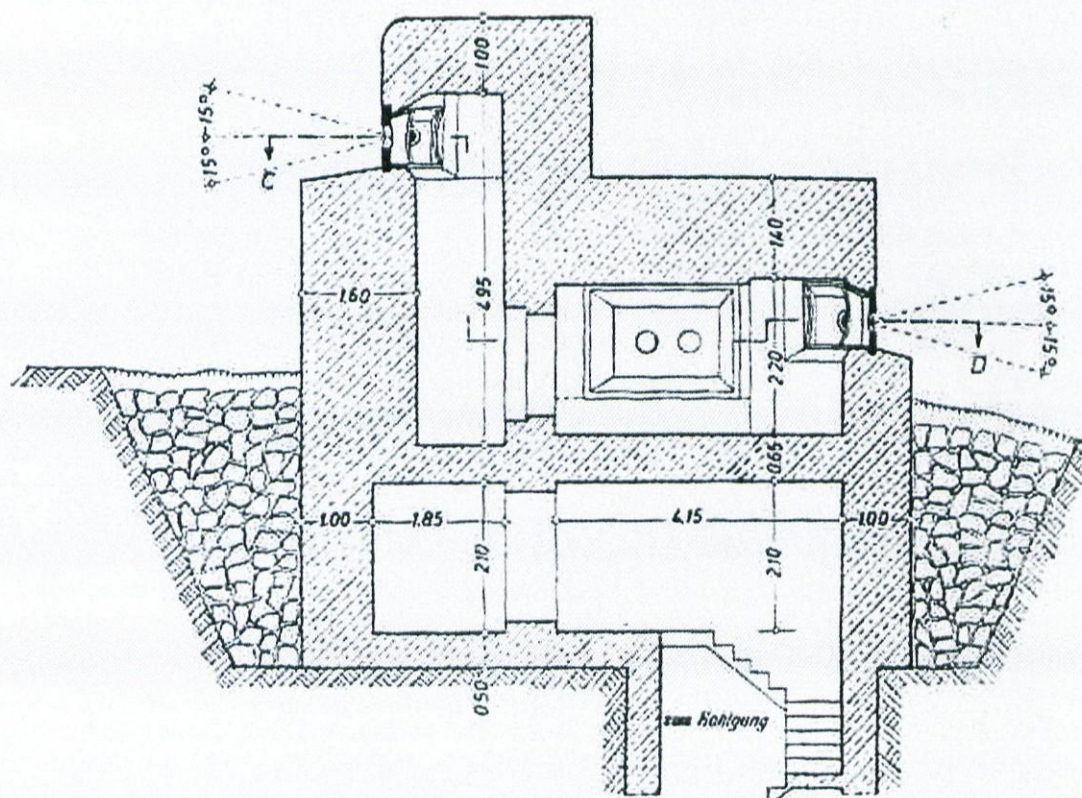

Bild 45 c

Rehlseite des Kampfstandes zu Bild 45

*Prednja in zadnja stran dvojnega strojničnega bunkerja na Hlavčih Njivah na posnetku iz leta 1941
(vir: Denkschrift)*

Schnitt A—B

Noch: Bild 53 a

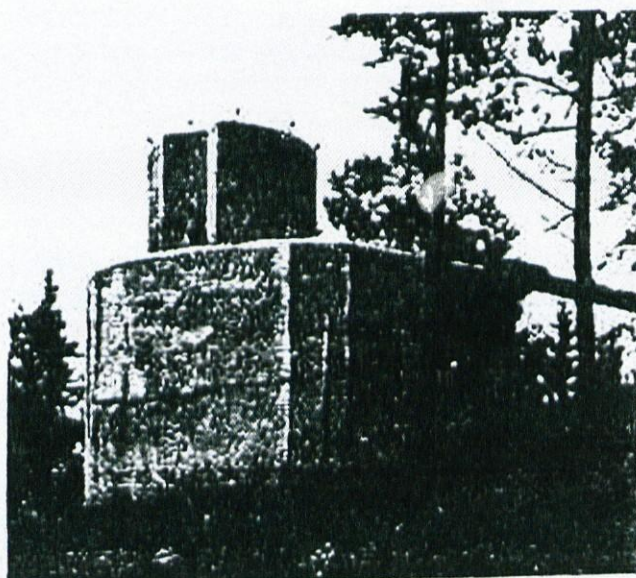
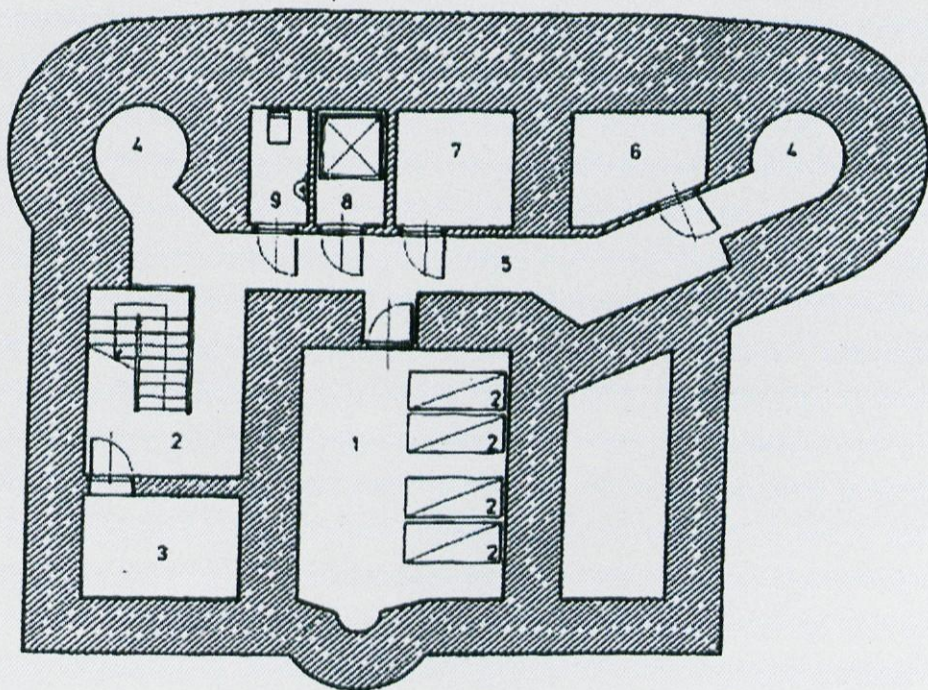
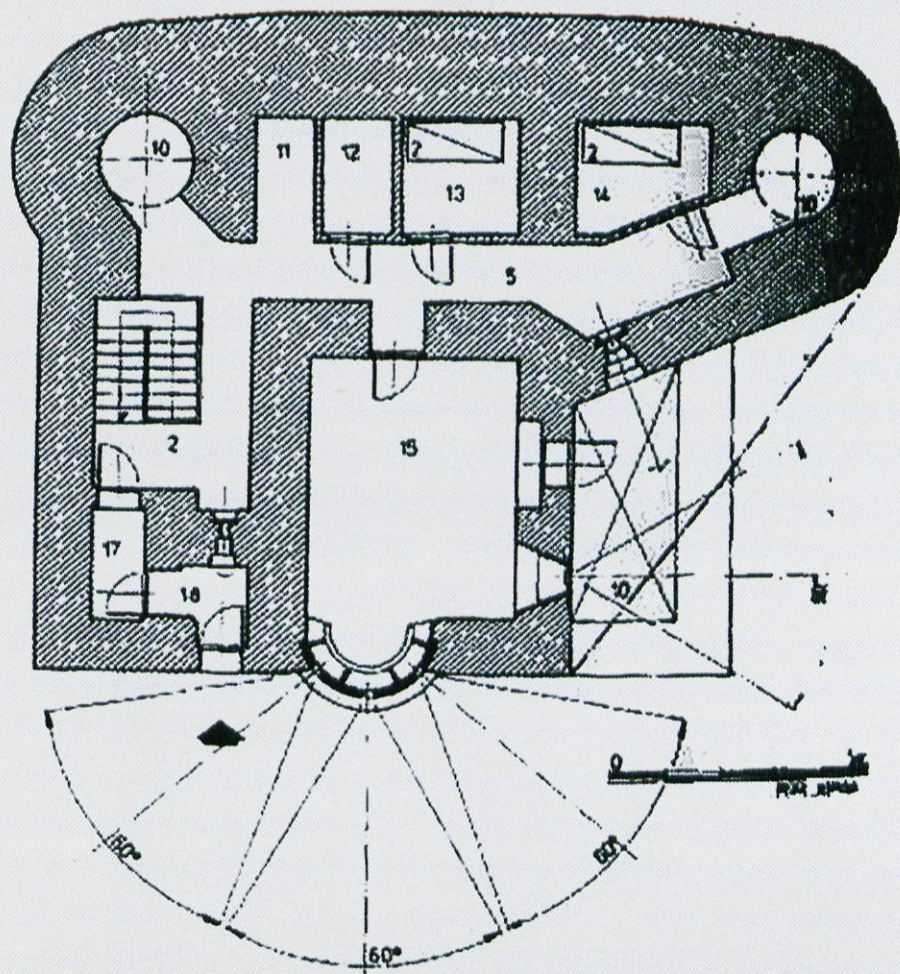

Bild 53 b

Zweigeschossiger M. G.-Stand mit Betonturm und Hohlgaßanschluß
am Hlavče Njive an der italienischen Grenzfront. Vorderansicht

Eden od dveh artilerijskih stolpov utrdbe na vrhu Hlavčih Njiv posnet 1941 (vir: Denkschrift)

Trdnjava pred Trato (vir: Joe Kaufmann, Fortress Europe)

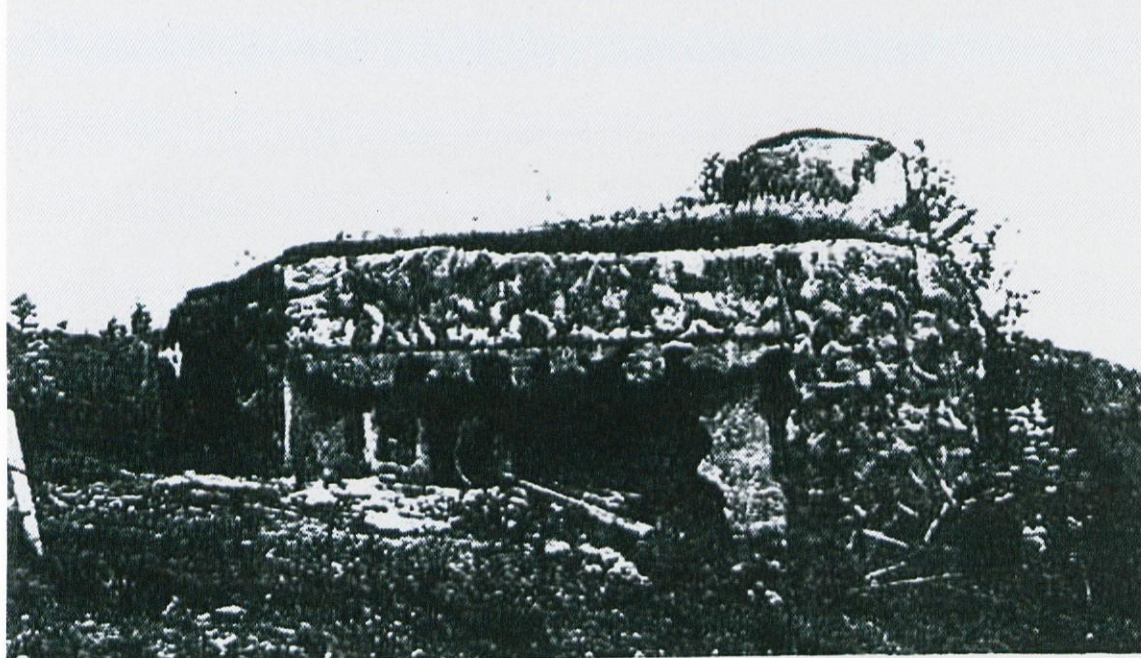

Bild 56 c

Ansicht der Flankierungsanlage mit Pat. und M. G.-Scharten zu Bild 56

Bild 56 d

Rechtsseite zu Bild 56

Trdnjava pred Trato na nemških posnetkih iz leta 1941 (vir: Denkschrift). Danes je popolnoma prerasčena z gozdom

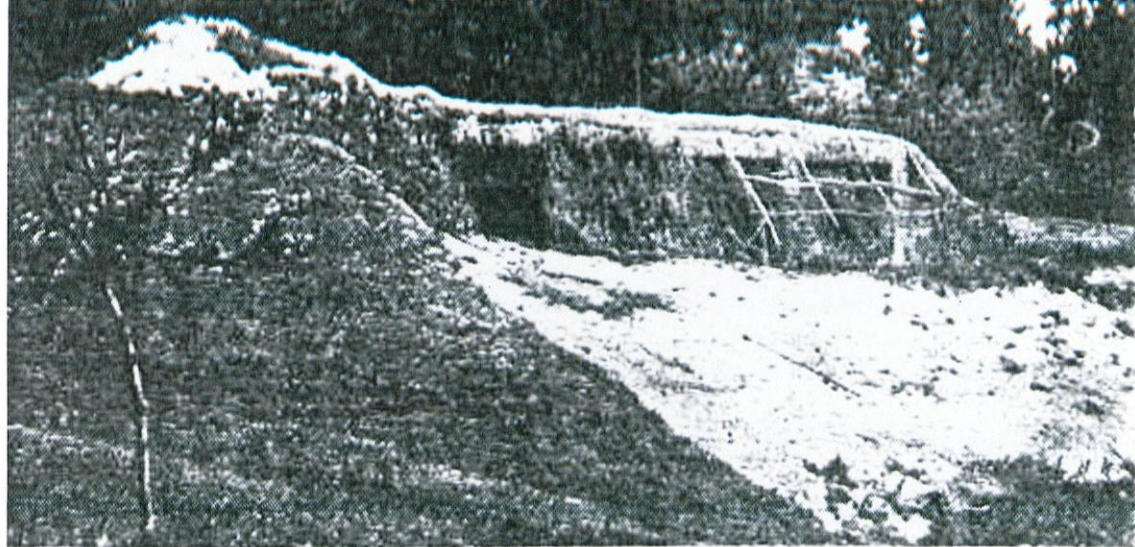

Bild 57b

Geichunkafematte für 4 — 10,5 cm Haubinen
bei Trata an der italienischen Grenzfront

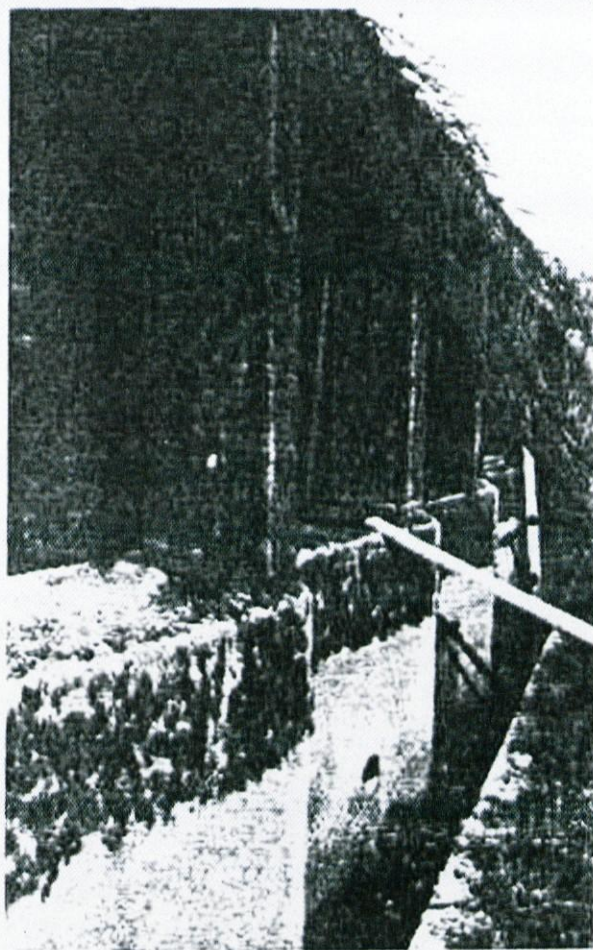

Bild 57c

Ansicht der Schußöffnungen und des Hülsengrabens zu Bild 57

Dva posnetka »Kaufmannove kaverne« iz leta 1941 (vir: Denkschrift oziroma Joe Kaufmann)

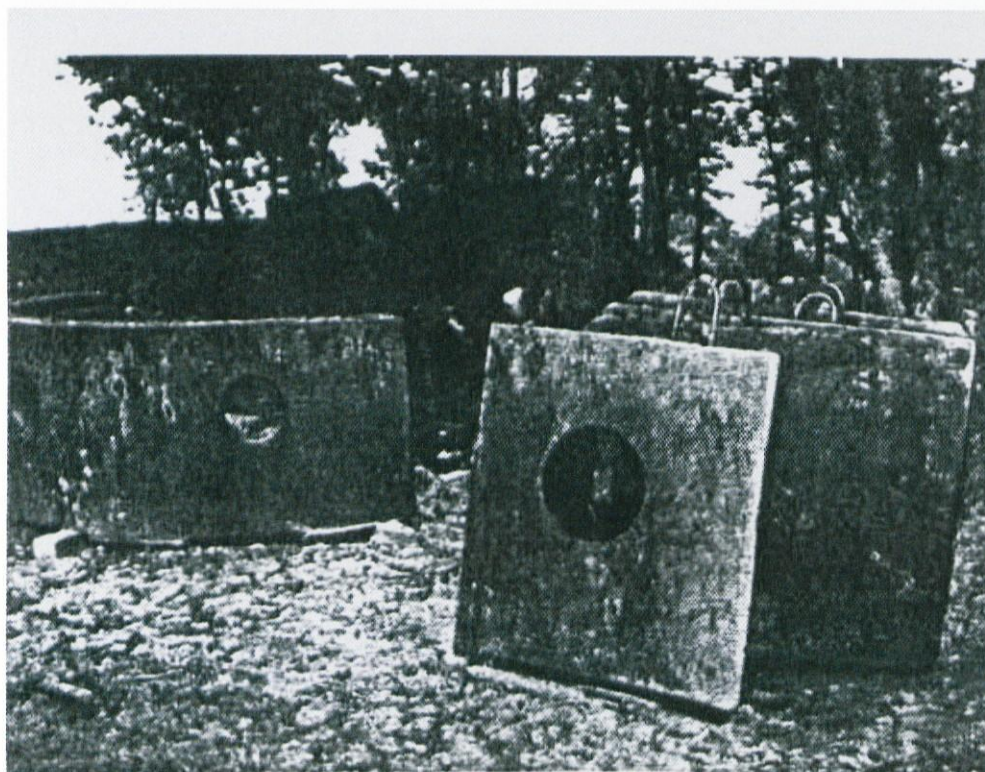

Bild 185

Panzerplatten P 1 und P 3, noch nicht eingebaut

Jekleni deli strelnih lin, ki so ostali nevgrajeni. Posnetek je verjetno nastal na nedokončani trdnjavi na Hrastovem griču na grebenu Žirovskega vrha (vir: Denkschrift)

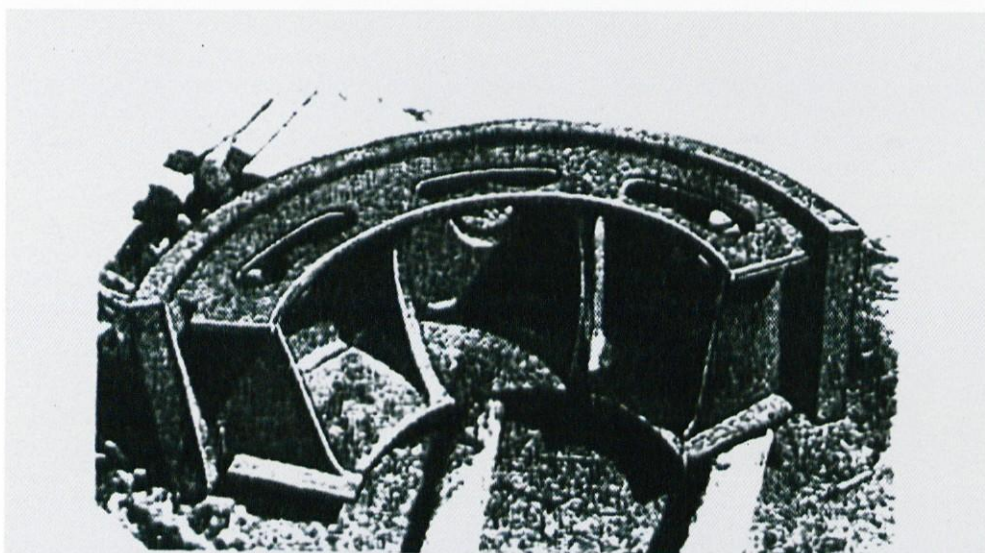

Bild 190

Panzerplatte P 3, noch nicht eingebaut, der durchlöchernte Bodenteil liegt oben

Okrepljena polkrožna jeklena plošča s tremi okroglimi strelnimi linami, ki je nekakšen zaščitni znak Rupnikove linije. Tale na posnetku iz leta 1941 je ostala nevgrajena. Posnetek je bil verjetno narejen na nedokončani utrdbi na Hrastovem griču na grebenu Žirovskega vrha (vir: Denkschrift)

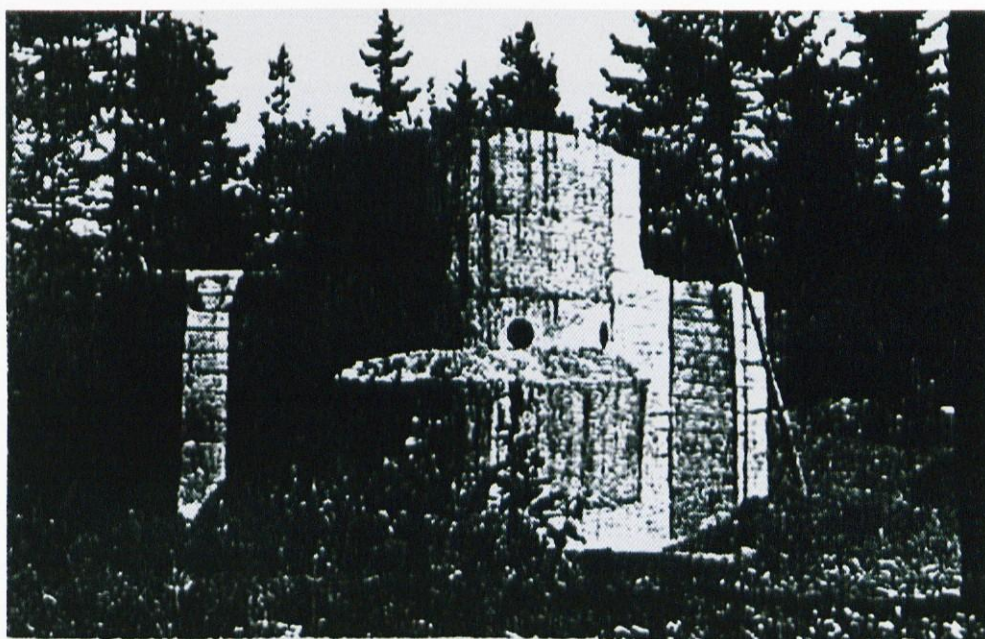

Bild 76

M. G. Kasematte mit Betonturm auf dem Goli Vrh (ungetarnt)

Posnetek strojničnega bunkerja na Golem vrhu na grebenu Žirovskega vrha iz leta 1941 (vir: Denkschrift)

Bild 77

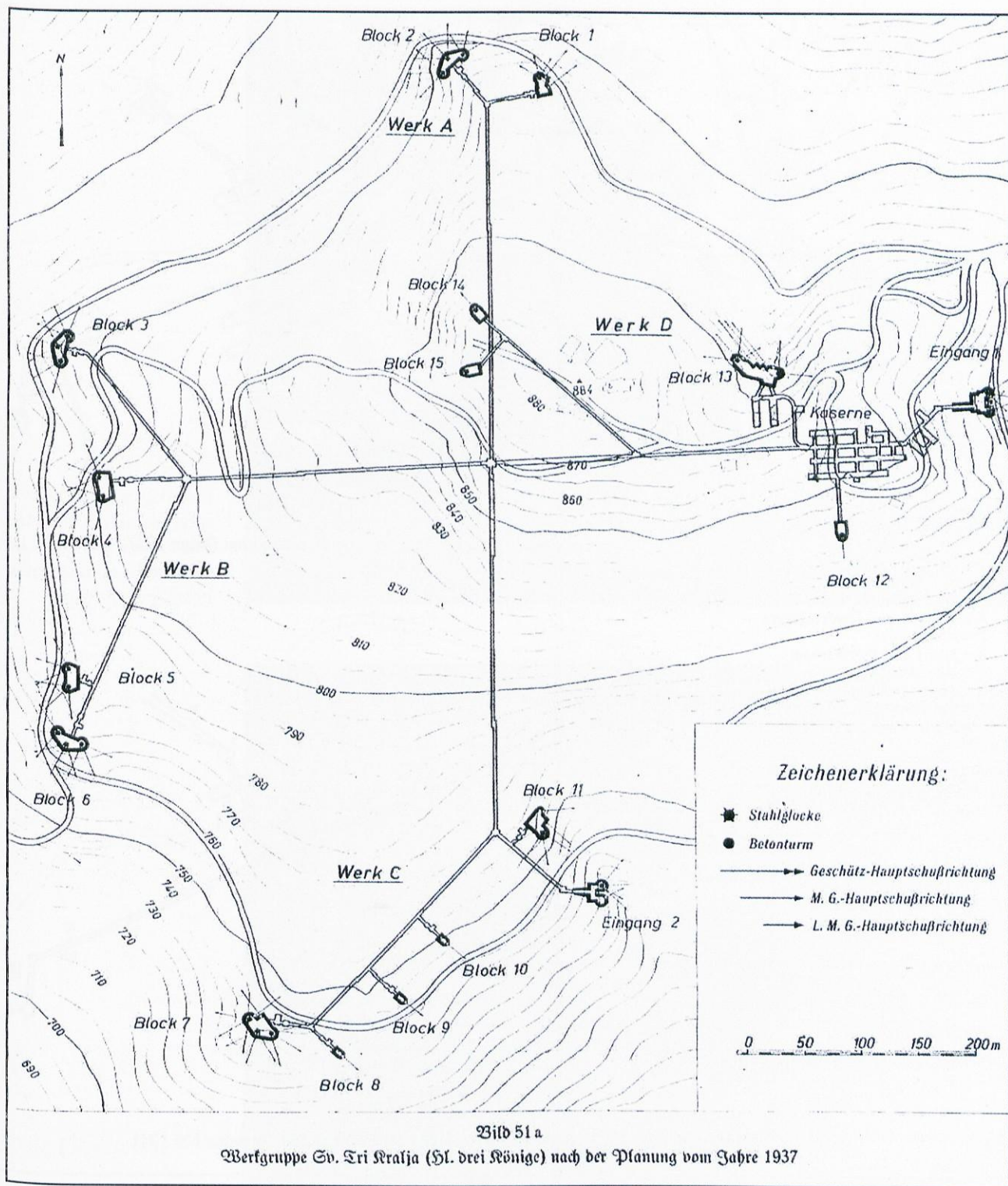
M. G. Kasematte mit Betonturm auf dem Goli Vrh (getarnt)

Zakamufliran bunker s strojničnim stolpičem in lino za protitankovsko puško na Golem vrhu na grebenu Žirovskega vrha. Domnevati je, da naj bi bili po končanju del tako zakopani oziroma prikriti prav vsi bunkerji. Posnetek iz leta 1941 (vir: Denkschrift)

- 7 = Inf.-Munitionsmagazin M 2
8 = Signalmunition
9 = Haupthöhlgang zu den Unter-
kunks-, Wirtschafts- und
Maschinenräumen sowie zum
Eingang
10 = Ausweicheinschiebe
11 = Minenkammer

Treppenschächte mit den unmittelbar anschließenden Hohlgängen
und Hohlräumen der Werkgruppe Goli Brb nach Bauplänen vom Jahre 1941

118

Načrt iz leta 1937 za utrdbo na Vrhcu Svetih Treh Kraljev. Kasneje so zaradi pomankanja denarnih sredstev in časa načrt oklestili na skromnejšo trdnjavo z dvema artilerijskima stolpoma, podobno tistima na Žirovskem vrhu in Hlavčih Njivah, vendar je do začetka vojne niso dokončali

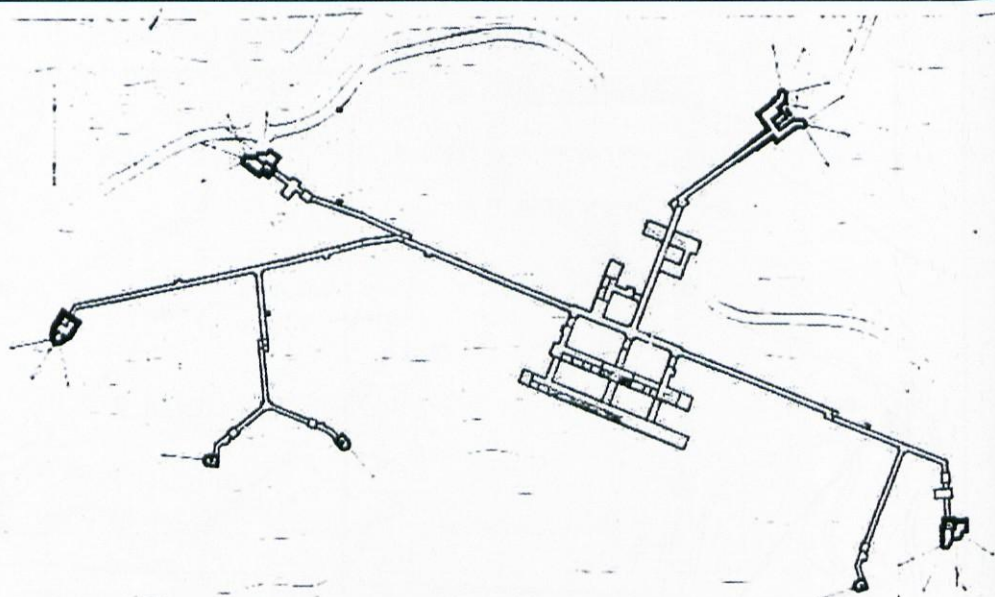

Bild 81a

Ausbauplanung der Wertgruppe Strmica vom Jahre 1937

- 1 = Eingang
- 2 = Treppenschacht zu den Kampfständen
- 3 = Hohlgangsstreiche
- 4 = Kraftanlage
- 5 = Filterraum
- 6 = Wasser- und Treibstofflager
- 7 = Unterkünfte
- 8 = Küche und Vorratsraum
- 9 = Minenkammer
- 10 = Minenzündraum
- 11 = Ausweiche
- 12 = Gasschleuse

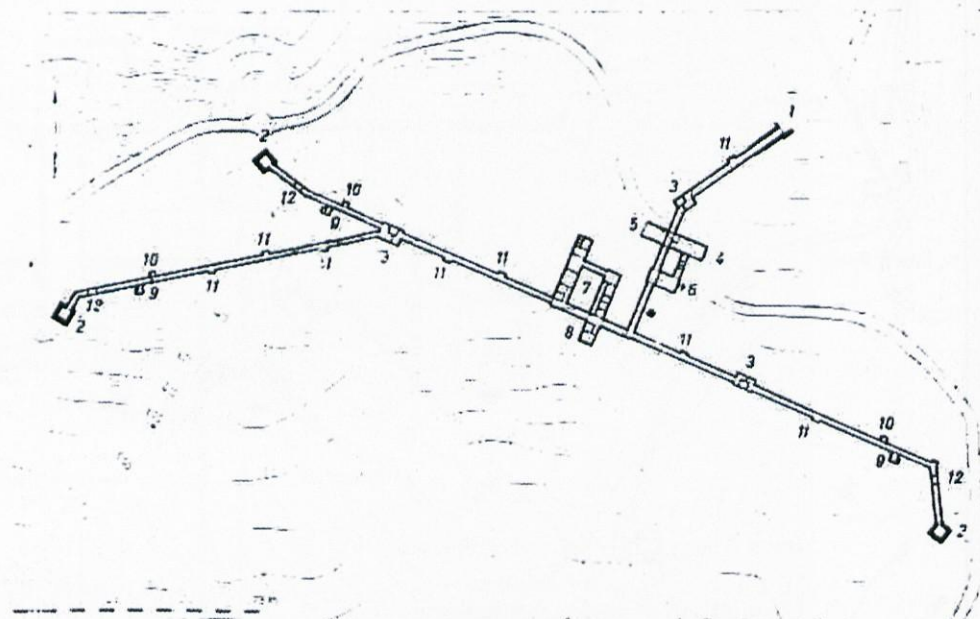

Bild 81b

Fertiggestellte Anlagen der Wertgruppe Strmica bis 1941

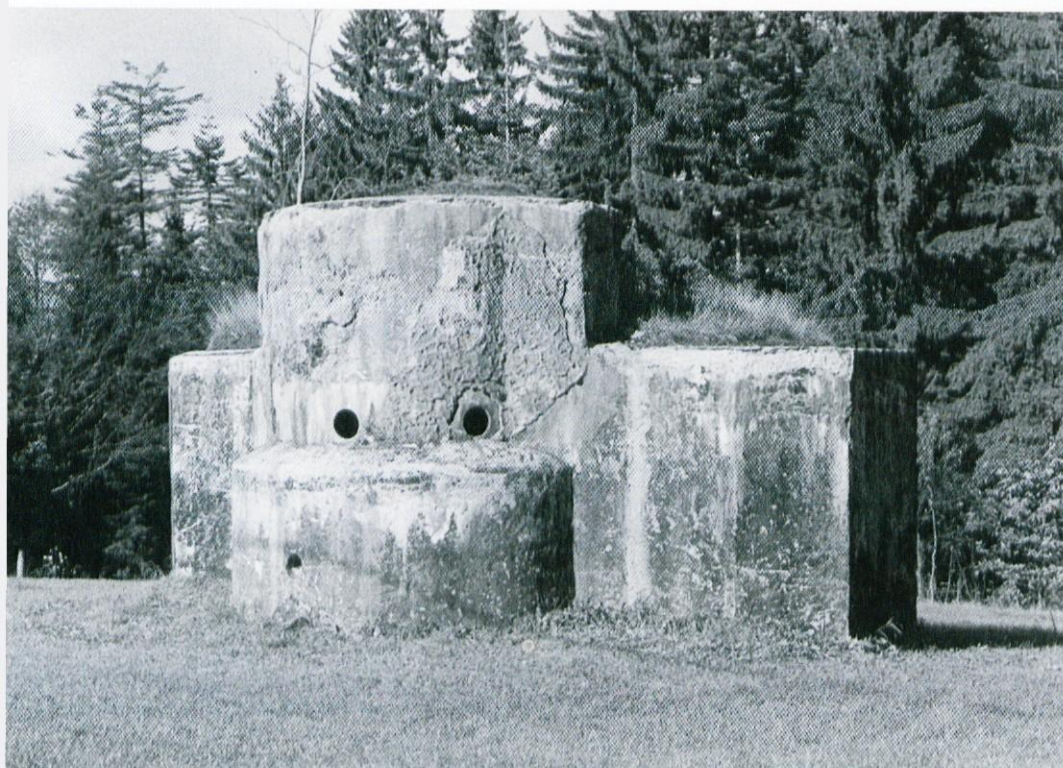
Zanimiva primerjava med prvotnim načrtom za trdnjavo na Strmici nad Logatcem iz leta 1937 in njeno precej okleščeno verzijo iz leta 1941 (vir: Joe Kaufmann oziroma Denkschrift)

*Eden od obeh artilerijskih
stolpov na Golem vrhu
(Žirovski vrh); ker sta povsem
zaraščena, ju ni mogoče
fotografirati v celoti*

*Nedokončani strojnični
bunker na grebenu Žirovskega
vrha (Javorč)*

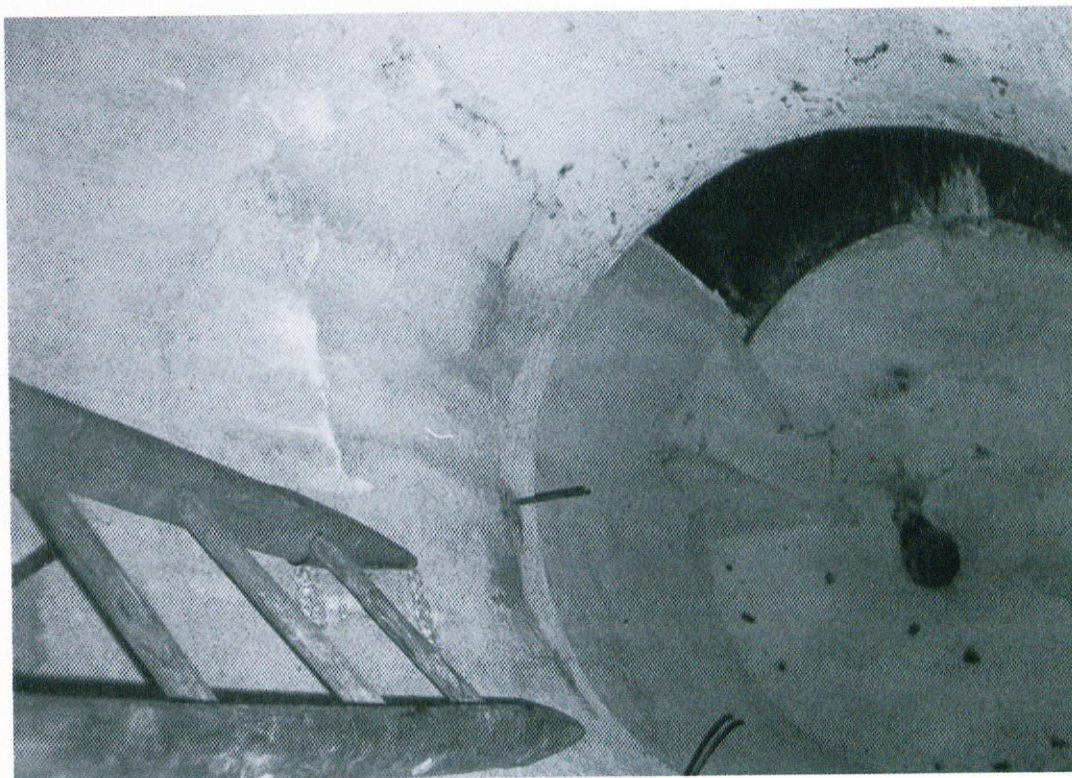

Tipični strojnični bunker s polkrožnim stolpičem in tremi strelnimi linami; stoji nedaleč od lovskega doma na Javorčju (Žirovski vrh)

Notranjščina utrdbe pred Trato; strelna lina za protitankovski top oziroma za njegovega merilca, s sledovi sodobne obljudenosti

*Notranjost stolpiča s
strojničnim položajem v utrdbi
pred Trato; jeklena oklepna
plošča s tremi linami je enaka
tistim v manjših strojničnih
bunkerjih*

*Notranjščina utrdbe pred
Trato, bojni položaj za proti-
tankovski top; sodobne sledi
pričajo, da utrdba le ni
povsem opuščena*

*Utrdba pred Gorenjo vasjo; ko
bo odkrit vhod, se utegne
razkriti zanimiva, morda
precej razsežna notranjščina*

*Strojnični bunker nad Trato;
čas ga je dobro zamaskiral,
sicer pa komaj načel*

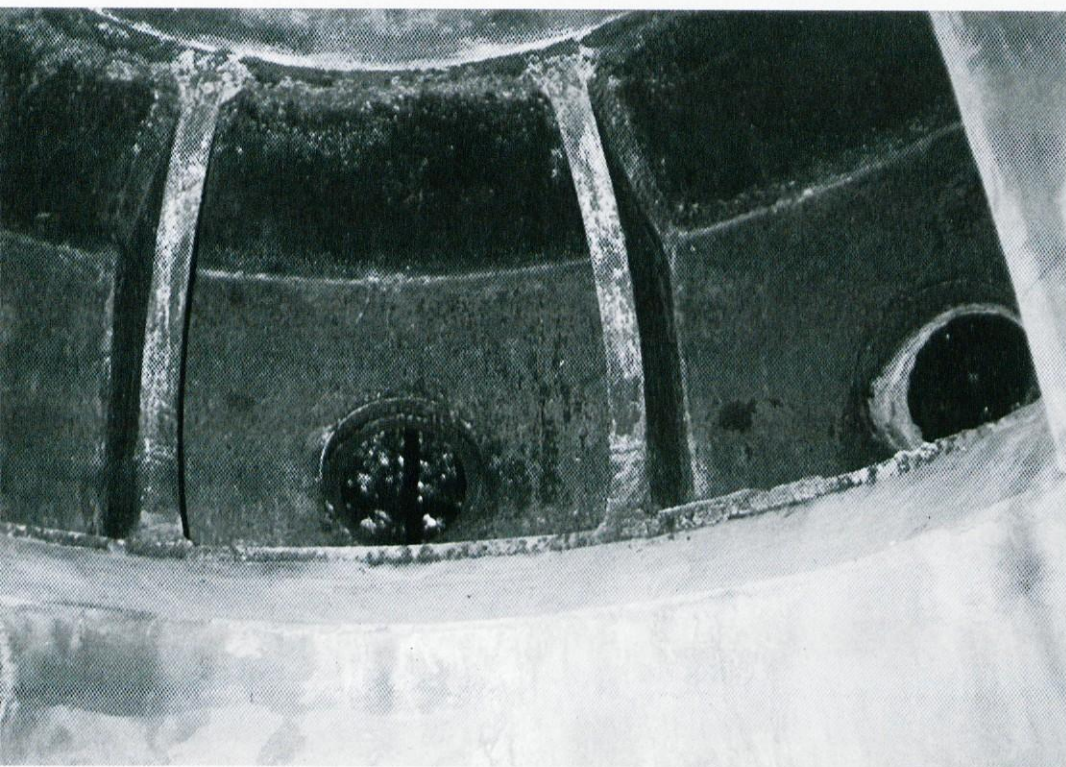
*Zadnja stran strojničnega
bunkerja na Hlavčih Njivah,
z vhodom*

*Čelna stran dvojnega
strojničnega bunkerja ob cesti
na Hlavče Njive; gre za eno
atraktivnejših utrdb, hkrati
najlažje dostopno, saj stoji tik
ob cesti*

*Stranska strelna lina v
tipičnem strojničnem bunkerju*

*Značilna, z navpičnimi rebri
okrepljena polkrožna plošča s
tremi okroglimi strelskimi
linami – zaščitni znak utrdb
Rupnikove linije na tem
sektorju*

ŽIROVSKE NARAVNE IN KULTURNE ZNAMENITOSTI

Milka Bokal

JEZIKOVNE ZANIMIVOSTI IMEN VODA NA ŽIROVSKEM

Imena voda sodijo v jezikoslovju med zemljepisna lastna imena. Le-ta poimenujejo tudi imena krajev, naselij, hribov in drugih zemljepisnih danosti. Lastno ime deluje kot individuum, kot enkratno ime in je v opoziciji do občnih imen, ki zaznamujejo množico več enot iz iste vrste. Zunanje znamenje, ki ločuje lastna in občna imena, je začetnica: občna imena se pišejo z malo, lastna imena pa z veliko začetnico. Zemljepisna lastna imena v svoji pomenski podlagi pogosto skrivajo občni, »navadni« pomen besede. Velikokrat se je njihovo jedro z glasovnimi spremembami preoblikovalo do nerazpoznavnosti ali pa so pomen besed prekrile različne jezikovne plasti; nemalokdaj pa je zemljepisno ime razvidno in pomensko sorodno z običajnimi besedami.

Veda, ki raziskuje prvotni pomen besede oziroma izvore posamezne besede, se imenuje etimologija. Pogosto se na podlagi vzporejanja besed v različnih jezikih ali jezikovnih skupinah oziroma njihovih glasoslovnih sprememb izlušči prvotno pomensko jedro besede, po vseh jezikovnih zakonih najbolj verjetno rekonstruirano obliko besede. Glasovne spremembe omogočajo tudi ugotavljanje naselitvenih tokov, skratka, etimologija je veda, s katero si včasih pomaga tudi zgodovina.

Zemljepisna lastna imena na Žirovskem potemtakem izražajo poimenovanja samo tu nastopajočih naravnih enot. Pri opisu bomo dali prednost vodnim imenom. To pa zato, ker v jezikoslovju velja, da so vodna imena (hidronimi) relativno starejša kot krajevna imena (toponimi). Pridržek se nanaša le na manjše vode. Vodne poti so služile za promet ali za orientacijo in kot take jih je bilo treba poimenovati. Naselje, ki je potem zraslo ob taki poti, je bilo že drugotno; pogosto

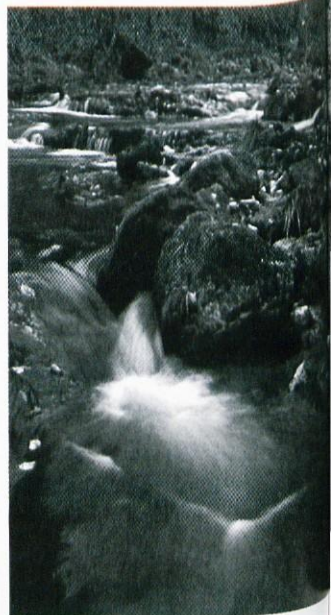

je dobilo ime kar po vodi, ob kateri je nastalo. Obravnavane bodo vse kolikor toliko znane vode na Žirovskem, za katere je bilo moč dobiti vire.

Voda oziroma reka (ta izraz zveni nekoliko papirnato, neživo, zato bo v tem sestavku rabljen kar splošen izraz voda), ki teče skozi Žiri, je vsem znana **Sora**. Slovenski jezikoslovec, etimolog France Bezlaj, v svojem delu Slovenska vodna imena (to je glavni vir za navedbo historičnih zapisov v tem sestavku; Ljubljana, 1956, A–L; 1961, M–Ž) navaja prve historične, v zgodovinskih virih izpričane zapise imena Sora. Pri vseh teh zapisih se moramo zavedati, da je zapisovalec, ki je bil pogosto neslovenskega rodu, slišal te glasove po svoje in jih tako po svoje tudi zapisal. Bezlaj je v gradivu zgodovinarja F. Kosa (Ljubljana 1902–1928) našel ime Sora že v 10. stoletju (leta 973: *ad maiorem amnem qui Zoura vocatur*; leta 989: *in Zoura fluvium*). V zgodovinskih virih se nato ime pojavi leta 1263 kot *Zevra*, *Zewer*; 1291 kot *Zaevra*, 1326 kot *an der Zaewer*, 1350 *auf der Czaewer*, v kasnejših zapisih v 15. stoletju *Zeier*, *Zewr*.

Bezlaj trdi, da je primarna slovenska oblika imena **Sovra**, kot je še ohranjeno v zgornjem toku. Jezikovno rekonstruirana oblika te besede bi lahko bila *so-vreti* in bi se tako navezovala na skupino besed, ki imajo v svojem korenu soglasniški sklop *vr* (vreti, vrelec). Beseda Sora bi tako v prvotnem pomenu imela pomen hudournik. Vendar je jezikoslovje glede take »slovenistične« razlage zadržano. Za potrditev te hipoteze bi moralo obstajati kje v slovanskem svetu občno ime »so-vra«, ki pa ni izpričano. Etimologi so razvili še eno možnost, ki besedo Sora razlaga z rekonstrukcijo besed iz predslovanskega obdobja. Vendar tudi ta domneva ni zanesljiva, zato za sedaj ni znanstveno trdne razlage te besede. Očitno je bilo ime vode dovolj aktualno, da se je preneslo tudi na zaselek, ki je nastal ob njej. Historični zapisi zaselka Sovra so iz let 1318 (*Zaevr*), 1453 (*in der Seiwrr*), 1485 (*in der Sewre*). Kdaj se je dvozložni *-ou-* poenostavil v *-o-* in smo dobili obliko Sora, je težko reči. Prav tako lahko le kot domnevo navedemo, da bi to bilo mogoče povezano z izrazitim okanjem, ki je značilno za poljanski govor. Tudi občni pomen besede sora, ki je drog, kateri povezuje sprednji in zadnji del voza, je pomensko nepovezljiv z domnevnim prvotnim pomenom Sovra.

Račeva je ime kraja in vode (desni pritok Sore pri Žireh). V zgodovinskih virih je beseda prvič omenjena 1291 (*in der Radus*), 1318, 1453 (*in der Radissobij*), leta 1500 (*Radischeui*). Beseda Račeva naj bi prvotno pomenila ljubkovalno ime iz osebnega imena (*Radko, *Ratko, verjetno *Rad(i)čeva). (Zvezdica pri besedi pomeni rekonstruirano, po vseh znanstvenih jezikoslovnih zakonih narejeno besedo.) Poenostavitev soglasniškega sklopa *dč*, *tč* v *č* je pogosta v slovanski toponomastiki (krajepisju). To je dokazano z več imeni iz češkega, poljskega, srbskega in hrvaškega imenoslovja.

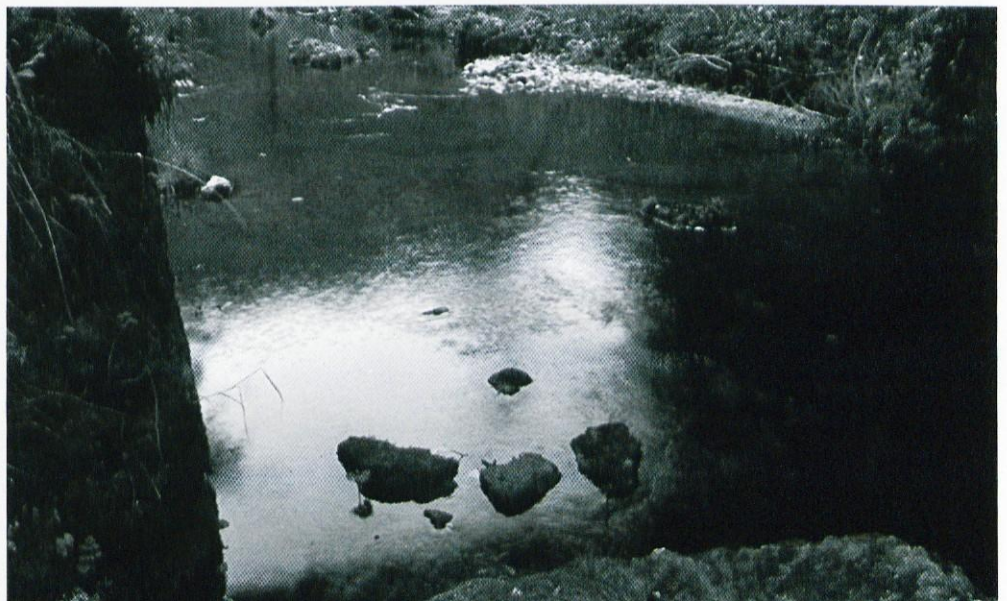
Jezernica je ime za vodo, ki teče po Jezerih, delu nekdanje Dobračeve in Stare vasi, in je desni pritok Račeve. Jezernica je pogosto ime zlasti za odtok iz jezer. Tako se imenujejo vode, ki odtekajo iz Vrbskega, Osojskega, Zablatniškega jezera na avstrijskem Koroškem in tudi Blejskega jezera. V Žireh to ime poleg ljudskega izročila velja za eno od prič, da je bilo nekoč tu jezero. Beseda nedvoumno kaže na slovansko jezikovno podlago.

Etimologija besede **Rakulka**, **Rakulščica**, desnega pritoka Sore na Ledinici, ni znana. Mogoče je kakšna povezava z besedo rakulja, ki pomeni samica raka, vendar v virih o tem ni zapisov.

Zabrežnica (v Atlasu Slovenije imenovana tudi Zabrežnik) je pritok Sore na Selu pri Žireh. Etimologija je razmeroma jasna, saj je izpeljana iz besedne zveze predloga *za* in samostalnika *breg*. Pripona *ik* je pogosta pri slovenskih zemljepisnih lastnih imenih (Kamnik, Močilnik, Kamnitnik). V zvezi z imenom Zabrežnik še zanimivost, ki se nanaša na vprašalnico *kje*. Na vprašanje *Kje je kdo?* je odgovor tistih, ki so bili zelo povezani s tem zaselkom, tak: *Je Zabrežnikom*. Čeprav je običajna besedna zveza v odgovoru na to vprašanje navadno izražena s predlogom *v* in mestnikom (*Je v Zabrežniku*), je tu izraz postavljen v šesti sklon, v orodnik: *Zabrežnikom*. Rešitev te navidezne nesmiselnosti najdemo v sami besedotvorni zgradbi imena Zabrežnik. Prvi del imena s predlogom *za* ima v tem primeru še zmeraj tako jezikovno moč, da na vprašalnico *kje* prevzame samostojno funkcijo. V tem primeru bi se beseda pisala narazen: *za brežnik*. Odgovor na vprašalnico *kje* pa je v besednih zvezah s predlogom *za* zmeraj v orodniku: *Je za bregom* > *Je Zabrežnikom*. Na samostojnost besede *brežnik* in na novejšo tvorbo s predlogom *za* v tem imenu kaže tudi eno od imen domačij v Zabrežniku, ki se v virih imenuje tudi *U brežnik*. Tip takega imena je tudi Podklanec, Zaklanec.

Črna je levi pritok Sovre južno od Žirov. Ime je v slovanski hidronimiji (vedi o vodnih imenih) zelo pogosto zlasti za manjše potoke. Za to ime velja, da so prvotna imena krajev, ki se pogosto tudi tako imenujejo, dobila ime po vodah. Vendar pri nas take dvojnosti ni. Sama beseda jasno kaže na slovansko poreklo.

Osojnica (podatek je iz Atlasu Slovenije, sicer je imenovana tudi Osojnščica) je prav tako ime za vodo (hidronim) in kraj (toponim). Prvotni občnoimenski pomen besede je osojen kraj, kraj brez sonca. Še v Pleteršnikovem slovarju iz leta 1894/95 je izraz zapisan v tem pomenu. Če se sklicujemo na temeljni leksikološki (besedoslovni) zakon, da v jeziku žive tisti izrazi, za katere obstaja poimenovalna potreba, oziroma povedano malo drugače, da je številčnost enot v besedni družini premosorazmerna s pomembnostjo poimenovanega pojava v stvarnosti, potem opazimo, da je bila v preteklosti cela besedna družina *osojen* veliko bolj v zavesti človeka kot danes. Še v Pleteršnikovem slovarju ima ta besedna družina osem enot

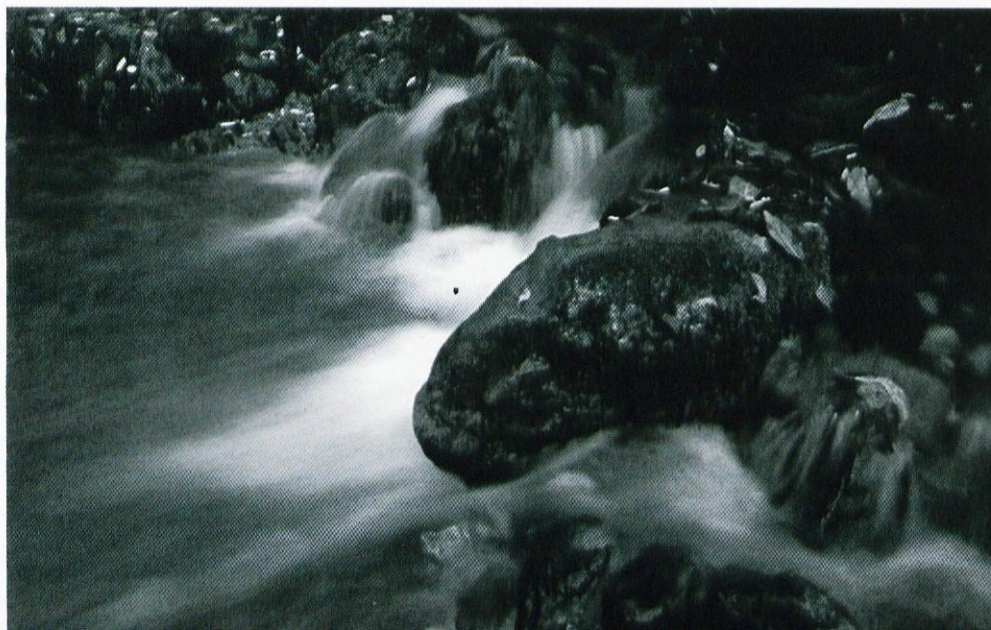

(*osoj*, *osoje* – srednji spol, *osoje* – ženski množinski samostalni, *osojen*, *osojina*, *osojnast*, *osojnat*, *osojnica*), v Slovarju slovenskega knjižnega jezika pa le še dve (*osoja*, *osojen*). Jezik je tako v teku enega stoletja iz rabe izločil več izrazov, ker ni bilo več potrebe po njihovem obstoju. Povedano drugače, poimenovati svet s stališča o(d)sončenosti (*osojen* je okleščena beseda *odsojen* > *od sonca obrnjen*), danes ni več tako aktualno kot nekdanj. S tem pa je povezana specifičnost lege takega sveta, ki je manj rodoviten, vse pa se konec koncev navezuje na preživetje, ki danes ni več tako neposredno odvisno od zemeljskih pridelkov. Tu smo priča pojavu, da občno ime počasi zamira (vprašanje je, če današnji otroci še vedo, kakšen je *osojen* svet), sled le-tega pa bo ostala v imenu kraja oziroma vode, v zemljepisnem lastnem imenu.

Ime za v večji suši hitro presihajoč hudournik, ki priteče izpod Mrzlega vrha, je **Ledinščica**. To je tip imena, ki je dobil ime po najbližjem kraju, po Ledinici (kot Osojnščica). V pisanih virih o tem imenu ni podatkov.

Prav tako ni posebnih podatkov za vodo **Jareščico**, **Jarešco**, ki priteče iz Jarčje Doline na Selu in se tu zлива v Soro. Pač pa je znan pomen besednega korena *jar* oziroma besede (pridevnika) *jaren*. Glas *n* se je v imenu obrusil. Po podatkih iz Slovenskega etimološkega slovarja Marka Snoja (Ljubljana 1997) se prvi pomen tega pridevnika navezuje na vse, kar je v zvezi s pomladjo (ostanek tega splošnejšega pomena je na primer izraz jaro žito – žito, ki se seje spomladi), nanaša pa se tudi na vse mlado, zlasti živali (*jarec*, *jarčka*, *jarica*). Drugi pomen tega korena pa je jezen, hud (za primerjavo: *razjariti*). Izhajajoč iz tega bi lahko to pomenilo vodo, ki hitro, deroče, »jezno« teče. Besedo pa je še zlasti zaradi krajevnega imena Jarčja Dolina lažje navezati na zgoraj omenjeni prvi pomen, ki se nanaša na vse mlado. Jezikovno razvidna podlaga imena Jarčja Dolina je beseda *jarec*, iz katere je po vseh besedotvornih pravilih regularno izpeljan pridevnik *jarčji*, vendar bi pri tem morali izključiti ljudsko etimologijo, pri kateri se za tako glasovno podobnostjo včasih skriva drug vpliv. Jarec je sinonim (beseda enakega pomena) besedi *oven*, zlasti mlad, v posameznih narečjih pa pomeni ovco na sploh. Tu se ta zapis odpira v drugo področje; za dodatno utemeljitev jezikovnih sklepanj bi lahko uporabili ljudsko izročilo, morebitne folklorne pripovedi. To je tudi primer, kako se posamezne veje znanja med seboj podpirajo in dopolnjujejo.

Za manjše potoke, ki tečejo po ozkih dolinah, imenovanih grape, iz razpoložljivih virov ni mogoče ugotoviti zanesljivega enournega imena, ki bi se navezoval samo na vodo. Ime vode se pokriva kar z imenom doline (grape), čeprav ne popolnoma. Dvomljivi so pomeni, ki izrecno izkazujejo samo pomen voda (težko je

na primer reči: grapa teče, kot je sicer brez pridržkov mogoče: Sora teče). Pogosto so imenovane po hišnih imenih. Sled takega pojmovanja je izražena tudi v Atlasu Slovenije navedene večje vode, imenovane **Martinjska grapa**, ki se navezuje na krajevno ime Martinj Vrh. Ime tega zaselka sodi med tiste kraje, katerim je podlaga osebno lastno ime, v tem primeru je to antroponim Martin. Sicer pa si od Vrha Svetih Treh Kraljev proti Fužinam slede: **Potokarska grapa**, **Snapkova grapa**, **Melcova grapa**, **Plastuhova grapa**, te se stekajo v Račevo; **Jerebcova grapa** (smiselno je to ime, ker voda izvira in teče po Jerebcovem svetu), imenovana tudi **Šurkova** (ime po bližnjem hišnem imenu), **Zelenakova grapa** in **Maharjeva grapa** pa so desni pritoki Sore.

Od imenovanih grap je mogoče jezikovno najbolj zanimiva Plastuhova, za katero je slišati tudi ime **Plastuhla**. Jasne občnoimenske pomenske podstave v svojem korenu ne razkriva. Mogoče pa je ime navezati na izraz *pastuh*, ki se v starejših slovenskih slovarjih pojavlja vse od konca 16. stoletja. Prvič je zapisan v Megiserjevem slovarju iz 1592. Glas *l*, ki bi ga lahko imeli za vrinjenega v prvotno besedo, pa sodi v posebno skupino glasov zvočnikov, ki so si v razvoju slovenskega jezika utirali samosvoje zakone. Za pripono *-uh* pa z gotovostjo lahko rečemo, da ima v slovenščini v glavnem slabšalen pomen (za primerjavo naj bodo navedeni izrazi *skopuh*, *debeluh*, *ogleduh*). Pripona *-la* je omogočila isti samostalni izraziti v ženskem spolu (večina imen voda, zlasti večjih so ženskega spola), vendar je vprašanje, ali bi lahko enak pomenski odtенок pripone pripisali tudi lastnim imenom. Zakaj bi na primer imelo tak prizvok tudi lastno ime, če ni realne osnove zanj? To neraziskano področje je naloga za etnologe, med drugim tudi folkloriste. Prav tako pa tudi imena manjših studencev in grabnov, katerih imena so tako kot drugod po Sloveniji povezana z ustnim izročilom.

Eden manjših potokov je tudi **Lopatnik**, ki priteče po Jerebcovi grapi (Šurkovi) na sedanjem Selu, nekdanji Dobračevi. Tako je ta potok imenovan v katastru iz leta 1889 (vir Brane Lahajnar: Prva omemba kraja Selo v Loškem urbarju 1291, zbornik Selo pri Žireh). Navezuje se na ledinsko ime Na Lopatnicah.

Ime vode **Žirovnica**, desnega pritoka Sore južno od Žirov, sodi v skupino treh zemljepisnih imen, ki se na tem področju pojavljajo z osnovo *žir* (poleg Žirovnice še ime kraja Žiri in hriba Žirk). Bera historičnih zapisov te besede je sorazmerno bogata. Prvi sega na konec 13. stoletja (1291: *an der Zernouitz*), nato je iz 14. stoletja (1318: *an der Zernouitz*), 1453: *in der Sarimonizc*, 1485: *Sorobnicz*.

Tudi to ime, tako kot že nekaj doslej, označuje vodo in zaselek. France Bezlaj pa etimologijo imen, za katera pravi, da so iz osnove **žir* pri nas razmeroma pogosta (Žiri, Žirje, Žirovše, Žirovnica), naslanja na obliko, ki naj bi nastala po naključni glasovni podobnosti (temu se v jezikoslovju reče ljudska etimologija) z besedo **žtrnovtniča*, iz katere je po velikih glasoslovnih spremembah nastala beseda *žrmlje*. Tako bi po Bezlaju beseda Žirovnica ne imela nobene zveze z Žirmi, vendar bi mu mogoče dalo to domnevo ponovno premisliti to, da se prav na nekem slovenskem oziroma slovanskem ozemlju (Žirovskem!) pojavljajo tri taka imena tako blizu skupaj. Tu pa se odpira področje obravnave etimologije žirovskih krajevnih imen, kar bi bil lahko dodaten namen tega sestavka.

Poleg zgoraj obdelanega jezikoslovnega pristopa k omenjenim imenom se iz zgodovinskih virov ponuja tudi stvarni. Iz let 1763–1787 imamo znameniti Jožefinski vojaški zemljevid, ki zajema celotno slovensko ozemlje. Poleg kart obsega tudi posamezne zvezke, v katerih so natančno opisani kraji, njihova medsebojna oddaljenost, vode, poti, gozdovi. Zemljevid je bil dolgo časa strogo varovana vojaška skrivnost. Vode na Žirovskem (Sora, Račeva, Osojnica) so opisane pod krajem Ledinica takole:

Vode: Potoki imajo kamnito dno, hiter tok. Potok Sora meri pod Žirmi, potem ko sprejme vodo več pritokov, v globino 1 do 3 čevlje (čevlj: 31, 6 cm, op. M. B.), v širino 10 do 20; ob povprečnem vodostaju se jo da prekoračiti po označeni poti, pri Žireh jo prečka lesen most. Naprej navzgor ima Sovra v širino 6 do 12 korakov, v globino en čevlj. Podobno je tudi z Račevo; od sotočja Male in Velike Račeve (med ljudmi dvojnost imena Račeva – Mala in Velika v sedanjem času ni znana, opomba M. B.) navzgor pa postajata ti vedno manjši, prečkati se ju da tudi brez mostov. Osojnica je široka 6 korakov, globoka 1 čevlj in je po toku navzgor vedno manjša. Ostali potoki so še manjši in nepomembni.

Žirovnica je opisana skupaj s Sovro. Zapis se nanaša na kraj Podklanec in je tak:

Vode: Potoka Žirovnica in Sovra imata kamnito dno, hiter tok, največ 1 čevlj v globino, 4 do 6 čevljev v širino, večinoma nižje bregove; nižje, proti Žirem, so travniki ob deževnem vremenu močvirnati in težje prehodni.

Op.: Grška črka τ je znak za praslovanski mehki znak.

P. S.: Vsem, ki ste sodelovali pri zgornjem sestavku, najlepša hvala.

Fotografije: Janez Pelko

BOJANOV SLEPI KREŠIČ

Anophthalmus bojani

Anophthalmus bojani, Daffner
1998, naravna velikost
5,7–6,2 mm (Foto: Bojan Kofler)

V 27. številki Žirovskega občasnika sem poročal o novoodkritih jamah med Žirmi in Sopotom. Med podatki o živalstvu v novih jamah sem napisal, da sem v Jami na Pucovem kuclju skupaj s koflerjevim slepim krešičem (*Anophthalmus kofleri*) odkril še eno za znanost novo slepo vrsto ali podvrsto krešiča. Primerjalne študije so to potrdile in leta 1998 jo je moj dobri prijatelj in vrhunski koleopterolog Hermann Daffner opisal pod imenom *Anophthalmus bojani*.

Bojanov slepi krešič je srednje velika (5,7–6,2 mm) slepa vrsta. Telo je razpognjeno in robustno, glava in ščit sta rdečerjava, pokrovke pa rumenorjave. Zgornja stran telesa je kratko, vendar jasno dlakava. Tipalke so debele in dolge, noge pa dolge in krepke.

Vrsta pripada skupini *Anophthalmus mariae*. Od sedmih vrst in ene podvrste (*Anophthalmus mariae*, *Anophthalmus egonis*, *Anophthalmus baratellii*, *Anophthalmus besnicensis besnicensis*, *Anophthalmus besnicensis frater*, *Anophthalmus bojani*, *Anophthalmus kahleni* in *Anophthalmus tolminensis*) v Sloveniji ne živi samo *Anophthalmus baratellii*.

Močno sklerotizirani in rahlo pigmentirani zunanji skelet zgoraj naštetih podzemeljskih vrst in podvrste kaže na to, da živijo razmeroma blizu zemeljske površine. Poseljujejo predvsem razpoke in jame, ki ležijo plitvo v tleh. Pri nižjih zunanjih temperaturah (pomlad, jesen) lahko potujejo vse do zemeljske površine in se tod skrivajo predvsem pod velikimi kamni. Imajo že popolnoma atrofirane oči, površina njihovih teles pa je pokrita s kratkimi dlakami. Ti znaki kažejo na višjo stopnjo specializacije in na to, da imamo opraviti z zelo starimi vrstami.

Zastopniki te skupine poseljujejo predvsem apnenčeva območja Južnih Alp. Severno mejo tvorijo Karnijske Alpe, Karavanke in Julijske Alpe. Na jugu so razširjene do Matajurja in preko Tolmina do Logaških Rovt (jugozahodno od Ljubljane), ki pa geološko spadajo že k Dinarskemu Krasu.

Do zdaj znana nahajališča bojanovega slepega krešiča so Matjaževe kamre, Jama na Pucovem kuclju, Mravljetovo brezno in Mravljetova jama v Gošarjevih rupah. Torej ji za zdaj pripada zelo majhno življenjsko območje, ki ga predstavlja skromna zaplata osamelega krasa v dolomitu in apnencu med vasmí Podklanec, Sopot in Hlevišé. Vrsta je prav zaradi navedenega potencialno ranljiva. Močno bi jo lahko prizadeli večja zemeljska dela, obsežni goloseki v gozdu in intenzivno gnojenje tal. Številni zbiralci hroščev, ki zadnje desetletje prihajajo k nam iz prav vseh delov Evrope, vrsto lahko prizadenejo, vendar je samo z nabiranjem nikoli ne morejo popolnoma iztrebiti. Lovijo lahko namreč samo v jamah, v katere pa živali prihajajo iz razpok v tleh, ki so človeku nedostopne. Zbiralci in naključni obiskovalci jam pomenijo tudi veliko nevarnost za jame, saj jih številni obiski pogosto naravovarstveno neozaveščenih ljudi hitro degradirajo. Jama v Gošarjevih rupah je majhna, nepomembna in zato za obiskovalce nezanimiva. Mravljetovo brezno v Gošarjevih rupah obiskujejo lahko samo izurjeni jamarji, saj je dostopno le skozi izredno ozek vhodni del, ki se takoj prevesi v 17 m globoko vhodno brezno. Jama na Pucovem kuclju je zaradi neobičajne lege in majhnih dimenzij vhoda

izredno dobro skrita. Dejansko so najbolj ogrožene Matjaževe kamre. Ker ležijo tik ob cesti Žiri–Logatec, so deležne številnih nenadzorovanih obiskov. Zelo ozek prehod iz zunanjih v notranje dele jame so že pred leti razširili. Tako zdaj v zimskem času hladni zrak vdira globlje v jamo in njegovi kvarni vplivi na jamsko okrasje so vidni še daleč od vhoda. Danes so Matjaževe kamre že močno degradirane (poškodovana tla, odlomljeni kapniki in zavesi, razprskane in s številnimi raznobarvnimi podpisi neokusno popackane stene). Z namestitvijo zaščitne rešetke pri vhodu, ki bi ščitila pred nenadzorovanim obiskom jam in obenem zmanjšala izmenjavo zraka med zunanjimi in notranjimi deli jame, bi uspešno zavarovali jamo pa tudi njeno posebno (endemično) jamsko favno hroščev (*Anophthalmus schmidtii* gspani, *Anophthalmus bojani*, *Anophthalmus kofleri*, *Aphaobius milleri*).

Literatura

1) Daffner H., 1988: Die Arten und Rassen der *Anophthalmus schmidtii* und *-Mariae* Gruppe (Coleoptera: Carabidae: Trechinae). Acta entomologica slovenica (6/2): 99–128. Ljubljana

2) Kofler B., 1988: Novoodkrita jame med Žirmi in Sopotom. Žirovski občasnik XIX (27): 131–139. Žiri

3) Kofler B., 1999: Novoodkrita vrste in podvrste hroščev iz okolice Žirov in Železnikov. Loški razgledi 46: 281–284. Škofja Loka

FOTOGRAFIJA S SPREMNO BESEDO

Ivana Šuler

ŽIROVSKI TABORCI

Opis fotografije

Študijsko leto 1988/89 je sin preživel v državi Kansas v ZDA. Med bivanjem v Ameriki nas je redno pisno obveščal o svojem delu in potovanjih od Montane na severu, Floride na jugu ter od Kalifornije na zahodu in države New York na vzhodu. Zato smo ob njegovi vrnitvi z veliko radovednostjo pričakovali še podrobnejše ustne opise. Pa ni bilo slavospeva prostrani in v naših očeh le bogati Ameriki, temveč toplini in domačnosti pristne »žirovščine« sredi nje.

Žirovski Taborci, fotografirani pred Vršnčanovo domačijo v Tabru ob slovesu od Ivane Košir (Vršnčanke), preden je ta odšla v Ameriko, leta 1957

Na poti domov je namreč obiskal še taborske sosede Vrščanove, ki so v Ameriko odšli za očetom po drugi svetovni vojni, a se pogosto vračali na domačijo v Tabor.

Stik z njimi je bil vzpostavljen s prvim: »Dober dan!«, »Bug ga dej!«. Galerija spominov na stari dom in takrat že pokojne in še živeče Taborčane pa je oživila ob povečani fotografiji, ki je visela na steni njihove ameriške dnevne sobe.

Fotografija je nastala na pobudo IVANE KOŠIR – VRŠNČANKE, na poslovilnem srečanju pred njenim odhodom v Ameriko leta 1957. Naš pogled na fotografijo se hkrati sreča skoraj z vsemi, ki so takrat živeli v Tabru in bili tako ali drugače povezani z njim.

Na fotografiji je 58 oseb, le tri niso z vzhodnega vznožja Žirka. Triindvajset jih je že pokojnih, od 34 še živečih pa le še ena živi v Tabru (LOVRETOV LOVRE).

Opisala jih bom tako, kot sem jih vsrkavala vase od otroštva do danes, saj sem bila in bom vselej del njih.

Ni je »veselice« brez otrok. Tudi tisti dan jih ni manjkalo. S svojimi starši in prijatelji prijatelj se predstavljajo: NAGLIČEVA Marija in Peter ter verjetno njun pes, KAFURJEVA Marinka, BURNIKOVA Silva, GREGORAČEVA Jelka, POLJANŠKOVA Irena, ŠPICARJEVA Nataša in moj nečak Stane MLINAR.

Skrajno levo stoji PAVLCA. Pozneje smo ji rekli Vrščanova Pavlca, saj je po odhodu gospodinje v Ameriko prevzela mnoga njena opravila. Moja hči Jasmina je prejela prvi resnejši poduk v pometanju in uporabi smetišnice ravno od nje.

Poleg Pavlce stoji meni dopadljiva in vedno nasmejana Maharjeva Milči.

Prvi na klopi je RUPČER, oče številne družine in po hišni tradiciji priložnostni mesar. Odlikoval se je po hudomušnih dialogih. Tudi moji mami je na vprašanje, kje je klal prašiča, zaupal, da pod vratom. Voja ga ni oropala sinov. Življenje njegovega radoživega in nadarjenega najmlajšega sina je ugasnilo v prometni nesreči po vojni.

Mlad mož na drugem sedežu je Jože DEMŠAR – tapetnik, ki je s svojo ženo Vero (pöleg), dvema hčerama in sinom Pavlom takrat stanoval pri Vrščanu. Vera ima v naročju mlajšo hčerko Lili.

Ženska poleg Vere je Vrščankina sestra, ŠALETOVA iz Žirovskega vrha, ki se je tako kot moški pred koncem vrste pridružila Taborčanom le na dan slovesnosti.

Gostiteljica Vrščanka nosi temno obleko. Temen ton njene obleke ne daje poudarka le slovesu s sosedi, temveč kaže tudi njeno skrb ob ločitvi družine. Starejša dva od njunih petih otrok sta ostala doma. Njeno življenje je bilo živa podoba Gregorčičeve pesmi »Življenje ni praznik, je deloven dan.« Bila je odkrita, odločna in odprtih rok.

Poleg gospodinje sedi njena svakinja po prvem možu Julka Vrščanova – babica. Verjetno vsem s te fotografije, ki so bili rojeni tik pred vojno, med njo in po njej več desetletij po vojni, je pomagala na svet. Mnoge stiske žensk so ji bile znane in zaupane. Vse je obdržala zase. Z naglimi koraki, ogrnjena v črn plet, je hitela od porodnice do porodnice. Cenile je niso le te, tudi dr. Bernik je zaupal njeni strokovnosti. V njenem toplem naročju se stiska vnukinja Babi.

Nasmejana fantja na koncu vrste sta Lovretov Lovre in tapetnikov Pavel.

Drugo stoječo vrsto začenja Mica JERNAJEVA. Nosi belo ruto. Kakšna ironija! Vse svoje življenje je preživela v »dimni zavesi«. Njena hiša je imela dimnik v bregu za hišo in ne na strehi. V boju z njim je »ta kratko« potegnila Mica. Ob slabem vremenu se je namreč bolj kadilo skozi glavni vhod kot skozi dimnik. K njej sem z mamo hodila »uhat« suho sadje za nadev potice.

Samozavesten, vesel moški ob Mici je Edvard STRLIČEV. V tistem času je bil edini taborski »intelektualec«, alpinski računovodja. Popoldne je bil tudi on bajtar,

s tem da je bil mnogo razumnejši od sosedov. Slabo posušeno seno je kar spravil, češ da ga ne bo jedel on. Ženska poleg njega je njegova žena Justa. Prijazna in v stilu štajerske manire odprta gospa.

Vrsto nadaljujejo štirje od petih Vrščankinih otrok. Prvi je pokojni Mirko. Njemu je bila namenjena domačija. Umrl je mlad. Poleg njega je Angela. Tudi njeno življenje je delovni dan. Po materi je podedovala pridnost in predanost zemlji. Z mozevo in sinovo pomočjo obdeluje zemljo dveh domačij. Njihov hlev je še vedno poln živine, njive rodijo, strme senožeti Žirka niso zaraščene z grmovjem. Deklica ob Angeli je njena sestra Vida, fant nad Vido pa brat Franci. Oba slednja živita v Ameriki.

Mladenka za Vrščanko in babico je babičina mlajša hči Cilka. Živi v Idriji.

Vrsto nadaljuje Janez ZAGARČKOV, mož Ančke ŽNIDARJEVE. Ta stoji za njim. Njen beli, čipkasti ovratnik je verjetno še iz časov, ko je bila pred vojno učiteljska kuharica.

Med Taborčane je zašla tudi Nada KATRNIKOVA (Angelina prijateljica). Mož zraven nje je ŽNIDARJEV Štefan, ki je kupil in pozneje prodal Kafurjevo hišo ob križišču današnje Logaške in Idrijske ceste. Bil je prijazen in deloven človek.

Druga stara žena z belo ruto je Maharjeva Neža. Vsi smo ji rekli teta. Njej podobne danes ne poznam! Mila, tiha, verna, delovna in razsodna. Svoje življenje je dobesedno preživela na strmih Maharjevih njivah. Še danes jo vidim, kako zjutraj odhaja od doma z motiko v roki in košem na rami in se zvečer vrača z bolj umirjenim, utrujenim korakom in s šopom zdravilnih rastlin v roki. Bila je tista, ki nas je mazala z univerzalnim zdravilom »astramentana«. Šele v nižji gimnaziji sem ugotovila, da je bila to v žganju (bevki) namočena gorska arnika (arnica montana). Vero je doživljala v svoji notranjosti, zunanjemu svetu jo je kazala le z dobroto.

Teti Neži sledita dve Dobračevki, ki sta se v Tabor primožili in prepozno spoznali z realnostjo narodne pesmi »Ne bom se možila na strme bregé«. Prva je po možitvi Franče MAHARJEVA, druga pa Malka MATEVŽEVA. Maharca je po vojni kot vdova z delom svojih rok in s pomočjo ostarele tašče in tete preživljala svoje tri otroke, danes ne vem kako. Koliko korakov in dela je bilo potrebnih, da so s skupnimi močmi iztrgali skopemu Žirku kruh za otroke in zase. Malka je žena mojega strica Viktorja (poleg), ta je najstarejši še živeči TABORČAN s fotografije. Z njima me od otroških let veže ne le sorodstvo, temveč tudi prijateljstvo, najprej preko mojih staršev, zdaj pa neposredno.

Tudi moja mama, ki stoji ob stricu Viktorju, se je primožila v Tabor. Bila je ŠTEFANOVA z »Ušn Kanca« (Uršinega konca), današnje Logaške ceste. Ne spominjam se, da bi mama kdaj udarila koga od nas petih otrok. Jaz jo pozneje kot mati in učiteljica nisem znala posnemati. Ata je bil rojen v Tabru. Srečno se je vrnil iz obeh svetovnih vojn. Manj sreče sta imela njegova sinova, moja brata. Oba sta umrla med zadnjo vojno. Bila sta skrbna starša, dobra delavca in poštenjaka. Vračanje na obiske v domačo hišo, dokler sta živela, je bilo zame, vem, da tudi za moji sestri, najlepše, kar se nam je zgodilo v življenju.

Zadnji zakonski par v vrsti sta Micka in Tone ŽNIDARJEVA. Micka je bila vsem prijetna sogovornica, prisegala je na strpen dialog pri urejanju medsebojnih odnosov. Z njenim možem Tonetom se pri sankanju po ledenem Tabru otroci nismo radi srečali. Zakaj ne, smo razumeli šele, ko smo prerasli sanke. Vsakodnevna Tonetova pot v hlev je vodila po naši strmi in ledeni »pisti«. Hoja po njej s košem na rami in vedrom vode v roki je bila sila nevarna.

Fant s kravato v predzadnji vrsti je Tone MAHARJEV. Nekoč soudeleženec igre »Ti loviš!«, danes moj mentor in kooperant pri žganjekuhi. Srečanje z njim in Lovretovim Lovrom v Maharjevi »ta črni kuhinji« je veselo starožitno doživetje.

Sledijo NAGLIČEVA Pavlca, NAGLČ in NAGLIČKA. Stanovali so sicer pod Tabrom; na poslovilnem srečanju so se znašli kot prijatelji in po stanovski pripadnosti, bili so kmetje.

Tudi RUPČERCA poleg je bila kmečkega stanu, ponosna nanj. Še v visoki starosti je sanjala o v njenih mislih še vedno idiličnem, rojstnem Vrsniku.

Za Rupčercu so se na sliki zvrstile hči Joži, Balantova Julka in Stazi Maharjeva. Življenje je krojilo vsako po svoje. A ob srečanju znajo, zlasti Joži, na humoren način predstaviti nekdanje življenje v Žirkovem pogorju.

Lovretova Johana, ki stoji poleg Stazi, je druga vdova s te fotografije. Tudi ona je med vojno ostala sama z ostarelo taščo in štirimi otroki. Žirka, ki naj bi jih redil, so imeli le toliko, da so preredili kozo. Johana ni nikoli tožila o svojih težavah. Umirjeno in tiho jih je odstranjevala. Umrla je zgodaj, utrujena od življenja.

Na drugi stopnici na poti v boljše življenje (stopnica je bila le deska, položena čez zaboje) stojita še bodoča prava intelektualca Viktor MATEVŽEV (magister ekonomije) in Mirko STRLIČEV (doktor medicine). Oba sta v mladih letih vzela mero vilam, pa ne dobrim. Viktor je svoje življenje že predstavil v različnih publikacijah. Mirka pa se živo spominjam, kako je kot gimnazijec »zmetval«. Tempo vil v njegovih rokah je bil odvisen od napeva, pel pa je arije iz Traviate.

V zadnji vrsti so takratni taborski fantje in najstniki: Lojze RUPČERJEV, Dani LOVRETOV, Andrejčk ŽNIDARJEV, Franci KAFURJEV in Tončk ŽNIDARJEV. Lojze se kot »razseljena« oseba poleg Žnidarjevega in Maharjevega Toneta najpogosteje vrača v Tabor. Danija nisem srečala od otroških let. Andrej je umrl v prometni nesreči. Fanta med Viktorjem in Mirkom ne prepoznam.

Na fotografiji so le redki nosilci javnih priznanj in nagrad. So matere in očetje, ki so v tistem času vsa bremena svojih družin prenašali le na svojem hrbtu. So otroci, zaznamovani od vojne. Kar osem od njih je zaradi nje izgubilo očeta. Nekateri so bili še tako majhni, da se varnega očetovega naročja sploh ne spominjajo. Na fotografiji so sosedje, ki so znali pozabiti na drugačnost in čutili pripadnost Tabru.

Pripadnost Tabru je čutila tudi Marjana POVLACEVA in njena družina, čeprav je ni na opisani fotografiji. Tudi ona je zgodaj ostala vdova in se sama z otroki spopadla po že opisanem taborskem receptu s strmimi njivami in senožetmi. Svoje življenje je izživela kot poosebljeni lik žena iz Prežihovih povesti. Le starost ji je prizanesla. Uživa jo ob skrbni negi domačih. Letos bo dopolnila triindevetdeset let.

Ljubljana, 19. marca 2001

FRANC GROŠELJ – KRTAR

»Ali poznaš tega?« me je vprašal Alfonz, ko je med iskanjem neke fotografije naletel na zgornjo.

»Čeprav ga nisem poznal, bi po fotografiji sodeč rekel, da je Krtar.« To sem namreč vedel o njem, da je lovil krte in pa seveda to, kar je o njem v svoji knjigi Krtar in Dolinci pisal Jože Peternelj. Toda on ga je opisal po literarni plati, kjer ustvarjalna svoboda dopušča vse. Najbrž nikoli ne bi poznal njegovega pravega imena in priimka, če ne bi ob pospravljanju podstrešja naletel na 5. številko revije Sadjar in vrtnar iz leta 1935, v kateri Jože Kregar iz Ježice v članku Voluharja smo pregnali piše tole:

»Te dni smo imeli pri nas dva lovca voluharjev. Prvi je prišel v Sadjarju in vrtnarju priporočeni g. Grošelj iz Žirov, ki je prinesel s seboj poleg svojih 200 tudi še za našo podružnico SVD naročenih 30 žirovskih pasti – voluhark. Drugi specialist pa se nam je predstavil kot »oblastveno koncesionirani zavod za pokončevanje krtov, voluharjev itd.« in prodajal neko strupeno pasto (menda fosfor, pomešan med kuhan krompir). Ta drugi specialist zna človeka prestrašiti, da mu je vrt poln voluharjev, saj je vsak rov in rovek v vrtu proglasil za voluharjev. Tako je na ta reklamni trik res razpečal nekaj svoje drage paste. Poginjale so podgane, nekdo jih je pri napravljanju rezanice našel kar 8 zastrupljenih, **a poginile so tudi mačke**. Zato se, vsaj glede voluharja, ne navdušujemo za drage kemične strupe, nego se raje oprimo dobrih domačih žirovskih pasti, ki veljajo le 3 Din-kos in svetujemo podružnicam, da si jih dovolj nabavijo iz Žirov.

Žirovske pasti so kaj enostavne, a obenem genialno popolne, da se človek divi razumnosti naših gorenjskih kovačev!

Vendar je iskanje rogov, nastavljanje pasti in vlaganje v rove posel, poln nevarnih zmot in temu sledečega slabega uspeha v lovu, pa zato toplo priporočamo podružnicam, da povabijo k sebi izkušenega lovca voluharjev g. Grošlja, ker bo tak praktičen obisk več zalegel kot vsa naša dosedanja pisarija o lovu in življenju voluharja. Pri nas je g. Grošelj imenitno opravil in je zlasti mnogo vredno to, da smo po njem prišli do **spoznanja, da je voluhar sigurno uničljiv, če ga preganja izkušen sadjar in z dobro pastjo**. Po tem, kako je nastavljal g. Grošelj, tudi vidimo, da za žirovske pasti ni treba nobenega umivanja lovčevih rok, kaj šele, da mora loviti v rokavicah, kajti vsaka past, ki jo je g. Grošelj nastavljal brez gornjih kapric in strašil, je ujela bodisi voluharja, bodisi krta! Zato smemo biti ponosni na domače žirovske pasti, g. Grošlja pa tudi z naše strani vsem sadjarjem toplo priporočamo kot vestnega, pridnega, treznega in uspešnega zatiralca voluharjev, saj s svojo ogromno prakso in nizko odškodnino odstranjuje največjega škodljivca vsakega vrta, ki ga je na tisoče in tisoče zaplodenega širom naše zemlje in ki nam prizadeva vsako leto milijonsko, včasih prav nepopravljivo škodo.«

Kdo je bil torej mož s fotografije, ki je v Žireh znan pod imenom **Krtar** v čisto drugačni luči, kakor so ga poznali širom po Sloveniji? Sam je na vprašalni poli (čemu jo je moral izpolniti, ni znano) leta 1949 pod rubriko Življenjepis napisal:

»Rojen sem bil 17. 9. 1908 v Salgaterjan na Madžarskem kot sin rudarja Antona (Hlibčerjevega z Dobračeve, op. pisca) in matere roj. Zacher Ane Marije. Ker sta mi oče in mati umrla, so me poslali kot 4-letnega otroka v domovinsko občino Žiri,

kjer so me kot siroto dali v oskrbo nekemu kmetu, od koder sem z desetimi leti moral iti služiti za pastirja v Zaplano nad Vrhniko, eno leto pozneje pa me je vzel nek kmet iz Postojne za hlapca. Čeprav sem imel šele enajst let, sem moral opravljati najtežja dela, predvsem težka gozdna dela, voziti s hribov les na žago in podobno, radi česar sem zbolel in so mi morali v bolnišnici odrezati nogo, ko sem imel 20 let. Izgubil sem levo nogo pod kolenom, od tedaj nosim protezo. Po ozdravljenju sem bil lovski in ribiški čuvaj od l. 1930 do okupacije, predvsem v Žireh.

Okupacija me je doletela v Polšniku pri Litiji, od koder sem se takoj umaknil v Žiri. Prevzel sem mesto ribiškega čuvaja Poljanske doline in sicer do avgusta 1943. Na tem mestu sem imel vezo s prvimi partizani in sem jim večkrat pomagal, posebno v Žirovski hajki l. 1943, ko sem jim sporočil slabo zavarovano mesto, da so se na Selu pri Žireh lahko prebili iz obroča. Po tem dogodku sem stalno ostal v ilegali in delal na terenu za NOV, ker za vojsko nisem bil sposoben (prevažanje municije, živeža in ostalo delo na terenu). Bil sem do konca vojne v Žireh, razen nekaj mesecev l. 1945, ko sem bil na Komandi mesta Križe pri Cerknem. Z okupatorjem nisem sodeloval.

Po osvoboditvi sem bil še tri mesece pri Narodni milici v Žireh, potem sem bil l. 1948 devet mesecev nočni čuvaj v Tovarni športnih čevljev v Žireh, nato sem bil do danes skladiščnik pri Lesni zadrugi Žiri. « Od leta 1945 do zgodnje smrti 2. junija 1952 je bil zaposlen najprej kot gozdni delavec in nato kot okrajni logar.

Po pripovedovanju Franca Mlakarja s Sela (prej Dobračeva 1) se je z uničevanjem krtov in voluharjev začel ukvarjati potem, ko si je poškodoval nogo in za težja dela ni bil sposoben. Nekaj časa mu je bil to tudi edini zaslužek. Pred njim sta v Žireh in širši okolici to opravljala dva Česnova brata iz Lavrovca, pri katerih se je najverjetneje on tudi učil. Ker pa mu je bila narava prej prvi kakor drugi dom, ju je z znanjem kmalu prekašal ter svoje znanje izpopolnil do te mere, da je bil znan med sadjarji po vsej Sloveniji. Pasti so najprej kovali pri Starmanu v Podlescu, ko pa se je Franc Starman preselil na Selo, je tudi »proizvodnjo« prenesel tja. Po njegovi smrti je delo nadaljeval njegov sin Lojze. Kovali so jih tudi pri Modrijanovcu, vendar so bile Starmanove bolj cenjene. V začetku so jih zaradi pomanjkanja železa izdelovali iz odsluženih kos. Franc Mlakar še danes hrani nekaj takšnih primerkov. Sama oblika pasti je bila podobna tako imenovanim švicarskim, vendar so žirovske imele nekaj izboljšav. Ali so žirovske nastale neodvisno od švicarskih ali pa so jih najprej kopirali in nato po nasvetih Franca Grošlja izboljšali, je težko reči.

Danes Janez Seljak še skuje kakšno past in nekateri še lovijo z njimi, vendar le za lastne potrebe. Resneje se nihče ne ukvarja več s tem, čeprav je sorodnik in soimenjak Franc Grošlja povedal, da še ni dolgo, ko ga je nekdo z Vrhnike klical po telefonu in vprašal, če se je obrnil na pravi naslov, ker je imel težave z voluharji.

Čeprav smo Žirovci na vse to vedno gledali bolj s strani, se vseeno lahko vprašamo, za kateri današnji žirovski izdelek bi lahko v katerikoli slovenski reviji prebrali isto trditev, kakor jo lahko za pasti v zgoraj omenjenem članku v Sadjarju in vrtnarju: »Primerjajoč švicarsko in žirovsko past, je žirovska vsekakor boljša.«

LEPOSLOVJE

Brane Frlic

Foto: Metod Frlic

Janez Ramoveš

FITZCARRALDO JE POČIVAL V SUŠI

Branetu v spomin

KONCERT

V prvi vrsti parterja sedijo violine in flavte;
sveže flavte in rdeče violine.
Za njimi viole in vsa godala,
ki zlovešče mrmrajo med aplavzi.

Potem pihala, trobila zlata in
harmonika na sredi,
harmonika prostotonska.

Ob straneh razdražene orgle;
neurje je potisnilo v vlažno dvorano
tolkala in električne kitare.

Na balkonu citre in harfa
in piščali nebeške.

Na odru miza,
godec je zaspal za razmajano mizo,
po lužah politega vina
plavajo, plavajo orglice.

Fitzcarraldo je počival v Suši, ko je vlekel svojo ladjo skozi džunglo, namreč.
Prazen skedenj se je zibal po valovitem hribovju.

Koncertno dvorano sta omejevala dva prazna valjasta betonska silosa, vse skupaj je delovalo klavstrofobično.

Na stolu, nameščenem pod močno žarnico, ki je visela izpod zaprašenega ostrešja, je sedel godec. Opiti publik, zbrani z nekim povsem drugim namenom, je kdovekaterič ta večer igral na orglice isto pesem Kroniko.

Godec, čigar predniki so se pisali Godec, ta enkratna in povsem upravičena zmes Franeta Miličinskega Ježka, Roberta Johnsona in Stanka Benedika (slednji je bil eden od zadnjih izvirnih godcev v Poljanski dolini), je bil Brane Frlic (1964–2001).

Tradiciji starih ljudskih napevov, še vedno mezečih mu po žilah, je pripojil dvanajst taktov bluesa. Glasbo ameriških črnih sužnjev je preselil v okolje rovtarskih garačev pod Blegoš.

V hrapavih rokah ustna harmonika. Hipnotične, včasih begajoče oči nad bikovskim vratom.

In bikovski glas, aprila 1999, ob dveh ponoči.

KRONIKA

Od žit sma sjal všenica, rež, ječmen,
jejda. Turšca, prosu, ovs.

Od krompirja sma sadil kiflčarja, merkur,
poznej pa igorja, vesna, dezire.

Japka sa bla: beličnki, vosunki, mošancarji,
cesarji, rožmarin, bobuci, voščjenka. Pol pa jonatan
pa ontarijo.

Hruške sa ble: moštne, tjepke pa ane debjele.
Dol spodi je stala ana, ke sma nem djal rusuke,
ta star oča je z Rusije parnjesu cepove,
ke j z ujetništva šov damu.

Lanu ni bel več, pajštaba se j pa še sledila.
Imil sma lipa za čaj, niki suhih čišp pa orihu.

Od kuhe sma sjal pejsa, korejne, koleraba.
Ke sma skopal ta zgvojd n krompir pa še ripa. Ripa
sma naribal v čebar, glih tok ket zejle.

Mlatil sma ročn, s cipam, gruntarji sa pol
imel tud gepl. Vil sma z vivnkam.

Golcal sma pozim, lohk pa tud med
šmar nm mašam. Za darva pa za na žaga.

Otroke sma dilal ponoč. Pil sma
mošt pa šnopc. Včas tud vin.

Redil sma žvina pa drobnica. Ani
tud prošiče, kure, race, guse, pave, zejce.
Fural sma s kojnam, volam. Breje krave
nisa ble za vprejžt. Boki sa bel favlasti.

Par hiš sa bel pos, mački pa še
kešna druga ževav, če ja j
kdu h hiš parnjesu.

Otroc sa mogl dilat, pa tud
v šula sa hodil. Kjer je znov
brat, je jemu kešne cajtnge. Pa večjerne
od Mohorjove družbe.

Če se je kdu ženu, sa špilal na harmwonke,
klanjet pa bompardwon. Ke sma bel pejani,
sma plesal pa pil. Včas sma se skrigal pa stovkl.
Kjer je biv vesjev, je vrisku pa klobuk postran nosu.

Umarl sma od kapi, plučnce, sošice,
kešne druge bolizn, poznej pa tud za rakam.
Kjerga j ubil, kjer se j pa sam vjentu.
Med sebwoj se nisma vlik pobival. Če j bla
vojska, mal več.

H maš sma hodil ob ndejlah.
Ta vjelki praznki sa carkvjeni, daržavnih
nisma praznoval.

Litna j bla včas dobra, včas pa bel švog.
Vsak politje j udarla kešna strila, al je pa kjer
kjem zakuru. Če j bla twoča, je nardila
vlik škwode, glih tok ket suša.

Za ist je bel zajdne cajte dost.
Če j biv kdu hud, je kljev, če se j bav,
je pa molu.

Šl nisma nkamar, som tud nisa vlik hodil.
Če j biv kešn nezakwonsk otrok, sma mu
dal imje Ivan.

Franc Kopač

TRI ZNAMENJA IN ENA PESEM

SVETA GORA

Mama, ti si bila takrat tam.
Nisi še bila mama.
Bila si še dekle.
Tam na Sveti gori.

Čudna množica ljudi
je drla proti svetišču
in vpila na ves glas o izročitvi.
Iskala je služabnika
Gospoda Jezusa Kristusa,
da ga izpljune iz svobodne
dežele,
kjer ni več mesta za služabnika
Gospoda Jezusa Kristusa.
Zdaj je čudna množica
sodnik v imenu ljudstva.

Mama, ti si bila takrat tam.
Nisi še bila mama.
Bila si še dekle.
Tam na Sveti gori.

In čez mnogo, mnogo let
je njegova sestra
o tem dogodku
neizmerne bolečine
in svobode tistega,
ki ga molimo in slavimo,
opisala noč
njenih spominov.

Mama, ti si bila takrat tam.
Nisi še bila mama.
Bila si še dekle.
Tam na Sveti gori.

TRSAT

Vnebohodni pozdrav sem,
kjer se vijejo ceste
na ozelenem pogledu
se dotikajo tal
in brusijo ostanke spominov.
Vračajo se obrazi od smrti
rojeni pred mano odkrivajo
zasuta usta v pozdrav.
Jezik se mi zapleta
ne najdem izbranih besed
še zadnjič odvržem začetek
na konec, ki bo prvi in prvi
bo zadnji v duhu
čas spremeni družbeni red.
Kje sprava je obtičala ne gre
in ne gre nam iz odprtih ust.
Odprtih ust lovimo čistega zraka,
ki priteka iz trde skale duha.
V mogočno poslanstvo
se pravičnost je odela
od Grkov sem hotela je na plan.

GOSPA SVETA

Odmolili smo zadnji
Oče naš
Deseti po vrsti
In še enajstega
Za prvega
Ki ga bo Gospod
Poklical k sebi
Ko se vzpostavi
Popolno brezčasje
In globoka darežljivost
Ki je prihajala
Od vsepovsod
Okroglega prostora rotunde
Iskanih in najdenih obrazov
Veselih nasmehov
In žalostnih solza
Tisto kar ni bilo
Še nikdar in nikoli izrečeno
V zaporedju časov.

HRIBOLAZENJE JE PODOBA DUHA

Hribolazenje je podoba duha
z odcepitvijo v svobodno deželo
širokokotnih klobukov, stožčastih ventilov
in polarno sijočega sonca pod Alpami.

V stvari ni vse tako preprosto,
kot se sliši na prvi ljubezenski
pogled, v ogledalu zrcalnih podob
in dolgih ljubezensko romantičnih prehodov.

Lahko rečeš tudi ljubim te,
lahko pa tudi preslišiš vsako besedo,
ki zavestno prodira v nezavest
in se zakotali z visoke gore v dolino.

Te podobe se z gričastih planin
povežejo v podolgovato miselno celoto
razodeti sebe in vse, ki jih ljubiš.

SLOVO NA POSTAJI

Na uro se ozrem le kradoma, ker ne želim, da bi to kretnjo iz zadrege opazili sestri ali teta Katarina. Sestri bi mi očitali zdolgočasnost, morda celo brezsrčnost. S svojo zgovornostjo bi me nazadnje še prepričali, da bi se moral čutiti krivega. In teta Katarina? Če bi me njene prijazne, a vedno raziskujoče oči odkrile pri tem dejanju? Kaj bi govoril ta njen pogled, ki ga v treh mesecih, kolikor je bila pri nas, nisem uspel do kraja razumeti in doumeti? Dvoje živahnih, sivih oces na zgubanem, suhljatem in prezgodaj ostarelem obrazu, ki kljub pobeljenim lasem še vedno izraža nekakšno mladostno vedrost. Je to vserazumevajoči pogled človeka, ki ga življenje v težkem boju za kruh neusmiljeno gneta že skoraj petdeset let? Morda nezaupanje, porojeno iz izkušenj in spoznanj, da je človek nepreklicno sam in da razen kratkih srečanj od drugih nima kaj pričakovati? Morda ta pogled pripoveduje, zakaj je po tridesetih letih prvič zapustila Ameriko in prišla k nam, da bi obiskala kraje svoje mladosti ter nekaj tednov preživela z nami, na vasi, kjer se je nekoč rodila, z neznanimi sorodniki? Če ni le izraz iskrečega se, prožnega duha, ki se posmehuje naši preračunljivi prijaznosti? Morda kaže le željo po razumevanju, ki sva jo čutila drug do drugega, ali vsaj jaz do nje, od tistega trenutka, ko sva si podala roke in so se najine oči prvič srečale? Prav tu, sredi popoldneva neke poletne nedelje...

Simplon Orient Express bo pripeljal čez osem minut. Tedaj se bomo poslovili, najbrž za vselej. Razen nedoločnega, a globoko segajočega vtisa, ki ga bodo zapustila imena **ATHENES, BEOGRAD, TRIESTE, TORINO, PARIS**, bo ostal še spomin nanjo, na samotnega popotnika s sivimi, pametnimi očmi, s katerim sva si mogoče bila v nekaterih trenutkih zelo blizu, a je vse ostalo samo slučajna, nikoli uresničena pa tudi nikoli potrjena možnost. Ali celo utvara? Tega, v njeni bližini vedno prisotnega občutka, se ne morem znebiti niti zdaj. Še stopnjuje se v nemir. Mislim, da teta Katarina ne želi ničesar razen iskrenosti.

Medtem ko jo sestri zasipata z vprašanji in zaskrbljenostjo, ko skušata vsaj z besedami napraviti vse, da bi bilo njeno potovanje kar najbolj udobno, stojim molče in nestrpno čakam, da bi ti neprijetni trenutki, v katerih se je združila vsa zapletenost naših medsebojnih odnosov, neizgovorjenih očitkov in notranje napetosti zadnjih mesecev, vendarle že minili, da bi se otresel glodajočega občutka odgovornosti pred samim seboj in pred drugimi...

Obenem se zavedam, da ni mogoče ničesar več spremeniti. Vloge, ki smo si jih izbrali na začetku, moramo odigrati do konca, do odhoda **Simplon Orient Expressa**. Vse tiste drobne, komaj slišne notranje zvoke, ki smo jih izzvali v zadnjih treh mesecih, moramo preglasiti z visokimi toni vzhičenja v tem zadnjem, zaključnem akordu. Sestri bosta glasno ihteli in svoje poslovilne krike, ki se jima bodo trgali prav iz srca, zalivali z obilnimi solzami ... In vendar se jima ne bom pridružil. V prikriti igri s svojo notranjostjo bi rad ostal nepristranski opazovalec. Nikakršne družinske solidarnosti, brez hrupa in brez scen! Kljub temu da so njune solze morda iskrene?

Skušam se spomniti, kdaj smo od tete Katarine dobili prvo pismo. Bilo je kmalu po vojni, prišlo je iz Amerike, a ta je bila tedaj še tako daleč, da nam, nam mlajšim, ni pomenilo več kot košček tujega papirja. Teto smo poznali le iz dedovih pripovedovanj. Njegove besede pa so bile blede in splošne, kakor da je že tudi njemu

samemu ušla iz spomina. Njena pisma se niso za las razlikovala od drugih ameriških pisem, ki so jih svojci začeli po koncu vojne pošiljati v stari kraj. Isti papir in ovitek, celo pisava je bila enaka, kot da vsi Slovenci v Združenih državah izhajajo iz ene same družine. Spočetka je ded na ta pisma odgovarjal sam, po prvem tetinem paketu pa je začel siliti tudi nas, naj se mu pridružimo vsaj s prijaznimi pozdravi. Njegovo prigovarjanje ni ostalo brez posledic. Sestri sta na mah postali podjetnejši, kot sta bili sicer. Pisarili sta prisrčna pisma, ob goreči sorodniški vne-mi, ki se je bila tako nenadoma vžgala v njunih srcih, pa sem v njunih očeh odkrival živobarvni blesk poletnih oblek, ki so prihajale k nam z ameriškiimi paketi.

Tudi fotografije, ki jih je teta pošiljala, mi je kot človeka niso kdovekako približale. Kopice obilnih, dokaj gizdavih, zadovoljno se smehljajočih žensk, krepke možakarje poslovnih obrazov, ki kljub bleščeči zunanosti ne morejo skriti ostankov kmečke neokretnosti in robotosti, smo videli že pri sosedih. Obleka, drža in obrazi so bili povsod enaki. Iz teh slik, pisem in obiskov, ki so postajali vse bolj pogosti, je nastajala naša podoba izseljencev in Amerike. Kot podoba nečesa dalj-nega, odtujenega, izgubljenega za vselej.

Tega vtisa tetina pisma niso mogla spremeniti, čeprav so postajala daljša, pri-jaznejša in pogostejša. Amerika je ostajala Amerika. Bil sem še mlad in prežet z domoljubnimi čustvi in moji sklepi so bili prav preprosti: Kdor se je odločil, da je zapustil domovino, je pokazal, kako malo mu je pomenila. (Obrazi Amerikancev so izražali sitost, ne domotožja.) Bratrančevo pismo, naslovljeno name, sem eno-stavno odrinil. (Kaj mi mar: Dear Joseph you dont know me. My name is Joe. I am sixteen years old... Ta niti našega jezika ni znal...)

Tako. Teta Katarina je že dolgo bila aunt Catherine. Svojim otrokom je nadel-a irska in škotska imena, kot da drugih ni več poznala...

Njen prihod sem pričakoval le z radovednostjo. Pač Amerika... Presenečenje pa je bilo nenavadno in globoko. Zagledali smo jo že med vrati, ko je z mnogimi drugimi Amerikanci izstopala z vlaka. Oblečena temneje kot druge, v postavo nenavadno suhljata, na glavi samo preprost klobuček brez tenčice, kar si je pri Amerikankah komaj bilo mogoče predstavljati, brez velikih zlatih uhanov, ki bi se bliskali na soncu, brez ogrlice in neštetihi sponk dvomljivega okusa. Roka, ki nam jo je dala, je bila brez prstanov, le komaj opazno trepetala je. Njene živahne oči so nas radovedno motrile, navdale so me z resnobo in z občutkom spoštovanja. Nič ganjenosti ni bilo v njih, nobene solze ... Vse prejšnje predstave o njej so bile v hipu pokopane.

Medtem ko sta sestri obvezno jokali (brez njunih solz bi bilo snidenje kar preveč hladno), sta se najina pogleda nekajkrat srečala. Mogoče je to bil tih sporazum, vzajem-en dvom o iskrenosti solza, prizanesljivo razumevanje ali komaj zaznaven očitek, da tudi jaz nisem kazal vznemirjenosti. Toda kmalu sem začutil, da njen pogled ne velja meni, ostal sem miren in se celo smehljajal ... Tisti njen izraz bi si bil moral natanko vtisniti v spomin. Zakaj misli, ki jih je vzbujal, so prese-gale moje izkušnje in mi zastavljale veliko vprašanje. Kako naj izrazim žalost ali veselje, ne da bi hkrati vzbujal tudi pomisleke o iskrenosti? Ali razen radovednosti res občutim še kaj dru-gega? Ali ni to obredje ob snidenju gola konvencija, ki lahko pokaže le željo po med-sebojni bližini, ne pa te bližine same, ki je intimno doživetje? Morda se tudi ona sprašuje, čemu jok, ko je niti ne poznamo ... So oči sploh mogle vse to povedati? Nedoločen dvom, ostanek privzgojenih navad, mi je še mnogokrat v času njenega obiska vrtal po glavi, če takrat le nisem ravnal prav in lepo ... Že vljudnost sama bi zahtevala več pozornosti. Zaman sem si klical v spomin tetin pogled, da bi me po-miril. Pozneje se mi je sicer zdelo, da je bil dvom neosnovan in mi je nekajkrat po-trdila, da sem ravnal prav, toda dokončnega pojasnila ni bilo.

Darila, ki nam jih je prinesla teta Katarina, so bila bogata, način, kako nam jih je izročila, pa je bil naravno skromen. Očitno je bilo, da noče vzbujati prepričanja o svojem bogastvu niti o bogastvu dežele, iz katere je prišla.

Pokazala je živo zanimanje za najmanjše podrobnosti našega življenja, posebej še za razmere, v katerih so živeli njeni svojci. Njen blagi ton govora se je vse pogosteje barval z ogorčenjem. Po nekaj tednih, ko sva bila spet sama, sem spoznal, kaj jo je prizadelo. Izrekla je prve vtise o naši deželi.

»Pri vas ni tako slabo, kot so mi pisali ... Vsi, kar sem jih videla, delajo malo in slabo... O, boy, da bi ti videl Ameriko! Kako grenki znajo biti dolarji ... Tu pa se jim zdi, da jih pobiramo na cesti. Pošiljala naj bi jim pakete, a živijo bolje od mene ... Veš, boy, midva z možem sama obdelujeva veliko farmo. Rediva šestdeset glav živine. On vstaja ob štirih zjutraj in hodi spat ob enajstih zvečer. Zame ni dosti bolje. Pet otrok imava, nobeden noče ostati na farmi... To je garanje, my god, kakršnega tu ne poznate!«

Bolj od besed so govorile njene oči, ki so bile v tistem trenutku trde, nepremične, njene izsušene, žilave roke, vse njeno prezgodaj ostarelo in izžeto telo... (Glas Amerike: Dežela ljudskega blagostanja. Got save the United States, welfare States.)

Ko se je čez čas zdramila iz zamišljenosti, se je spremenil lesk njenih oči in glas ji je spet zvenel bodro, prijazno.

»Povej, boy, kaj si najbolj želiš?«

Odvrnil sem, da bi rad končal šolo, čeprav sem slutil, da njeno vprašanje meri drugam. Sošolcu je oče kupil skuter ... Vsi smo že sanjali o avtomobilih ... Nekateri so jih že vozili, čeprav očetove ...

»Veš, kaj, kupil si boš bycikle. Tu imaš petdeset dolarjev. Samo nikomur ne povej. Sestri bi ti bili nevoščljivi. Drugim ne bom dala niti centa. Sestri sta v službi, oče tudi. Delajo osem ur, potem so prosti ... Ti pa še ne zaslužiš ... Ne, ne, kar spravi! To so mi dali otroci. Veš, moji so zdaj že vsi preskrbljeni. Tudi za vožnjo so mi zbrali oni, tako sem si želela še enkrat videti te kraje ... Nič ne morem reči, otroci so zame dobri ... Vi se med seboj razumete, živite drug z drugim, pri nas pa ni bilo tako. Stari je bil z njimi surov ... Tako je bilo, moral je preveč delati, da jih je preživel. Zdaj ko so odrasli, pa ga ne marajo, še doma se izogibljejo. Oglasijo se za kakšen dan in spet odidejo ... Moj stari je res čudak. Samo dela. Nikoli nisva imela toliko časa, da bi se pošteno pogovorila... Dvakrat sva bila popolnoma na tleh, s petdesetimi dolarji sva začela znova ... Medtem so minila leta ... Kam naj se človek obrne, če je sam, v tujem svetu ...

Njen stari tudi na fotografiji ni bil simpatičen. Nasprotno: robat in mrk, z upognjenim tilnikom. Dolgo ni mogla oči odtrgati od njega. In kakor da sem njen najzaupnejši prijatelj, mi je pripovedovala, da se nikoli nista imela rada, da pa je življenje v dvoje lažje, tako ali tako ... Z leti se ljudje privadijo drug drugega. Med vsemi tujci ti je nekdo vendarle bližji.

Pozneje teta Katarina ni nikoli več govorila o sebi, ne z menoj ne s kom drugim. Zdelo se je celo, da je pozabila na zaupanje, ki mi ga je bila izkazala. Celo odrinila me je od sebe. Nekaj dni po tistem pogovoru me je namreč opomnila, da sem postal prijaznejši, odkar mi je dala denar ... V mučni zadregi sem se nazadnje le dokopal do spoznanja, da kljub obojestranski želji po zaupanju ležijo med nama dolga leta njenega trpljenja, dela in samote, ki ji je zakrknila srce in zaprla usta, da se je ogradila od vsega sveta. Da v njenih očeh tli nepogasljiva iskra razočaranja in nezaupljivosti.

Zdaj manjka do prihoda vlaka samo še nekaj minut. Peron je poln ljudi. Danes odhaja mnogo Amerikancev. Neverjetno, koliko sorodnikov jih spremlja. Vsi imajo

polne roke. Kovčki, zavoji, rjavo zapečene štruce domačega kruha, šopi nageljnov in rožmarina. Kmečki fant igra na harmoniko stare polke. Melodije, ki jih mi mlajši večinoma ne poznamo več. Vmes pa včasih le zazvenijo Avseniki in Veseli planšarji, viže, ki jih kot narodne lahko poslušamo po radiu vsak četrtek zvečer. (Če jih hočemo, seveda.)

Ljudje se objemajo, stiskajo si roke, jokajo... Najlonske srajce, špičasti čevlji, znamenja našega napredka ... Od dela otrdele roke ... Težko je razložiti, kdo ostane, kdo odhaja. Delček našega sveta, pomislim... Kdo se je čemu odrekel? In kako je zdaj to, domovina ... Ne, ostati hočem ravnodušen, oziram se okoli sebe. Morda je ozračje nekoliko zatohlo. Od nekje je v to svetlo, jasno jutro kanila grenkoba ... Tile stari so nekoč odhajali v Ameriko za kruhom. Danes mladi odhajajo v Nemčijo, za avtomobili ... Od kje grenkoba, ki jo čutim? Morda iz množice obrazov, ki se poskušajo smehljati. Ker bi radi bodrili odhajajoče? Morda izpod trdo posajenih kmečkih klobukov, izpod ameriških najlon tenčic in trdih ovratnikov, iz mene samega?

Prisotnost tete Katarine me sili, da se z očmi sprehajam od obraza do obraza, da poskušam vso to množico razdeliti na tiste, ki odhajajo, in tiste, ki ostanejo. So ti izkoreninjenci, ki pravijo, da so onstran Atlantika našli drugi dom, doživeli topel sprejem? So občutili košček tiste pristnosti, po kateri hrepeni sleherno človeško srce? Kakšne misli se v tem trenutku pletejo v glavah svojcev, ki jih spremljajo? (Dolarji, dolarji!) Kaj je teta Katarina doživela pri nas in s kakšnimi vtisi odhaja?

Neslišno, toda naglo drsi vlak na postajo. Množica vzvalovi. Vpitje, kriki, jok ... Od bolečine spačeni obrazi ... Zadnjič si stiskamo roke s teto Katarino. (Srečni sestri, ki lahko tako krčevito jokata.) Spet se srečajo najine oči. Zdi se mi, da me gleda vedro in mi pritrjuje.

Ko vlak odhaja in ga pozdravlja množica belih robčkov in dvignjenih rok, stoji teta Katarina pri oknu in mi maha z roko. Ne, ne samo meni, vsem maha. Njene kretnje so utrujene, videti je potrta, še bolj suha, manjša, neznatnejša. Nič več se ne nasmehne. Bolečino izražajoče gube okrog ust ji vztrepetajo. Obrnem se, da ne bi videl njenih solza. Lokomotiva tuli.

Utrujeni stopamo po pločniku. V glavi mi šumijo kolesa **Simplon Orient Expressa** in polglasno ponavljam imena: **ATHENES, VENEZIA, PARIS, LE HAVRE**. Nazadnje **ILLINOIS**. Tam nekje, na samotni farmi, deset milj do najbližjega sosedu in sedemindvajset milj do prvega večjega naselja, bo živela naša teta Katarina. Živela bo s svojimi šestdesetimi kravami in svojim starim, ki ga nikoli ni imela rada, ob misli na otroke, ki se tako redko oglašajo. Če bo našla čas, bo ob četrtkih zvečer vključila television in gledala boks. Boks ji je všeč, ker se tepejo in skoraj nič ne govorijo. Njen ljubljenelec je Casius Clay, črni bombardier. Vedno zmagaja in je nekoliko čez les... Zabavno je, človek se nasmeje ... (Ampak takšne oddaje, kot je bila tista **Opusti ali podvoji**, ne bo nikoli več.) Tako do smrti.

»Niti enega dolarja mi ni dala,« me vzdrami stvarni sestrin glas.

Nič več ne jokata.

Iz daljave se slišijo zadnji zategli piski lokomotive.

Molčim. Odhaja jih vedno več. Se bom nekega dne odpeljal tudi jaz, morda sestri? Molčim. Mislim si: besede ... Slišim mnoge glasove, nejasne, nerazumljive. V ušesih mi še vedno zvenita sestrin glas in pisk lokomotive.

Stojimo sredi asfalta.

(Iz pisateljevega arhiva, 1966, prva objava. Op. ur.)

VELIKI PLES

Leto 1926 je bilo nesrečno leto. Deželo je namreč preplavila strahovita povodenj, kakršne niso pomnili najstarejši ljudje, kaj takega niso slišali pripovedovati niti od svojih dedov in pradedov. Po večdnem hudem deževju so vodotoki preskopili bregove in začeli svoj uničevalni ples. Vodna ujma je že tako ali tako revno ljudstvo pahnila v še večjo revščino, katere so se otepali še dolgo potem. Marsikdo je bil celo ob življenje, mnogo jih je pristalo na beraški palici. Poplava je divjala po Idrijskem in Tolminskem, po Selškem in Polhograjskem, najhuje pa se je razbesnela v Poljanski dolini. Sora s svojimi pritoki je grozovito narasla, prestopila bregove in rušila pred seboj vse, kar se ji je postavilo na pot. Majhni studenčki so postali potoki, potoki so se prelevili v reke in reke so narasle v prave veletoke. Po navadi suhe hudourniške struge so se do roba in še čez napolnile z vodo ter v divjem toku hrumele s hribov v dolino. Vode je bilo toliko, da so še celo iz mišjih lukenj brizgali curki. Sora je od Žirov do Loke pobrala vse mostove, zrušila nič koliko hiš, odnesla s seboj mnogo rodovitnih polj, druga pa zasula s prodom in skalami. Na svoji uničevalni poti je izpodjedala bregove, rušila mogočna drevesa kakor bilke in uničevala vodne naprave. Prizanesla ni niti mogočnemu jezu fužinske elektrarne, katerega je odplaknila kakor smet, zaradi česar so obubožali vsi, sicer premožni vlagatelji. Po pobočjih se je utrgalo nešteto zemeljskih plazov in usadov, ki so grozili hišam pod seboj in prenekatero tudi zasuli. Ko so se razbesnele sile narave izdivjale, je bila pokrajina tako spremenjena, da je ni bilo več prepoznati.

Drugi dan po strašni povodnji je v časniku Jutro izšel članek z mastno natisnjenim naslovom: »Žirov ni več!«

Ob reki Sori, kakih sto korakov od njene struge, je pod strmim bregom čepela vegasta bajta, kateri se je od daleč videlo, da je nekoč preživljala že boljše čase. Njena prednja stran je z majhnimi okenci mežikala proti z grmovjem obraščeni reki. Zadnja stran stare bajte pa je bila napol vkopana v strmi breg, ki se je v enem zamahu vrtoglavo dvigal vse do vrha hriba, pod katerim je kot orlovo gnezdo čepela Gričarjeva domačija. Upognjeno, s slamo krito ostrešje je že na več mestih kazalo rebra. Črn, sajast dimnik je ves povešen ždel na slemenu in grozil, da se bo zdaj zdaj prevrnil ter zvalil po prepereli slami. Ob stenah so rasli bohotni bezgovi grmi, po katerih so bile razpredene zaprašene pajčevine. Zraven kočure je stal majhen kozolec, ves zatrpan s kmečkim orodjem, butarami in drvimi. Domek je bil na zunaj videti pust in zapuščen, a ni bilo tako. V notranjosti je kar kipelo od življenja.

Izba – osrednji bivalni prostor, ki mu v teh krajih pravijo kar »hiša« – ni bila velika. V enem kotu je stala stara kmečka peč, vsa vegasta, okrušena in obtolčena. Spoji med pečnicami so zijali za prst na široko. Da se iz njih ne bi kadilo, jih je Muhovec zamazal z ilovico. Če peč ne bi bila okovana z železnimi trakovi, bi se že zdavnaj sesula. V drugem kotu je stala mentrga, v kateri je Muhovka mesila kruh, kadar je bilo pri hiši kaj moke. To pa ni bilo pogosto, zato je bila mentrga pokrita in je služila namesto mize. V tretjem kotu je na razmajanih nogah slonela široka

postelja z visokimi rezljanimi končnicami in prekrita s preluknjano odejo. Na njej sta spala Muhovec in Muhovka ter v temnih nočeh počela še marsikaj. Najpomembnejši v hiši pa je bil četrti kot, kjer se je bohotil star skobeljnik – bešter. Tu je kraljeval Muhovec.

Prav zdaj se je lotil zlomljene sekire. Le-to je sinoči prinesel Krogar iz vasi, da bi mu izdelal in nasadil nov ročaj. Kakor je pravil Krogar, se mu je odlomil, ko je v gozdu pripravljal drva. Zamahnil je, da bi odsekal debelo vejo, tedaj pa mu je zdrsnilo in udarec je zgrešil svoj cilj. Namesto z rezilom je po veji treščil z ročajem in ubogo držalo je šlo na polovico. Še to je pripomnil, da naj mu sekiro popravi čim prej, ker ima v gozdu še mnogo dela, zima pa je pred vrati. Muhovec je jezno obračal sekiro v raskavih dlaneh in otipaval del odlomljenega ročaja, ki je še tičal v ušesu. Vedno bolj se je mrščil. Nazadnje se je obrnil k Muhovki, ki je čepela za pečjo in klekljala. Pomolil ji je pod nos polomljeno orodje in zapiskal s tankim, otroškim glasom:

»Na, poglej! Les je trd, nič preperel, nič črviv. Pa bo meni pravil Krogar, da se mu je prelomil zato, ker mu je zdrsnilo. To naj pripoveduje svoji babi, ki se na les spozna manj kakor zajec na boben, še ona mu ne bo verjela. Jaz rečem samo to, da orodje polomi le tisti, ki z njim ne zna ali pa noče delati. Le kako je mogel zlomiti tako čvrst ročaj, prejšnji teden sem mu ga nasadil, je še čisto nov. Hudič hudičevi!«

Muhovka od svojega punklja niti oči ni dvignila, ampak je samo zaropotala s klekeljni, da je bilo slišati, kakor da bi kdo vsul vrečo suhih orehov po lesenih stopnicah: »Muhovček, ne kolni. Bog te bo kaznoval.« In je klekljala naprej. Muhovec pa je, še vedno jezen, odšel iz hiše, da bi pod napuščem poiskal primeren les za nov ročaj. Skozi črno kuhinjo in vegasta vhodna vrata je stopil na kamniti prag. Kadar je prišel iz hiše, se je na pragu iz navade vedno ustavil in pogledal v nebo. Tudi danes je storil tako. V skrbah je namrščil čelo, kajti kar je videl, mu ni bilo niti najmanj všeč. Sem čez Gričarjev hrib so se valili gosti, črni deževni oblaki. Podili so se nizko nad Žirovsko kotlino, Muhovcu se je dozdevalo, da bi se jih lahko dotaknil. Mešali so se med seboj kakor v čarovniškem kotlu. Od njih se je kadilo kakor iz Muhovcovega dimnika, kadar je ta kuril najbolj zanikrna in vlažna drva. Podili so se po nebu s tako naglico, da jim je komaj sledil z očmi, in v njih je vršalo kot v čebeljem panju. Začel je pihati vlažni zahodnik s tako močjo, da so se vrbe ob reki pripogibale skoraj do tal. Med latami v kozolcu je piskalo kakor v cerkvi pri nedeljski maši, ko je organist pohodil napačen register. Česa takega še ni videl. Stal je tam pod napuščem, zijal v nebo in se čudil. Postalo je temno, kot da bi se na zemljo spuščala noč. »Nič dobrega ne bo iz tega, hudič hudičevi,« je zapiskal Muhovec, poiskal v skladovnici primerno bukovo cepanico in izginil nazaj v hišo.

Prav ko je stopil v izbo, je Muhovka nažigala staro petrolejko, ki je visela na steni. Obregnil se je obnjo: »Baba, kaj pa noriš? Sredi belega dne prižigaš luč. Niti malo nisi varčna. Ali misliš, da smrdljivec teče kakor studenec iz hriba? Hudič hudičevi.«

Baba mu ni ostala dolžna: »Muhovček, ne kolni, Bog te bo kaznoval. Če je tale tema zate beli dan, potem ti ni pomoči. Saj se nič ne vidi, kako pa bom klekljala brez luči?«

»Pa malo prenehaj. Čepiš za tistim punkljem dan za dnem kakor prirasla, da te že težko gledam. Kaj ti je tega treba, hudič hudičevi.«

»Ne kolni, Bog te bo kaznoval. Kaj da mi je tega treba, praviš? In da me ne moreš gledati? Ko pa mi Martin z one strani prinese denar, me gledaš še kako lahko in nič ne vprašaš, zakaj čepim za punkljem dan za dnem. Jest ji je treba vsak

dan in nag ne moreš hoditi po svetu. Drugo leto pojde Jerica v šolo, treba ji bo kupiti nove čevlje, šolske potrebščine.« Muhovka je bila huda kot smodnik in pri zadnjih besedah je obrnila Muhovcu hrbet ter pogledala v kot na peč, kjer se je hčerka Jerica igrala z muco in se ni prav nič menila za starševski prepir. Bila je to drobna deklica s privihanim noskom in zlatimi lasmi, stara kakih sedem let. Čebljala je z muco in jo vlekla za rep. A muca tega očitno ni marala. Stegnila je tačko in opraskala deklico po roki. Tega pa ni marala Jerica in je planila v jok: »Uaaa, uaaa, opraskala me je, uaa, uaa, veee!«

»Da mi takoj utihneš, otrok nesrečni. Prav ti je, kaj pa mučiš ubogo žival. Ne piskaj mi še ti na uho, imam dovolj drugih skrbi,« je rentočila Muhovka in se spet spravila za punkelj. Zabodla je buciko in klekeljni so začeli klopotati svojo enakomerno pesem. Pod njenimi spretnimi prsti so nastajale čudovite čipke. Še pajek bi se pred njimi skril s svojimi mrežami. V tistih časih je bila čipkarija v teh krajih zelo razširjena. Klekljalo je staro in mlado, celo moški. Za ženske je bil takrat to edini vir zaslužka. Z izkupičkom so si kar precej izboljšale svoj položaj v družini, saj denarno niso bile več tako zelo odvisne od svojih mož in dekleta od svojih staršev. Seveda pa so s čipkami obogateli le prekupčevalci, ki sami nikoli niso sedli za punkelj. Klekljarji nikoli!

Takrat je v bližini potekala meja s sosednjo državo. Na oni strani so čipke imele precej višjo ceno. Nekateri so se znašli in jih na debelo tihotapili čez mejo. Seveda pa je bil to nevaren in tvegan posel. Če so tihotapca zalotili na meji, je šel ves zaslužek klekljaric po gobe. To se je enkrat zgodilo tudi Muhovki. Naklekljala je poln nahrbtnik čipk in jih izročila tihotapcu Urbanu, da bi jih odnesel čez. A ni imel sreče. Na meji ga je zasačila patrulja. Urban je moral v ječo, Muhovka pa je bila ob večmesečni zaslužek. Odtlej se je tihotapcev izogibala kakor kuge, zaupala je samo Martinu. Poslej je ta nosil zanj čipke čez mejo, kajti Martin je bil tihotapski kralj, njega niso nikoli dobili.

Muhovka je bila močna, postavna ženska, z lahkoto je dvigovala najtežja bremena, ki jih Muhovec še premakniti ni mogel. Kajti on je bil v nasprotju s svojo ženo majhne postave in ves droben. Govoril je s tankim otroškim glasom in na ta račun je moral požreti marsikakšno zbadljivko. Ampak ljudje so ga spoštovali, ker je bil vesele narave in jim zbadljivk ni zameril. Še celo ponorčeval se je iz samega sebe. Ampak spoštovanje si je zaslužil predvsem s svojim delom, kajti bil je neprekosljiv mojster lesa. Ljudje so mu od blizu in daleč nosili sekire, cepine, krampe, lopate, kladiva, da jim je nasadil ročaje. Popravljal je grablje in vozove, izdeloval škafe in kadi, zamenjaval lesene pode, preperela okna in vrata, pletel koše in košare, skratka lotil se je vsega, kar je bilo leseno. Njegovi izdelki so bili lični in pripravi, pa še zaračunati ni znal. Zmerom mu je bilo nerodno povedati pošteno ceno. Marsikakšen siromak se mu je zasmilil in mu je delo opravil zastonj.

Prav zdaj se je lotil Krogarjeve sekire. Les je vpel v skobeljnik in ga začel obdelovati z rezilnikom. Trske so frčale naokrog kot za stavo. Bukovo poleno je počasi začelo dobivati pravo obliko. Oba z ženo sta bila tako zatopljena v svoje delo, da si nista izmenjala niti besede. Slišalo se je samo enakomerno klopotanje klekljev in strganje rezilnika. To je trajalo precej časa, nazadnje pa je Muhovec postal nezadovoljen. Leščerba, s katero si je svetila Muhovka, je do skobeljnika metala le malo svetlobe. Ročaj je bil skoraj pri kraju in delo je postajalo vse bolj natančno, Muhovec pa v tistem mraku ni skoraj ničesar videl. Jezno je odložil rezilnik in se odpravil iz hiše pogledat, kaj se dogaja zunaj. Izpod peči je prilezel domači pes Muri, se mu motal med nogami in skupaj sta stopila na prag.

Možiček je kakor po navadi nagnil glavo in začel opazovati nebo. Toda neba sploh ni bilo. Od takrat, ko je zadnjič stal na pragu, se je stanje še precej poslabšalo.

Oblaki so se spustili še nižje nad zemljo, bili so še bolj črni in grozeči. Veter ni pojenjal, celo močnejši je postal. Tulil je okrog vogalov, da se je celo Muri boječe stisnil k gospodarjevim nogam. Stemnilo pa se je tako, da je komaj videl do sosedu, ki je bil oddaljen le slab streljaj. Muhovec je pomislil: »Ni čudno, da Muhovka kleklja pri luči ob belem dnevu, jaz pa ne morem končati tiste preklete sekire. Saj je temno, kakor da bi kdo ukradel sonce, hudič hudičevi.«

Zaskrbljeno se je oziral v plešoče oblake, potem pa mu ni kazalo drugega, kot da jo je popihal nazaj v varno zavetje stare hiše. Muhovka je še kar naprej čepela za pečjo in predevala svoje klekeljne sem ter tja, možiček pa se je spet lotil sekire. Toda delo mu ni šlo najboljše od rok. Nekaj zaradi slabe vidljivosti, še več pa zaradi zle volje in čudne vznemirjenosti, ki ga je spremljala že vse od jutra. Nekaj ga je tiščalo v prsih, neka huda slutnja se je plazila po njegovi notranjosti. Tega si nikakor ni znal razložiti. Le kaj neki vrta po njem, da je tako čuden? Ker se ni mogel domisliti nič pametnega, je vse skupaj pripisal vremenu in bližajoči se hudi uri. Da bo huda ura, o tem je bil prepričan.

Muhovka je nenadoma nepričakovano spregovorila, ne da bi dvignila pogled od svojega dela: »Pošta je prišla. Zjutraj, ko si bil v hlevu.«

»Pošta? Kakšna pošta?« se je začudil možiček.

»Od sodnika. Strnad te toži, ker ga obrekuješ naokoli, da ti je prestavil mejnike.«

»Pošta od sodnika? Kako si upaš to šele zdaj povedati? In toži me Strnad, trikrat hudič hudičevi!« je Muhovec zacvilil tako grozno, da je še mačka, ki je dremala za pečjo, dvignila ušesa.

»Ne kolni, bog te bo kaznoval. Saj bi ti dala pošto že zjutraj, pa si nisem upala, ker si bil tako nataknen. Tudi Strnada bo kaznoval Bog. Oba bo kaznoval.«

»Hudič hudičevi,« je piskal Muhovec tako močno, da je mačka skočila s peči in se skrila v najtemnejši kot.

»Ne kolni, Bog te bo kaznoval.«

Bilo je pred letom dni. Muhovec je stal na pragu, si z dlanjo zastiral oči in se oziral v nebo. Ob njegovih nogah je čepel čuvaj Muri. Napravilo se je lepo pomladno jutro, nebo je bilo jasno, brez oblaka. Sonce je sijalo dol čez Žirovski vrh, a ni imelo prave moči, bilo je prezgodaj. Vrbe in jelše ob reki so se bohotile v mladem zelenju, tudi travnike je že dodobra pozelenila trava, le jeseni se še niso obrstili. Muhovec se je zadovoljno nasmehnil. Kaj se ne bi? Bila je nedelja in danes mu ne bo treba čepeti za skobeljnikom. Pa še tako lepo jutro, da bi človek kar zavriskal. Pogledat gre tja gor v senožet, kjer so rasle lepe smreke. Nekaj jih bo treba podreti, še danes jih odbere. Nameraval je namreč temeljito prenoviti svoj stari domek, potreboval je les. Nekaj za deske, nekaj za prodajo, da bo kakšen dinar pri hiši. Spotoma si natrga glogovega cvetja za čaj, če bo potrkala bolezen na vrata. Morda se povzpne še gor na hrib k sosedu Gričarju. Dolgo že ni bil pri njem in danes je prav lepa priložnost, da utrdi dobre sosedske odnose.

Pot je bila strma. Pravzaprav poti sploh ni bilo, z Murijem sta kar na slepo rinila po senožeti v breg. Ko sta prisopihala na greben, kjer se je njegova senožet končala in se je začela Strnadova, si je Muhovec zadovoljno pomel dlani. Kaj si jih ne bi? Stal je namreč pod svojimi smrekami, ki so bile njegov ponos. Opazoval jih je z neprikritim veseljem. Drevesa visoka, da so se z vrhovi dotikala neba. Debla gladka in debela, da bi jih ne objeli trije Muhovčki. Bilo jih je kakih sedem, osem, ne veliko, a za bajtarja, kakršen je bil on, so pomenile pravo bogastvo. Rasle so v ravni vrsti ob meji s Strnadovo posestjo. Tja jih je bil zasadil njegov ded.

Ko je tako z radostjo v srcu opazoval lepa drevesa, so se mu nenadoma stemnile oči. Zagledal je namreč mejnik in z njim je bilo nekaj narobe. Nekam čudno je štrlel iz zemlje in zdelo se mu je, da stoji na nepravem kraju. Stopil je torej do njega in si ga ogledal. Muhovec, ki je poznal vsako ped svoje borne bajtarije, je takoj ugotovil, da stoji za tri korake v njegovi senožeti. Tam, kjer bi v resnici moral stati, pa je našel jamico, zasuto s svežo prstjo in prekrito s suhim listjem. Očitno je tisti, ki je prestavil mejnik, hotel svoje dejanje prikriti. Le kdo bi to bil? Ni bilo treba veliko premišljevati. Kdo drugi kakor Strnad. Že dolgo je tega, ko so se mu pocedile sline po njegovih smrekah. Najprej ga je privijal, naj mu jih proda. A za takšno ceno, kot mu jo je ponujal, mu ne bi prodal niti fižolovke. Potem je poskušal z zvijačo. Trdil je, da so smreke posajene točno na meji med obema posestvoma, zato pripadajo vsakemu polovico. Ko pa mu je Muhovec svetoval, naj si ogleda mejnike, in če mu ni kaj prav, naj pokliče geometra, je imel mir pred njim. Zdaj pa se je smrek hotel – skopuh skopušni polastiti kar s krajo. Hoče ga opetnajstiti še za tistih nekaj smrek, ki jih premore, njemu pa raste v gozdu toliko dreves, da vseh ne bi preštel do sodnega dne. Hudič hudičevi!

Spustil se je po bregu dol do svojega doma in se vrnil s krampom in lopato. Kot bi mignil, je mejnik izgrebel in ga postavil na staro mesto. Ko je opravil delo, se je pridušal: »Tako! Polakomnil si se moje zemlje, pa imaš svoje dovolj. Takrat, ko ti jo bodo pogrebci nametali na krsto dva metra, je boš imel še preveč, pa ti ne bo nič pomagalo, hudič hudičevi!«

Drugega dne sta se srečala s Strnadom na kolovozu ob reki, ko je ta ravno peljal vreče z žitom v mlin. Kmet ga je nekam priliznjeno pozdravil in hotel kar takoj dalje, toda Muhovec je trdo zgrabil konjička za uzdo, da je živalca obstala kot vkopana.

»Kaj hočeš?« je potuhnjeno vprašal Strnad.

»Kaj hočem? Hočem, da veš tole: nekaj si šaril okoli mejnika gori na senožeti pri smrekah. Ampak jaz nisem priplaval po kisli župi. Postavil sem ga nazaj na staro mesto, kjer je stal že od vekomaj. Za tri korake sem ga premaknil.«

»Mejnik da si premaknil? Za tri korake? Ej, Muhovec, ali ne veš, da je to hudo kaznivo? Kaj rineš v tujo posest. Kar je moje, je moje, tvojega mi ni mar. Takoj da mi vrneš kamen tja, kjer je bil, drugače se bo zate slabo izteklo.«

»Če se bo za koga slabo izteklo, se bo zate. Še enkrat ti pravim, da ne brskaj okrog mejnika, drugače se bova pomenila pred sodnikom. Čeprav si velik gruntar, jaz pa ubogi bajtar, to še ne pomeni, da pravica ne raste tudi zame. Vem, da ti dišijo moje smreke, a jih ne dobiš, hudič hudičevi!«

»Kdo pa pravi, da so smreke tvoje?« je bil vzvišen Strnad.

»Kdo pravi? Jaz pravim!« se je izprsil Muhovec.

Strnad se je posmehnil zvito kot lisica: »To bomo pa še videli.« Pognal je konjiča in oddrdral naprej.

Minila sta kaka dva tedna, morda trije. Muhovec je na ta dogodek že pozabil. S Strnadom sta se srečala še nekajkrat, vendar sta se ob srečanju le pozdravila, v pogovor pa se nista spuščala. Muhovec si je mislil: »Ej, skopuh stari, pa si le sprevidel, da si se pri smrekah uštel, in je boljše zate, da daš mir.« A uštel se je on in ne Strnad, ki se je samo potuhnil. Nekega jutra je namreč dobil pošto od sodišča, v kateri je pisalo, naj se dne tega in tega javi pri smrekah, kjer se bo na licu mesta razčistil spor v zvezi z mejniki.

Muhovec je piskal: »Kakšen spor? Pri smrekah ni nobenega spora. Saj se že od nekaj ve, kje poteka meja. Jaz nimam spora z nikomer, če pa ga ima Strnad, naj si ga zatakne za klobuk. Le kaj si je spet izmislil, hudič hudičevi.«

Ob določenem dnevu se je pojavil pri smrekah že dobro uro pred napovedanim časom, kajti Strnadu ni zaupal. Cokla stara je zmožna, da ga izigra. Toda s te strani

se mu ni bilo treba bati, moral je počakati. Ob določeni uri so na nasprotni strani grebena prisopihali navzgor po strmi Strnadovi senožeti Strnad, njegov odvetnik, geometer, dve priči in žandar. Strnad je na ramenu celo nosil kramp. Muhovec se je čudil:

»Sosed, le kaj ti bo kramp? Ne boš ga potreboval, saj dobro veš, kje mora stati ta prekleti kamen. Ta pa je prav tukaj, že od nekdaj je vsajen na tem mestu. In če potegneš ravno črto od tega kamna do naslednjega, vidiš, da smreke rastejo na moji strani. Škoda stroškov in izgubljenega časa, okoli tega se ne bova pogajala.«

»Pogajala se res ne bova, ker je resnica takšna, da si kamen prestavil za tri korake, sam si povedal. Pomakni ga za tri korake nazaj, pa boš videl, da smreke niso na tvoji, ampak na moji strani. Vidiš, prav tule je stal,« je Strnad s palico kazal še opazno vdolbino, kjer je pred tedni Muhovec res izgrebel mejnik, a ga je tja postavil prav Strnad.

Kako pa se je stvar končala? Geometer je iz nahrbtnika potegnil nekakšno merilno napravo in jo namestil na kovinski trinožnik. Potem je buljil v leče in si nekaj zapisoval v beležnico. Večkrat je odprl v usnje vezano mapo in odčitaval skice zemljišča. Potem je svoj daljnogled prenesel na drugo mesto in postopek se je ponovil. Vsi so ga napeto opazovali in čakali, kaj mu bo razkril njegov aparat. Geometer pa je bil vzvišen, delal se je neskončno pomembnega in je svoje meritve namerno zavlačeval. Le kaj vedo tile preprosti ljudje o geometrijski stroki? Lahko jih vleče za nos, kolikor hoče, pa mu tega nihče ne more dokazati. Ko je naposled končal svoje delo, je objavil ugotovitev: Smreke rastejo na Strnadovem zemljišču, mejnik naj se pri priči prestavi tri korake v Muhovcovo lastnino. Če se ta s tem ne strinja, lahko toži, vendar ne bo nič dosegel, ker zemljiške mape in njegova aparatura ne lažejo. Priče in žandar lahko potrdijo, da je bilo vse pošteno. S tem je zanj postopek končan. Muhovec se je grozovito razhudil: »Če je bilo to pošteno, naj vame pri priči udari strela. Hej, ti škric, vrzi tisto pokvečeno stojalo dol po bregu, ker ni nič vredno in laže prav tako kakor tvoji papirji, s katerimi si lahko obrišeš rit. Mejnik je stal na tem mestu, odkar pomnim. Tale Strnad mi že ne bo kradel zemlje, hudič hudičevi!«

Toda vse skupaj ni nič pomagalo. Nastopil je žandar in možiclju strogo zaukazal, naj poprime kramp in pomeri mejnik za tri korake v svojo škodo. Če ukaza ne bo izpolnil, ga bo vklenil in odpeljal v ječo. Tam ga bodo že naučili kozjih molitvic. Muhovec pa se je ječe bal bolj kakor kuge. Nekoč, ko je služil vojsko, je v njej prebil nekaj dni, in takrat se mu je zamerila do smrti. Ne, samo v ječo nikar. Ni mu preostalo nič drugega, izgrebel je kamen in ga postavil na zanj določeno mesto. Kakšno ponižanje je doživel pri tem delu, kajti med postopkom so se pri-tepli po bregu vaški otročaji in zdaj so se mu glasno posmehovali. A kaj otročaji! Od nekod se je vzela sitna Mica, vaška opravljivka. Ta je bila šele strupena. Še ves naslednji teden ga je vlačila po zobeh in razlagala ljudem, kako je moral prestaviti mejnik v lastno škodo.

Ko bi ubogi Muhovec vedel, kaj se je dogajalo tisto jutro, preden so bile opravljene meritve, bi se lahko še spozabil, napravil kako grdobijo in se tako res znašel v ječi. Ko se je zjutraj geometer pojavil z žandarjem in pričami pri Strnadu, ga je ta odpeljal v posebno sobo in mu med štirimi očmi razložil svoje težave z Muhovcem. Če bo razsodil v njegovo korist, z denarjem ne bo skoparil. Dolžan pa mu je tudi uslugo. Z geometrom sta bila namreč stara znanca, nekoč je Strnad pričal zanj v prav takšni podobno nečedni zadevi in zdaj pričakuje, da se mu oddolži. To mu je podkupljivi uradnik tudi obljubil, kajti roka roko umije.

Ampak za Muhovca s tem zadeva še ni bila končana. Čez kakšen mesec dni je od sodnije prejel pošto. Ta mu je nalagala, da mora plačati kazen, ker je nezakonito

prestaval mejnik, Strnadu pa mora plačati veliko vsoto denarja za razžaljenje časti. To naj bi mu razžalil na dan meritve, ko ga je ozmerjal z besedami: »Hudič hudičevi!« To je izjavil pred pričami, kar lahko potrdijo. Muhovec je najel odvetnika, a je hudič hudičevi vlekel pravdo tako dolgo, dokler ni spoznal, da Muhovec nima več denarja, potem mu je obrambo odpovedal. Da je poravnal dolgove, je moral prodati edino kravico, ki jo je imel v hlevu, tako da je mala Jerica ostala brez mleka, ko ga je najbolj potrebovala. In vse to mu je zakuhal Strnad, hudič hudičevi!

Muhovka je segla v predpasnik, potegnila na dan sodno pismo in ga izročila možu. Ta je iz ovojnice potegnil bel list papirja in se primaknil bližje k leščerbi. Da, res je bilo: Strnad ga toži, ker je naokrog širil govorice, da mu je mejnik predstavil prav on. Zato se mora Muhovec javiti na sodišču, ker ga bodo zaslišali in obsodili na pravično kazen zaradi klevetanja. Silno se je razjezil in zapiskal, da je celo Muhovka za hip popustila svoje klekeljne:

»Ni mu zadosti, da me je spravil ob smreke, kravo in dobro ime. Le kdaj mi bo dal mir, hudič hudičevi!«

»Muhovček, ne kolni. Bog te bo kaznoval, šel boš v pekel.«

Razjezil se je še bolj. Muhovka ga je namreč imenovala Muhovček. To ime pa je sovražil. Že tako so ga ljudje dražili zaradi njegove majhne postave in otročjega glasu, zdaj pa se iz njega norčuje še žena. Zacvilil je nad njo: »Da boš vedela, zate jaz nisem noben Muhovček. Bog me je že kaznoval, ko mi je dal tebe za ženo, pekel pa tudi imam, ker moram prenašati tebe, baba stara.«

To je izrekel, zataknil pismo za nabožno sliko, ki je visela na steni, in odvihral iz hiše tako naglo, da mu še čuvaj Muri ni utegnil slediti. Zunaj je spet postal na pragu in se ozrl v nebo. Nič se ni spremenilo. Razcefrani oblaki so se še vedno podili čez kotlino, veter ni ponehal, prej bi rekli, da se je še okrepil. Okrog vogalov je tulilo in zavijalo, da je šlo skozi ušesa. Veter je s stare slamnate strehe trgal šope slame in jih v divjem vrtincu odnašal nekam proti reki. Postal je še bolj temno. Vihar bi mu skoraj odnesel klobuk, zato si ga je zatlačil za srajco. »Le kaj bo iz tega? Saj divja, kot bi se bližal konec sveta. Stavim, da se bliža huda ura, kot je še ni bilo. To bo še velik ples,« si je mrmral v brado. Zdajci je črne oblake preparam blisk in gori za Gričarjevim hribom je votlo zagrmelo. Ni še utihnil prvi grom, ko je ognjena kača siknila drugič. Zabobnelo je, kakor da bi kdo valil prazne sode po kamnitem bregu, in zemlja se je stresla. Potem je bliskavica neprenehoma razsvetljevala črno nebo, cefrala oblake in grmenje ni utihnilo niti za hip. Veliki ples se je začel.

Za uvodne takte je poskrbela toča. Nenadoma je namreč v oblakih završalo in iz njih se je usulo ledeno zrnje. Sprva je bilo redko, pomešano z dežnimi kapljami in debelo komaj za grah. Postopoma pa se je zrnje gostilo in debelilo. Ni minilo dosti časa, ko je nastal pekel. Toča, debela kot oreh, je štropotala izpod neba, sekala na zemljo in se odbijala od tal. Travniki pred bajto je bil v hipu pobeljen od ledenih zrn, trava, ki je rasla na njem, pa sesekljana, kakor da bi jo kdo porinil skozi slamoreznico. Z grmovja in dreves ob reki je letelo listje v kosmih, kmalu so v vetru žalostno stegovala gole veje proti nebu. Ropotalo pa je tako, kakor da bi se podiral Gričarjev hrib. Pod napuščem se je v hipu nabralo za pol metra na debelo ledenih zrn. Toča je klestila streho, da se je z nje usipala preperela slama. Muhovcu so šli lasje pokonci, česa takega še ni doživel. Sicer je bil na pragu pod napuščem pred točo varen, vendar pa, ko ga je zadelo nekaj zablodelih izstrelkov, je v grozi pobegnil v hišo. Notri je bilo vse narobe. Stara bajta se je tresla od navala

ledene ujme, po strehi je ropotalo, kot da bi kdo nanjo stresal kupe gramoza. Mala Jerica se je prestrašeno stiskala v kot na peči. Nase je privijala raztrgano odejo in predirljivo jokala. Mačka je z usločenim hrbtom in dvignjenim repom čepela na klopi. Pihala in prhala je huje, kot če bi jo obkolilo krdelo psov. Čuvaj Muri se je zavlekel pod peč in na vso moč bevskal. Še celo Muhovka je odložila svoje klekljanje: Stala je pri oknu, tiščala nos na zamazano šipo in molila rožni venec. Zunaj pa so švigale strele, bobneli gromi in sekala toča. Ampak takšen silovit vihar ne more trajati dolgo in tako je tudi bilo. Razbesnele sile narave so se zdivjale. Ni minilo po ure, ko se je veter umiril, ledeni slap izpod neba usahnil in ognjemet ugasnil. Čeprav je vihar še otepal z repom, se je po vsem tistem ropotanju, pokanju, zavijanju in šumenju človeku zdelo, da je nastala grobna tišina in ušesa so se mu kar oddahnila. Toda ni še padlo zadnje zrno na zemljo, ko je pribučal dež. Začelo je liti kot iz škafe. Muhovka se je odlepila od okna, obesila molek z debelimi jagodami na žebelj, ki je bil zabit v podboj vrat, in se vrnila k svojemu delu. A ne za dolgo. Prišla je namreč nova nadloga. Od stropa je začelo kapljati. Najprej na enem mestu, potem na drugem, nazadnje še v kamri in črni kuhinji. Očitno je toča preluknjala preperelo streho. Kapljalo je čedalje bolj in Muhovki ni preostalo nič drugega, kakor da je poiskala vse škafe, čebričke in piskre, kar jih je bilo pri hiši, ter jih postavila pod curke. Muhovec pa je bil dežurni. Ko se je napolnila ena posoda, jo je odnesel ven in čakal, kdaj bo polna druga. To delo je opravljal ves dan in polovico noči, potem je odšel spat. Zamenjala ga je Muhovka, kajti dež je vztrajno padal kar naprej.

Naslednjega dne ni bilo nič bolje. Deževati ni prenehalo niti za hip. Sem ter tja je bilo slišati zamolklo grmenje, ki je prihajalo nekje izza Gričarjevega hriba. To je pomenilo, da deževja še ne bo konec tako kmalu. Muhovec je vedel, da bo nastopila povodenj, zato je odšel reševati brv. Oblekel si je star vojaški plašč iz nepremočljivega platna, katerega mu je pritihotapil z one strani meje tihotapec Martin in je bil zapuščina soške fronte. Podal se je v dež. Brv je prečkala reko prav nasproti njegove bajte. Bila je zgrajena prav domiselno. V strugo so bili zabiti hrastovi koli. Za nosilno ogrodje med koli so služile dolge lestve, na katere so bile položene deske. Kadar je bil vodostaj običajen, je brv segala dober meter nad vodno gladino. Reka Sora pa je hudourniška. Ob suši jo je komaj za potok, ob deževju pa naraste v mogočen tok, prestopi bregove in poplavi okoliške travnike. Zato je bilo ob vsaki povodnji potrebno brv pospraviti, da je ne bi odplavilo. Muhovec je prišel še ravno pravi čas. Voda je že tako narasla, da je bilo med vodno gladino in letvami komaj še za dve pedi prostora. Podal se je na brv in začel pobirati deske. Nosil jih je na rečni breg in jih zlagal na vzvišen prostor, kjer jih povodenj ni dosegla. To pa je bilo nevarno opravilo. Brv je bila mokra in gladka, če bi mu zdrsnilo, bi ga pogoltnili valovi. Še tako dober plavalec se ne bi rešil iz razbesnelega vodovja. A Muhovec se je dela lotil preudarno, kot bi mignil, je pospravil brv na varno. To je napravil že neštetokrat. Bil je reke vaje, poznal je njene muhe do potankosti, saj se je tako rekoč rodil v vodi in se je ni bal. Težje mu je bilo na primer zlesti na streho in jo popraviti kakor pa telovaditi po ozki brvi nad podivjanimi valovi. Sosed, ki se je preselil s hribov in vode ni bil vaje, Muhovca pri pospravljanju brvi še gledati ni mogel, kaj šele, da bi to delo opravil sam.

Domov se je vrnil ves premočen. Muhovka je ravno stala na pragu in zlivala vodo iz škafe, ki se je medtem napolnil v hiši. Jela je tarnati:

»Vse bo namočilo, če ne neha deževati. Ali naj živimo v tej vlagi? Še bolezen bomo staknili, Jerica je že tako ali tako čisto uboga in bolehná. Ti pa namesto da bi napravil novo streho, si ves denar pognal za tožarjenje s Strnadom. Sram naj te bo!«

Muhovec je že hotel zakleti, ampak zdaj mu ni bilo do prepira, ker je bil moker od glave do peta in ves premražen. Požrl je torej kletvico in odnesel plašč v klet, kjer ga je obesil na kljuko, da bi se z njega odcedila voda. Klet je bila vkopana v breg, tla so bila napravljena iz steptane ilovice. Napel je ušesa in si mislil: »Aha, že deluje. Saj sem vedel, da ne bo ostalo samo pri toči. Povodenj bo, povodenj. In to takšna, da bomo plavali.« Pod tlakom v kotu kleti je namreč pritajeno žuborelo in klokotalo. Tam notri je bila v zemlji skrita hudourniška luknja. Običajno je bila suha kot pijančevo grlo, hudournik je začel delovati le ob največjih deževjih, to pa ni bilo prav pogosto. A kadar je oživel, je sledila strašna poplava. Muhovec jih je nekaj že doživel, iz izkušenj je vedel, da bo tudi tokrat tako. Nekaj časa je poslušal skrivnostno žuborenje, ki je prihajalo iz tal, potem pa se je nenadoma s pestjo udaril po čelu. Odhitel je v hlev, kjer je domovala njegova krava. Hlev se je nahajal pod isto streho kot hiša, bil je vkopan v hrib pod stanovanjskim delom. Še preden je odprl vrata, je že vedel, kaj bo videl. Hlev je bil pravzaprav hlevček. To je bil majhen prostorček, da se je kravica v njem komaj obrnila, in nizek, da je z rogovi sunila v strop, če je dvignila glavo. Zdaj je uboga živalca stala v vodi, ki je poplavela hlevček, do vrh parkljev. Po hlevčku so plavale deske, ki so bile poprej položene po podu, a jih je zdaj voda privzdignila. Hudournik, ki je izviral pod kletjo, se je namreč stekal v hlev, od koder pa ni imel izhoda na prosto. Muhovec je kravo pomiloval kar s praga: »Uboga Liska, zalilo te je, kaj? Pa boš morala malo potrpeti tudi ti. Saj vsi trpimo zaradi te nesrečne hude ure. Saj bo kmalu nehalo deževati, še danes bo sijalo sonce, potem bo vse dobro.«

A tega, kar je povedal Liski, še sam ni verjel.

Muhovec je spet stopil na prag. Deževalo je še kar naprej. Reka je že zdavnaj prestopila bregove. Razlila se je na obe strani, da je pred seboj videl le eno samo jezero. Proti Dobračevi je segala že skoraj do Travnika. Še dobro, da je stala domačija na rahli vzpetini, sicer bi jo zalilo. Drugače pa je bilo s Tomaževcem, ki je prebival nižje doli ob vodi. Njegovo bivališče je stalo tik ob strugi in jo je zalilo že do oken. Štrlela je iz kalne vode kakor otoček iz morja. Domači so predolgo vztrajali na svojem domu, češ da ne bo tako hudo. Ko bo vode preveč in bo postalo nevarno, se bomo že spravili k sosedom na Dobračevo. Ali ko je do tega prišlo, niso mogli nikamor več. Zdaj so trepetajoči od strahu ždeli v zgornjih prostorih, spodnji so bili že pod vodo. Muhovcu je narasla reka tekla že tik ob hiši. Če se dvigne še za ped, bo začela oblizovati spodnjo steno. Rjavi, kalni valovi so zlovesče bučali. Nosili so s seboj dračje, vejevje, drva, hlode. To je pomenilo, da voda še narašča. Tudi sosedu je že zalilo klonico, še malo, pa bo na vrsti hiša. Vzpetina, na kateri je imel Muhovec spravljeno brv, je pravkar izginila pod gladino. Dvignilo je tudi deske in lestve. Brv je pred njegovimi očmi splavala navzdol po toku. Stopil je pogledat v hlev, kaj je z Lisko. Pred hlevom je iz vode štrlel kup kamenja. Na njem je bilo vse polno miši in krtov, ki so se s plavanjem rešili z bližnjega travnika. Čeprav so bile te živalce njegovi sovražniki, saj so mu delale škodo na njivi, so se mu zasmilile in jih ni uničil. »Nesreča nas združuje,« si je mislil sam pri sebi in pogledal v hlev. Liska je bila že do kolen v vodi in je vanjo namakala svoje viseče vime. Na plavajočih deskah so čepele miši in podgane ter se prevažale sem in tja. Ni se zmenil zanje. Sezul si je čevlje, zavihal hlače in zabredel v umazano, po gnojnici smrdečo vodo. Odklenil je verigo in odgnal trepetajočo kravico iz hleva. Uboga žival je hvaležno mukala in mu z raskavim jezikom oblizovala roko. Odvedel jo je v kozolec in priklenil za steber. Tu bo vsaj na suhem. Prestrašena Liska je takoj začela muliti šop suhe detelje, ki je bil zataknjen za drogom.

Deževalo je bolj in bolj. Muhovec je z roko gladil kravo po vratu in se oziral v breg za hišo. Opazil je namreč novo nevarnost. Iz lukenj v bregu, katerih v suhem vremenu še opaziti ni bilo, so začeli bruhati hudourniki. Ničkoliko jih je bilo. Močni penasti izviri so vreli na dan, iskali pot navzdol in se mimo hiše izlivali v kalno jezero, ki je zdaj že lizalo spodnjo steno. Vrnil se je v hišo, a je pri tem moral skoraj do kolen zabresti v vodo. V hiši je bilo pravo razdejanje. S stropa so se zlivali celi potoki. Muhovka je obupala nad svojim delom in je že zdavnaj prenehala loviti curke v škafe. Pri takšni količini vode je bilo to nekoristno početje. Zdaj se je voda razlivala čez robove prepolnih posod po vsej hiši. Jerbas s klekljarsko blazino je porinila pod peč, ker je samo tam bilo še vsaj kolikor toliko na suhem. Zdaj je, pokrita z raztrgano odejo, čepela v kotu, s prsti prebirala molek in glasno molila. Pod peč so se zatekli tudi Jerica, muca in čuvaj Muri. Deklica je stiskala mačko k sebi in predirljivo jokala. Muri pa je le sem ter tja žalostno zatulil.

Ko je Muhovec stopil v hišo, je takoj ocenil položaj. Tu ne morejo več ostati. Spravil se je nad družino:

»Alo, Jerica, spravi se mi izpod peči. In ti, baba, nehaj mleti tiste jagode, gremo pod streho v kozolec. Dajmo, dajmo, zganita se, sicer se raztopimo, hudič hudičevi.«

»Ne kolni, bog te bo kaznoval,« je zajokala Muhovka. Moža pa je le ubogala in se odpravila za njim skozi črno kuhinjo. Še prej pa je seveda izpod peči potegnila svoj jerbas in ga stisnila pod pazduho. Za njima je capljala bosa Jerica, ki je tudi stiskala v naročju svojo muco, med nogami pa ji je opletal čuvaj Muri. V kozolcu je Muhovec iz stare šare in stelje napravil udobno zavetišče. Tu so bili varni pred vetrom in nalivom. A dež je štropotal po slamnati strehi z nezmanjšano močjo.

Muhovca sta slonela med latami in zaskrbljeno buljila v vihar. Hudourniki v bregu so bruhali iz lukenj s tako močjo, da so delali prave vodomete. Reka je bučala, da je še vsega vajelemu Muhovcu bilo tesno pri srcu. S seboj je nosila vejevje in vse, kar je dosegla na bregovih višje gori v dolini. Zdaj so plavala po toku že cela drevesa, ki jih je vodna sila izruvala s koreninami vred. Krošnje so se prekopicevale po strugi, izginjale pod valovi, se spet prikazovale in prevračale naprej navzdol po dolini. Mimo je priplavala košata smreka, ki jo je reka izpodjedla bogve kje. Prav nasproti hiše jo je obrnilo počez. S krošnjo se je zagozdila v mogočno vrbo, ki je rasla tamkaj in je bila pod vodo že do prvih vej. Za zagozdeno smreko se je takoj zataknilo cel kup vejevja in vseh mogočih naplavin. Nastal je pravi jez, v katerega so se besno zaganjali rjavi valovi. Butali so v pregrado, se odbijali od nje, jo preplavljali in delali vrtince, ki bi pogoltnili celo hišo. Kljub hrumenju, ki je pri tem nastalo, je bilo razločno slišati hrskanje, pokaenje, škripanje in lomljenje vej, ko so se upirale pobesnelemu valovju. Ali bo ovira zdržala? Ni minilo dosti časa, ko se je mogočna vrba, ki je zadrževala jez, počasi nagnila. Še malo in izginila je v razjarjenem vodovju, ki je vse skupaj odplavilo navzdol.

Pred tem razkazovanjem neizmernih sil narave, ki so se odvijale Muhovcu pred očmi, je ta onemel. Še celo minuto po tistem, ko je vrba izginila v valovih, je minilo, preden je zapiskal: »Kaj takega pa še ne. Takšno drevo, da bi se zemlja preklala ob njem, pa ga je izpulilo kakor bilko. To je zares napravil sam peklenšček, hudič hudičevi!« Ob tem prizoru je še celo Muhovka pozabila okarati svojega moža, naj ne kolne. Namesto tega se je samo trikrat prekržala.

Sosedova hiša in žaga sta še kljubovali. Sosed je sicer imel vode do vrh oken, ampak tok tam ni bil močan in se ni bilo bati, da bi hišo odnesel s seboj. Zdaj je z ženo čepel na podstrešju ob odprtih vratih v lesenem opažu. Z varne višine sta opazovala kalno vodovje pod seboj. Sosed vode ni bil vajelem, v to hišo se je namreč priženil s hribov. Zato je venomer spraševal ženo, ali ne bi bilo nemara boljše

zapustiti podstrešja in oditi k Muhovcu, kjer je hiša manj izpostavljena vodovju. A žena mu je vztrajno odgovarjala: »Le kaj boš pri Muhovcu? Poglej, še onadva se stiskata pod kozolcem, ker jima je toča razcefrala streho na hiši. Boga zahvali, da sva tukaj na varnem, le kaj bi tiščala ven v dež.«

Tudi žago, ki je stala le nekaj korakov od sosedove hiše, je močno zalilo. Vendar pa je stala bližje reki in tukaj je bil tok močnejši. Vodno kolo, ki je poganjalo naprave, je odtrgalo že zdavnaj. Razdejal je zapornice, zasulo rake, odplovilo kup hlodovine in skladanico nažaganih desk. Zdaj je grozilo, da razjarjeno vodovje spodkoplje še žago. Če sta sosed mislila, da sta na varnem, sta se krepko uštela. Dobrih sto korakov višje ob strugi je stal močan jez z zapornicami. Za tem jezom se je zbirala voda, ki je nato po rakah odtekala na žago, kjer je gonila vodno kolo. Pri jezu je reka tekla tik pod strmim hribom, poraščenim z gozdom. Nenadoma je nad jezom, visoko gori v hribu, zazijala široka razpoka. Razmočena zemlja je začela drseti. Najprej počasi in neopazno, potem pa je ogromna gmota zemlje, blata, skal in dreves s strašnim truščem zgrmela po strmini. Pred seboj je rušila vse, kar ji je prišlo na pot. Debele smreke, bukve, javorje in jesene je spodnašalo kakor leskove šibe. Naposled je vse skupaj treščilo v naraslo reko pod seboj. Voda je pljusnila čez najvišja drevesa, ki so rasla daleč onkraj struge. Jez z zapornicami vred je v hipu izginil pod blatno gmoto. Zajezena reka je obrnila tok desno ob pregradi in poplavlila travnike daleč proti Stari vasi, katerih doslej še ni dosegla. Vse skupaj ni trajalo dobro minuto, grmelo pa je tako, kot da bi se podiral svet. Muhovcova sosed, ki sta čepela na podstrešju, je bobnenje vrglo pokonci. Sosed je zajavkal: »Potres, potres, beživa,« in se zagnal proti stopnicam, ki so vodile v vežo. Prav zares bi bil zbežal iz hiše, če mu tega ne bila preprečila voda, katere je bilo v veži do pasu. Vanjo pa si kljub nevarnosti hribovec ni upal. Medtem je sosed skočila na drugo stran podstrešja in pogledala skozi lino v opažu navzgor proti jezu, od koder je prišlo bobnenje. Kaj je videla? Tam, kjer je še pred minuto rastel gozd, zdaj o njem ni bilo več sledu. V hribu je zijala velika umazano rjava rana. Kjer je bil poprej jez, se je iz vode dvigal blaten nasip, iz katerega so štrlela debela in polomljene veje. Zadrta se je nad svojim možem, ki je še vedno mencial na stopnicah in v brezglavem strahu premišljeval, kako bi prišel iz hiše, ne da bi mu bilo treba stopiti v vodo.

»Kakšen potres neki, le plaz je bil. Pri jezu se je usadilo. Da mi takoj prilezeš nazaj gor na podstrešje in ne tišči ven v dež.«

Soseda so odločne ženine besede pomirile in res se je vrnil k njej. Zdaj sta oba tiščala glavi k lini in si ogledovala razdejanje pri jezu. Tedaj pa je udarilo drugič. Utrgalo se je vrh senožeti tik nad njuno hišo. Najprej se je napravila špranja, potem pa se je del senožeti kar na lepem podrsal navzdol. Na položnem delu tik nad hišo se je usad ustavil. Na njegovem terenu je še vedno rastel nepoškodovan leskov grm, ki ga je usad privlekel s seboj. To se je zgodilo pred njunimi očmi. Če bi plaz napredoval še samo deset korakov, bi jima sesul hišo. To je bilo preveč celo za odločno soseda. Kaj, če se v senožeti utrga še enkrat? Na to ni hotela niti pomisliti. Obrnila se je k možu in mu ukazala: »Trgaj streho! Takoj se morava umakniti. H Gričarju.« Začela je puliti slamo iz strehe na gorenji strani hiše. Mož je hitro razumel, kaj namerava. Pomagal ji je pri delu in kot bi trenil, je v strehi zazijala velika luknja. Poiskala sta dolgo lestev in jo porinila skozi luknjo v breg. Po njej sta se splazila na varno. Hitro sta se prekobalila čez plaz in začela plezati v strmi hrib. Pri tem sta oprezala, da bi pravočasno opazila novo nevarnost in še lahko pobegnili.

Medtem sta Muhovca čepela v kozolcu in skozi letve strmela v dež. Nič ni kazalo, da bo prenehal padati. Tedaj se je utrvalo v bregu za hišo. Gmota raz-

močene prsti je zdrsnila navzdol in se naslonila na zadnji del hiše, ki je štrlel iz hriba. Ostrešje je zaškripalo. Kot po čudežu je stara bajta vzdržala pritisk in plaz zaustavila.

»Hudič hudičevi,« je klel Muhovec.

»Ne kolni, bog te bo kaznoval,« mu je odgovarjala Muhovka.

Muhovec je odstranil verigo, s katero je bila Liska priklenjena na drog, in jo pognal v hrib. Prestrašena žival se je zatekla pod košat leskov grm, kjer je vsa premočena drgetala od mraza. Muhovka pa je pograbila malo Jerico za roko in vsi trije so se zakadili v breg. Čim prej h Gričarju, v kozolcu niso smeli ostati. Naj se utrga še enkrat, vse bi zmečkalo. Dež jih je pral kot za stavo, a se zanj niso zmenili. V njih je klujuvala ena sama misel: Da se le ne bi splazilo. Čim hitreje h Gričarju na varno. Niso še hodili pet minut, ko se je utrgal nov plaz in zdrsnil tik mimo njih v dolino. Jerica je od groze zakričala in začela neutolažljivo jokati. Muhovec je klel, Muhovka molila. Hiteli so, da jim je pohajala sapa. Čez dobrih pet minut se je spet usulo. Tudi tokrat so jo odnesli za las. Bilo je kakor na sodni dan. Preden so prilezli na greben do smrek, je zdrsnilo še nekaj plazov, ki pa jim niso bili nevarni, ker so bili preveč oddaljeni.

Dež je začel padati še z večjo močjo. Za nameček so začele udarjati tudi strele. Švigale so po oblačnem nebu kot ognjene kače. Bobnelo je kot na turški fronti. Ko so tako lezli navzgor, se je nenadoma močno posvetilo in v istem hipu oglušujoče počilo. Tresk je bil tako močan, da se je stresla zemlja. Kakor da bi kdo streljal s težkim topom! Niti sto korakov proč je zadelo debelo brezo in jo preklalo na dvoje. Trske, debele kot kravje stegno, je razmetalo daleč naokrog. Muhovec se je tako prestrašil, da je še zakleti pozabil. Muhovka je klicala na pomoč vse svetnike, najhuje pa je bilo z Jerico. Ubogi otrok se je od strahu sesedel v travo, tulil kot žival in ni hotel naprej. Stara dva sta ga morala s silo od vleči v hrib.

Na grebenu nad smrekami so se nepričakovano srečali s Strnadom. Navzgor je namreč prilezel po drugi strani in na grebenu bi skoraj trčili drug v drugega. Očitno je tudi on pobegnil iz vasi in je bil zdaj namenjen h Gričarju. Muhovec ga še pogledal ni. Odkar se je stari skopuh polastil njegovih smrek, še nista spregovorila besede med seboj. Obrnil mu je torej hrbet, trdneje zgrabil hčerko za zapestje in nadaljeval pot. Naj v lakomneža trešči strela, ne bo se zmenil zanj, hudič hudičevi. Toda tedaj je za hrbtom zaslišal predirljiv krik. Ko se je obrnil, je od groze razširil oči. Tik pod nogami mu je zijala za korak široka in globoka razpoka, ki ji ni bilo videti dna. Na oni strani razpoke sta ostala njegova žena in Strnad. Muhovka se je z begom prečno po plazu rešila na trdna tla, Strnada pa je drseča zemlja zasula do kolen in ga vkleščila. Zdaj je predirljivo klical na pomoč. Plaz je napredoval počasi. Ped za pedjo je po polžje drsel navzdol in razpoka je postajala vse širša. Samo vprašanje časa je bilo, kdaj bo dosegel rob grebena in po hudi strmini zgrmel navzdol. Tedaj Strnada ne bo več pomoči. Tega je podrlo na tla. Šele zdaj, ko je z vkleščenimi nogami ležal v lepljivem blatu, je spoznal, da je v smrtni nevarnosti. S predirljivim glasom je moledoval:

»Muhovec, pomagaj! Ne pusti me umreti. Vse ti dam, kar imam, samo reši me. Smreke dobiš nazaj, slišiš? Pomagaj mi, saj nimaš v prsih kamna namesto srca.«

Muhovca je v hipu spreletela strašna misel, ki se je je pozneje sramoval do konca življenja: »Tako! Ob smreke si me spravil in ob denar. Veliko hudega si mi storil, a takrat se ti nisem smilil. Zdaj pa, ko si sam v stiski, cviliš in me prosiš za pomoč. Ne bom ti pomagal, čeprav bi lahko, pa jokaj, kolikor hočeš. Pravijo, da je maščevanje sladko, he, he, he. Kar naj te zmečka, pred mojimi očmi naj te zmelje, pa ne bom mignil niti s prstom, hudič hudičevi.«

A komaj mu je skušnjavec prišepnil to misel, že se je je prestrašil kot satana. Ali naj človeka, ki ga milo prosi, pusti umreti zaradi tistih nekaj smrek in počenih grošev? Do smrti bi ga pekla vest. Naj bo oderuh še taka hudoba, spravil ga bom iz tega dreka, si vsaj ne bom očitil, da nisem pomagal človeku v stiski. Brez pomisleka je planil in preskočil razpoko, ki se je že močno razširila. Z obema rokama je zgrabil Strnada za ovratnik in ga začel vleči iz blata. Vlekel je z vso močjo, da bi mu ovratnik starega suknjiča skoraj ostal v roki, a možakarja ni mogel izvleči. Če bi imel postavo in moč tihotapca Martina, bi to opravil z levo roko, a Muhovec je bil droben in šibak. Z varnega roba ob plazu ga je žena bodrila: »Vleci! Potegni! Tak izpuli ga že vendar!« Plaz pa je nezadržno drsel ped za pedjo. Ko je Muhovec spregledel, da mu ne bo uspelo, se je vrgel na kolena in začel z golimi rokami odkopavati zasute Strnadove noge. To pa ni bilo lahko opravilo, ker se je med razmočeno prst mešalo tudi ostro kamenje. Hitel je tako, da bi se mu na čelu videle znojne kaplje, če jih ne bi sproti izpiral dež. Plaz pa je drsel. Muhovka je kričala s histeričnim glasom, naj pohiti. Ko je Strnada odgrebel noge že do gležnjev, ga je spet pograbil za ovratnik. Vlekel je, da mu je pokalo v sklepih, a ni šlo. Plaz pa je drsel. Strnad je izmučen od strahu prenehal klicati na pomoč. Samo hropel je še kot kovaški meh in nemočno opletal z rokami okrog sebe. Tedaj pa se je zgodilo tisto, česar Muhovec ne bi pričakoval niti v sanjah. Muhovka se je kot furija zapodila v plaz, v hipu je bila ob njem. Zgrabila je še ona Strnada za ovratnik in se zadrla nad možem: »Ali si dedec ali baba! Potegni vendar, hudič hudičevi!«

Te kletvice ženska ni izgovorila v življenju nikoli prej in tudi nikoli pozneje. S skupnimi močmi sta izpulila nesrečnika iz blata in ga potegnili na varno. Bil pa je že skrajni čas. Nista si še dobro oddahnila, ko je usad dosegel rob in z velikim truščem zgrmel po strmini. Odtrgalo je še pol grebena, kjer so rasle smreke. Zdaj je na tistem mestu zijala samo še globoka, blatna grapa. Muhovec se je pridušal: »Tako! Pa so šle smrečice. Ne bom jih sekal jaz, a tudi ti jih ne boš, hudič hudičevi.« Pri tem je privošljivo pogledal na Strnada, ki je ležal v travi in le počasi prihajal k sebi.

Ko so se nekoliko odpočili, so jo vsi skupaj mahnili navzgor do Gričarja. Tu so našli Muhovcova soseda, ki sta pripovedovala gospodarju o svojem begu s potopljene domačije. Gospodinja je zakurila v peči, da so se ogreli in posušili premočeno obleko. Napili so se vročega lipovega čaja, med možaki pa je zakrožila zelenka sadjevca. Pogovor je teklen seveda le o grozoviti hudi uri. Ampak Strnad se ga ni udeleževal. Že med potjo, ko so se vzpenjali proti Gričarju, se je na vso moč zahvaljeval Muhovcu, ker ga je rešil gotove smrti. Zdaj je sam zase sedel v kotu za pečjo in nemo strmel v šilce žganja. Ali zaradi tega, ker je bil še ves pretresen od smrtne nevarnosti, ali pa nemara zato, ker ga je bilo sram pred Muhovcem, da ga je nekoč tako grdo ogoljufal, tega nihče ni vedel.

Nekaj dni po hudi uri se je Muhovec spet vzpenjal po senožeti nad hišo, da bi videl, koliko škode so mu napravili plazovi. Ko je prišel do tam, kjer so nekoč rasle smreke, bi se od jeze skoraj razpočil. Nad usadom je namreč opazil Strnada. Motovilil se je prav okrog tistega mejnika, katerega je nekdanj prestavil za tri korake.

»Zdaj, ko mu je odneslo smreke, si hoče prilastiti še senožet, hudič hudičevi.«

Povzpел se je do njega, odločen, da mu prebere kozje molitvice, in z njim obračuna, toda Strnad ga je prehitel: »Sosed, počakaj, da ti povem svoje, potem me sodi. Ogoljufal sem te za smreke, tožil za žalitev časti, veliko si pretrpel zaradi tega. Ti pa si zastavil svoje življenje, da si rešil moje. Krivico sem ti storil, ti pa si mi jo povrnil s tem, da si me iztrgal smrti. Krivico bi ti rad poravnal, a vem, da se

to ne da, poravnal jo bom pred sodnikom na onem svetu. Na tem svetu pa hočem pokazati vsaj dobro voljo, da popravim svoj greh. Glej, ta mejnik sem nekoč prestavil za tri korake, danes pa sem ga vrnil na svoje mesto.«

Muhovec je pogledal in res je kamen stal tam, kjer bi moral stati že od nekdaj. Strnad pa mu je pomolil iztegnjeno roko: »Če moreš, mi odpusti. Rad bi bil tvoj prijatelj, kakor se za dobrega sosedo spodobi. Če pa mi odpustiti ne moreš, bom pač živel naprej v zavesti, da me sovražiš zaradi krivice, ki sem ti jo storil. Vse se plača.«

Še pred nekaj dnevi Muhovec ne bi pričakoval niti v sanjah, da mu bo grabežljivi Strnad ponujal prijateljstvo. Takega ni poznal. Smrtni strah v plazu ga je res temeljito spreobrn timer. Starec se mu je zasmilil. Roka se mu je stegn timer sama od sebe in dve žuljavi dlani sta si segli druga v drugo. Po strašni povodnji si je dežela še dolgo cel timer rane. Ni bilo pogovora, da ljudje ne bi omenj timer hude ure, ki jih je prizadela leta 1926. Da, to je bil veliki ples.

Jože Peternelj

MENI LUČ, TEBI KLJUČ

Prvi primer

To je bila kruta beseda nekdanjih gospodarjev, še predvsem na manjših hribovskih kmetijah. Za naslednika tistih, ki so imeli le majhno bajtico ali koč timer in kravico, pa je bilo še slabše. Če je kdo podedo timer le skromno posest, se je moral obvezati, da bo do smrti preživl timer očeta in mater, pa če je imel kakšno zaposl timer ali ne. Običajno so bile le žernade na kmetih, pa še te le čez poletje. Tak gospodar pa je bil povrh timer še vesel, da je imel streho nad glavo. Številni bratje in sestre so morali zdoma in se preživl timer s priložnostnimi deli, če ni bilo sreče, da bi se kam prižen timer. A še danes slišimo, kako lepo so nekoč živele družine do smrti staršev, ki jim ni bilo treba v kakšen dom. Odtujiti se od doma je zelo varlj timer miselnost.

Zakaj gornji naslov? Navedem naj le najbolj krut primer. Ko mi je bilo kakih trinajst let, me je mama rada jemala s seboj na obisk kakega strica ali tete. Z veseljem mi je odgovarj timer na vsa mogoča vprašanja.

Nekoč sva se ustav timer pri Martinu v sosednji fari. Pri Martinovih sva pros timer za kozarec vode. Gospodinja je bila radodarna in vesela je bila najinega obiska. Martin pa že na pogled pust timer in grob. Seveda, njegov oče se ni drž timer tiste »z lučjo in ključem«. Zgovor timer si je skromno preživn timer, dokler ga smrt ne pobere.

Po stari navadi je mama brž povpraš timer, kako so kaj. Martin jo je nasršen pogled timer, da je mamo obšla rdeč timer. Nato je pogled timer tja v kamro, kjer sta čak timer odrešilne smrti oče in mati.

»Veš kaj, Ana, grunt je majhen in še ves v bregu. Težko se prebijamo skozi življenje. Pa saj bi nekako šlo, če bi vsaj ta star ukrepav.« To je zarentač timer tako glasno, da je oče tam v kamri moral sliš timer.

Mama je prebledela, zastal ji je dih, žalosten pogled pa ji je obstal tam na očetovih vratih. Poskušala se je odkašljati, da bi nekaj rekla, pa jo je tako stisnilo pri srcu, da je le polglasno dodala: »No, Martin, ni to le malo prehuda obtožba, saj vidiš, da sta obnemogla.«

»Kar sem rekel, ne bom nikdar preklical. Tudi ti si kmetica, imela boš le dve izbiri: ali boš ostarala sina, da se mu bo komaj še splačalo oženiti in si ustvariti družino, ali pa se boš prej umaknila v svoj kot in tolkla usodo naših dveh.«

Mama si je ob teh besedah komaj opomogla in odločno dejala:

»Pri nas že ne bo tako. Sina ne mislim starati. Prej se bova umaknila v svoj kot. Če bova z možem dobila le polovico tistega, kar sva dajala očetu, bova živela v izobilju,« je že kar odločno rekla mama.

Martin se je kislo nasmehnil, midva pa sva se počasi poslovila.

Žal moja mama ni dočkala ne enega ne drugega. Oče pa ...

Martina, čeprav je bil močan in mu nobena stvar ni bila pretežka, sta težila le stara dva tam v kamri. A usoda je kruta. Smrt ga je vzela, ko mu še niso osiveli prvi lasje.

Drugi primer

V bližnji sosesčini sta živela Jakob in Marjana, tudi z majhno kmetijo in starima dvema tam v kamri. Hiša ni bila velika in kmetija tudi ne bogve kaj donosna. Rodilo se jima je šest otrok, torej je bilo pri hiši deset lačnih ust. Dohodkov od kmetije je bilo malo. Jakobu se je na obrazu čutilo, da ga ujeda toliko ust. Na deset postelj ni mogel pomisliti. Otroci so morali jesti, stara dva pa sta imela v oporoki zapisano človeka dostojno preživnino.

»Za vse sem sam, ko je treba delati, pri mizi pa nas je deset.

Stara dva sta onemogla, otroci pa so še premajhni.«

»Jakob,« je dejala moja mama. »Malo potrpeti bo treba. Vedi, da bomo enkrat vsi na tem, če že misliš na stara dva.«

»Tebi je lahko reči, ko si največja gruntarica. Ne primerjaj se z menoj. Ti imaš veliko hišo, čeravno ti otrok ne manjka. Pomisli, v kakšnem položaju sem jaz. Otroci mi rastejo, stara dva pa se ne umakneta iz svoje sobe. Pozimi sem že razmišljal, da bi naredil v podstražnici nekakšno skupno ležišče, pa sem še malo počakal do spomladi, a stara dva še kar živita.«

»Jakob, ne prenegli se s temi besedami. Malo pomisli na umrlega Martina iz sosednje vasi, pa ti bo morda olajšana vest, če boš pregnal te hude misli.«

»Ana, mogoče imaš prav. Veš, ko človeka denarno in materialno stiska od vseh strani, se včasih kaj hudega zareče. Prav imaš. Bolje je malo stisniti zobe kakor pa iti po Martinovi poti. Sicer pa nisem sam na tem. Veliko nas je. Saj veš, če človek malo pojamra, mu je koj lažje.«

»Jakob, prav imaš. Se pač moramo sprijazniti s časom, ki ga živimo. Veseli bodimo, da je vsaj mir, čeprav nam obljubljajo novo vojno.«

»Bog, samo tega ne,« je zastokal Jakob in že bil boljše volje, da je dobil primernega sogovornika.

Oglasil se je moj oče: »Mogoče pa bi se le kajboljšalo.«

»Daj no, Mavsar, vojna prinese le na kupe mrtvih in invalidov. Če bi imeli državne plače kakor ti zoprni financarji in žandarji, potem bi že šlo. Še precej mladi bi šli v pokoj in lepo živeli. Pokojnine pa kmet in delavec ne bosta dočkala nikoli, to si zapomni, Mavsar.«

»No ja, to so le moje pobožne želje,« se je izmikal moj oče, da ne bi zašla v politiko, na katero se ni dosti razumel.

Tretji primer

V stari leseni koči sta živel Roza in Matevž. V zakonu nista imela otrok. Morda sta si bila prav zato vedno v laseh. Na stara leta sta se že tako sprla, da sta si kuhala vsak na svoje. Roza v peči, Matevž pa si je tam v kamri uredil svoj gašperček in si lepo kahal sam zase.

Ker pa takrat še ni bilo pokojnin, sta si tudi pri osemdesetih morala služiti svoj kruh. Reza je klekljala in se s tem skromno preživljala. Matevž pa je še vedno po malem delal tu in tam, da si je prislužil kak dinar, čeprav je bil že zgaran od težkih del in slabo hranjen. Popravljal je slamnate strehe, trebil gmajne, popravljal pota in se tako prebijal skozi stara leta. Ničesar na svetu nista imela pričakovati, samo upala sta lahko, da bo, ko bo najhuje, prišla odrešilna smrt. Da bi sedla k peči in katero rekla ob dolgih zimskih večerih. To pa ne. Reza je bila trmasta, Matevž pa še bolj. Bila sta vsak svoj boj za preživetje. V slogi je moč: to jima je bilo tuje.

Matevž se je rad zaklinjal: »Za prmejduš, z babnico si pa že ne bom delil te revščine. V življenju nisem imel nič od nje, zdaj na starost pa se ji tudi ne bom uklonil.« Reza tudi ni bila dosti boljša. Le včasih se mu je hotela malo hinavsko približati, da je dajala vsaj navzven lepši videz. Tako sta žvela še nekaj let in končno ju je drugega za drugim odrešila smrt. Sosedje pa so poskrbeli, da sta se končno združila v skupnem grobu.

Četrty primer pa je bolj svetel.

Pri Graparju so imeli skromno bajto, v njej pa so žveli mož Jože, ki je delal tu in tam priložnostno ali v žernadi pri kmetih. Imel pa je tudi kravico, da je bilo mleko doma. V bajti je bila gospodinja Rozalija, njeni sestri Johana in Katra in troje otrok, poleg pa še stara mama, kar v skupni družini.

Kot že rečeno, je gospodar delal tu in tam. Ženske so se preživljale z izdelavo čipk od jutra do pozne noči. Včasih pa tudi šle v kakšno žernado.

Vsi skupaj so žveli v veliki slogi. Rozalija je večkrat dejala: »Pri nas bo lepo, dokler bomo še vsi skupaj. Pa ko bi mati le žvela toliko časa, dokler bomo mi.« To ji je bilo v nekako tolažbo. A kmalu po vojni je mati začela pešati. V hiši je nastal preplah. »Kaj če nam umrje mama! Bog se usmili, bomo res ostali sami na tem svetu.«

In mati je res dozorela. Prišel je njen čas, odšla je mirno in tiho. Šel sem jo kropit. V hišo je legla žalost. Rozalija pa je v joku dejala: »Tega si nikdar nisem mogla predstavljati, da bomo ostali sami. Pa je že božja volja taka,« je še dejala vsa v žalosti.

»Mogoče pa res,« sem dejal v svoji mladostni zaletavosti in odšel, ne da bi globlje pomislil, da mi je mama morala umreti, ko še ni dobila prvih sivih las.

***Pripis uredništva:** Besedilo Jožeta Peternelja, napisano decembra 2000, objavljamo na prošnjo Društva upokojencev Žiri. Natisnjeno je bilo v zborniku ob 50-letnici društva (glej oceno v tej številki ŽO), vendar jim jo je zagodel tiskarski škrt, ki je izmaknil zadnji del. Besedilo je namreč sestavljeno tako, da ima najprej tri negativne, potem pa še četrti, pozitivni primer, ki vse skupaj uravnoteži. Brez slednjega je slika črna in meče temno luč tudi na avtorja. Ta je – ne nazadnje – naš stalni sodelavec. Njegovo pisanje je torej tu objavljeno v celoti. Uredništvo zbornika DU Žiri z našo pomočjo popravlja napako in se avtorju na ta način opravičuje.*

PORTOROŽ, DUNAJSKI ZREZEK IN POMFRIT

Tipala sem po obrazih potnikov, udobno nameščenih na sedežih. Kam potujete, spoštovani? Mi bo kdo pomagal? Jaz namreč prvič potujem v svet. V neznano. Velikim dogodkom nasproti. (Nihče ni hotel brati mojih misli.) Ampak prosim vas, ne čudite se mi. Jaz namreč še nikoli nisem potovala sama. Ali se to sliši res tako predpotopno? Bodite potrpežljivi, če ne poznate občutka, kako je, ko se vam stiska grlo, ker se odpravljate na konec sveta, in nič ne veste, kaj vas tam čaka.

Previdno sem se ozrla po sopotnici na moji desni, požrla slino in pripravila ustnice, ki bodo izgovorile pomemben stavek: »Gospa, ali se morda peljete v Portorož?« In potem bodo te ustnice povedale tudi, da ne vem, kje to je. Pa saj imam še dovolj časa, kaj sem panična, jo bom že vprašala. Naslonila sem se nazaj in sprostila hrbet. Tja do Vrhnike sem popravljala ustnice. Malo mi je bilo tudi slabo. Pa bo res najboljša, da se opogumim. Saj se mi ne more na obrazu brati, da ne potujem k Milici, da ne bom šla z njeno družino na izlet. Kdo pa ve, kdo sem jaz in kdo je D.P. Torej!

Spet sem se nagnila v desno, da sem zbudila pozornost svoje sopotnice:

»Oprostite, gospa, ali morda potujete v Portorož? Ne vem, kje moram izstopiti.«

Slišala sem svoj glas, torej sem resnično izgovorila vprašanje.

»A v Portorož, to pa ne bo težko, nič ne skrbi, ti bodo že povedali. Jaz grem samo do Postojne.«

»A tako?«

Malo sva si popravili položaj najinih sedal, potem pa se je gospa nenadoma nekaj premislila, vstala, se prerinila med sedeži do šoferja in mu skoraj vpila za vrat, da tista deklica na četrtem sedežu ne ve, kje je Portorož. Tako. Zdaj je bila polovica avtobusa seznanjena s tem, kam se peljem. Ni se bati, da bi se izgubila. In ko je moja soseda v Postojni na sedežu poleg mene zamenjal neki moški, je tudi on dobil navodila, naj mi pove, kdaj moram izstopiti. Spet sem se oddahnila, mišice na nogah in rokah so popustile, močno sem se prilepila na sedež in gledala samo še skozi okno.

Končno smo se spustili k morju: Koper, Izola, Belvedere. Pri vsaki postaji sem se nemirno dvignila. Torbico sem trdo stiskala v roki.

»Saj vam bomo pravočasno povedali, gospodična, nič se ne bojte ...«

V vročem avgustovskem dopoldnevu je avtobus po neskončno dolgi vožnji zavil s ceste na levo proti postaji. Desno od mene mi je pomignil gospod, tisti, ki je v Postojni prevzel skrb zame.

»No, zdaj se pa pripravite. V Portorožu smo.« Res smo se bližali vrsti avtobusov, ki so čakali, da bodo do minute natančno odpeljali navzgor po klancu in naredili prostor tistim, ki šele prihajajo. In tudi svojega D.P.-ja sem že od daleč opazila: stal je pred postajo in se z vso ostrino pogleda zapičil v avtobus, ki je zavijal na izpraznjeno mesto. Vse je zaigralo v meni. Hej, hej, pravi je, pravi. In tudi jaz sem prava, ali me še ne vidiš. Srce mi je divje udarjalo. Tako sem se bala, da ga ne bo na končni postaji. Lahko s povabilom ne bi mislil resno, lahko bi zbolel, lahko bi kdo odpovedal njegove »obveznosti«. In ali je normalno, da mi gre vse gladko, da ne bom za pobeg vsaj malo kaznovana.

Stekla sem k njemu in v eni sapi odgovorila na vsa vprašanja: Ja, lepo sem potovala in vse je v redu. Ne, ne, nič nisem lačna in žejna tudi ne, pač pa sem tu, saj sem obljubila, da bom prišla.

Vseeno sem morala z njim na gostilniški vrt in zdaj so se zame začele nove težave. Kaj boš jedla?

Jaz? Jaz ne bom čisto nič jedla, kajti tukaj nisem zaradi krompirčka in šnielja ... Jaz, jaz ... pojma nimam, kaj se je v taki družbi, ob taki priložnosti.

Iz neke usnjene knjižice, jedilnega lista ali kaj, sem morala izbrati jedi. Ampak kako naj bi D.P.-ju v tistih nekaj zmedenih minutah razložila vse, kar bi moral vedeti o meni, če je že mislil, da me mora nahraniti ...

Dunajski zrezek, pomfrit, paradižnikova solata in pribor: vilice, nož ... nož, vilice? Kako že gre s tem? Kaj pa vem! Mama razreže meso na koščke, dá največjega očetu, potem še meni, s Tilčkom jesta skupaj. In stvar je rešena. Preplašeno sem gledala zdaj na krožnik zdaj v D.P.-ja in z očmi prosila za potrpežljivost, kajti jaz res, čisto zares nisem lačna.

»Kako ne boš lačna, saj danes nisi še nič jedla?

»Kimala sem in skomigala z rameni.

»Imaš rada krompirček?«

»Mhm, to pa!«

Ocvrt krompirček sem obupno oboževala. Kadar smo prišli v Center v Opero, smo se vedno najprej zapodili pred Emonino okence na Titovi. Postavili smo se v vrsto in buljili v kotliček, iz katerega je cvrčal krompirček, lovili vroče prežgane hlape olja in potem z vročim škrcicljem tekli vso pot do Opere, da smo dohiteli našo skupino.

»Krompirček pa bi res.«

»Prav, potem bova krompirček, dunajskega pa solato. Kakšno? Paradižnikovo?«

Paradižnikovo? Doma je nikoli ne jemo, ker na vrtu raste samo zelena solata. Kadar pa me je povabila na kosilo sošolka Polona, sem si zmeraj izbrala paradižnikovo. Potem sem se morala usesti zraven njenega očeta, ker je bil pri hiši edini, ki je prenašal paradižnik. Zajemala sva iz skupne skleda, blazno mi je bilo to vseč.

»Ja, paradižnikovo!«

»No, bom pa še jaz.«

Če zdaj pomislim na to! Gledala sem ga, kako je počasi, brez posebne slasti nosil razrezane koščke v usta. Postal in čakal, da se opogumim tudi jaz.

Z vilicami sem pikala v krompirček in paradižnik, mesa se še vedno nisem dotaknila. Mimo je prišla natararica, hotela pospraviti mizo in se srečala z mojim polnim krožnikom:

»Ja, gospodična, vam ni všeč?«

»Nisem lačna,« sem zamrmrala, čeprav bi se na skrivaj pognala v rumeno hrustljivo cvrtje. A kaj bom naredila, če mi bo ta kos izpod noža sfrčal čez mizo. Raje nisem lačna.

»Ja, kaj naj zdaj s teboj? Da mi na poti od lakote zlezeš skup!« V trenutku je razrezal meso in me pital kot neboljenega bolnika. Neroda vesoljna! Je opazil moje mencanje med nožem in vilicami? Pa kaj! Nazadnje sem vse pojedla pa še dobro je bilo.

Potem ni bilo ničesar več, česar bi se morala bati. Ves dan je bil najin. Kakšno razkošje, kaj takega se nama še nikoli ni posrečilo, ves čas sva se lahko držala za roke. Skoraj tako, kot sem si zamišljala v dolgih večernih sanjarijah. Iz Portoroža sva odšla v Piran, do cerkve, ob njej preverila vse štiri strani neba in gledala dol na hiše s turkiznimi in rožnatimi polkenci, s strehami iz cevastih zidakov, ki so se mi z višine zdele

kot intarzije s fantastičnimi vzorci. Prepustila sem se D.P.-ju, da me je kakor po zemljevidu vodil po neznanih svetovih. Stal je za mano, tako, da sem se mu lahko z glavo naslonila na prsi, in sva potovala. »Vidiš, tam je Trst. In če greš s pogledom navzdol, še navzdol, vidiš, čisto do tja dol, tam nekje morajo biti Benetke. Ob jasnih nočeh tam daleč utripajo lučke, tam so. Nekoč te bom odpeljal tudi tja. Svojo kraljično. Zdaj pa te lahko samo na piransko obzidje. Tudi tam si lahko moja kraljična.«

Tudi če to nisem bila, nobena kraljična iz pravljice namreč, pa je bilo vse to pohajkovanje in sanje, kaj še vse bo, in to, da dneva še ni konec, ena sama pravljica. Z vožnjo domov vred. Kje je še ta! Več kot sto kilometrov je še pred nama. Stokrat po en kilometer, dvestokrat po pol. Kako daleč je še konec!

Nekje za Črnim Kalom, tam, kjer se nad cesto razgrne borov gozd, je D.P. ustavil avto.

»Pretegniti si morava ude,« mi je razlagal in hkrati iz prtljažnika vlekel odejo. Brez besed sem stopicala za njim. Vročina je z nekimi posebnimi šumi žehlala iz asfalta, ali pa se je samo meni tako slišalo. Tam med bori pa nisem ničesar več slišala: ne avtomobilov spodaj pod robom gozda, ne murnov ob najinem vzglavju. Tudi videla nisem nič, ne modrega neba, ne skrivenčenih dreves, ne senc, ki so se počasi spuščale mednje.

D.P. mi je odvezal rutico in zdelo se mi je, da se me je dotaknil glas: Kako lepe prsi imaš! Lepa in žametna si kot gozdna vila, da veš! Ali je to to, sem miže pomislila, kar piše v maminih knjigah iz nočne omarice. Kar mi je razlagala Polona, ki ima že več kot leto fanta, ali na kar so namigovali naši fantje, kadar so se napihovali pred puncami. Saj se o tem ne da ne govoriti ... ne pisati ... O tej skrivnosti, ki te nenadoma naredi tako odraslo, tako enkratno, neponovljivo bitje v tem neizmernem veselju, bom najbrž razmišljala do konca življenja. Potopila sem se v škrlatno, sladko, globoko v drobovje segajočo bolečino, začutila okus po omami, po izgubljenosti v prepoteni koži. Nisem hotela ne gledati ne poslušati, nisem hotela izgubiti slasti dotika. Ker potem bo vsega konec.

In res sem zaslišala glas, ki me je dramil:

»Hej, hej, moja gozdna vila, obleči se moraš, da se ne boš prehladila.«

Moj ljubi je potrpežljivo pobiral cunjice in mi jih poskušal nataktni.

»Vidiš, shladilo se je, počasi se bo treba vrniti, da ne bova potem divjala po cesti.« Njegov glas je prihajal od daleč in dišal je po skesanosti. Utrujen in preveč trezen. O tem v maminih knjigah ni ničesar pisalo.

Meni pa se ni dalo nikamor. Najprej se bom morala obleči, potem iti dol na rob, čez cesto do avta, potem se odpeljati, potem se posloviti. Spet bom sama in le sanjala bom lahko o današnjem dnevu. Nikamor ne grem. Če pravi, da sem gozdna vila, potem lahko ostanem tudi tu, izpuhtim v nič, v veter ali borov vonj. D.P. pa je potrpežljivo obračal koščke oblačil in mi jih podajal. Tudi oranžne sandale. In takrat je prvič rekel. Kar naprej bi to ponavljala.

»Veš, kaj si ti: moja mala žena. In jaz sem tvoj daljni mož. Lahko mi verjameš, da je to veliko. Zapomni si, zelo veliko, Vrabček.«

Slišalo se mi je tako lepo. Ukrotil me je z besedami. Nič več se nisem upirala. Šla sem za tem glasom.

»In zdaj te bom kot nevesto odnesel v najino hišico.«

V eni roki sem držala sandale, v drugi torbico in se prepustila njegovim rokam, da so me odnesle ... Kam? A avto. V najin edini dom.

Pripis uredništva: Izbrani odlomek je iz knjige *Tončke Stanonik Sanje s šolskega avtobusa*, ki je letos izšla pri založbi Pegaz International. Ocenio dela je za Žirovski občasnik prispeval Tomaž Štefe.

IVAN TAVČAR IN ŽIROVCI

FAKSIMILE

Izdajatelji: Janko Kersnik, Fr. Levec, dr. Ivan Tavčar.

Leto II.

V Ljubljani, 1. januarja 1882.

Štev. 1.

Med gorami.

Podobe iz 1— pogorja.

Spisal dr. Ivan Tavčar.

I.

Tržáčan.

Vsa vas je dobro vedela, da ga na svetu ni hudobnejšega človeka od Vrbarjevega Matevža. V mladosti je bil pretepač. Pri neki priložnosti, ko je hotel Romovševemu Martinu nož v trebuh poriniti, spodrsnilo se mu je, in zvrnil se je po zemlji. Martin pa je tedaj tudi potegnil svoj nož in onemu na tleh odrezal je desno uho, da ga je od bridkih bolečin takoj zapustila življenja zavest.

„Uho si pridržim, dejal je Martin veselo, sicer si ga Matevž zopet na sencè prišije, ter se obvaruje vsake škode!“

Od tedaj je Vrbarjev Matevž hodil brez desnega ušesa, kakor svetopisemski hlapec, kateremu je apostol Peter odsekal pregrešno uho.

Nekedaj sta se Tinče Muha, znan pijanček, in pa Matevž prepirala zavoljo poti do studenca. In ko je bil Muha Matevžu že vse povedal, kar se mu je hudega in grdega povedati dalo, postavil se je ponosno pred njega, pogledal ga temno, ter zakričal z globokim zaničevanjem:

„Brez ušesa ne boš šel v nebesa!“ Od takrat so te sicer nedolžne besedice Matevžu na plečih obvisle in ni ga bilo dneva, da bi jih slišal ne bil. Če smo ga vaški otročaji opazili, ko je hosto pobiral po gošči, razdelili smo se hipoma, ter se poskrili za drevesi. In kadar se je naš brezušesnik priplazil v naše središče, tedaj pričelo se je izza dreves, tu tanko, tam debelo, tu visoko, tam nežno, tu rahlo, tam razburjeno: brez ušesa ne boš šel v nebesa!

In Matevž se je srdil in Martina je klet. A še tedaj mu ni odpustil, ko mu je ta na smrtni postelji z vsemi božjimi prisegami zagotavljal, da je odrezano uho zakopal v sveto zemljo na pokopališči, „da človeško meso ni segnilo v posvetni prsti.“

Ker je bil Matevž okrog ušes tako čuden, hotelo ga v vasi ni nobeno dekle. In ko je Tratarjevo Rotijo, kateri so gledali krivo izpod čeljusti zobje in je bila najgrša ženska v devetih farah na okrog, povprašal, če ga hoče v zakon, odgovorila je zbadljivo: „Ko bi ti že bili odrezali jedno nogo, ali jedno roko, potem bi te vzela. Ali brez ušesa! Ne morem!“

Konečno jo je Matevž urezal na Žirovsko. A obraz si je obvezal z ruto, kakor da bi ga zobje boleli, tako, da se mu ni videlo uho. — ki se mu tudi brez rute ni videlo! V istini se ga je prijel, že bolj priletna žirovska ježica, s katero je stopil pred oltar. Ali zobje so ga boleli toliko časa, dokler ni gospod Andrej dovršil svetega obreda. Potem pa si je Matevž sredi cerkve odvezal robec, pokazal ženi golo svojo desno stran, ter dejal hudobno:

„Marušica, tega ušesa pa nimam!“ Ona pa mu je tudi sredi cerkve hladno krvno odgovorila:

„No, če bi te bila zavoljo lepote jemala, bi te tako ne bila vzela! A vzela sem te zavoljo kože, in zavoljo tiste kravice, ki jo imaš pri jasliah!“

In oba sta bila zadovoljna!

* * *

Da tak zakon ni imel božjega blagoslova, to se vé. Mati gospodinja bila je lena in najrajša je ležala na peči. Matevž je moral še celo zakuriti, če se je hotela skuhati južina ali večerja. Mnogokrat, ko smo stopali mino veže njegove, videli smo ga, kako je molil svoje

noge iz peči, ter čuli, kako je pihal v njej. Kadar pa je zanetil ogenj, zlezel je vzdihujé z ognjišča, popadel srdito že močno obrabljeno polence ter hitel v hišo, kjer je ležala „ona“ na peči. In s polenčkom jej je preštel kosti — a ženska pustila se je tepsti ter prespavala je dan za dnevom na peči. —

„To ni nič!“ dejal je Matevž nekega dne, „to ni nič! Človek ne vé, čemu je oženjen! Jaz si bom sam napravil otroka!“

Oprtil si je tisti košek, s katerim je zahajal spomladi prešičke kupovat po pogorji in odšel je v Trst, kjer so tedaj še otroke prodajali. Čez teden dnij prinesel je v resnici v koši otroče, šibko, slabotno, katero je potem raslo, kakor trava na zemlji razsušeni. Tega otroka je Matevž ulačil okrog, izkazoval mu ljubezen, kakor rodnému otroku, ter ga pital na vse kriplje, da se nam je že preveč zdelo te ljubezni.

„Tomažek! Moj Tomažek!“ bila mu je vsaka druga beseda, kadar je govoril z nami. Otrok je rasel; a bil je tenak kakor bilka na njivi in bledih lic. S seboj pa je nosil dve lepi očesi, ki sta mu izpod rumenih las zrli v svet, kakor zre modro cvetje iz rumene pšenice.

Že tedaj, ko je Matevž še rad imel otroka, že tedaj smilil se je nam ta otrok prav močno. In dejali smo, da ga bode umoril.

A umoril ga je tudi!

Morda v petem letu svojega zakona, Bog ve, kako se je primerila ta nesreča, dobila je mati Vrbarjeva otroka, ali nekaj tacega, kar je ona otroka imenovala. Če vam povem, da je bilo to otroče **podobno** — materi in očetu, potem mi ni treba še posebej naglašati, **da je bilo to otroče prav grda stvar**. Okrog ogla domače hiše je **letalo v raztrgani**, umazani srajci in z razritimi lasmi. Kričalo je **pri vsaki sapici** in se silno drlo, če smo mi vaški otročaji tu in tam, **mimo hodeč**, to grdobo „malo udarili“. In ko je bilo staro komaj **šest let**, klelo je že kakor voznik na cesti. No, pa smo ga topli, **če smo ga le mogli**.

Matevž je rad imel tega svojega otroka in če je malo zakričal zunaj, planil je iz hiše, razvnet in plašan, ter skrbno povpraševal:

„Kaj ti je Tinče? Tinče! moj Tinče!“ Od tistega časa, kar se je bil pri Vrbarjevih rodil domači otrok, postal je tržaški Tomažek velik revež. Brezušesni Matevž hipoma zgubil je vso ljubezen, katero je poprej gojil do tega otroka. Zavidal mu je vsak grižljaj, ter ga redil in pasel bolj s palico nego s kruhom. Gotovo ni zatonil dan, da bi ga ne bil pretepel jedenkrat ali dvakrat. Oblačil ga je skoro na isti način, kakor se oblači lilija na polji, ki nima nikake obleke.

Šibko otroče moralo je trdo delati, ter prenašati bremena, da so kar pokale kosti v njem. Kar je ostalo brez udarca pod Matevževo

roko, to pretepla sta potem mati gospodinja in pa Tinče, moj Tinče! Jednega dne prinesel je domači sinček novo brezovko domov. Poskusiti jo je hotel na Tomažkovi koži. A ta je stekel, ter hotel rešiti svoje meso, kakor je tako navada pri človeških bitjih. Tedaj bi vi morali videti Matevža, kako je planil za otrokom, ujel ga, potisnil med kriva svoja kolena, ter dejal rahlo:

„Tinče, zdaj ga pa le!“

In Tinče je tepel. Mati Žirovka mimo prišedši pa je tudi zagodla:

„Le ga! le ga! le ga!“

Samo dva dneva bila sta v letu, v katerih se je smel Tomažek do sitedga najesti. To sta bila tista dneva, ko je Matevž pri gospodu Andreji prejemal tržaške denarje.

Tedaj utaknil je otroka v nedeljsko Tinčetevo obleko, ter ga vlekel v vas h gospodu Andreju. Med potjo pa mu je stokrat povedal, da ne sme imeti solz v očeh, kadar boleta stala pred gospodom.

Stopivši v gospodovo sobo, nagnil je Matevž glavo, razlil si po obrazu rahlo milobo, prijel otroka za roko in govoril takole:

„Gospod duhovni oča, otročička sem pripeljal! To ubogo otroče, iz krščanskega usmiljenja sam je vzel k sebi, in sedaj je redim in pasem! (Tomažek poljubi gospodu roko!) Gospod duhovni oča, tako ga imam rad, prav tako, kakor bi bil moj! In koliko sne, gospod čestiti oča! Letošnjo zimo pozobal mi je dva mernika suhih hrušek, tistih sladkih repnic, ki se kakor led tajajo pod zobmi. (No, tista hruška, ki rase takoj za hišo in se naslanja na streho!) In potrl mi je dve četrtnici orehov! Kaj se hoče, kaj se hoče, otrok rad je — in človek ima dobro srce! Tomažek poljubi gospodu roko!“

Komaj pa sta prišla od gospoda, premenil je Matevž takoj svoj obraz. Otroka spodil je osorno domov, sam pa jo vsekal v gostilno, ter ondu zapil polovico tistih tržaških denarjev. Zvečer prilomil se je vinjen pod svojo streho, metel denarje, kar mu jih je še ostalo bilo, po mizi, proklinjal vse „Tržačane“, ter končno prilomastil v temno, mokro sobo, kjer je spal Tomažek na plesnjivi slami. Z udarci je probudil spečega otroka, ter ga pretepel, da je vedel, „kako se je kruh zastonj“.

In na peči oglasila se je „ona“, ter kričala:

„Le ga! le ga!“

A tudi Tinče dvignil se je v postelji, in raztegnil široka svoja usta:

„Oča, le ga! le ga!“

To je bilo življenje! In to leto za letom!

* * *

Konečno je v istini pričel umirati. V deželo se je bila povrnila spomlad. Po dolini žarilo se je vse pod solnčnimi žarki: modra

voda vila se je med zeleno livado, po cesti, snežnobeli, podili so vozniki svoje vozove, kričali ter čutili v svojih žilah novo življenje.

Na rebri poleg Vrbarjeve hiše pa je ležal Tomažek in same kosti so ga bile. Oslabel je bil tako, da ga noge več niso nosile. Obsevali so ga solčni žarki, ter mu razgrevali tisto malo krvi, ki se mu je pretakala po bolnem telesu. Koperneče oziral se je v dolino, kjer smo skakali zdravi mi otročaji, lovili ribe po potoku, ter iskali ščinkovčevih gnezd po vejah. Nikdo se ni menil za njega. Pod hruško je ležal, in stradal, in pričakoval zadnjega trenutka. Bog ve, ali se je kdaj zavedela uboga ta stvar, kako grozno krivico so mu napravili tisti, ki so ga v pregrešni ljubezni rodili v življenje?

Hodile so mimo vaše ženice.

„Ali te kaj notri boli?“ povpraševala je Maruša Repulja. „Če te kaj notri boli, potem vzemi zdaj pa zdaj šop trave v usta in zveči. Tisto pomaga!“

In šla je mimo.

„Kaj pa glava?“ vzdihovala je Mica Zdihovalka. „Tudi ni **dobra?** Hov! hov! najbolje bo pač, če umrješ, sirota uboga!“

In šla je mimo.

„Kaj pa želodec?“ hotela je vedeti Marjeta Togotulja. „Ali **moreš kaj jesti?**“

Ko jej je bolnik povedal, da bi rad, prav rad jedel, če bi kaj imel, odgovorila je dobrovoljno: „No, no, potlej pa še ni tako slabo! Če še ješ, potem še nisi pri konci!“

In šla je mimo!

Tako prišlo jih je mnogo, vsem se je smilil, a nikdo mu ni prinesel koščka kruha, da bi mu potolažil sestradani želodec.

Napočila je jesen in dozorel je sad po vejevji. Nekega dne sem prišel na Vrbárjev vrt, „gledat, kako umira Tržačan“. Solnce je močno pripekalo. Zastokal je pod hruško, da je žejen. Ko je pil iz lončka, uprlo se mu je oko na vejo, kjer je visela rumena hruška.

„Ves dan jo že gledam! Ali pasti neče!“ je vzdihnil. V tistem hipu potegnil je piš in rumen sad — je cepnil na zeleno travo.

„Daj jo meni! daj jo meni!“ Proseče je sklenil tanki ročici. Prinesel sem mu hruško. S prestrastno slastjo zasadil je zobe v njo. Tedaj prisopel je po rebri navzdol Matevž, ter imel oprtan koš otave. Takoj je posadil koš na zemljo, planil k bolniku in se zatogotil: „Kaj? Ti mi boš sadje pojedal, lenoba lenobasta!“

Že ga je hotel pretepst. Takrat pa je prinesl slučaj od nekod čevljarčka Sadarjevega Korla. Kakor sapa bil je pri starem grešniku, podrl ga na tla, ter ga po vseh pravih poštenih pretepvov do dobrega premlatil. Potem pa je odšel z zavestjo, da je izvršil zaslužno delo.

Matevž se je jecé vzdignil, ter si brisal kri z obraza. Ondu na njivi kopal je Zavratarjev Mihola.

„Miholca!“ zastokal je. „ali si videl?“

„Vidiš, Matevž,“ odgovoril je oni. „kadar nečem, da bi videl tedaj ne vidim. Denes ne vidim! Ničesar nisem videl!“

„Pa si vender kaj slišal?“

„Vidiš, Matevž, kadar nečem, da bi slišal, tedaj tudi ne slišim ne! Denes ne slišim! Prav ničesar nisem slišal!“

In tako Vrbárjev Matevž še tožiti ni mogel, ker Zavratarjev Mihola tisti dan ničesar ni videl, niti slišal.

Po noči potem pa je umrl Tržaški Tomažek.

»LE GA, LE GA, LE GA!«

Smo (Žirovci) res taki surovci?

Večkrat me je že zamikalo, da bi raziskal, ali je imel dr. Ivan Tavčar kakšne posebne stike z Žirovci svojega časa. Pa me je tudi v letu, ko smo »obhajali« 150. obletnico njegovega rojstva, prehitel čas. Da so vezi med ljubljanskim odvetnikom in visoškim mogočnikom ter Žirovci na zgornjem koncu njegove doline bile, je znano iz ustnega izročila. Dejstvo, denimo, je, da je imel v zakupu ribolov v Sori od izvirov do Škofje Loke, pa da je prihajal na lov na divjega petelina v gozdovih Žirovskega vrha, ne le v Zalo, ampak tudi na njegovo južno, sončno stran. Prav Tavčar naj bi bil tisti, ki je posredoval, da je na petelinji lov na našo stran leta 1906 »zašel« dunajski nadvojvoda Jožef Ferdinand, cesarjev nečak; o tem smo pisali v Žirovskem občasniku (v številkah 17 in 29). Tudi sicer smo v ŽO večkrat omenili Tavčarjeve »posege« na Žirovsko. Slikar Franjo Kopač je v svojih spominih zapisal, kako sta ga Tavčar in gospa Franja podpirala v njegovih dijaških in študentskih letih; pozneje je v zahvalo oba portretiral na Visokem, kjer je naredil tudi krasno sliko visoških vrat in portala. Visočana sta se udeležila žirovskih sokolskih slavnosti. Ohranjena je fotografija gospe Franje med dobračevskimi gasilci, posneta leta 1905, ko je bila »kumica« pri razvitju njihovega prapora. Tavčarja med nami pa na sliki še nisem videl. Hvaležni bomo vsakomur, kdor bo uredništvu ŽO ali Muzejskemu društvu Žiri posredoval kakršnekoli podatke, ki se tičejo Tavčarja in Žirov.

Pisatelj je v svojih delih večkrat imenoval tudi Žiri in Žirovce. Odlomke iz del, v katerih smo omenjeni, je zbrala Marija Stanonik, objavili smo jih v posebni številki ŽO (Žiri in Žirovci v slovenski literaturi, št. 11–12). Med njimi je odlomek iz Tržačana, ene od »slik iz loškega pogorja«. V njej nastopa tudi ena Žirovka: »priletna žirovska ježica«, »Marušica«, »bila je lena in najrajša je ležala na peči«, »ona«, »mati Vrbarjeva«, »mati Žirovka«... Prava grdoba v človeški podobi, žensko dopolnilo moške »zverine«, opisane v liku Vrbarjevega Matevža, njenega moža. Ko le-ta in njun otrok pretepata tržaškega posvojenca Tomažka, ju mati Žirovka spodbuja z besedami: »Le ga, le ga, le ga!« Poljanec in njegova žena Žirovka ter njun sin Tinče so v Tržačanu opisani tako grdo, da so bili že v dneh po prvi objavi deležni velikega zgražanja.

Tržačan je prvič izšel pred 120 leti v reviji Ljubljanski zvon, 1. januarja 1882. Prvi se je nad pisanjem razburil pisatelj Fran Erjavec. Franu Levcu, uredniku Zvona (Zv.), je takoj po objavi, 8. januarja, napisal ogorčeno pismo. »Prav zdaj sem prebral 'Teržačana' v zadnji Zv. številki in prav nevoljen sem vrgel zvezek iz rok. Zadnjič Grivar, zdaj pa ta Vrbarjev Matevž! Težko razsoditi, kateri je večja zverina v človeški podobi. In to so 'tipi' slovenskega naroda?! Kaj si more misliti o nas Hrvat ali Čeh, ki to bere. Kaj družega, nego da smo narod divjih surovcev brez srca in brez vsakega blažjega čuta. Jaz mislim, da tudi nekoliko poznam čud svojih rojakov, in zato prav odločno oporekam, da je taka, kakor nam jo slikata Koder in Tavčar. Ne tajim, da se tudi mej njimi nahajajo taki, ki imajo v prsih ledeno gručo namesto srca, ali naravnost oporekam, da je kje kaka vas, ki bi leta in leta gledala, kako nedolžno bitje strada, in tepeža in glada umira, a ne da bi se

našla toliko usmiljena duša, da bi mu podala košček kruha. In tudi ni mogoče, da bi gospod Andrej leta in leta nič ne opazil ali vsaj od radobesednih ženic nobene besede ne dobil na uho. Pa denimo tudi, da se je res kedaj kaj tacega zgodilo, ali je taka zver vredna, da se je stavi spomenik v leposlovnej knjigi. Ali je to naloga lepega slovstva? Po mojem mnenji, ni in ne morem Vam dovolj dopovedati, kako močno sem užaljen, da Z. takim sestavkom daje prostora. Ako bi še kaj enacega prinesel, čutil bi se jaz – da si ne pozvan – v svojej vesti zarad dobre stvari prisiljen, proti tacim tendencam javno svoj glas povzdigniti.«

Levec je Erjavčevo pismo takoj pokazal Tavčarju. Tudi ta se je – svoji kolerični naravi primerno – razburil (verjetno pismeno), očitajoč Erjavcu pomanjkanje smisla za realistično pisanje. Erjavec pa se s tem očitkom ni dal odpraviti in je že 10. januarja napisal novo pismo, datirano »V Gorici 10. januarja 1882«, to pot kar Tavčarju samemu. »Dragi gospod doktor! Kadar Vam je gosp. Levec bral moje pismo, niste dosti pazno poslušali, ako ste iz njega povzeli, da se po mojem mnenji sme naš narod opisovati samo se solnčne strani. Kaj tacega trditi ni mi prišlo nikoli na misel in naravnost nespametno in celo škodljivo bi se mi zdelo, ako bi pisatelj prikrival ali celo tajil slabosti, katerih ima, žal, tudi naš narod v obilji. Ali vsaka stvar ima svojo mejo, in meja tukaj mora biti **resnica**. Te meje pisatelj ne sme prekoračiti, in čim jo je prestopil, postane spis neresničen, pretiran, presiljen, ali kakor pravi Nemec: *manierirt*. Turgenjev slika ruski svet, kakeršen je, in zato si je pridobil neumrlo slavo. Meni se je zdelo, da ste v Tržačanu Vi to mejo prekoračili. *Nota bene*: govoril sem samo o Tržačanu. Druzih Vaših spisov nisem se dotaknil z nobeno besedo. Nečem tukaj izrekati, kako sodim o Vašej pisavi, ker bi mi to zdaj utegnili napak razlagati. Pa – če se ne motim – izrekel sem Vam uže enkrat ustno svojo sodbo. Bodite uverjeni, da glede Kodra ne bi zamočil peresa, niti njemu niti Kresu na ljubav, ako še take kozolce prebrača. Zarad 'Zvona', se ne bojite. Do njega mi je stalo mnogo več, nego Vi morebiti sodite. Če mu uže ne morem pomoči, škodoval mu gotovo ne bodem. Ta misel me je tudi vodila zadnjič, ko sem pisal g. L. z dobrim namenom, ker se mi je dozdevalo, da je v omenjenem sestavku Zv. prestopil mejo resnice in lepote. Ta misel navdaja me še danes. A dobro pa tudi vem, da nisem nezmojljiv. Zato brez zamere. Z vsem spoštovanjem / Vaš / stovatelj / Fr. Erjavec.«

Med dvema srboritima in nepogrešljivima stalnima sotrudnikoma Zvona je bil najbolj nesrečen urednik Levec. Kolegu Janku Kersniku je 9. januarja izjavil: »Zdaj pa prihaja Erjavec! Beri! Jaz bi kar najrajši Zvon ob tla zagnal ter lotil se svojega posla. Mene je Tavčarjev Tržačan *do solz* genil. Tudi Zarnik ga je silno hvalil, Šuklje tudi. Zdaj pa prejmem to pismo! Človek mora obupati nad samim seboj. Jaz sem ves zbehan in ne vem, kaj bi dejal v prihodnji list.« No, kakor se zdi, so se vroče glave kmalu ohladile. Tržačan je skupaj z drugimi »slikami«, ki sestavljajo delo Med gorami, prestal vse preizkušnje časa in ostaja eno najboljših del v slovenski literaturi. Veličina te Tavčarjeve zgodbe je ravno v tem, da je »realistična«, da v njej »ni ne žalosti ne moraliziranja« (Franček Bohanec). Tavčar se je v Tržačanu izkazal kot odličen »slikar« človeških nravi, Erjavec je nastopil kot moralizator. V takih primerih, ki jih je v zgodovini vseh vrst umetnosti nič koliko, umetnina, če je res dobra, ostane, moraliziranje se hitro pozabi.

Ko beremo Tržačana danes, 120 let pozneje, se tudi nam zastavi kako »moralno« vprašanje. So med nami še vedno take grdobe »v človeškeji podobi«, kakršna sta Poljanec in Žirovka iz Tavčarjevega pisanja? Že ko si takšno vprašanje postavimo, smo v nevarnosti, da tudi mi moraliziramo. Če bi iskali, bi gotovo koga našli, vendar prototipa Poljanca in Žirovke Matevž in Maruša slej ko prej nista. Človeških napak ne manjka, bolj pogrešamo avtorja, ki bi jih znal naslikati na tako

sijajen način. Kadar se kje pojavijo taki »tipi«, se sredi ravnodušne soseske prej ali slej najde čevljarček, kakršen je Sadarjev Korl, in izvrši »zaslužno delo«, ko obračuna z mučiteljem. Tedaj odleže tudi soseski, ki je imela ob gledanju in poslušanju krivice že slabo vest. Tako pri obračunu z mučiteljem ničesar ne vidi in ne sliši, kakor ni nič videl Zavratarjev Mihola, ko ga je Matevž pozval, naj priča, da je videl in slišal, kako ga je Korl premlatil.

Takšna soseska smo bili v minulem desetletju Slovenci in drugi evropski narodi. Denimo, da so bili takrat Bošnjaki in Šiptarji Tržacan, Milošević in njegovi pa Vrbarjev Matevž in njegova Žirovka. Videli smo, kaj se dogaja, uživali ob tem res nismo, nelagodno nam je bilo, storili nismo pa nič. Ko se je končno namesto čevljarčka pojavil natovski žandar in ukrepal, se nam je dobro zdelo. In če bi nas zdaj Milošević klical iz Haaga, naj pridemo pričat v njegov prid – da, denimo, tudi Albanci niso taki nedolžneži in žrtve, kot se je še nedavno zdelo – bi tudi mi rekli, da nismo nič videli in slišali... Zdi se, da gre v Tavčarjevi pripovedi za neki model ravnanja, ki ni le od naše doline, temveč je univerzalen. Umetnik ga naslika, mi ob njem moraliziramo.

Tržacanov, v rejo oddanih in posvojenih tržaških sirot, med nami že dolgo ni več. Tržacan kot metafora ostaja. Denimo, da je prisposoba za vse, kar smo vzeli v rejo ali pa je prišlo med nas brez našega soglasja, in zdaj je tu, posvojeno ali ne. V naši dolini je že od nekdaj tako, da se tistemu, kogar in kar imamo za svoje, razmeroma dobro godi, do »tujega« pa nismo najbolj prijazni. Ta neprijaznost ima več stopenj. Najbolj pogosta in najbolj blaga je takrat, ko se delamo, da *ga* (Tržacana) sploh ne vidimo. Od »*ne ga*« do »*Le ga!*«, od ignorance do sovražnega navijanja pa je včasih le korak, odvisen od razmer. »*Le ga, le ga, le ga!*« se ni navijalo le ob pretepih na veselicah in športnih igriščih. Te besede spodbujanja in odobravanja so se slišale tudi med 2. svetovno vojno in takoj po njej, ko so eni topli druge, enkrat eni, drugič drugi. Ko gre za metaforo, ni bistveno, kdo bo koga, temveč da *ga*. »*Le ga, le ga, le ga!*« Problem nastane, ko *Le ga!* preglasi *Ne ga!* Taki tipi, kot sta Vrbarjev Matevž in mati Žirovka, se zmeraj najdejo, zapisani so v genih, zrejeni v njim ugodnih razmerah. Tudi na njivi družbe ne gre brez plevela. Od družbenega okolja pa je odvisno, koliko bodo uspevali, se jim bo dano razrasti ali ne. Rastejo tudi, ko se delamo, da jih ne vidimo in ne slišimo.

»*Le ga, le ga, le ga!*« so v minulem stoletju vpili gorečnejši na obeh političnih straneh. »*Ne ga!*« pa tudi v teh krajih že od nekdaj uči krščanska vera. Tako v Bibliji kot v besedah in dejanjih številnih vernikov in duhovnikov. To ji(m) je pač treba priznati. Zdaj gre za to, da krščanski etos postane svetovni, da ga razširimo na vse stvarstvo in ne le na krščena bitja. Da Tržacana prepoznamo tudi v otrocih bosanskih beguncev, ki bi lahko pred leti krajši čas hodili v poljansko šolo, a jih je šolska soseska zavrnila. Da so Tržacan tudi mohamedanski in ne le krščanski begunci. Da so Tržacan vsakršni ljudje drugačnih nazorov in ravnanj, različnih verskih in spolnih praks... Da je, ne nazadnje, Tržacan – narava. Da je tudi lepo in zdravo naravno okolje vredno naše prijaznosti. Saj pravijo, da kdor ne mara kamnov in potokov, rož in dreves ter živali, tudi do ljudi ni prijazen...

Ker vidim, da zdaj pa že očitno moraliziram, končam. In obžalujem, da v naših vrstah ni avtorja, ki bi ta spoznanja zapisal brez moraliziranja, v »sliki«, ki bi isto povedala z umetniško govorico. Tako, kot je to znal Ivan Tavčar v svojih najboljših delih.

ODMEVI, OCENE PREDSTAVITVE

Miha Naglič

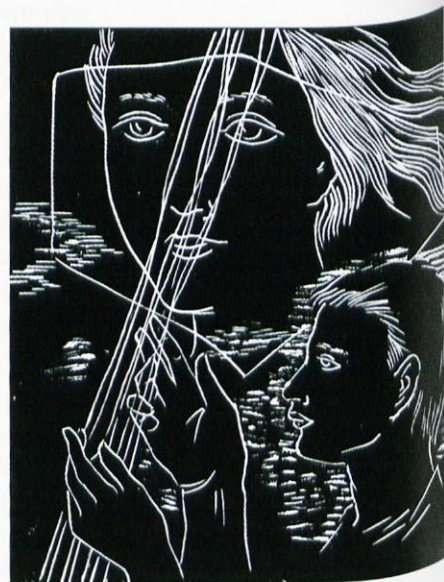
PREŠEREN, ŽIRI IN ŽIROVCI

Govor na Prešernovi proslavi v Žireh, 2. decembra 2000

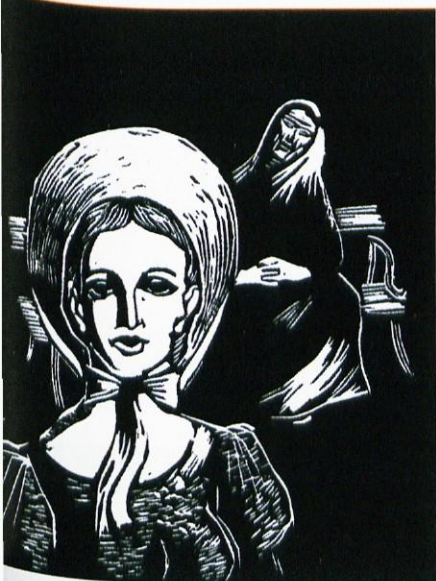
Prešerno pozdravljeni vsi, ki ste prišli, da na večer pred rojstnim dnevom Franceta Prešerna skupaj počastimo 200-letnico njegovega rojstva. Komisija za kulturo Občine Žiri mi je naložila, naj ob tej priložnosti preberem nekaj svojih besed. Snovi je ob tako imenitni obletnici ogromno. Čeprav bi človek pomislil, da o Prešernu vse že vemo, pa očitno ni tako. V teh dneh je že ali pa še bo izšel cel paket novih knjig, prešernoslovje je v polnem razmahu. Posnet je bil film, vrstijo se literarni večeri in proslave, odpirajo razstave, odkrivajo pomniki. Kaj k vsemu temu še dodati, da se ne bi ponavljali? Ena od možnosti je po mojem ta, da pogledamo, kako smo Žirovci častili Prešerna? Je na Žirovskem kaj Prešernovega? Ali vsaj prešernega?

Na prvi pomislek se zdi, da bera ne bo velika. V Žireh ni trga, ulice ali ustanove, ki bi se imenovala po njem. Spomenika tudi ne. Žirovci smo se pesnika največkrat spominjali tako, da smo brali in peli njegove pesmi, doma ali na različnih javnih prireditvah. Sam se najbolj spominjam dveh **Prešernovih proslav**, ki smo jih v letih 1978 in 1981 v tej dvorani priredili člani Kluba študentov Poljanske doline v sodelovanju s tedanjimi kulturnimi skupinami. Zanju sem napisal scenarij, sceno smo postavili po zamislih Tomaža Kržišnika, režiral ju je Andrej Mlakar. Koliko je bilo pa še drugih?! Človek se pač najprej spomni tistega, pri čemer je sam sodeloval. Če se ozre v bližnjo ali daljno zgodovino, pa s pomočjo raziskovanja uzre še marsikaj. Spomni se, denimo, da se je po pesniku imenovala ena najbolj znanih partizanskih enot v teh krajih, **Prešernova brigada**. Kmalu po ustanovitvi je prav pri nas doživela tudi svoj prvi in največji poraz – v prvih dneh avgusta 1943, v zanjo nesrečni hajki na Žirovskem vrhu. Pozneje se je seveda še vračala. Naključje je hotelo, da je med Žirovci zadnja leta svojega življenja preživel tudi njen prvi komandant, Ivan Javor – Igor, ki si je v Goropekah postavil svojo hišo. Ko je že pred koncem 2. svetovne vojne predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) sklenilo, naj bo 8. februar slovenski kulturni praznik, imenovan **Prešernov dan**, so se med prvimi odzvali v Žireh. Izpričano je, da je bila 8. februarja 1945 proslava pri Arharju v Stari vasi, v prostoru, ki ga danes poznamo pod imenom sindikalna dvorana Alpine.

Kaj pa po vojni? Razveseli nas pogled na seznam dobitnikov Prešernove nagrade, najvišjega priznanja za dosežke v slovenski kulturi. Vidimo namreč, da so med nagrajenci tudi trije Žirovci. Prešernovo nagrado za svoje življenjsko delo je leta 1967 prejel **Maksim Sedej**, »za slikarska dela, razstavljen 1966 v Moderni

Maksim Sedej, Strunam, lesorez, 1940

Maksim Sedej, *Dekletam, lesorez*, 1940

galeriji v Ljubljani«. To je bilo priznanje za njegovo življenjsko delo, ki ga stroka uvršča med najboljše dosežke slovenskega slikarstva v 20. stoletju. Malo nas med Žirovci ve za rojakinjo **Marijo Novak Tršar**. Rojena je v Žireh, pri Fricu na Dobračevi, živi v Logatcu. Po stroki je industrijska oblikovalka, leta 1964 je skupaj s še štirimi kolegi iz teama razvojnega oddelka tovarne Dekorativnih tkanin v Ljubljani prejela nagrado Prešernovega sklada »za kvalitetno oblikovanje kolekcije sodobnega tapetniškega programa«. Rojaku Maksimu Sedeju je po svoje sledil akademski slikar in oblikovalec **Tomaž Kržišnik**. Leta 1975 je dobil nagrado Prešernovega sklada »za likovno podobo predstave Zlata ptica«. K imenovanim lahko dodamo še pisatelja **Vladimirja Kavčiča**, ki je Žirovec po očetu; 1978 je dobil nagrado Prešernovega sklada »za roman Pustota«, za zgodbo, ki se dogaja v gornjem koncu Poljanske doline, na robu Žirovske kotline. Skladatelj **Anton Jobst** ter slikarja **Janez Sedej** in **Tomaž Kržišnik** so za svoja dela prejeli vsak svojo Prešernovo nagrado Gorenjske. Študentsko Prešernovo nagrado so prejeli nekateri žirovski študenti na Univerzi v Ljubljani. In ne nazadnje: Žirovec **Viktor Žakelj** je bil v letih 1986–1990 član, 1988–1990 tudi predsednik Upravnega odbora Prešernovega sklada, skupine izbrancev, ki ima glavno besedo pri podeljevanju Prešernovih nagrad.

Če pogledamo v dela žirovskih slikarjev, vidimo, da so upodabljali tudi Prešerna. V Prešernovem albumu zasledimo tri lesoreze iz leta 1940, s katerimi je Maksim Sedej ilustriral Prešernovi pesmi Strunam in Dekletam. Največji *hommage* Prešernu med Žirovci pa je ustvaril Tomaž Kržišnik, ko je konec 1980 predstavil svoje videnje pesnikovih Sonetov nesreče – v treh knjigah (bibliofilska izdaja, pregibanka in miniaturna v več jezikih) in z grafično mapo, v kateri je bilo sedem listov v barvnem sitotisku. Vseh sedem grafik je avtor podaril Osnovni šoli Žiri, marsikatera visi tudi v naših domovih. – Vse to smo vedeli. Ob tej priložnosti bi rad opozoril še na imenitno podrobnost, za katero nismo vedeli. V začetku 19. stoletja sta v Koprivniku, naselju, ki sodi v žirovsko občino, živela kmet Primož Zajec in njegova žena Gertruda, rojena Kavčič. Okoli 1815 sta se preselila na Sovodenj, na domačijo, ki stoji še zdaj in se ji po domače reče Pri koreninah. Tu se jima je rodilo pet sinov in vsi so postali umetniki, širom po svetu delujoči in sloveči podobarji in kiparji. Njun tretji sin, **Franc Ksaver Zajec**, se je rodil 4. decembra 1821. Ime je dobil po istem zavetniku kot Prešeren, kateremu je bilo tedaj že čez 20 let. Zajec je na akademijah na Dunaju in v Münchnu študiral kiparstvo in velja za prvega akademskega kiparja med Slovenci. Na svojega soimenjaka pesnika se je navezal v dvojem. Leta 1865 je izdelal prvo kiparsko upodobitev Prešerna, njegov sin Ivan, prav tako akademski kipar, pa je avtor Prešernovega spomenika na Tromostovju v Ljubljani. Za portret, ki ga je izdelal oče Franc Ksaver, so vedeli, vendar je veljal za izgubljenega. Pred desetimi leti so ga našli, mavčni izvirnik je zdaj v Mestnem muzeju Ljubljana, odlitek v bronu bo jutri, za Prešernov 200. rojstni dan, odkrit kot pesnikov spomenik v rojstni Vrbi, patinirano mavčno kopijo pa hrani Galerija Krvina v Gorenji vasi. Rojak Zdravko Krvina nam je pesnikov portret posodil za ta večer, postavljen je tu, na našem odru. Ob tem delu lahko s ponosom ugotovimo, da sta prvo kiparsko upodobitev pesnika in njegov osrednji slovenski spomenik izdelala avtorja – oče Franc in sin Ivan – ki sta bila po svojih koreninah žirovskega rodu.

Namen te proslave je seveda predvsem v tem, da pokažemo, kaj v Prešernovem letu 2000 zmorejo naši pevci in godbeniki. Slišali smo **Pihalni orkester Alpina** pod taktirko **Milana Matičiča**, v nadaljevanju bodo nastopili **Mešani pevski zbor**

Društva upokojencev **Žiri Srebrni (g)las** pod vodstvom **Ivana Rijavca**, **Kvartet kljunastih flavt Air**, **Moški pevski zbor Alpina** pod vodstvom **Andreja Žaklja** in **Cerkveni mešani pevski zbor Anton Jobst** pod vodstvom **Antona Čadeža**. Prešernove pesmi bo recitiral gost tega večera, dramski igralec **Tine Oman**, član Prešernovega gledališča v Kranju. Naj ob koncu napovem še skorajšnji izid nove številke **Žirovskega občasnika**, ki je že v tisku. Zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem je to jesen dopolnil svojih prvih 20 let, zajetno številko smo v uredništvu posvetili desetkrat večji Prešernovi obletnici. Ob 30-letnici Muzejskega društva Žiri smo postavili virtualno razstavo Žirovskih razglednic in izdali knjigo **Žirovski album** avtorja Franca Temelja. Pred komaj tednom dni je v tej dvorani z vrhunsko in odlično obiskano predstavo zaživel **žirovski gledališki abonma**. Tehnično posodobljeni **Kino Svoboda Žiri**, ki ga vodi prizadevni Evgen Podobnik, je eden redkih, ki še vztrajajo na slovenskem podeželju. In ne nazadnje: kar dve naši rojakinji sta pred kratkim za svoje delo prejeli visoki nacionalni priznanji. **Dr. Marija Stanonik** Murkovo nagrado, ki velja za »etnološko Prešernovo«, za štiri področja svojega dela, med drugim za »monografske obdelave rodnih Žirov«. **Andreja Mlinar** pa Schwentnerjevo nagrado za življenjsko delo v založništvu in knjigotrštvu, za dolgoletno vodenje Knjigarne Konzorcij v Ljubljani, ki je gotovo največja in najboljša v Sloveniji. Skratka: žirovski kulturniki častimo spomin na Prešerna z dejanji. Naj bo tako tudi v prihodnje. Berimo Prešerna, ostanimo prešerni!

*Maksim Sedej, Strunam,
lesorez, 1940*

KAKO SE ŽIROVCI SPOMINJAMO ANTONA JOBSTA

Govor ob odprtju Jobstove razstave v žirovskem muzeju

Lepo pozdravljeni vsi, ki ste prišli ta večer v naš muzej! Veseli me, ker lahko med nami še posebej pozdravim gospe Mojco Lenče in Vereno Jobst, hčerki našega organista in slovenskega skladatelja ANTONA JOBSTA. Zbrali smo se namreč prav zato, da ob 20-letnici njegove smrti skupaj počastimo njegov spomin. Ta prvi julijski vikend bo v Žireh v znamenju Antona Jobsta. Nocoj odpiramo priložnostno razstavo v muzeju, jutri bo v župnijski cerkvi sv. Martina koncert njegovih del.

Tudi sicer lahko ugotovimo, da smo v teh 20 letih po skladateljevi smrti kar lepo in dejavno ohranjali spomin na njegovo življenje med nami in na dela, ki jih je ustvaril. Priredili smo več **koncertov**, pri katerih sta se posebej izkazala organistka Angela Tomanič in Cerkveni mešani pevski zbor župnije Žiri pod vodstvom Antona Čadeža. Zbor si je konec leta 1994 nadel tudi ime svojega nekdanjega zborovodje. Režiser Andrej Mlakar je v začetku 1982 za Televizijo Ljubljana posnel dokumentarni **film** o delu tedanjih žirovskih glasbenih skupin in pri tem prikazal tudi Jobstovo vodilno vlogo v glasbenem življenju Žirov v 20. stoletju. Imeli smo srečo, da se je našel raziskovalec, ki je na lastno pobudo natančno raziskal Jobstovo življenje in delo ter popisal in ovrednotil njegov celotni opus. To je bil dr. Franc Križnar, muzikolog, ki je o Jobstu napisal **knjigo**. Izdala jo je založba Pegaz, ki jo v Ljubljani vodi naš rojak Ignac Naglič, žirovski javnosti smo jo predstavili v Osnovni šoli Žiri decembra 1990, prav na večer pred plebiscitom za samostojno Slovenijo. V začetku devetdesetih smo v Žireh preimenovali nekatere ceste in ulice. Tistemu delu glavne ceste skozi naš kraj, ki vodi iz središča proti staremu delu Žirov, od mosta čez Račevo do mosta čez Soro, smo dali ime **Jobstova cesta**. V letu ob stoletnici skladateljevega rojstva, v nedeljo, 23. oktobra 1994, na dan žirovskega krajevnega praznika, smo Jobstu v parku pred osnovno šolo in ob njegovi cesti odkrili **spomenik**. Avtor kipa in spomenika je akademski kipar Metod Frlic, odkril ga je tedanji in sedanji škofjeloški župan Igor Draksler, slavnostni govornik je bil akademik Primož Ramovš, tudi sam skladatelj in organist. Leta 1998 smo pri Muzejskem društvu Žiri in ob podpori vseh žirovskih kulturnikov, združenih v odboru za kulturo Občine Žiri, izdali **zgoščenko** z naslovom Anton Jobst, Izbrana dela. Na plošči so posnetki teh del v vrhunski izvedbi, kakršne sta zmožna Slovenski komorni zbor pod vodstvom dr. Mirka Cudermana in organistka Angela Tomanič. Da je do teh posnetkov prišlo, je bila spet zasluga dr. Franca Križnarja, glasbenega urednika na Radiu Slovenija. In ne nazadnje: v teh dneh si lahko na internetu ogledamo Jobstovo **spletno stran**, ki sta jo uredila Anton in Luka Čadež (<http://jobst.gajba.net>).

Po vseh koncertih, knjigi, imenu ulice, spomeniku, CD-plošči in spletni strani nam ostaja pravzaprav samo še en velik dolg do skladatelja – spominska zbirka v žirovskem muzeju. Postavitev takšne zbirke je že pred leti omogočila gospa Mojca

Lenče, ko je v imenu Jobstovih otrok našemu in njihovem rojstnemu kraju podarila dragocene predmete iz skladateljeve zapuščine. Ti so nocoj prvič na ogled naši kulturni javnosti na razstavi v žirovskem muzeju. Tu so njegov pianino, skladateljev znameniti klavirski stol, visoka odlikovanja in priznanja, ki jih je dobil za svoje delo, pa razni dokumenti, listine, fotografije, časopisni članki, partiture ipd. Razstava, ki je tu na ogled, še ni stalna razstava. Stavbo, v kateri smo se zbrali, čaka v prihodnjih letih temeljita obnova, ki jo obljublja njen lastnik, Občina Žiri. Po končani prenovi bo v tej hiši žirovskega spomina zagotovo prostor tudi za Jobstovo stalno zbirko.

(Prebrano v Žirovski pristavi – Stari šoli, v petek, 6. julija 2001.)

Fotografija: Janez Pelko

Pogled na Jobstovo razstavo v galeriji Muzeja Žiri

ANTON JOBST ŽIVI Z NAMI

Naše življenje je stkano iz dolge vrste najrazličnejših dogodkov. Mnogo med njimi je takih, ki glede na manjšo pomembnost kmalu zbledijo, prekrije jih sivina časa in utonejo v pozabo. Nekateri pa sijejo v našem spominu v bleščeči svetlobi in ostanejo v nas sveži in nepozabni. Tako bodo v mojem spominu ostala nepozabna mnoga srečanja, ki sem jih skoraj 25 let doživljal s pokojnim Antonom Jobstom – skladateljem, glasbenim pedagogom, zborovodjo in organistom v Žireh. Sicer pa njegova osebnost nikakor ne more zbledeti tudi v spominu mnogih Žirovcev, saj je v našem kraju več kot 60 let predstavljal steber glasbenega življenja.

Jobsta sem poznal že kot otrok. Kdo od Žirovcev ga ni poznal? Če ne od drugod, s cerkvenega kora, kjer so izpod njegovih prstov, prebiraje orgelske tipke, vreli mogočni akordi in zvočne kaskade, ki jih z umetniško interpretacijo zmore iz instrumenta izvabiti le odličen glasbenik. V sebi sem občutil nekaj veličastnega, ko sem se utapljal v razkošju najrazličnejših zvočnih odtenkov, ki so polnili cerkveno ladjo.

V poznejših letih, ko sem že sodeloval v pevskem zboru pod vodstvom Antona Jobsta, mi je v veliki meri prav po njegovi zaslugi postala glasbena govorica mnogo bližja. Ob poslušanju čudovitih preludijev, ki jih je improviziral na orglah, mi je vse bolj postajal jasen tudi pojem transcendenčnosti, ki pa ni odsevala le v orgelskih skladbah, marveč tudi v mnogih vokalnih delih duhovne vsebine.

Najbrž bi se tudi muzikologi strinjali z ugotovitvijo, da Jobst kot skladatelj sodi med oblikovalce sodobnih tokov, ki so v slovensko glasbeno življenje začeli prodirati v začetku 20. stoletja in pripadajo novoromantični smeri. Bil je namreč učenec priznanega skladatelja in glasbenega pedagoga Stanka Premrla na ljubljanski orglarski šoli. Zanj pa vemo, da je skupaj s Francetom Kimovcem v slovensko glasbeno življenje začel uvajati novoromantično smer na področju cerkvene pa tudi posvetne glasbe. O Stanku Premrlu nam je Jobst večkrat pripovedoval. Zelo ga je spoštoval kot človeka in glasbenika. Ob njegovi smrti leta 1965 mu je posvetil pogrebno koračnico za orgle.

Glede na odmaknjenost našega kraja od večjih kulturnih središč bi se lahko upravičeno predali občutku, da je Jobst ustvarjal bolj ali manj samorastniško, ne da bi pri tem upošteval glasbene zakonitosti, ki so jih zahtevali tokovi sodobnih glasbenih smeri. Vendar ni bilo tako. Rad je pripovedoval o številnih znanstvih in prijateljstvih z mnogimi priznanimi glasbeniki, s katerimi je sodeloval in si z njimi dopisoval. Stalno pa se je udeleževal tudi zasedanj Društva slovenskih skladateljev.

Od priznanih glasbenikov je zelo rad omenjal srečanje z Antonom Foersterjem v ljubljanski stolnici. Naključje je nanoslo, da je Foerster poslušal Jobsta, ko je ta še kot učenec orglarske šole igral pri nedeljski maši. Hoteč spoznati mladega organista, ga je po končani nedeljski slovesnosti počakal pri cerkvenih vratih, ga pohvalil in mu s spodbudnimi besedami napovedal uspešno pot odličnega glasbenika. Ta dogodek sam po sebi niti ne bi bil tako pomemben, toda vedeti moramo, da je Anton Foerster v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja predstavljal osrednjo osebnost slovenskega glasbenega življenja. Vzgojil je vrsto odličnih glasbenikov, iz katerih sta izšla tudi že poprej omenjena Franc Kimovec in Stanko Premrl. Zato je tudi Jobst upravičeno živel v prepričanju, da s svojim opusom nadaljuje Foersterjevo dediščino.

Tudi kot glasbeni pedagog je Jobst v svoji metodiki v veliki meri upošteval sodobne pedagoške prijeme. Veliko pozornost je posvečal pravilnemu oblikovanju vokalov, ki so za naše narečje večkrat problematični. Lahko trdim, da je v primerjavi z drugimi pevovodji, s katerimi sem sodeloval kot pevec, skoraj enakovredno upošteval osnove vokalne tehnike in bil pozoren na pravilno dinamiko. Kadar pri zboru kljub daljšemu prizadevanju ni mogel doseči interpretacije z ustrezno dinamiko, je naše petje rad primerjal z enakomernim brnenjem motorja. Dejal je: »Motorski zvok utruja naša ušesa, vaše petje pa bo dolgočasilo poslušalca v dvorani, če ne boste znali pesmi vdihniti duše.« Ob nepravilno zapetih kadencah pa je rad vzkliknil: »Sliši se, kot da bi kamen vrgel v vodo.«

Poleg širokega znanja, ki ga je imel kot glasbeni pedagog in zborovodja, pa se je odlikoval z izredno delavnostjo in doslednostjo pri izpolnjevanju svojih delovnih dolžnosti. Kot vsak skladatelj je tudi on rad preizkušal, kako zvenijo skladbe izpod njegovega peresa v izvedbi njegovega zbora. Tako je imel priložnost slišati, če je v skladbo vnesel vse tisto, kar bi glede na njegovo notranje občutje ta morala vsebovati. Če je skladba zazvenela nekoliko drugače, kot je pričakoval, se je dogajalo, da jo je na mestih, ki mu niso ustrezala, na hitro popravil. Seveda smo se morali pevci teh popravkov na novo učiti, kar je včasih vzbujalo rahlo negotovanje. Ob takih priložnostih nam je hitro pojasnil, da to počno vsi skladatelji. Večkrat nam je omenil, da se je udeležil operne premiere Hugolina Sattnerja Tajda ali Kompostelski romarji. Tedaj je imel priložnost videti, kako je skladatelj tik pred začetkom predstave popravljaj partiture celemu orkestru. S tem je hotel reči, da se nam zaradi dveh ali treh popravljenih not res ni treba vznemirjati. Seveda smo tako pojasnilo pevci dobrohotno sprejeli, saj smo vedeli, da ima ustvarjalec pri oblikovanju umetniških del veliko prednost v tem, če mu je dana možnost oblikovati svoje delo do tiste stopnje, ko občuti v sebi prijetno zadovoljstvo, da je ljudi obogatil z novo duhovno vrednoto.

Njegove skladbe, zlasti tiste, ki se nanašajo na duhovno vsebino, izražajo glede na polnost in bogastvo akordov svojevrsten zanos. Ob njih občutimo, da ni le zakonitost harmonije in kontrapunkta tista, ki jim daje svoj čar. Te skladbe izražajo nekaj vzvišenega. Lahko bi rekli podobno kot črnski spiritali ali pravoslavna liturgična glasba.

Repertoar cerkvenega zbora pa tudi drugih zborov, ki jih je vodil, ni gradil le na skladbah, ki jih je ustvarjal sam, marveč je poleg skladb, ki so nastajale v novejšem obdobju, rad posegel tudi v starejša glasbena obdobja. Spominjam se, da smo pri cerkvenem zboru peli pesmi Palestrine, Bacha, Händla, Beethovna, Schnabla, Schuberta itd. Res da je glede na bolj skromno glasbeno izobrazbo pevcev moral posegati po krajših in manj zahtevnih delih, kljub temu pa moramo priznati, da se je močno prizadeval približati nam glasbeno umetnost iz različnih obdobj. Iz novejšega je rad posegal po delih skladateljev, ki so izšli iz Foersterjevega cecilijanskega kroga. Poleg Foersterja naj omenim še Hladnika, Sattnerja, Železnika, Mava, Jereba, Tomca, Vodopivca, Kimovca, Premrla in še več bi jih lahko naštel. Pri tem moramo poudariti, da večina teh skladateljev ni ustvarjala le na področju cerkvene, marveč tudi na področju posvetne glasbe. Iz tega nam je lahko jasno, kako skoraj nerazdružno sta bili med seboj povezani cerkvena in posvetna glasbena umetnost. Sicer pa velja tudi za današnji čas, da je umetnost nedeljiva.

Katero obdobje Jobstovega življenja je bilo glede na njegovo ustvarjalnost najbolj plodno, mi je kot pevcu njegovih zborov težko oceniti. V zborih, ki jih je vodil, sem namreč začel sodelovati, ko mu je bilo že več kot 60 let. Vemo pa, da običajno pri teh letih sposobnost za večjo ustvarjalnost pri večini ljudi že močno upada. Za

Jobsta pa lahko rečemo, da je bilo to upadanje bolj opazno šele po njegovem osemdesetem letu. Iz časov, ko sem pri njem sodeloval kot pevec moškega pevskega zbora Alpina, mešanega zbora Svobode Žiri ter cerkvenega mešanega zbora, se mi je vtisnilo v spomin več pomembnejših dogodkov, za katere menim, da jih je v tem sestavku vredno omeniti. Ob mnogih nastopih v domačem kraju pa tudi po drugih krajih Slovenije smo pevci doživeli veliko prijetnih trenutkov, saj je naše petje pod njegovim vodstvom doseglo kar solidno amatersko raven. Podelitev reda zaslug za narod s srebrno zvezdo, s katerim je bil Jobst leta 1965 odlikovan od predsednika Tita, je tudi nas pevce navdalo s posebnim ponosom in nam pustilo nepozaben vtis. Nadalje se je prijetno spominjati prvega radijskega in televizijskega snemanja na oddaji Pokaži, kaj znaš leta 1967. Ob njegovi 75-letnici leta 1969 pa smo z moškim pevskim zborom Alpina posneli več njegovih vokalnih skladb. Ob njegovi 80-letnici leta 1974 pa je ljubljanska televizija posnela v Žireh nastop mešanega zbora Svobode Žiri in moškega pevskega zbora Alpina. Tega leta je za zasluge kot ustvarjalec na področju cerkvene glasbe prejel iz Vatikana odlikovanje, imenovano red viteza Gregorja Velikega. Vatikanski radio pa je že večkrat predvajal njegove pesmi v izvedbi žirovskega cerkvenega zbora, ki so bile posnete v žirovski župnijski cerkvi.

Ko v spominu obujam preteklost, povezano z Antonom Jobstom, mi v duhu zaživi velikonočna slovesnost leta 1981, ko je preživel zadnje leto svojega življenja. Ob tej slovesnosti je tudi zadnjič sedel za orglami, svojim najljubšim instrumentom. Težko, da bi takrat kdo od pevcev, zbranih okrog njega, v veličastnih akordih, ki so v mogočnem fortissimu oznanjali veselo alelujo, mogel slutiti, da se otožno in skrivnostno od daleč oglašča »MEMENTO MORI«. Že 13. julija istega leta smo se od njega poslovili. Ob tem slovesu smo vsi čutili, to čutimo še danes, da nas je zapustil človek, ki se je z veliko ljubeznijo in požrtvovalnostjo dolgo vrsto let prizadeval, da bi ljudem v našem kraju čim bolj na široko odprl pogled v čudoviti svet glasbene umetnosti.

Mnogo bi se dalo o Jobstu še povedati, vendar lahko tudi ta skromni prikaz njegovega dela, ki sem ga doživel v razmeroma kratkem obdobju (glede na njegovo dolgoletno delovanje v našem kraju), služi kot dokaz, da je bil Jobst kot ustvarjalec in oblikovalec na glasbenem področju privrženec tistega pluralizma, ki mu je narekoval, da more sleherna duhovna vrednota obogatiti narodno kulturo, naj je nastala na pobudo take ali drugačne ideološke usmeritve. Njegova dela posvetne in duhovne vsebine bodo živela z nami naprej, nam plemenitila duha in nas dvigovala nad običajno vsakdanjost.

(Spomine Antona Žaklja na Antona Jobsta objavljamo ob 20. obletnici skladateljeve smrti. Op. ur.)

NAJ ŽIVI SPOMIN NA TEGA IMENITNEGA POLJANCA!

Spoštovane Poljanke, Poljanci, lepo pozdravljeni vsi, ki ste se zbrali na današnjem klepetu, na srečanju, ki je del spominjanja rojstva največjega Poljanca, Kosmovega Ivana.

Smo v »loškem gospostvu«, ki ga tvorijo: tipična predalpska krasotica – Selška dolina in rahlo zaobljena, z mnogimi dolinicami obrobljena, na nekaterih mestih ozka, drugje široka – v vseh pogledih razkošna Poljanska dolina ter na severu sorška ravnica. V tem enkratnem svetu, ki že stoletja figurira ne le kot tipična fizična, ampak tudi kot duhovna enotnost v različnosti, se je pred 150 leti rodil Kosmovim iz Poljan Ivan, pisatelj, politik, jurist in gospodarstvenik, ki nam v bron ulit – žalosten, ker ni več iz njega rojenih, in jezen, ker njegovo Visoko še naprej životari – tudi danes obrača hrbet.

Ta svet pod Blegošem je resnično enkratni; stvarnik – po cankarsko rečeno – ni skoparil z lepotami in darovi, ko je ustvarjal ta košček raja pod Triglavom. Kako sicer razložiti, da od tod izvirajo dinastija Šubicev in Sedejev, pa mojstri peresa: Tavčar, France Koblar, Tine Debeljak, Vladimir Kavčič in mnogi drugi tudi znans-tveniki, politiki in gospodarstveniki, ki so bili in so sol našega naroda.

V tem svetu se je pred poldrugim stoletjem rodil doktor Tavčar. Naše današnje spominjanje, kot vsako spominjanje, zadeva najprej njega, največjega Poljanca, ki je v svojem življenju bil in ustvaril za nekaj povprečnih življenj. Naše spominjanje pa ni samo obnova njegovih življenjskih postaj, je tudi priložnost, da z njegovim vatlom skušamo izmeriti prostor in čas, katerega vsebina in ustvarjalci smo hkrati.

Bil je otrok kajžarja, pripadal je – v jeziku današnjega časa rečeno – srednjemu vaškemu sloju. Doktor Branko Berčič, ki je pred desetletji podrobno raziskal Tavčarjev rod in njegovo mladost in izsledke objavil ob 120-letnici njegovega rojstva, in mnogi drugi poznavalci njegovega življenja in dela se strinjajo, da je prav vaško obdobje trajno zaznamovalo Tavčarja kot pisatelja in tudi politika. Tavčar je vse, kar je pomembnega ustvaril kot pisatelj, vezal, črpal in umeščal v svet pod Blegošem. To pa je bil zanj tudi kraj oddiha, kjer je lovil, ribaril, igral tenis in kvartal z domačini; Visoko je bila oaza miru, kamor je pobegnil utrujen od literarnih in političnih bojov, ki se jih ni nikoli izogibal. Tudi njegov romanticizem in realizem je bil v mnogočem spodbujen z mladostno izkušnjo.

Tavčar, stasit gospod, katerega moškost sta poudarjali bradica in brki, bujni lasje pa njegovo umetniško potenco, je prehodil zavidanja vredno pot od rodnih Poljan, Novega mesta, Ljubljane do Dunaja in nazaj, postal eden največjih slovenskih pripovednikov, obenem pa ga je treba ob Hribarju šteti za najizrazitejšega liberalca svojega časa. Kako je mogoče, se mnogi vprašujejo še danes, da je nadarjen fantič iz vaškega okolja, katerega strica sta bila duhovnika, postal eden najvidnejših osmišljevalcev in dejavnih aktivistov porajajoče se liberalne usmeritve, ki so jo tedaj povezovali z nemštvom – tujstvom torej, imeli za nekaj, kar je Slovencem sovražno – podobno, kot je danes slišati z nekaterih prižnic? Na kratko rečeno, razlogi koreninijo po mojem v trojem:

prvič, v takrat zelo dejavnem, a Tavčarju tujem klerikalizmu, katerega duša je bil Mahnič, ki ga je Tavčar v svoji satiri poimenoval za doktorja Ničmaha;

drugič, v njegovem velikem zanimanju za naravoslovje, katerega odkritja so bila v popolnem nasprotju z zapovedanim katoliškim dogmatizmom;

tretjič, v porajajoči se industrializaciji, ki je drobila vaške in pozneje vse druge zamejitve, terjala duhovno svobodo in prostejši pretok blaga, storitev in – navsezadnje tudi ljudi.

To troje je bržčas sicer vernega Tavčarja oddaljilo od ortodoksne katoliške cerkve, ki je tedaj z ustanovitvijo Katoliške narodne stranke, pozneje preimeno-vane v Slovensko ljudsko stranko, agresivno stopila v svet politike. In komu naj se priključi mladi nadarjeni advokat velikih političnih in podjetniških ambicij, če ne liberalcem?

Tavčar pa ni bil v spopadu le s slovenskimi klerikalci, nič manj, morda še bolj, s porajajočo se socialno demokracijo, ki jo je tedaj vodil Etbin Kristan in jo je delno na ravni literature osmišljal Ivan Cankar, ki je – mimogrede rečeno z nekaj udarnimi gesli, kot npr. s tistim o fraku in talarju, celo kar sam jemal neko globljo, človeško in nacionalno sporočilnost svojih najboljših del, npr. Hlapca Jerneja. Tavčar pa je bil kmet po duši, gospod po socialnem statusu – zakaj bi torej rušil družbena razmerja, v katerih se je počutil kot riba v vodi?

So pa ti politični spopadi popolnoma razumljivi. Po nekaj stoletjih se je sesuvala Avstro-Ogrska, ki je dejansko ustvarila Srednjo Evropo kot politični pojem, ki je še danes razumljen kot nekaj posebnega, nekaj, kar ni ne Zahod in ne Vzhod. To je čas začetka nastajanja moderne politike, strank kot socialnonazorskih skupin, ki se borijo za oblast. Tavčar je ta izziv sprejel: z vsem žarom je stal na braniku slovens-tva, ki ga je tedaj še od znotraj ogrožalo nemštvo, ter liberalizma, ki je z njim in s Hribarjem pustil trajno sled med Slovenci v prvih desetletjih prejšnjega stoletja.

Zanimivo, bolje: žalostno je, kar ugotavlja v svoji imenitni knjigi Ivan Tavčar (v zbirki Znameniti Slovenci, 1985) že profesor Franček Bohanec, da politična vloga Ivana Tavčarja še sploh ni raziskana, in nič ne kaže, da bi se kaj spremenilo, celo ne v času, ko naj bi v naši mladi državi dominiral novodobni liberalizem.

Dodajam: z »loškim gospostvom« je tesno povezan tudi drugi imenitni politični mislec in dejaven politik: dr. Janez Evangelist Krek, sicer rojen Dolenjec. S Tavčar-jem sta si bila vsaksebi, a se njuni misli in delovanje kot Poljanska in Selška Sora zlivata v skupen slovenski politični tok. Tudi njegova politična misel in delovanje je premalo poznano in prisotno – prepričan sem, da tudi zato, ker skovanka »krščanski socializem« ni in tudi danes ne zveni aktualni politiki dopadljivo. Tu se sama po sebi ponuja misel, da bi kazalo – tako kot je dr. Berčič temeljito raziskal mladost Ivana Tavčarja – raziskati in primerjati politični misli in delovanja obeh rojakov – pa ne iz kakih slaboumnih spravaških nagibov, temveč zato, da bi Slovenci tudi po takih delih počasi le dojeli nazorsko raznolikost kot nekaj naravnega, še več, potrebnega za sleherni napredek. Morda, pravim, bomo čemu podobnemu priča ob proslavljanju 200-letnice rojstva Ivana Tavčarja, kar bo moderna genetika, tudi nam danes prisotnim, morda omogočila doživeti, če se pošalim.

Ta prostor daje vtis mirnosti, »pošterkanosti«, kot da vse teče gladko, kot da vsakokratne »tranzicije« niso boleče. A ni tako: tudi tu vre, tudi tu vejejo viharji, domačije propadajo in na novo rastejo, gospodarstvo niha kot povsod drugod. Sem so pribežali protestantje, ko jih je preganjal do iztrebljenja fanatični Hren, kar je Tavčar vedel, tu se je zgodila 1941 poljanska vstaja, klasični kmečki punt, tudi tu so se po letu 1945 dogajali kolhozi.

Osebna nota: pred nekaj manj kot poldrugim desetletjem je gospa učiteljica Šubičeva v avli osnovne šole v Poljanah razobesila slike pomembnih Poljancev,

med njimi tudi uglednega rojaka, profesorja Ušeničnika. Nastal je ideološki vihar v poljanskem loncu in z g. akademikom Kmecljem sva vsak po svoje, skupaj z drugimi seveda, takrat blažila strasti. In glej ga šmenta: minilo je le nekaj let, ko je bila gorečnejšem napoto imenitna freska velikega umetnika, žal pokojnega, Iveta Šubica, Poljanska vstaja. In vse se je ponovilo, to pot z drugega konca.

Tudi taki smo lahko prebivalci »loškega gospostva«: srboriti, včasih pretepaško razpoloženi, a spori med nami se kot po pravilu mirno razpletejo. Tudi zato je »loško gospostvo« živ in kultiviran prostor. Če ne bi bilo tako in mi taki, tudi današnjega slavlja ne bi bilo in ne besed, ki bodo izgovorjene, in ne zapetega in zaplesanega. K temu je nekaj zagotovo prispeval in prispeva tudi Ivan Tavčar, ki je tudi svojo drugo moško pomlad doživil pod Blegošem in ki sta jo Slovencem za večno v srca vsadila imenitna igralca, lepotica Milena in tršati Polde, ko sta po naše trgala jesensko cvetje.

Naj živi spomin na tega imenitnega Poljanca, za katerega lahko rečemo, da bi se skupaj z nami tudi iskreno veselil, ker smo končno le postali nacija in s tem nepogrešljiv kamenček v mozaiku združujoče se Evrope. Doktor Ivan Tavčar je bil namreč Evropejec: po izobrazbi, po poznavanju umetniških tokov, po političnem nazoru in kot član Sokola, ki je bilo osrednje slovansko telesnokulturno in politično gibanje.

***Pripis uredništva:** Objavljamo besedilo nagovora, ki ga je imel avtor na »klepetalnici« ob 150-letnici Tavčarjevega rojstva v kozolcu ob dvorcu Visoko, v nedeljo, 16. septembra 2001.*

Tomaž Štefe

DRUŠTVO UPOKOJENCEV ŽIRI

Zbornik ob 50-letnici (1950–2000)

Zbornik ob 50-letnici Društva upokojencev Žiri je še en zbornik, ki je na Žirovskem izšel z letnico 2001. Izdalo ga je Društvo upokojencev, uredila Dina Vončina, oblikoval Ciril Eniko, natisnila pa Osminka d.o.o. v nakladi 800 izvodov. Natis zbornika je podprlo več žirovskih podjetij (Etiketa tiskarna d.d., Alpina d.d., Mizarstvo Sora) in občina Žiri. Na 168 straneh, s kazalom vred, je kar 53 vsebinsko zelo raznolikih prispevkov. Barvna priloga zavzema osem strani. Sicer pa je tudi med besedili veliko črno-belih fotografij, ki poživljajo večino strani oziroma prispevkov.

Prispevki so razvrščeni, če prezremo uvodnik, v devet razdelkov oziroma poglavij. Ta si sledijo v logičnem zaporedju in so notranje vsebinsko lepo zaočkrožena. Prvo poglavje Pogled v društveno kroniko prinaša sedem prispevkov. Med njimi je največ takšnih, ki so v nekem smislu preglednice za nazaj. Zaključuje pa se z razmišljanjem Ivana Revena na temo Upokojenci nekoč in danes. V njem se avtor ozira na problematiko upokojevanja od prvih začetkov do današnjih dni.

DRUŠTVO UPOKOJENCEV ŽIRI

Zbornik ob 50-letnici
(1950-2000)

Drugo poglavje Pogled v sedanje delo društva je z devetimi prispevki najboljše. Znotraj njega pa je najboljše besedilo urednice zbornika Dine Vončina s pomenljivim naslovom *Da društvo živi, mora nekdo »zalivati«*. To je seveda globoka resnica in nič drugega kot resnica in bralcu se najbrž kar upravičeno dozdeva, da je prav ona tista, ki najbolj zaliva in drži društvo pri življenju. Avtorji drugih prispevkov posvečajo pozornost posameznim specifičnim aktivnostim članstva (klekljanju, novoletnim obiskom, srečanjem, športu in rekreaciji, združevanju in povezovanju). Prispevek Toneta Mlinarja z naslovom *Upokojeni smo* je nekakšen posebnost v tej skupini; je nekoliko melanholično razmišljanje o tistem, o čemer morda še najbolj pogosto razmišljajo upokojenci, po drugi strani pa dokazuje, da je zbornik v ideološkem smislu odprta publikacija. In prav je tako.

V razdelku *Naši izleti* je nanizanih pet zapisov o nekaterih potovanjih članov društva v minulih letih. Tri zapise je prispevala Ančka Loštrk, od tega dva v verzih (*Po Jugoslaviji leta 1982* in *Preko Istre na Brione*). Očitno je ena tistih popotnikov, ki svoje vtise radi ubesedijo v rimah, in pomešane s humorjem, ponudijo svojim sopotnikom. Nekaj spoznanj in zaključkov in nekaj tudi o problemih, povezanih z izleti in izletništvom, je na koncu dodala še Dina Vončina v prispevku *Na naših izletih je prijetno*.

Ista avtorica je napisala tudi prvi prispevek v razdelku *Srebrni (g)las naš pevski zbor* in mu dala naslov *Sedem let že zveni Srebrni (g)las*. Ob peti obletnici Srebrnega (g)lasu je bila nad prepevanjem zbora Marija Gantar tako navdušena, da je spregovorila kar v verzih in ti verzi so zdaj našli svoje mesto tudi v zborniku. O tem, da bo pesem še blagglasno zvenela v Žireh, je prepričan Anton Žakelj, ki je tako tudi naslovil svoj prispevek.

V razdelku *Naši portreti* je nanizanih osem portretov in to samo ženskih (moški del članstva se ob tem najbrž čuti nekoliko zapostavljen, a dejansko je tako, da s starostjo postaja struktura članstva vse bolj ženska). Štiri portrete je napisal Nejko Podobnik, enega tudi v obliki intervjuja. Življenjske zgodbe so raznolike in zanimive, seveda najprej in predvsem za tiste, ki portretiranke poznajo. Za neprizadetega opazovalca pa so verjetno še najmanj zanimive Čestitke in pozdravi naših sosedov, to je štirih društev iz okolice Žirov. Razdelek obsega pet strani, z uvodnim besedilom Dine Vončina, ki ga omenjamo samo zaradi naslova *Lepo je imeti dobre sosede*.

Bolj resna in tehtna so razmišljanja nekaj mlajših Žirovcev. Uvrščeni so v razdelek *Mladostni pogledi na starost*. Kot se za resni naziv razdelka spodobi, so tudi prispevki temu primerno resni. Še najbolj lahkotno teče beseda v prvem prispevku izpod peresa Milene Miklavčič, medtem ko gre pri ostalih avtorjih že skoraj za znanstveni pristop oziroma znanstveno obravnavo problemov, povezanih z upokojenci in upokojevanjem. Omeniti je treba vsaj avtorje besedil, če že vsebine ni mogoče povzeti: publicist Miha Naglič, zdravnik Dušan Sedej, etnologinja Marija Stanonik, duhovnik Jože Stržaj in ekonomist Viktor Žakelj. Ta besedila dajejo zborniku še posebno težo in širino.

Razmeroma obsežno je poglavje *Kako stare starše vidijo vnuki*. Če bi dosledno sledili naslovu zbornika, bi morali poglavje nasloviti *Kako upokojence vidi mladi rod*, vendar je mnogo bolje tako, kot je. Človeška toplina, ki veje iz večine kratkih pripovedi – vseh skupaj je 26 – je samo tako lahko prišla do polnega izraza. Če bi mladi kar počez pisali o upokojencih, tega prav gotovo ne bi bilo toliko v njihovih spisih. Povezanost med najstarejšo in najmlajšo generacijo ni samo simpatična, ampak daje tudi smisel in perspektivo življenju enih in drugih.

Specifično »podvrsto« upokoјencev predstavljajo upokoјenci – leposlovni ustvarjalci. Takšen je tudi naslov zaključnega poglavja v zborniku in kot pričajo prispevki sedmih upokoјencev, teh niti ni tako malo. Tukaj ne nameravamo soditi o umetniški vrednosti objavljenih besedil, ugotavljamo le, da sta od sedmih prispevkov samo dva prozna, preostali so napisani v verzih. Tako je na primer Marija Gantar v verzih na petih straneh razgrnila celo kroniko društva, povzeto po zapisnikih društva. In priznati je treba, da ji verzi tečejo kar precej gladko.

Tomaž Štefe

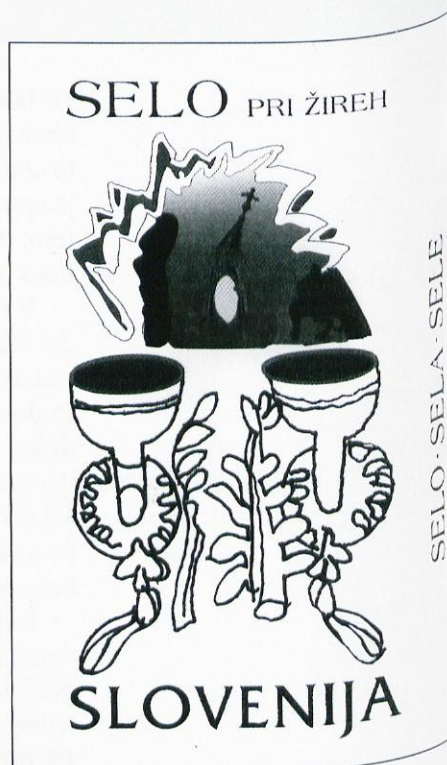
SELO PRI ŽIREH (Zbornik)

Zbornik Selo pri Žireh je pravzaprav izdelek oziroma posledica ideje, ki je vzniknila pred približno petimi leti v glavah gasilcev iz vasi Selo v Prekmurju. Vedoč, da je krajev z imeni Selo, Sela, Sele v Sloveniji kar nekaj, so se domislili, da bi bilo lepo, če bi se v njihovi vasi zbralo čim več ljudi iz vseh slovenskih Sel. Pri tem pa gasilci iz prekmurskega Sela niso imeli v mislih zgolj družabnosti, marveč so želeli tudi čim več izvedeti o vsakem posameznem kraju s tem imenom. Kraјane Sel so tako postavili v neroden položaj, saj so se hočeš nočeš morali ozreti vase oziroma v svojo vasi.

Pri tem so se najbrž v večini primerov znašli v neugodnem položaju, tako kot je to bilo v primeru Sela pri Žireh in kot je simpatično opisano v uvodniku zbornika Selo pri Žireh: nimamo nič povedati, nič pokazati, saj še prava slovenska vas nismo, nimamo svoje gostilne, ne cerkve, nobene znamenitosti. Toda že v naslednjem trenutku so se spomnili, da imajo kapelico pri Martincu, nekaj znanih osebnosti in to je bilo za začetek dovolj. Vrtali in tuhtali so naprej in končno se je nabralo gradiva za cel zbornik, ki ga zdaj brez sramu lahko uvrstijo med znamenitosti Sela pri Žireh.

Brez oglasov in reklam obsega zbornik 148 strani knjižnega formata in je tiskan na zelo kvalitetnem papirju v zavidljivi nakladi 2000 izvodov. Tako velika naklada za lokalne razmere daje slutiti, da so Selani mislili ali celo vedeli, da bi utegnil biti zbornik zanimiv tudi za kraјane drugih slovenskih Sel in celo drugih kraјev, ki se ne ponašajo z imenom Selo, zlasti tistih v neposredni bližini. Vas Selo pri Žireh šteje namreč samo 281 duš.

Vsebina zbornika je zelo raznolika, tako kot je raznoliko življenje samo. Zato ga je tudi težko spraviti v predalčke. Nekaj teh težav so očitno imeli tudi uredniki tega zbornika. Prispevki so v vsebinskem smislu dejansko tako raznoliki, da jih je težko razvrstiti v smiselne in notranje homogene celote. Najbolj raznolik je uvodni del zbornika, medtem ko so ostali deli zbornika bolj homogeni. V razdelku Kulturni spomeniki so dvema kulturnima spomenikoma – kapelici pri Martincu in cerkvi Ledenice, pod katere zvon spada tudi vas Selo – pridali še slikarja Josipa Šubica, ki je kapelico tudi poslikal.

Lepo so zaokrožena naslednja poglavja: Naše posebnosti, Znani Selani, Naše najstarejše Selanke, Iz zgodovine, pa tudi Današnji utrip Sela. Pri zadnjem razdelku bi bilo verjetno pametneje, če bi seznam podjetij in podjetnikov leta 2001 uvrstili pred kazalo, pa tudi pred zahvalo, morda takoj za Pregledom prebivalstva v Selu (v kazalu je ta pregled opisan kot Pregled naseljenosti skozi zgodovino). Nekako zunaj konteksta sta tudi prispevka Hermine Cankar: Moje Selo in Dva zvezka, čeprav sta sama po sebi čisto zanimiva pripoved.

V zborniku so tako ali drugače našli svoje mesto skoraj vsi prebivalci Sel in tudi mnogo tistih, ki jih ni več med živimi, a so zapustili takšno ali drugačno sled za seboj. Nekdo se je znašel v zborniku, ker se je uveljavil zunaj domačega kraja, drugi zato, ker je naredil veliko (dobrega) za domači kraj, spet tretji zato, ker je uspešen podjetnik, ali preprosto zato, ker je dočakal visoko starost. Na ta način pride človek do zaključka, da je pravzaprav vsak človek zaradi te ali one značilnosti ali lastnosti nekaj vreden, da ne rečemo dragocen tudi za skupnost, v kateri živi. Zato predstavlja zbornik nekakšen mejnik v določenem trenutku življenja vasi, posebno še, če gre za skupnost, ki živi. »V njej se stalno nekaj dogaja. V njej živijo družine, naši otroci si tu urejajo domove in tu se rojeva nov rod. Letos se nam je rodilo že 7 otrok. Imamo bogato preteklost, mladina pa nam daje upanje tudi na bogato prihodnost.« Značilen in prav ganljiv je s tega zornega kota prispevek, ki ga je napisal Selan Ivan Cankar, ki že dolgo vrsto let živi na Finskem.

Tomaž Štefe

SANJE S ŠOLSKEGA AVTOBUSA TONČKE STANONIK

Knjiga z naslovom Sanje s šolskega avtobusa Tončke Stanonik je pravzaprav neke vrste nanizanka, zbirka kratkih skic (slik), skupaj jih je 35 in so nanizane druga za drugo, pri čemer ni nujno, da vsaka naslednja v vsebinskem smislu sledi iz predhodne. V večini primerov pa je tako.

Osrednja in pravzaprav tudi edina glavna oseba je ženski lik z imenom Zala, druge so bolj ali manj naključni spremljevalci in spremljevalke v zelo občutljivem življenjskem obdobju glavne osebe. Ker so to leta odraščanja, dozorevanja in osamosvajanja, so to po eni strani domači (starši, sestra in bratec), po drugi strani pa sošolci, sošolke, prijatelji, prijateljice, sopotniki na avtobusu in seveda D. P. (Dragi profesor), kot druga najpomembnejša oseba v življenju glavne osebe in zato tudi v pripovedi.

Po drugi strani pa je tudi ta oseba bolj ali manj naključni sopotnik v njenem življenju, kar je mogoče sklepati po tem, kako se je njuna zveza končala – kot se končajo sanje, ki jim sledi streznitev. Šlo je bolj ali manj za umišljeno navezanost oziroma ljubezen med dvema človekoma, ki se mladim ljudem tako rada pripeti. Zlasti to velja za dozorevajočo prvoosebno pripovedovalko, manj za precej starejšega D. P.-ja. Njemu ni bilo težko opaziti zanimanja zanj s strani mladega, sim-

patičnega in vrhu tega v zadevah slovenskega jezika veččega dekleta. Kdo ne bi izrabil priložnosti, ki se mu je ponujala, čeprav je bil v tem pogledu, za današnje pojme, zelo zadržan in obziren.

Iz povedanega je razvidno, da gre v knjigi *Sanje s šolskega avtobusa* za izpoved ali/in pripoved o tem, kako je nadvse občutljivo in zato zelo ranljivo bitje doživljalo svet in ljudi okoli sebe v letih, v katerih se človek bolj ali manj dokončno oblikuje kot samostojna osebnost in se po navadi tudi v ekonomskem smislu osamosvoji (prva služba v vrtcu). Najbrž je prav v bogastvu občutij, prebliskov, premislekov in asociacij, ki so se porajale glavni osebi v različnih okoliščinah, treba iskati vrednost te pripovedi in izpovedi.

Faze dozorevanja zelo dobro nakazujejo tri v knjigi navzoče ravni, preko katerih je v tistih letih v mislih in tudi dejansko »potovala« glavna oseba. Prvo raven predstavlja domači kraj z Dolino vred, drugo Mesto in tretje Center. Prav to »potovanje« preko treh ravni je glavni osebi omogočilo razmeroma miren in ne preveč boleč prelom z domačim okoljem oziroma z gnezdostjo, na katero je bila tako navezana. Bralcu se razkrije širok spekter doživljanja sprememb, ki spremljajo mladega človeka s podeželja na poti v širni svet oziroma v Center. Na ta način tudi ponuja in omogoča razumevanje težav in problemov, s katerimi se mlad človek na tej poti srečuje.

Pri tem ni nepomembno, da se glavna oseba vseskozi opredeljuje pozitivno, to je v smislu utrjevanja in dograjevanja svoje osebnosti. Ni sledu o kakšni agresivnosti, izživljanju, deviantnosti in iztirjenosti, kar vse je tako pogosto zaslediti pri današnji mladi generaciji. Zato je tudi sporočilo knjige lahko samo pozitivno in v tem smislu tudi dragoceno vodilo današnji mladi in vse (pre)pogosto izgubljeni generaciji.

Stane Kosmač

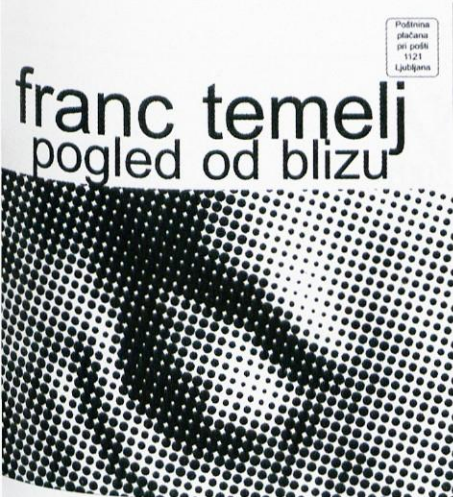
FOTOGRAFIJE FRANCA TEMELJA V MENGŠU

»Samo preproste stvari nikdar ne razočarajo.«

Remarque

Franc Temelj je po svoji temeljni izobrazbi elektrotehnik, zaposlen v podjetju Kladivar Žiri. To je njegov osnovni poklic, ob njem pa se ukvarja še z mnogimi dejavnostmi. Občasno piše v različne revije članke o posebnostih in redkejših pojavih v naši krajini, predstavlja različne zbiralce – tudi sam je zbiratelj – objavlja satirične tekste in fotografira.

Prve napotke, znanja in nasvete je pridobil na tečajih mednarodnega mojstra fotografije Vlastje Simončiča, pozneje v fotografski sekciji PD Žiri, v zadnjih desetih letih je iskal svojo lastno fotografsko pot. V začetku se je ukvarjal s krajinsko fotografijo, iskal motive v Žireh in okolici kot tudi na svojih planinskih potepanjih, kar pa ga kmalu ni več zadovoljevalo. Nekoč mi je povedal, da je v krajinski umet-

niški fotografiji že skoraj vse povedano in da ne najde izziva, ki bi ga spodbudil tako močno, da bi se mu predal z vsem žarom.

Čisto drugačen odnos ima Franc do tega, kar počne zadnja leta. Ker je zaposlen v Kladivarju, podjetju, v katerem se ukvarjajo s fluidno tehniko, je prišel v stik z različnimi mazivi, mastmi in olji, in ker je človek nemirnega duha, se mu je utrnila ideja, da bi te tvarine uporabil kot »motiv«. Surovine je torej imel, fotoaparati tudi, potreboval je še mikroskop, tu in tam nekatere dodatke, kot je kapljica vode, drobec stekla, barvni tuši, in odpotoval je v čudežno deželo, v kateri je bilo vse podrejeno njegovi ustvarjalnosti, domišljiji in znanju.

Amorfna masa masti in olj, ki se je v brezobličnih pojavnostih pretakala in mešala na stekleni plošči ter ustvarjala popolnoma naključne in na videz nezanimive strukture, je bila prava podoba nereda. Vendar je ta kaos z njegovim posegom in odločitvijo, temelječo na razumu, znanju in ustvarjalnih vzgibih, ki so ga vodili, pridobil čisto novo, osmišljeno in na neki način urejeno podobo; kaos je spremenil v kozmos. Nikoli ni poskušal iskati oblik, ki bi spominjale na nam znani svet, ampak je vedno izhajal iz konkretnih pojavnosti, ki jih je skozi mikroskop opazoval in fotografiral. Podoben koncept je znan v modernem zahodnem slikarstvu, ki ga poznamo pod imenom *informel* in je zaznamoval 30 in več let evropske umetnosti po 2. svetovni vojni. To so neznani svetovi, skrivnostne podobe, ki jih odlikuje zanesljiva kompozicija, barvna bogatost ter sožitje bogatih oblik in nenavadnih struktur.

Kot kontrapunkt tem fotografijam pa nam Franc v vsebinsko dorečenem razstavnem ciklusu predstavlja dela, ki so prav tako nastala s fotografiranjem skozi mikroskop. Izbral si je kovance iz različnih dežel in iz različnih časov, z reliefnimi podobami živali. Ko nam jih s pomočjo mikroskopa in fotoaparata približa, se nam prikažejo kompozicijsko dorečeni izrezi, katerih reliefnost poudarja še z izbranim kotom osvetlitve in pred nami zaživijo podobe konjev, ptic in drugih živali. Na njih opazimo sledi obrabe, praske, zareze in druge poškodbe, ki likovno bogatijo površine z bogatimi teksturami in v njih zaslutimo brezčasnost podob.

Postavljene skupaj si izmenično in smiselno sledijo podobe živali. Prvi je proteus, ki živi v temnih podzemnih vodah, pa ribe kot vodne živali, sledijo kopenska bitja, konji, medved, ris, kozorog, zaključujejo ga živali neba, ptice in jastrebi.

Skupaj s podobami iz prvega ciklusa, ki aludirajo na življenjski prostor živali, se nam razstava fotografij kaže kot vsebinsko, likovno in konceptualno osmišljen projekt z globoko sporočilnostjo, ki je prava redkost v našem prostoru. Hkrati nam Franc Temelj sporoča, da so možnosti fotografije brezmejne, če je fotoaparat v rokah osebe s pronicljivim duhom in ustvarjalno domišljijo.

(Gornje besedilo je bilo prebrano ob odprtju razstave fotografij našega sodelavca Franca Temelja v Galeriji Klet (KD Franc Jelovšek) v Mengšu v soboto, 13. oktobra 2001. Na ogled je bila do 29. oktobra pod naslovom Pogled od blizu. Op. ur.)

SLIKE VETERANA JANEZA JANA

Razstava slik v žirovskem muzeju, v počastitev 23. oktobra 2001
in avtorjeve 85-letnice

Janez Jan je že od otroštva naprej rad risal in slikal, toda usoda mu je namenila drugačno življenjsko pot: od mladega in obetavnega atleta, med drugo svetovno vojno partizana, nato pa visokega častnika v letalskih enotah JLA v nekdanji Jugoslaviji, kjer je služboval do upokojitve. Ko se je iz Beograda preselil domov v Žiri oziroma v Jarčjo Dolino, je kar nekaj let aktivno deloval v Teritorialni obrambi Slovenije. Nekega dne se je poslovil tudi od teh aktivnosti.

Janez Jan je vitalen in aktiven človek. Svojega tretjega življenjskega obdobja si nikoli ni zamišljal kot čas, namenjen počitku in lenobnosti. V njem je znova vzknila prva in nikoli pozabljen ljubezen do slikanja. Z vso vnemo se je prepustil likovnemu ustvarjanju in v letih, ki so sledila, je ustvaril količinsko izjemen opus. Ko večino v njegovih letih že zapuščajo življenjske moči, Janez Jan ustvarja z energijo dvajsetletnega mladeniča. Njegov svet so pokrajina in domačije, ki ga obkrožajo, cvetlična tihožitja – v njih je po mojem mnenju najmočnejši; izrazite so tudi podobe, v katere vnaša določene literarne vsebine humornega značaja. Ne gre prezreti njegovega ciklusa podob iz vojnih časov, v katerih je prikazal vso tragiko in junaštvo mladih domoljubov – partizanov, ki so se uprli okupatorju.

V likovnem smislu je slikar, ki ima velik občutek za barve – v nasprotju z drugimi žirovskimi slikarji, ki čutijo in udejanjajo svoja slikarska videnja predvsem skozi tonske vrednosti. In prav v cvetličnih tihožitjih se njegovo barvno občutenje najbolj razžari, tako da nam iz njegovih del govorijo barve same kot nosilke njegovih čustvenih razpoloženj. V tem je tudi smisel likovnega izražanja: da nam slika s svojim lastnim likovnim jezikom spregovori, ne glede na vsebino, ki jo nosi. Torej, bistvena je likovna forma in ne vsebina oziroma motiv sam po sebi.

Ob njegovi vitalnosti in likovni ustvarjalni vnemi lahko tudi v prihodnje pričakujemo dela, ki nas bodo s svojo govorico »začarala« in trdno verjamem, da nas bo Janez Jan še dolgo razveseljeval s svojimi podobami.

NOVE PRIDOBITVE ŽIROVSKEGA MUZEJA V LETU 2001

V letu 2001 so se zbirke našega muzeja obogatile kot že dolgo ne. Nove muze-
alijske lahko razdelimo na tri dele:

spominska zbirka žirovskega organista in slovenskega skladatelja Antona Jobsta,
tri nove slike za stalno zbirko žirovskih slikarjev,
dva čevlarska šivalna stroja za čevlarsko zbirko.

Jobstovo zbirko je Žirem že pred leti podarila njegova hči Mojca Lenče iz Ljubljane v imenu vseh Jobstovih otrok. Zbirka je bila doslej shranjena v župnišču in obsega skladateljev klavir, klavirski stol, sliko sv. Cecilije in še nekaj predmetov, fotografij in notnih zapisov. Vse to je bilo na ogled na razstavi v muzeju, posebej za to priložnost je gospa Lenče podarila še Jobstova odlikovanja in priznanja. Odslej bo na njeno željo in ob soglasju Komisije za kulturo Občine Žiri ta zbirka last Muzejskega društva Žiri, ki bo zanjo tudi skrbelo. Deponirana bo v primernih prostorih, po prenovi Stare šole pa bo dobila stalni prostor. Mojca Lenče je torej s svojim darom omogočila nastanek nove, pete stalne zbirke našega muzeja. Zanj se ji na tem mestu še enkrat lepo zahvaljujemo!

Nove slike. Kupili smo sliko akademskega slikarja Franja Kopača, v dar smo dobili sliko slikarjev samoukov Antona Kristana in Janeza Jana. Vsi avtorji so po rodu Žirovci.

– **Franjo Kopač, Mati z otrokom, 1934, olje na platnu, 110 × 90 cm.** Avtor je na sliki upodobil svojo drugo ženo in njuno hčer Marjetico v času, ko je družina živela v Splitu. Sliko smo odkupili od družine slikarjeve vnukinje po zelo ugodni ceni.

– **Anton Kristan, Kafurjeva hiša na Selu, 1927, olje na platnu, 50 × 30 cm.** Slika prikazuje hišo, ki jo je odnesla povodenj 26. septembra 1926. Kafurjevi so se po nesreči preselili v stare Žiri, v hišo zraven muzeja; nova hiša, ki stoji na njenem mestu zdaj, ima še vedno staro ime – Pri Kafurju, v njej je še naprej gostilna. Sliko je nesrečnemu lastniku razdejane hiše Rudolfu Ovsenku, po domače Kafurju, podaril Anton Kristan, »orožnik v Kranju«. Kafurjeva vdova Marija jo je prodala Štefanu Mlakarju, ki se je leta 1971 preselil v novo hišo na Jezera. Muzeju sta jo podarila njegova hči Marinka Albreht in sin Franc Mlakar spomladi 2001.

– **Janez Jan, Klemenova hiša, 1982, olje na lesenitni plošči, 30 × 20 cm.** Janez Jan je naslikal svojo rojstno hišo (pozneje in danes imenovano Pri Kafurju), na kateri se vidi tudi stavba našega muzeja v nekdanji podobi.

Čevlarska šivalna stroja. Stroj znamke Jax je podarila Boža Lahajnar iz Škofje Loke na željo pokojnega moža Gabrijela, ki je bil po rodu Žirovec, vnuk legendarnega čevljarja Košerčka (Franc Mravlje, 1865–1956), čigar hči je bila

Jobstova zbirka v Muzeju Žiri

Franjo Kopač, Mati z otrokom, 1934, olje na platnu, 110 × 90 cm

Anton Kristan, Kafurjeva hiša na Selu, 1927, olje na platnu, 50 × 30 cm

Janez Jan, Klemenova hiša, 1982, olje na lesenitni plošči, 30 × 20 cm

Gabrijelova mati Natalija. Stroj znamke Singer pa smo dobili od Franca Temelja z zamenjavo.

Vsem darovalcem se za podarjene muzealije na tem mestu najlepše zahvaljujemo! Upamo, da bodo njihovi zgledi navdušili še koga. Darovi so za zdaj – glede na finančno stanje društva – pravzaprav edini način, da obogatimo zbirke našega muzeja.

Edmond Farhat

PISMO ŽUPANU OBČINE ŽIRI

Msgr. Edmond Farhat, apostolski nuncij in starešina (doyen) diplomatskega zbora v Republiki Sloveniji, je Žiri in Žirovce obiskal na Martinovo nedeljo, 12. novembra 2000. Po maši, ki jo je daroval v župnijski cerkvi sv. Martina, si je ogledal žirovski muzej. Tu je imel ob sklepu ogleda krajši nagovor v francoščini. Zbirke, ki si jih je ogledal – čevljarsko, klekljarsko, slikarsko in narodnoosvobodilno – je označil kot dragocene. Še posebej se je zadržal ob slednji, zbirki, ki prikazuje žirovske dogodke in njihove akterje v letih 1941–45. Že ob ogledu smo ga opozorili na dejstvo, da je v tej zbirki zajet samo zgodovinski pogled ene od vpletenih strani, tiste, ki je zmagala. Sam si jo je ogledal molče, v omenjenem sklepnem govoru pa dodal, da je treba prikazati vse, kar se je takrat zgodilo. Pri predstavitvi ljudi in dogodkov skušajmo biti čim bolj nepristranski. Pokažimo, kar lahko in moramo, in ne sodimo. Ne obsojajmo tistih, ki so takrat sodelovali v teh dogajanjih vsak na svoji strani. Večina od njih je to počela z dobrim namenom. Naša stvar je, da v muzeju čim bolj objektivno in celovito pokažemo, kar moremo, poslednja sodba o teh rečeh in ljudeh pa je pridržana tistemu, ki je nad nami vsemi – Bogu. – Papežev poslanik v Sloveniji je ob tej priložnosti, v prisotnosti g. Marka Mrlaka, podžupana Občine Žiri, opozoril na potrebo, ki jo izraža tudi v pismu županu: da mu želi, da bi v občini **»zmogli nameniti več sredstev za prenovo muzeja in dati stavbi tudi zunanost, kot si jo mesto Žiri zasluži«**. – Po spominu zapisal Miha Naglič. Bog daj, da bi besede njegovega zemeljskega predstavnika tudi v Žireh kaj zalegle!

NUNTIATURA APOSTOLICA
IN SLOVENIA

Ljubljana, 6. decembra 2000

Spoštovani gospod župan!

Ob priložnosti obhajanja župnijskega praznika sv. Martina 2000, sem si v Žireh ogledal mestni muzej. Čestitam Vam za pobudo, da se ohrani spomin na dogodke iz preteklosti.

Ob tej priložnosti bi rad Vam in Vašim sodelavcem, mestnim svetnikom, s čestitkami poslal tudi najlepše želje ob božičnih praznikih. Novo leto pa naj Vam bo tako naklonjeno, da boste zmogli nameniti več sredstev za prenovo muzeja in dati stavbi tudi zunanost kot si jo mesto Žiri zasluži.

Apostolski Nuncij izkorišča to priložnosti, da Vam in mestnim svetnikom izrazi svoje spoštovanje.

Spostovani gospod župan
Bojan Starman

Občina Žiri

NEKAJ POSEBNOSTI KULTURE NA ŽIROVSKEM

Organiziran razvoj kulture na Žirovskem se je začel okoli 1900, ko so nastajala prva kulturna društva. **Društveni model kulture**, ki je nastajal celo 20. stoletje, velja še zdaj. Kulturni utrip kraja soustvarjajo posamezniki – bodisi individualno bodisi skupinsko, povezani v društva. Hkrati pa **tu ni niti ene poklicne kulturne ustanove**. (Edina delna izjema je žirovsko izposojevališče Knjižnice Ivana Tavčarja Škofja Loka, ki je odprto trikrat na teden popoldne.) Dosežen je tisti prag, ob katerem se zgolj ljubiteljski razvoj kulture ustavlja. Žiri so po eni strani manjši kraj, v katerem ustanavljanje in vzdrževanje profesionalnih ustanov ni mogoče, po drugi pa se zgolj amatersko ne da naprej; lahko se nekako ohranja že doseženo, ni pa kakovostnega napredka. **Možna rešitev**: razvoj kulture naj še naprej temelji na društvih, katerih najbolj zahtevne projekte strokovno vodijo profesionalci. Tak primer imamo v zadnjih letih pri Žirovskem občasniku, »zborniku za vsa vprašanja na Žirovskem«, in pri pihalnem orkestru Alpina. Glavni urednik zbornika in kapelnik godbe sta profesionalca vsak na svojem področju, pri imenovanih projektih delata pogodbeno. Filozof Miha Naglič, ki ureja ŽO, je sicer samostojni ustvarjalec na področju kulture (esejist), glasbenik Milan Matičič je vodja Orkestra slovenske policije v Ljubljani; prvi živi tu, drugi prihaja iz Logatca. V šolah in na tečajih so se strokovno izpopolnjevali tudi vodje zborov in galerije, režiserji predstav in drugi posamezniki, ki sicer delujejo vsak v svojem poklicu. Nujna bi bila – hkrati z obnovo muzejske stavbe – zaposlitev vsaj ene strokovne moči v muzeju, po zgledu Muzeja Železniki, katerega materialne stroške in bruto plačo za kustosa pokriva domača občina, pri obnovi stavbe (Plavčeve hiše) pa izdatno pomaga država.

Svoj pečat so žirovski kulturi vtisnili nekateri **znani umetniški ustvarjalci**. Tu sta se rodila slovenska akademska slikarja Franjo Kopač in Maksim Sedej. Rojstna hiša Franja Kopača in njegovega sina Vlasta Kopača, arhitekta, je razglašena za kulturni spomenik. V Žireh in Ljubljani živi in ustvarja akademski slikar in oblikovalec Tomaž Kržišnik. Doma in po svetu slovijo žirovski slikarji samouki: Janez in Pavle Sedej, Jože Peternelj – Mausar, Konrad Peternelj – Slovenec. V Žireh se je rodil slovenski pisatelj Leopold Suhodolčan, najbolj ustvarjalni del svojega življenja je tu kot organist, zborovodja in kapelnik preživel slovenski skladatelj Anton Jobst. V svoj domači kraj se tudi v svojih terenskih raziskavah vedno znova vrača slovstvena folkloristka dr. Marija Stanonik.

Društva. Osrednje kulturno društvo je DPD Svoboda Žiri, ki ima štiri sekcije: gledališko, filmsko, likovno in literarno. Sedež društva je v **kulturnem domu** (del Zadružnega doma), ki je po neki čudni »logiki« last kmetijske zadruge M Sora Žiri, društvo ga ima v brezplačnem najemu za 20 let, pri čemer mora samo nositi vse stroške vzdrževanja. Žirovski kulturni dom ima **veliko dvorano** (400 sedežev), ki služi kot kinodvorana ter gledališki in koncertni oder, **galerijo** in pomožne prostore. V sezoni 2000/2001 je bil zelo uspešno uveden gledališki abonma. Prizadevni upravnik doma in kina je Evgen Podobnik, ki je pri društvu tudi redno zaposlen,

galerijo vodi akademski slikar Stane Kosmač. Že omenjeni pihalni orkester deluje pod okriljem Godbenega društva Alpina. Društvo glasbenikov Žiri združuje moški pevski zbor Alpina (vodi ga Andrej Žakelj) in kvartet kljunastih flavt Air (vodi ga Dušan Mlakar). Kulturno društvo upokojencev ima svoj mešani pevski zbor Srebrni (g)las; zborovodja, prof. Ivan Rijavec, prihaja iz Idrije. Pod okriljem župnije in pod vodstvom organista Antona Čadeža deluje Cerkveni mešani pevski zbor Anton Jobst. Muzejsko društvo Žiri domuje v Žirovski pristavi (Stari šoli), kjer so na ogled štiri stalne, za Žiri značilne zbirke: čevljarska, klekljarska, narodnoosvobodilna in slikarska. Delo društev povezuje komisija za kulturo Občine Žiri, ki jo vodi prof. Metka Debeljak, hkrati režiserka domače gledališke skupine. **Občina Žiri je tudi glavni denarni podpornik kulture** na svojem območju. Zanj je v proračunu za leto 2001 odmerila približno tri odstotke vseh sredstev: **13,5 milijona SIT**; od tega 7.200.000 za delo domačih društev, 1.000.000 za investicijsko vzdrževanje v kulturi in 5.500.000 za Knjižnico Ivana Tavčarja Škofja Loka. Dela škofjeloške izpostave SLKD tu skoraj ni čutiti, omejuje se predvsem na loško mesto. Žiri so kot razmeroma razvit industrijski kraj vsa leta po 2. svetovni vojni prispevala precejšnja sredstva za razvoj slovenske nacionalne kulture, ob dejstvu, da **v letih 1945–2000 tukajšnja kultura ni dobila niti ene najmanjše dotacije iz republiškega oziroma državnega proračuna!** Kadarkoli se je za pomoč prosilo (mogoče premalokrat in ne dovolj vztrajno?), odgovora sploh ni bilo ali pa se je glasil, da nismo »nacionalno pomembni«. Edina izjema je dotacija, za katero je v letu 2001 na razpisu SLKD za sofinanciranje del v kulturnih domovih kandidirala DPD Svoboda Žiri. Dobili smo 600.000 SIT.

Najbolj kritično poglavje kulture na Žirovskem je tisto, ki ga stroka označuje z besedami **»varstvo naravne in kulturne dediščine«**. Naravovarstveno problematiko damo tu v oklepaj (čeprav tudi te ne manjka), osredotočimo se na stavbno dediščino. Ta je bila po oceni dr. Petra Fistra zelo kakovostna, vendar je bila v 20. stoletju povečini uničena. Razlogov je več. **»Izvirni greh«** se je zgodil, ko so v začetku stoletja zgradili novo župno cerkev, staro pa opustili. Za ohranitev le-te sta se v letih pred 1. svetovno vojno pri C. kr. Centralni komisiji za varstvo spomenikov na Dunaju in na škofiji v Ljubljani osebno zavzela arhitekt Jože Plečnik in za njim še deželni konservator France Stele, vendar brez uspeha. Cerkev je župnija prodala zasebnemu podjetniku, ta je v njej najprej inštaliral parno žago, potem pa jo je še podrli. Drugi udarec je tukajšnja stavbna dediščina doživela med vojno, v noči s 5. na 6. februar 1944, ko so partizani – z izgovorom, da se v njih ne bi utrdili domobranci – zaminirali in požgali osem najpomembnejših javnih zgradb v kraju: šolo, občino, staro in novo župnišče, sokolski in katoliški prosvetni dom. Obe uničevalni dejanji sta učinkovali simbolno; če tako pomembni objekti niso vredni ohranitve, kako bi je bili šele manjši in zasebni? Po 2. svetovni vojni pa se je tako ali tako vse zgradilo na novo, staro je bilo še manj cenjeno.

Obnoviti vsaj eno spomeniško stavbo v Žireh bi bilo zato naravnost simbolnega pomena. Najboljšo priložnost imamo v primeru **Žirovske pristave** (Stara šola, Tabor 2), ki je razglašena za kulturni spomenik in je vrh tega sedež muzeja. Lastnica je Občina Žiri, ki je naročila načrt obnove in že pridobila gradbeno dovoljenje. Pripravljena je prispevati svoj delež k obnovi, hkrati računa na pomoč države oziroma Ministrstva za kulturo RS. Za slednje je to odlična priložnost, da tudi Žirem, ki niso najmanjši kraj v Sloveniji, enkrat po dolgem času odmeri nekaj denarja. Občina Žiri kandidira za sredstva, razpisana za projekte na področju nepremične kulturne dediščine, ki jih bo v letih 2002–2003 financirala RS iz dela proračuna, namenjenega za kulturo. Žirovski kulturniki upamo, da jih bo tudi deležna.

(To besedilo je bilo napisano na pobudo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije – kot informacija ministrici Andreji Rihter o stanju kulture na Žirovskem pred njenim obiskom v Žireh. Namesto nje nas je 20. oktobra 2001 obiskal Ciril Baškovič, državni sekretar za kulturo. S predstavniki žirovskih kulturnikov in Občine Žiri se je srečal za omizjem v Stari krčmi Lenger, prisluhnil naši problematiki in obljubil pomoč ministrstva pri prenovi Žirovske pristave. Stališča do nekaterih vprašanj v gornjem pisanju so avtorjeva in zato nujno subjektivna.)

Ciril Baškovič

MINISTRSTVO BO RESNO PREUČILO VAŠE VLOGE

Pozdravni nagovor v Muzeju v Žireh ob 60. obletnici OF, 10. obletnici samostojne Slovenije in 58. obletnici osvoboditve Žirov ter ob odprtju slikarske razstave Janeza Jana

Spoštovane gospe in gospodje, gospod župan, gospod Jan,

človek obrača, Bog obrne. Namesto gospe ministrice za kulturo, Andreje Rihter, ki so jo zadržale druge obveznosti in vam sporoča svoje najboljše želje in opravičilo, imam sam čast, da vas lahko pozdravim v imenu Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in se vam zahvalim za povabilo k udeležbi na proslavi ob večkratni obletnici in odprtju slikarske razstave staroste slikarjev vaše doline, gospoda Janeza Jana.

Obletnice imajo praviloma dvojni smisel. Enega v očeh, spominih in prepričanjih tistih, ki so, ki ste, deloma celo smo, dogodke, na katere se nanašajo, sami doživeli, v njih sodelovali, jih povzročili, utrpeli dobre, slabe posledice. Takoj je treba povedati, da ima vsak osebni pogled vso legitimnost do svoje subjektivne resnice. Resnica namreč nikoli ni zares samo ena. Drugačen smisel in pomen zadobe obletnice s stališča časa in nazorov ljudi tedaj, ko jih proslavljamo. Če spomin zaobseže tudi marsikaj, česar ni več, zlasti ne ljudi, pa smo tukaj zbrani živo občestvo tega kraja in sedanjega časa, ki je že zaradi biologije odprt predvsem naprej in nas s tem spominja na odgovornost za nas same, bližnjo in širšo skupnost za čas odslej dalje. In v tem oziru velja graditi na dveh trdnih temeljih: zavesti o pomenu skupnosti ter prepričanju o dostojanstvu človeka.

Sicer pa tega Žirovcem ni treba posebej razpredati. Navajeni živeti v dolini »na koncu sveta«, na tromeji pokrajin, vedno odvisni od pameti lastnih glav in prizadevnosti lastnih rok, ko se je bilo treba večkrat braniti kakor pa sprejemati darove od drugod, ste v tem prelepem delčku Slovenije razvili dejansko svojo posebno življenjsko kulturo globoke ukoreninjenosti v deželo, kulturo trdnega dela in kulturo samozavestnega treznega presojanja razmer, v katerih se je živelo in se živi, ter razmerij, ki se napredajo med ljudmi.

Tak osnovni kulturni karakter se je razodeval pri odločitvah pred šestdesetimi leti, prav enako pred desetimi, ko sta se, zapored, postavila okvira za današnjo samostojno odgovornost za življenje Slovenije v evropskem prostoru. In dokler bo »žirov«, pisano z malo in pod narekovaji, zadosti na Slovenskem, se ni bati za izzive prihodnosti. In dokler bo tako, bomo skupno zmogli razvoj države naprej, pa tudi razjasnitev pogledov nazaj. Na dogodke vsakih vrst, ki so nas vendarle določali in so sestavni del rdeče niti naše skupnosti. Dajmo priznanje kovačem tistih časov, odenimo v spoštovanje minule generacije, obžalujmo tiste individualne usode, ki sebi in drugim morda niso prizanašale z gorjem. A globino teh usod bodo bolje kot zgodovinarji zares osmislili umetniki vseh vrst, literati, esejisti, glasbeniki, slikarji. Ti, ki tudi sicer oplemenitijo naše življenje, ko ga prikazujejo, opevajo, razlagajo in nas s tem zbližajo same s seboj.

Danes se odpira slikarska razstava enega vaših umetnikov, gospoda Janeza Jana. V imenu Ministrstva za kulturo izražam priznanje za njegovo delo in zahvalo za postavitev (sicer le malega) izbora iz bogatega opusa na ogled. Sicer pa ste tega tukaj vajeni, kajti Žiri se uvrščajo med kulturno umetniško bogatejše kraje, četudi nimajo profesionalnih kulturnih organizacij. Ljubiteljsko ukvarjanje z umetnostmi, odprtost v svet, izjemen nabor intelektualcev, ki so jih vaši kraji dali širšemu okolju, izpričujejo tisto polnost življenja, ki nastane, ko si podajo roke izobrazena pamet, uspešno delo in gospodarjenje, nazorska širina pogleda in uživanje v naravi in s kulturo. Davno nekoč je znameniti Ciceron to zapisal tako: človek ima vse, če ima vrt in knjigo. Z vsem tem ste obdarjeni. Kdo bi rekel, bog je dal, sam si drznem: vi ste si to ustvarili pred šestdesetimi, pred desetimi leti, v resnici pa prav vsak dan posebej! In če je res, da ste doslej neposredno od države dobili manj, kot ste ji dali s produkti, davki in uglednimi ljudmi, vam vsaj za področje kulture lahko povem, da bo ministrstvo resno proučilo vaše vloge za sodelovanje pri razvijanju kulturnih možnosti in še posebej dediščine, kolikor je je ostalo po nenaklonjenosti časa.

Spoštovani gospe in gospodje, v spoštljivem spominu na dogodke, ki jih nava-
jajo letošnje obletnice, z zahvalo občini in kulturnim navdušencem za ves dose-
danji trud ter s priznanjem gospodu Janu, vas povabim na ogled razstave. Odprl
jo bo akademski slikar Stane Kosmač.

***Pripis uredništva:** Ciril Baškovič, državni sekretar na Ministrstvu za kulturo RS, je govoril na proslavi žirovskega (starega) krajevnega praznika v soboto, 20. oktobra 2001, na dvorišču Žirovske pristave. Objavljeno besedilo je osnutek njegovega govora, ki ga je v izvedbi še obogatil.*

AVTORJI V TEJ ŠTEVILKI

CIRIL BAŠKOVIČ, državni sekretar na Ministrstvu za kulturo RS, doma iz Brežic, živi v Ljubljani

BALDOMIR BIZJAK, upokojenec, rojen v Žireh, živi v Kranju

MILKA BOKAL, profesorica slovenščine, raziskovalka leksikografinja Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, doma z Dobračeve, živi v Srednji vasi pri Polhovem Gradcu

ALEKSANDER JANKOVIČ, univ. dipl. inž. arhitekt, oblikovalec, ilustrator in animator, avtor ilustriranih krajinskih zemljevidov, razstavljenih na spletni strani <http://www.ars-cartae.com>, živi v Ljubljani

VLADIMIR KAVČIČ, univ. dipl. pravnik, pisatelj in urednik, v pokoju, bil med drugim slovenski minister za kulturo, rojen v Podgori, po očetu žirovskega rodu, živi v Ljubljani

BOJAN KOKLER, magister farmacije, jamar in zbiralec hroščev, zaposlen v razvojnem oddelku delniške družbe Lek v Ljubljani, rojen v Železnikih, živi v Škofji Loki

FRANC KOPAČ, pesnik, strojni delovodja in tehnolog v delniški družbi Kladivar Žiri, živi v Žireh

MAG. MARTIN KOPAČ, univ. dipl. ekonomist, predsednik uprave in generalni direktor delniške družbe Alpina Žiri, živi v Žireh

STANE KOSMAČ, akademski slikar, učitelj na Osnovni šoli Žiri, živi v Žireh

MILENA MIKLAVČIČ, uslužbenka, ljubiteljska novinarka, živi v Žireh

MIHA NAGLIČ, profesor filozofije in sociologije, samostojni ustvarjalec na področju kulture (esejist), živi v Žirovnici, južno od Žirov

MATEVŽ PEČELIN, strojni ključavničar, delavec in ljubiteljski pisatelj, zaposlen v Kladivarju Žiri, živi v Žireh

JANEZ PELKO, univ. dipl. inž. elektrotehnike, fotograf, zaposlen v IskraTel d.d., Kranj, doma iz Zgornjih Bitenj, živi na Jesenicah

JOŽE PETERNELJ – MAUSAR, slikar in pisatelj, čevljarški mojster v pokoju, živi v Žireh

KONRAD PETERNELJ – SLOVENEK (1936–2000), čevljar in slikar, živel in delal v Žireh

MAG. TADEJA PRIMOŽIČ, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, univ. dipl. sociologinja kulture, ima status mlade raziskovalke na filozofski fakulteti v Ljubljani, živi v Žireh

JANEZ RAMOVEŠ, pesnik, živi in ustvarja v Suši pod Blegošem

ZDRAVKO RINK, upokojenec, rojen v Žireh, živi v Ljubljani

DR. Marija Stanonik, profesorica slovenščine in etnologije, znanstvena svetnica Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani, doma z Dobračeve, živi v Ljubljani

TONČKA STANONIK, profesorica slovenščine, urednica pri Enciklopediji Slovenije, Založba Mladinska knjiga, doma iz Nove vasi, živi v Ljubljani

TOMAŽ ŠTEFE, profesor geografije, publicist, v pokoju, živi v Ljubljani

IVANA ŠULER, učiteljica v pokoju, rojena v Žireh, živi v Čezsoči in v Ljubljani

FRANC TEMELJ, elektrotehnik, zbiratelj, muzejski delavec in ljubiteljski fotograf, zaposlen v raziskovalni enoti delniške družbe Kladivar Žiri, živi na Dobračevi

ANTON ŽAKELJ, upokojenec, živi v Žireh

MAG. VIKTOR ŽAKELJ, ekonomist in politik, bil med drugim predsednik skupščine občine Škofja Loka, predsednik Socialistične stranke Slovenije (SSS) in podpredsednik slovenske vlade, doma v Žireh

OBČINA ŽIRI

49 km²

4885 prebivalcev, 2385 moških, 2500 žensk
18 naselij, 45 ulic, 1094 hišnih števil,
okoli 1350 gospodinjstev

ŽUPAN
BOJAN STARMAN

PODŽUPANA
MARKO MRLAK, ANTON OBLAK

Člani občinskega sveta

LJUBOMIR CANKAR, METKA DEBELJAK,
PETER DOLENC, BOGOMIR FILIPIČ, FRANC KAVČIČ,
ZORKO KOPAČ, JANKO KOSMAČ, MARKO MRLAK,
ANTON OBLAK, MILAN OBLAK, IVAN RUPNIK,
MILAN SOVINC, MIHA TRČEK, MARIJAN ŽAKELJ,
VLADIMIR ŽAKELJ

UPRAVA

ANDREJ POLJANŠEK, tajnik – direktor občinske uprave,
FRANCI KRANJC, vodja oddelka za urejanje prostora,
IDA FILIPIČ – PEČELIN, strokovna sodelavka za investicije,
MIRKO MROVLJE, komunalni referent,
FRANCI ŠTREMFLJ, komunalni delavec,
MIRAN BENEDIK, komunalni delavec,
TONE BOGATAJ, komunalni redar
EVA PIVK, vodja računovodstva,
OLGA VONČINA, finančna referentka,
HELENA NOVAK, finančna referentka,
KSENIJA PLANINŠEK, administratorica

SEDEŽ OBČINE

Zadružni dom, Trg svobode 2, 4226 Žiri

Tel.: 04 50 50 700, Fax: 04 51 50 444

E-pošta: obcina.ziri@siol.net

<http://www.ziri.si>

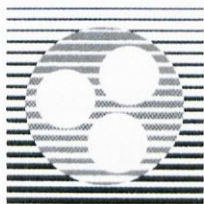
URADNE URE

ponedeljek: 8–14.30

sreda: 8–12, 13–16

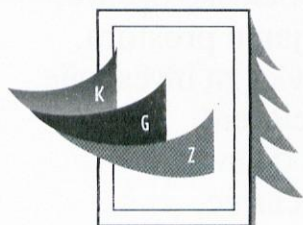
petek: 8–12

Županove ure: v sredo, 16–18

OBMOČNA OBRTNA ZBORNICA ŠKOFJA LOKA

OBMOČNA OBRTNA ZBORNICA ŠKOFJA LOKA Spodnji trg 2, 4220 Škofja Loka
telefon: 04 506 02 00, faks: 04 506 02 18

M SORA ŽIRI

Kmetijsko gozdarska zadruga, z o.o., Trg svobode 2
telefon: 04 / 505 03 00, fax 04 / 505 03 48

KMETIJSTVO
ŽAGA
MIZARSTVO
TRGOVINA

ZADRUŽNA HRANILNO KREDITNA SLUŽBA
ŽIRI – VRH SV. TREH KRALJEV p.o. ŽIRI
4226 ŽIRI, Trg svobode 2
Telefon: 04 519 12 40
Kredit: 04 505 03 32

 zavarovalnica triglav, d.d.
Območna enota Kranj

ZAVAROVALNICA TRIGLAV, D.D.
OBMOČNA ENOTA KRANJ

Bleiweisova ul. 20, 4000 Kranj
tel.: 04/206 90 00, fax: 04/206 91 92

POSLOVNA ENOTA JESENICE
c. Maršala Tita 16/I, tel.: 04/ 581 05 00

PREDSTAVNIŠTVA
Škofja Loka, Kidričeva 1
tel.: 04/515 52 90, fax.: 04/515 52 91
Radovljica, Kranjska 19
Tržič, Balos 4
Bohinjska Bistrica, Triglavska 35
Kranjska Gora, Borovška cesta

TRADICIJA, VARNOST, ZAUPANJE!

www.alpina.si

Alpina Smučarski Čevlji

ALPINA, tovarna obutve, d.d., Žiri, Strojarska 2, 4226 Žiri
tel.: +386 / 04 5158 000; fax: +386 / 04 51 58 370
E-mail: alpina@alpina.si

alpina®

Ni tisti
siromak,
ki ni nikoli
nič imel,
ampak
tisti,
ki je imel,
a izgubil.

Odkar obstaja denar, obstaja tudi njegovo shranjevanje,
kopičenje in plemenitenje, bogastvo pa se danes meri
še v eni valuti. Kdor ima dovolj časa, je resnično bogat.

Minute, ure, dnevi in leta so nam dani, da jih
oplemenitimo. V Gorenjski banki skrbimo za prihranek
oboje, časa in denarja svojih strank.

Gorenjska Banka

Banka s poslubom

PROIZVODNI PROGRAM

HIDRAVLIČNE SESTAVINE ZA INDUSTRIJSKO IN MOBILNO HIDRAVLIKO

- protipovratni, potni, tlačni
in tokovni ventili
- tlačna stikala
- priključne plošče
- posebne sestavine
- hidravlični valji
- manometri

HIDRAVLIČNI SISTEMI

- projektiranje
- proizvodnja
- montaža, zagon

SERVIS SESTAVIN IN SISTEMOV

- menedžment hidravličnih sestavin
in sistemov
- 24 urna dosegljivost storitev

DISTRIBUCIJA IN ZASTOPSTVO

- hidravlične sestavine
- hidravlični akumulatorji
- zobniške črpalke
- filtri
- priključki in vodi
- izmenjevalci toplote
- sklopke in prirobnice

EO Ermeto Original

Parker
Hydraulics

Parker
Fluid Connectors

EDI

Oil Control

SH

SOFMA
SAMHYDRAULIK

EPE

ENNEGI

MARZOCCHI

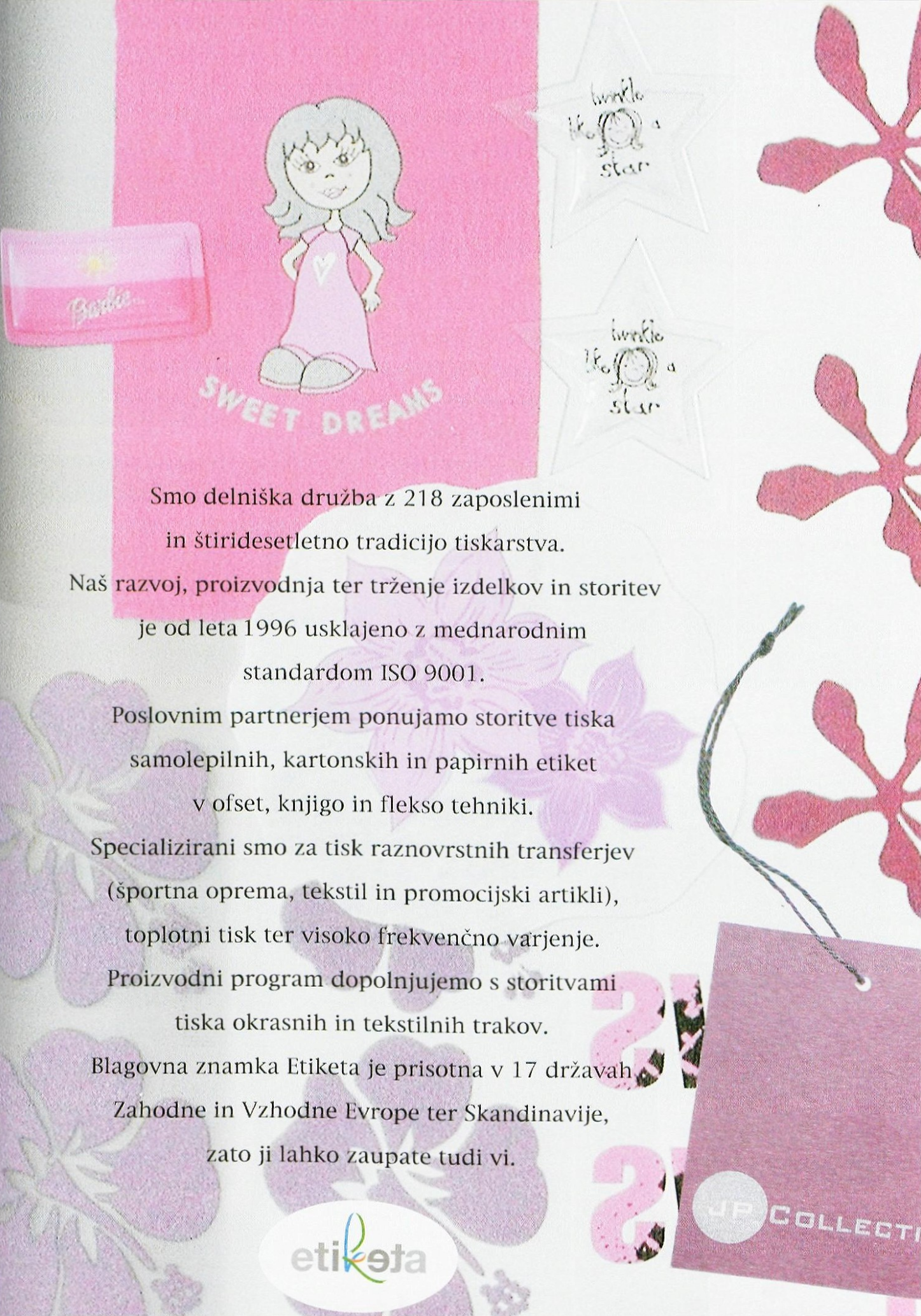

KLADIVAR ŽIRI,
Tovarna elementov
za fluidno tehniko d.d.
SI - 4226 ŽIRI
Industrijska ul. 2

Tel.: (04) 51 59 100
Fax: (04) 51 92 234
<http://www.kladivar.si>
e-mail: info@kladivar.si

KLADIVAR
Sistemski dobavitelj sestavin in sistemov fluidne tehnike

Smo delniška družba z 218 zaposlenimi
in štiridesetletno tradicijo tiskarstva.

Naš razvoj, proizvodnja ter trženje izdelkov in storitev
je od leta 1996 usklajeno z mednarodnim
standardom ISO 9001.

Poslovnim partnerjem ponujamo storitve tiska
samolepilnih, kartonskih in papirnih etiket
v ofset, knjigo in flekso tehniki.

Specializirani smo za tisk raznovrstnih transferjev
(športna oprema, tekstil in promocijski artikli),
toplotni tisk ter visoko frekvenčno varjenje.

Proizvodni program dopolnjujemo s storitvami
tiska okrasnih in tekstilnih trakov.

Blagovna znamka Etiketa je prisotna v 17 državah
Zahodne in Vzhodne Evrope ter Skandinavije,
zato ji lahko zaupate tudi vi.

etiketa

JP COLLECTI

Miniaturne 1649–1901

motivi slovenske pokrajine in mest

Poslovna darila, ki imajo svoj čar, življenje in osebno noto

Stanovsko gledališče

Bohinjsko jezero

Vojašnica in cukrarna

Poljansko predmestje

Turjaški grad

Kongresni trg v Ljubljani

Papirnica v Vevčah

Poslovni ljudje se dnevno srečujemo z vprašanjem, kaj podariti poslovnemu partnerju, kolegu, pomembnim obiskovalcem, vodji delegacije..., in ne nazadnje – leto se je močno prevesilo v drugo polovico. Blizu je Novo leto, ko si izmenjujemo voščila in priložnostna darila.

Franciškanska cerkev

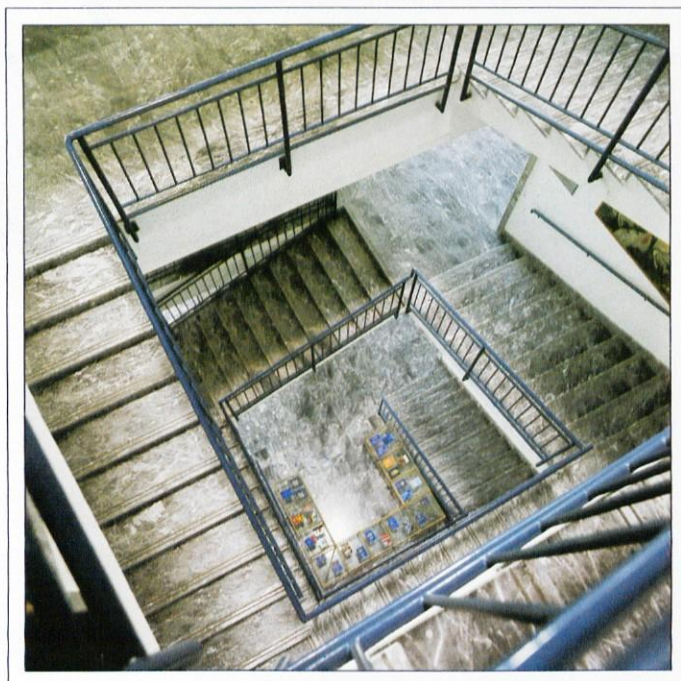
**Ganeš V. Anapurna I. Ama Dablam.
Bobaje. Nuptse. El Capitan. Daulagiri.
Knjiga **Tomaža Humarja** Ni nemogočih
poti govori o celotni karieri velikega
alpinista. Napisana strastno, odkrito, s
humorjem in včasih z odkrito žalostjo,
zajema trenutke, spoznanja in doživetja
na neposreden, samo Humarju lasten
način. Je osebna, obenem pa beleži
nekatera najpomembnejša poglavja v
zgodovini slovenskega alpinizma.**

Format knjige: 230 x 285 mm, 209 fotografij, cena 9.900 SIT, naprodaj v vseh Mobitelovih centrih,
naročila tudi na brezplačnih številkah: 041/031 700 700 in 080 70 70.

Albis d.o.o.
Brnčičeva 31
Ljubljana

Aleš in Jure Šubic,
lastnika
in
donatorja
Žirovskega občanika

FAKULTETA ZA ORGANIZACIJSKE VEDE, KRANJ

 MARMOR HOTAVLJE, d.d.
DRUŽBA ZA OBDELAVO KAMNA

KUHINJSKI IN KOPALNIŠKI PULTI IZ NARAVNEGA KAMNA
STOPNICE IN OKENSKE POLICE
NOTRANJE IN ZUNANJE TALNE IN STENSKÉ OBLOGE
FASADNE PLOŠČE IZ NARAVNEGA KAMNA IN PENOBETONA
RESTAVRATORSKA DELA
MIZE IN DRUGI IZDELKI PO NAROČILU

HOTAVLJE 40, 4224 GORENJA VAS, SLOVENIJA
TEL. 04 507 00 00, FAKS 04 507 00 45

ŽIROVSKI OBČASNIK (1980–)

Zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem, letnik XXII (2001), zvezek 23, številka 31

Ustanovitelj in izdajatelj

DPD Svoboda Žiri (Literarna sekcija) in Muzejsko društvo Žiri

Zbornik izhaja občasno, najmanj enkrat letno, ob stalni denarni podpori Občine Žiri in nekaterih podjetij.

Glavni pokrovitelji

Občina Žiri, Alpina d.d., Etiketa tiskarna d.d., Kladivar Žiri d.d., vse v Žireh

Predsednik uredniškega sveta

akademik dr. Zdravko Mlinar

Uredniški odbor

Stane Kosmač, Miha Naglič, Nace Naglič, Tončka Stanonik, Franc Temelj

Glavni in odgovorni urednik

Miha Naglič

Oblikovalec

Stane Kosmač

Lektorica

Tončka Stanonik

Stalni sodelavci – uredniški svet

Milka Bokal, Ivan Cankar, Tone Eniko, dr. Pavel Gantar, dr. Spomenka Hribar, Rado Jan, Igor Kavčič, Vladimir Kavčič, Franc Kopač, Vlasto Kopač, Tomaž Kržišnik, Marijan Masterl, Milena Miklavčič, dr. Anton Mlinar, mag. Branko Mlinar, dr. Zdravko Mlinar, Janko Mrovlje, Peter Naglič, Matevž Pečelin, Janez Pelko, Jože Peternelj, Nejko Podobnik, mag. Tadeja Primožič, Izidor Rejc, Ivan Reven, dr. Marija Stanonik, Tomaž Štefe, Alfonz Zajec, Pavel Zajc, Anton Žakelj (Cleveland), Anton Žakelj (Žiri), mag. Viktor Žakelj

Nekdanji stalni sodelavci

Karel Bernik (1912–93), Marijan Dolenc (1930–81), Janko Majnik (1918–2000), Konrad Peternelj – Slovenec (1936–2000), dr. Ivan Sedej (1934–97), Vladimir Simončič – Vlastja (1911–2000)

Naslov uredništva

Žirovski občasnik

SI – 4226 Žiri, p.p. 51

E-pošta: olga.v@siol.net

Naslov in žiro račun pooblaščenega izdajatelja in založnika

Pegaz International d.o.o. Ljubljana

Aljaževa ulica 10, 1000 Ljubljana

E-pošta: pegaz.int@siol.net

ŽR: 50101-601-280922

Cena te številke

3900 SIT

Naklada

500 izvodov

Elektronski prelom

Pegaz CDT, Ljubljana

Tisk

Studio Print, Ljubljana

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami. Rokopisov ne vračamo. Redakcija te številke sklenjena novembra 2001.

ISSN 0351-5966

ŽIROVSKI OBČASNIK JE VEČ KOT ČASNIK – JE CELA KNJIGA!

at Kuro Specty

1st scene

1st scene
1st scene

